TÜRKİYE'DE YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ - DÜNÜ, BUGÜNÜ, YARINI-

Editör: Z. Şeyma Altın

dem

TÜRKİYE'DE
YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ
- DÜNÜ, BUGÜNÜ, YARINI -

Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları
The Center for Values Education Press

© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

ISBN: 978-605-73997-7-9
Sertifika No: 50201

Kitabın Adı:
Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi - Dünü, Bugünü, Yarını

Editör
Z. Şeyma ALTIN

Yayın Koordinatörü
Hulusi YİĞİT

Yayına Hazırlayan
Salih BOZAN

Tasarım
Nuray YÜKSEL

Baskı-Cilt
Step Ajans Matbaacılık
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Mahmutbey-Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 446 88 46 Faks: 0212 446 88 24
Sertifika No: 45522

1. Basım
Kasım 2021

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr siparis@ensarnesriyat.com.tr

TÜRKİYE'DE
YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ
- DÜNÜ, BUGÜNÜ, YARINI -

Ed. Z. Şeyma Altın

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5

1. Tarihi Arka Plan
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Medrese Yüksek Eğitim Anlayışının Serencamı: Türkiye'de İlâhiyat Eğitiminin Kökeni 9
Hasan Sabri Çeliktaş

2. Eğitim Programları
Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Programları: Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Yüksek Din Öğretimi Programları Üzerine Değerlendirmeler 57
Zeynep Kaya

3. Yapısal Sorunlar: Bölümleşme Tartışmaları
Yüksek Din Öğretiminde Bölümleşme Meselesine Tarihsel Tecrübeler ve Model Önerileri ile Bütüncül Bir Bakış 173
Semra Çinemre

4. İstihdam
Yüksek Din Öğretimi Kurumları İstihdam Alanları: İmkân ve Sınırlılıklar 215
Semra Çinemre

5. Yurtdışı Örnekler
Yüksek Din Öğretiminde Farklı Tecrübeler: Almanya Örneği 239
Sultan Gülşen

6. Değerlendirme:
Türkiye'yi Taşıyacak Bir İlahiyat: Türkiye'de Yüksek Din Öğretiminin Bugünü ve Yarını Üzerine 271
Z. Şeyma Altın

Yazar Özgeçmişleri

Önsöz

Bu çalışma, Değerler Eğitimi Merkezi'nde 2016'da başlatılan Türkiye'de yüksek din eğitimi konulu projenin ürünlerinden biri olarak vücut buldu. Söz konusu proje kapsamında 2017 Kasım'ında düzenlenen kongrede ilahiyat eğitiminin amacı, medreseden başlayarak günümüzdeki serencamı, organizasyon yapısı ve yaşamakta olduğu sorun alanları saha notları ve bazı ülke örnekleriyle birlikte değerlendirilmişti. Elinizdeki bu çalışma aynı arayışın bir devamı olarak Türkiye'de yüksek din eğitiminin dünü ve bugününü anlama ve bu anlayış üzerinden yarınına ilişkin bir öngörü sahibi olmayı hedefliyor.

Türkiye'de ilahiyat eğitiminin kökenini medrese eğitimindeki dönüşümde aradığımız gibi, üniversitenin kökenini de burada aramamız gerekir. Çünkü üzerinde bulunduğumuz coğrafyada ilim geleneğinin taşıyıcısı olan medrese sadece din eğitimi veren bir kurum değil, bir bütün olarak orta ve yüksek eğitim veren kurumdu. Yüksek din öğretimi meselelerimizi ele alırken, Türkiye'nin üniversite meselesini ele aldığımızın farkında olan bir derinlikle konuya yaklaşmak düşüncesi bu çalışmanın temel hareket noktası oldu.

Çalışma Osmanlı'dan Cumhuriyet'e medrese yüksek eğitim anlayışındaki değişimi yorumlayarak başlıyor. Takip eden süreçte Cumhuriyet dönemi yüksek din öğretimi kurumlarının öğretim programları üzerinden Cumhuriyet dönemindeki değişim ve arayışları tespite çalışıyor. Mezunların istihdamıyla ilgili imkân ve sınırlılıklar ile bö-

lümleşme tartışmalarının değerlendirildiği bölümler, ilahiyat fakültelerinin günümüzde vermekte olduğu eğitime yönelik bir sorgulama barındırıyor. Çalışma, ele aldığı başlıklarda bir model önerisi sunmayı amaçlamamakla birlikte kitaptaki bölümler içerisinde, bugünün ve yarının ilahiyatının nasıl olması gerektiğine ilişkin etütler yer alıyor. Çalışma kapsamında -şimdilik tek bir örnekle (Almanya) sınırlı kalmakla birlikte- farklı bir ülke örneğinin de yer alması, daha geniş değerlendirme yapmaya imkân vermesi dolayısıyladır. Son bölüm ise, çalışma boyunca izi sürülen meseleleri genel olarak değerlendiren, bu sebeple önceki bölümlere sıklıkla göndermeler yapan ve üzerinde düşünülmesi gereken sorulara cesurca işaret eden bir içerikte kaleme alındı.

Araştırmanın Türkiye'de yüksek din öğretiminin geliştirilmesine katkıda bulunması dileğiyle.

Z. Şeyma Altın

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Medrese Yüksek Eğitim Anlayışının Serencâmı: Türkiye'de İlâhiyat Eğitiminin Kökeni

Hasan Sabri Çeliktaş

İslâm medeniyetinin en önemli yüksek eğitim sistemi medreselerdir. İlk örnekleri miladi X. yüzyıla kadar geri giden medreseler, asıl kurumsal kimliğini Büyük Selçuklular döneminde (m.1037-1157) kazanmış[1] ve Batı üniversite anlayışının gelişimine model olmuştur.[2] Medreselerin varlığı Osmanlılar devrinde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde öncü medreselerin Orhan Bey (m.1326-1362) zamanında İzmit, İznik ve Bursa'da açıldığı bilinmektedir.[3] Yeni bir devlet olma sürecindeki Osmanlı Devleti'nde medreselerin kurulması, idarî, hukukî, dinî ve eğitimsel alandaki üst ve alt düzeydeki görevlilerin yetiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca medreseler, henüz oluşmakta olan devletin yeni nesillerinin aydın, edib, âlim ve mütefekkir

1 Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 33/188-191.

2 Medresenin gelişim süreci ve Batı üniversitelerine model oluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu - Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012).

3 Arif Bey, "Devlet-i Osmaniye'nin Tesis ve Takriri Devrinde İlim ve Ulemâ", *Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 2 (1332), 143; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşklâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965), 1; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984), 5-12.

kabilinden insan ihtiyacını karşılamada da etkin rol almıştır.[4] Medreseler, bu ihtiyacı gidermekle birlikte, Osmanlı'da çok önemli bir vazife görerek yüksek ilimlerin okutulduğu ve devletin gereksinim duyduğu ilmiye sınıfının yetiştiği bir kurum olmuştur. Zaman içinde sayıları artan medreseler büyük şehirlerden küçük yerleşim birimlerine varana kadar Osmanlı coğrafyasının geneline yayılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in (1444-1446/1451-1481) 1453'te İstanbul'u fethetmesiyle birlikte Osmanlı Devleti hem bölgesinde hem de dünya siyasetinde etkin bir güç konumuna yükselmiştir. Bu duruma nispetle devlet birçok alanda olduğu gibi eğitim sahasında da önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Fatih'in bir anlamda yenidünya görüşüne koşut olarak inşa ettirdiği Sahn-ı Semân Medreseleri İslâm dünyasında yüksek ilimlerin okutulduğu ve geliştirildiği merkez konumuna gelmiştir.[5] Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) kendi devrinde, birtakım ihtiyaçlardan dolayı medrese sistemini bir adım daha ileriye taşımıştır. Kendi adıyla anılan Süleymaniye Medreseleri bünyesinde Sahn-ı Semân'da bulunmayan ve ihtisas bölümü sayılan Dâru'l-hadis ile Tıp Medresesi'ne yer verilmiştir. Fatih ve Kânûnî devirlerinde önemli gelişmeler kaydeden medreseler daha sonraki dönemlerde de toplumun ve devletin eğitim alanındaki ihtiyacını karşılamada etkin rol oynamıştır.

Gerek toplumların gerekse devletlerin belirli zaman dilimlerinde, hâricî veya dâhilî birtakım nedenlerden ötürü kendilerini yenileme ve değiştirme ihtiyacı içinde oldukları tarihi tecrübe ile sabittir. Her devlet ve toplum gibi Osmanlı Devleti de farklı dönemlerde değişim ve yenilenme sürecinden geçmiştir. Örneğin İstanbul'un fethiyle beraber Osmanlı Devleti idarî, hukukî, kültürel ve eğitimsel alanlarda bir değişim sürecine girmiştir. Jeopolitik öneme sahip yeni yerlerin kazanılması, Bizans bilim ve kültür mirasıyla karşılaşılması, yeni kanunî düzenlemelerin yapılması, Sahn-ı Semân gibi yeni yüksek eğitim kurumlarının açılması, farklı coğrafyalardan gelen Müslüman ilim

4 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Belleten* 66/247 (2002), 865.

5 Geniş bilgi için bkz. Ahmet Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946); Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003).

adamlarının dinî, ilmî ve kültürel hayata katkısı devletteki ve toplumdaki değişimin ne şekilde cereyan ettiğini göstermektedir. Bahsedilen olgu, kesin tarihler verilememekle birlikte farklı dönemlerde ve değişik boyutlarda Osmanlı tarihi boyunca meydana gelmiştir.[6]

Değişimdeki bu süreklilik dikkate alındığı takdirde Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki yenilenme süreci daha iyi anlaşılacaktır. XVII. ve XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu değişim süreci boyunca üst düzey devlet yapılanmasında; ekonomi, askeriye ve hukuk gibi alanlarda yenileşmeye ve değişime gidilmiştir.[7] Değişime gidilen sahalardan birisi de kaçınılmaz olarak eğitim alanıdır. Bu dönemlerde devletin değişiminde eğitimin gücünden yararlanmak gerektiği fark edilmiş ve mevcut eğitimin yanında farklı tarz eğitim yapılanması ortaya çıkmıştır. Tanzimat Dönemi'nden (1839-1876) önce ve sonra ülkede ders müfredat dizilimi, ders araç gereçleri, öğretmen-öğrenci ilişkileri ve eğitim sistemi gibi yönlerden farklı; değişen devlet yapısına uygun bir şekilde halkın genelini eğitmeye yönelik eğitim kurumları olan mekteplerin kurulması ile başlayan yeni bir aşamaya geçilmiştir. Osmanlı Devleti'nin geleceğinin

6 Karpat, Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmaların büyük kısmının, klasik dönemde biçimlenmiş olan kurum ve toplumsal yapıları nihaî ve ebedî olarak gördüklerini ileri sürmektedir. Modernizasyonla ilgilenen çalışmaların çoğunun ise reformlar çağındaki değişimleri, III. Selim'in (1789-1807) döneminden Osmanlının yıkılışına kadar olan dönem, yalnızca klasik dönemin kurumları ve toplumsal düzeniyle alakalandırma eğiliminde olduklarını ifade etmektedir. Ortalama 170 yıllık bir süreci yani 1606 Zitvatorok Barışı'ndan 1774 Küçük Kaynarca Barışı'na kadar olan klasik kurumların ve özellikle toplumsal yapının ciddi ölçüde değiştiği devrenin ya önemsenmediğini ya da tümüyle yok sayıldığını belirtmektedir. Yazar, XIX. ve XX. yüzyıllardaki toplumsal dönüşümün, XV. ve XVI. yüzyılların oturmuş toplumsal düzenine değil de daha çok XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki harekete geçen güçlere bağlanması gerektiğini söylemektedir. Ona göre XVII. yüzyıldaki değişim, merkezin emirlerine göre yapılan düzenlemeler olmak yerine, diyalektik ve görece özgür bir biçime sahiptir. Ayrıca klasik toplumsal düzenin dönüşümünün devletin toprak bütünlüğüne doğrudan, açık bir tehdit yokken meydana geldiğini de iddia etmektedir. Bkz. Kemal Haşim Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan - Kaan Durukan (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 16-17.

7 Örneğin 17. Yüzyılın sonlarında maliye alanında ortaya çıkan bütçe açığına çare olmak üzere "mâlikâne sistemi" bir yenilik olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)* (Alan Yayıncılık, 1986), 32-34; Askerî alanda yenileşmeye örnek olarak XVIII. yüzyıl başlarında kurulan Humbaracı Ocağı verilebilir. Bkz. Ahmet Halaçoğlu, "Humbaracı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 18/349-350.

belirlendiği bu aşamada, sadece eğitimle sınırlı olmayan, devlet düzeninin birçok noktasında, hukukta, ekonomide, sağlıkta ve siyasal sistemde köklü değişiklikler meydana gelmiştir.

Tanzimat'tan itibaren ilk eğitimden yüksek seviyeli eğitime kadar kurulan yeni sivil mektepler, Osmanlı Devleti'nde eğitim yapısını sistematik bir şekilde tanımlayan 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile birlikte olgun bir şekle bürünmüştür.[8] Yüksek seviyeli eğitimde ziraatçı, mühendis, tabip, öğretmen, hukukçu ve mülkî idareci gibi farklı meslek gruplarını yetiştirmek üzere önemli mektepler açılmıştır. Bahsedilen mekteplerin mühim bir kısmı aynı zamanda medrese tahsili görenlerin görev aldıkları alanlara karşılık gelmektedir. Bununla birlikte bu dönemde yüksek din eğitimi sadece medreselerde verilmeye devam etmiştir. Söz konusu yeni mekteplerin açılması bir anlamda medresenin alan daralmasına zemin hazırlamıştır. Yeni eğitim kurumları üzerine yatırımlar ve düzenlemeler yapılırken medreselerde ciddi bir tasarrufta bulunulmamıştır. Her ne kadar medreseler üzerinde birtakım ıslah girişimlerine teşebbüs edilse de onların eğitim sisteminde değişiklik söz konusu olmamıştır.[9] Bir anlamda yeni eğitim kurumları sürekli gelişirken medreseler kendi haline bırakılmıştır. Osmanlı Devleti'nde, eğitim öğretim konusunda önemli girişimlerin ve gelişmelerin yaşandığı II. Abdülhamid (1876-1909) devrinde dönemin devlet adamları, mütefekkirleri ve ulemâsı tarafından medreselerle ilgili birtakım tespitler ve öneriler padişaha sunulmuştur.[10] Buna rağmen bu dönemde de medreselerde gerekli düzenlemeler ve ıslah çalışmaları yapılamamıştır. Medrese eğitim sisteminin önemli bir bölümünü teşkil eden yüksek din eğitimi alanına yönelik 1302/1884 yılında Mekteb-i Ulûm-ı Diniye adıyla yüksek din

8 *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesidir* (Matbaa-i Âmire, 1292).

9 XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir grup müderris medrese derslerinin ıslahı hakkında bir rapor yayınlamıştır. Bkz. *Takvim-i Vekâyi* 1570 (Safer 1290), 1-2; Bu rapor Beyânülhak'da da yayınlanmıştır. Bkz. *Beyânü'l-Hak* 15 (Zilhicce 1326), 322-324 Burada raporun tarihi 1284/1868 olarak verilmektedir.

10 Örneğin bkz. Şeyh Alizâde Hoca Muhyiddin, *Medreselerin Islâhı*, 1314; Atilla Çetin, "Medreselerin Islahına Dâir Safvet Paşa'nın Düşünceleri ve Bir Arizası", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 95 (1994), 16-18.

eğitimi verecek bir kurum açma girişiminde bulunulmuştur.[11] Sonuçsuz kalan bu girişimden sonra 1900'e kadar müstakil bir kurum olarak yüksek din eğitimine yeni mekteplerde yer verilmemiştir. Buna karşılık yüksek din eğitimine ait müfredat, yeni açılan yüksek eğitim veren okulların programlarına 1900 tarihinden önce girmiştir. Örneğin Mekteb-i Mülkiye'nin (1859) müfredatında usûl-i fıkıh, fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis;[12] Mekteb-i Hukuk'un (1880) müfredatında ise usûl-i fıkıh ve fıkıh[13] gibi yüksek din eğitimine ait dersler bulunmaktadır. Osmanlı hukuk anlayışının, dünya görüşünün ve toplum yapısının oluşumunda önemli bir konumda olan bu dersler medrese müfredatının temel unsurlarındandır. Bu önemine binaen söz konusu dersler XIX. yüzyıl boyunca yeni yüksek eğitim kurumlarının müfredatının temel bileşenleri arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşuna daha önce birkaç kez girişimde bulunulan Dârulfünûn, yüksek eğitim veren bir kurum olarak düşünülmüştür.[14] İlk açılan dârulfünûnlarda yüksek din eğitimi müfredatına sahip müstakil bir şubeye yer verilmemiştir. Daha sonra yüksek din eğitimindeki ihtiyaç üzerine medreselerde eğitim devam ederken, son olarak 1900 yılında düzenli bir eğitime başlayan Dârulfünûn bünyesinde Ulûm-ı Âliyye-i Diniye (1900-1912) ve Ulûm-ı Şer'iyye (1913-1914) adı altında şube oluşturulmuştur. Bunu medreselerin ıslahı ile yeni oluşturulan Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medreseleri (1914-1924) ve daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan İlâhiyat Fakültesi (1924-1933) izlemiştir.

11 Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti 1856-1908* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992), 245; Zeki Salih Zengin, *II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 121-125.

12 *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (1. Sene)* (Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1316), 75-77.

13 *Mekâtib-i Âliye-i Fenniye yani Dârulfünûn-ı Sultanî'nin Nizamnâme-i Dâhiliyesiyle Dürûs Cedvelidir* (La Türkî Matbaası, 1293), 54; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (1. Sene)*, 579.

14 Dârulfünûn hakkında bkz. Mehmet Ali Aynî, *Dârulfünûn Tarihi* (İstanbul: İstanbul Dârulfünûnu, 1927); Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darulfünûn Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs", *Belleten* 54/210 (1990), 699-732; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünûn Tarihçesine Giriş: Üçüncü Teşebbüs Darülfünûn-ı Sultanî", *Belleten* 57/218 (1993), 201-239.

Osmanlı Devleti'nin XIX. ve XX. yüzyılında medrese yüksek eğitim anlayışındaki gelişmeleri konu edindiğimiz bu çalışmada ilk önce medrese yüksek eğitim anlayışı iki yönden ele alınacaktır. Bunlardan ilki medrese yüksek eğitim anlayışının mahiyeti noktasında olacaktır. İkinci yönü ise medresenin devletteki ve toplumdaki fonksiyonu açısından ne anlam ifade ettiği izah edilecektir. Daha sonra ise bahsi geçen yüzyıllarda Osmanlı'da eğitim alanında yaşanan değişimin üzerinde durularak bu dönemde yeni oluşan eğitim anlayışının medrese ile etkileşimi tespit edilecektir. Son olarak XX. yüzyılın başlarında kurulan yukarıda zikredilen yüksek din eğitimi kurumlarının müfredat programları üzerinde durulacaktır.

1. Medrese Yüksek Eğitim Anlayışının Temelleri

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl boyunca farklı alanlarda yeni orta ve yüksek seviyeli eğitim kurumlarının açılmasıyla birlikte yeni bilgi alanları buralarda okutulmaya başlamıştır. Yukarıda bahsi geçtiği üzere bu dönemde medrese eğitim anlayışında istenilen seviyede bir değişime gidilememiştir. Yeni bilgi alanlarının yeni mekteplerde okutulmasına karşılık medrese eğitiminde değişime gidilmemesi zamanla yanlış bir algıya sebep olarak medresenin sadece din eğitimi veren bir okul olarak görülmesine neden olmuştur. Medresenin bu şekilde din eğitimi veren bir okul olarak görülmesi, onun bir bütün olarak orta ve yüksek eğitim veren kurum özelliğinin anlaşılmasını perdelemiştir.[15] Şüphesiz ki medrese eğitim anlayışında İslâm dininin öğretimiyle ilgili ilimler yer almaktadır. Bu ilimler referanslarını İslâm'ın temel kaynaklarını oluşturan Kur'ân-ı Kerim'e ve Hadis-i Şeriflere dayandırmaktadır. Medrese eğitimi alanlar, dinî vazifelerini yerine getiren kişiler olarak hem toplum içinde hem de devlet kademesinde görev almaktadırlar. Bunlar tarafından oluşturulan ilmiye sınıfı mensupla-

15 Muhammed Ubeydullah medreselere, sadece itikat ve ibadetle ilgili dinî ilimlerin öğretildiği bir kurum olarak değil, bunların yanında diğer ilimlerin de öğretiminin yapıldığı birer 'dârulfünûn' olarak bakılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bkz. Muhammed Ubeydullah, *Islâh-ı Medâris-i Kadîme* (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1328), 13.

rı, eserlerinde ve hayat anlayışlarında İslâmî hassasiyetleri ön planda tutmaktadırlar. Buna karşılık medreseye sadece din eğitimi verilen bir kurum olarak bakılması belli başlı sıkıntıları doğurmaktadır. Bunların en başında medresenin eğitime, edebiyata, idarî ve hukukî alana yaptığı katkının yeterince anlaşılamaması gelmektedir. Zira bu bakış açısı medrese eğitiminin niteliğini ve bu kurumun devlet kademesindeki etkinliğini görmeye mâni teşkil etmektedir.

Bu çerçevede medrese eğitiminin mahiyetinin belirlenmesinde fayda bulunmaktadır.[16] Medrese eğitim anlayışı sarmal bir yapı şeklindedir. Yani öğretime konu olan ilimler eğitim boyunca birbirini destekler mahiyettedir. Medrese tahsili yaklaşık on beş senelik bir eğitimi içermektedir.[17] İçinde orta, yüksek ve ihtisas seviyesini barındırmaktadır. Medresede öğretime söz konusu olan ilimler üç mertebede ele alınmaktadır. Bunlar iktisar, iktisat ve istiksâ rütbeleridir. İlk iki mertebede derecesine göre, incelenen ilmin bilinen meşhur meseleleri aktarılmaktadır. İstiksâ mertebesinde ise ilmî bir mesele bütün yönleriyle ele alınıp, tahkik edilerek delil getirmek suretiyle incelenmektedir.[18]

Medrese eğitim anlayışının kendine has bir eğitim müfredatı bulunmaktadır. Eğitim kurumu olarak medrese müfredatına bakıldığında, esasta ulûm-ı êliye (âlet ilimleri) ve ulûm-ı âliye (yüce ilimler) olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Ulûm-ı êliye kapsamında değer-

16 Medrese eğitim anlayışı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hasan Sabri Çeliktaş, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. yüzyıllarda)* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 240-247.

17 Medrese eğitiminde ortalama bir süre olarak kabul ettiğimiz on beş yıllık sürenin belirlenmesinde ilmiye mensuplarının medresede okutulan ilimlerin suret-i tedrisi hakkındaki raporunu temele almaktayız. Rapor için bkz. *Takvim-i Vekâyi* 1570 (Safer 1290), 1-2; *Beyânü'l-Hak* 15 (Zilhicce 1326), 322-324.

18 Saçaklızâde bahsi geçen mertebeleri Gazali'den referans alarak örnekleriyle birlikte açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şeyh Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî Saçaklızâde, *Tertîbü'l-Ulûm*, çev. Zekeriya Pak - M. Akif Özdoğan (Kahramanmaraş: Ukde, 2009), 239-245; Bu mertebeler için ayrıca bkz. *XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye'de İlim ve İlmiyeye Dâir Bir Eser: Kevâkib-i Seb'a Risalesi*, çev. Nasuhi Ünal Karaaslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 72-80 Burada her üç mertebeye "ednâ, evsat ve a'lâ" şeklinde dereceler takdir edilmiştir. Eserin orijinali, Paris Milli Kütüphanesi (Bibliothéque Nationale), Türkçe-Ek, 196 numarada kayıtlıdır. Bundan sonra bu kitaba "Kevâkib-i Seb'a" şeklinde atıfta bulunulacaktır.

lendirilebilecek ilimler, bölgeler arasında farklılaşabilmektedir. Örneğin Erzurumlu İbrahim Hakkı âlet ilimlerinin sayısını on iki olarak zikretmekte ve bu ilimlere ulûmü'l-Arabiye veya ulûmü'l-edebiye de denildiğini belirtmektedir. Bahsedilen ilimler şunlardan oluşmaktadır: Lügat, sarf, iştikak, nahiv, meânî, beyân (vaz' ve bedî ilimlerini bu ilimle beraber zikretmektedir), aruz, kavâfî, inşâ, inşâd-ı şiir, imlâ ve âdâb.[19] Medrese eğitim anlayışında "hariç dersleri" denilen "mukaddemât-ı ulûm" terkibinin de âlet ilimlerine karşılık geldiği söylenebilir.[20] Bununla birlikte âlet ilimlerinin daha geniş bir yelpazede ele alındığı da görülmektedir. Bu çerçevede fıkıh usûlü, hadis usûlü, kelâm (cevher ve araz bahisleri gibi esas meseleler),[21] hikmet, mantık, heyet, hendese ve hesab gibi ilimler sayılabilmektedir.[22]

Medrese eğitim müfredatının ikinci önemli kısmı ise ulûm-ı âliyedir. Bu kapsamdaki ilimler temelde ikiye ayrılmaktadır. Naklî ilimler de denilen birincisi tefsir ve hadistir. İkincisi ise bu ilimlerden elde edilen akâid ve fıkıhtır. Usûl-i fıkıh ve usûl-i din yani kelâm da bunlar içinde anılmaktadır.[23] Bunun yanında ahlâk ve mev'iza da kitap ve sünnet kaynaklı ilimler arasında zikredilmektedir.[24]

Medrese eğitim anlayışında tahsile söz konusu olan ilimleri ve bu ilimlerde okutulan belli başlı eserleri tablo halinde vermek yukarıda bahsedilenleri daha anlaşılır kılacaktır. Bu çerçevede Kevâkib-i Seb'a'daki bilgilerden hareketle oluşturduğumuz tablo aşağıda görülmektedir.

19 Şükran Fazlıoğlu, "Talim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı", *DİVÂN İlmî Araştırmalar* 18 (2005), 124; Makdisi'nin tespitine göre Ulûmu'l-Edebiye ve Ulûmu'l-Arabiye şeklinde isimlendirilen bu ilimler için şu terimler kullanılmıştır: el-edeb, el-âdâb, el-edebiyyât, envâu'l-edeb, durûbü'l-edeb, fünûnü'l-edeb, ilmü'l-edeb, ilmü'l-âdâb, el-ulûmu'l-edebiyye, ilmü'l-Arab, ulûmu'l-Arabiyye, el-ulûmu'l-Arabiyye, ilmü'l-lisan, ulûmu'l-lisan. Bkz. Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, 106.

20 Muallim-i Muhterem Emin Beyefendi, "Tarihçe-i Tarîk-i Tedris", *İlmiye Sâlnâmesi* (Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1334), 644.

21 Saçaklızâde, *Tertîbü'l-Ulûm*, 246.

22 *Kevâkib-i Seb'a*, 77-78.

23 *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 2/552-553.

24 Saçaklızâde, *Tertîbü'l-Ulûm*, 124.

Tablo 1: Kevâkib-i Seb'a Risalesi'ne Göre Medrese Yüksek Eğitim Sisteminde Okutulan İlimler ve Mertebeleri[25]

İlimler	İlimlerin Mertebesi		İlimlerde Okutulan Kitaplar
Kur'ân-ı Kerim Tilaveti	İktisâr		Kur'ân-ı Kerim'i Tecvid ile okumak.
	İktisâd		Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetmek.
	İstiksâ		Kur'ân-ı Kerim'i on dört kıraati ile okumak.
İlm-i Sarf	İktisâr	Ednâ rütbesi (aşağı)	Sîga Risalesi, Binâ'u'l-Ef'âl Risalesi
		Evsat rütbesi (orta)	Maksûd Risalesi
		A'lâ rütbesi (yukarı)	İzzî Kitabı
	İktisâd	Evsat rütbesi	Merâh Kitabı
		A'lâ rütbesi	Şafiye Kitabı
İlm-i Nahv	İktisâr	Ednâ rütbesi	Avâmil
		A'lâ rütbesi	Misbâh Risalesi
	İktisâd	Evsat rütbesi	Kafiye Kitabı ve Elfiye-i İbn-i Malik
		A'lâ rütbesi	Molla Cami (Kafiyenin şerhi)
	İstiksâ		Muğni'l-Lebîb
İlm-i Fıkh-ı Şerif	İktisâr	Ednâ rütbesi	Halebî
		Ednâ rütbesi	Kudûrî
İlm-i Mantık	İktisâr	Ednâ rütbesi	İsâgûcî Risalesi
		A'lâ rütbesi	Hüsam Kati ve bunun haşiyesi Muhyiddin Risalesi ile Fenâri ve haşiyesi
	İktisâd	Evsat rütbesi	Şemsiyye, Tehzib
		A'lâ rütbesi	Kutbuddin Şirazi (Şemsiyye'nin şerhidir), haşiyesi Seyyid ve Karadavut ile okur
	İstiksâ		Şerh-i Metali
İlm-i Âdâb	İktisâr		Taşköprü Şerhi
	İktisâd		Mesud-i Rumi (Adab-ı Semerkandi'nin şerhidir)
			Hüseyin Efendi, Kitab-ı Ezraf (havâşîsi ile birlikte)
			Kadı Adud, bunun şerhi Hanefiyye ve bunun haşiyesi Mir
İlm-i Meânî	İktisâr		Telhis
	İktisâd		Muhtasar (Telhis'in şerhidir)
	İstiksâ		Mutavvel veya İzah-i Meânî

25 *Kevâkib-i Seb'a*, 72-80.

İlm-i Hikmet-i Nazariye	İktisâr		Hidâye
	İktisâd	Evsat rütbesi	Kadı Mir (Hidaye'nin şerhi) ve haşiyesi Lârî beraber okunur.
		A'lâ rütbesi	Hikmetü'l-Ayn
	İstiksâ		Kütüb-i Şeyhayn
İlm-i Kelâm	İktisâd	Ednâ rütbesi	Ömer Nesefî Risalesi
		Ednâ rütbesi	Şerh-i Akâid ile haşiyesi Hayali beraber okunur.
		Evsat rütbesi	İsbat-ı Vâcib ve Akâid-i Celal (müteallikâtı ile beraber)
		A'lâ rütbesi	Mevâkıf
	İstiksâ		Şerh-i Mevâkıf
			Şerh-i Makâsıd
İlm-i Hendese	İktisâr		Eşkal-i Tesis
	İstiksâ		Öklidis
Hesab	İktisâr		Bahaiyye
	İktisâd	A'lâ rütbesi	Ramazan Efendi ve Çulli
Tarih, Edebiyat	Burada herhangi bir kitap zikredilmemektedir. Bu derslerin de kış günleri gecelerde Muamma, Elgaz, Muhâzarât, Aruz ve Devâvîn ile müzâkere olunduğu ifade edilmektedir.		
İlm-i Heyet			Usturlâb, Rub'
	İktisâd	Evsat rütbesi	Şerh-i Çağminî
	İstiksâya karib		Bercendî
İlm-i Usul-i Fıkıh	İktisâd		Tenkîh şerhi Tavzîh
	İktisâd		Muhtasar-ı Münteha ve şerhi Adud ve haşiyesi Seyyid
	İstiksâ		Füsûl-i Bedâyi
İlm-i Fıkh-ı Şerif	İktisâd		Hidâye Kitabı
	İstiksâ		Kadı-Han, Bezzâziye
İlm-i Usul-i Hadis	İktisâr	A'lâ rütbesi	Elfiye
	İktisâd		Nuhbetü'l-Fiker ve şerhi Ali el-Kari
İlm-i Hadis-i Şerif	İktisâr		Buhari ve Müslim
	İstiksâ		Elli adet müsned-i sahih kitabında belli bir miktar okur.
İlm-i Tefsir-i Şerif	İktisâr		Vahidî'nin Vecîz'i
	İktisâd		Vahidî'nin Vasît'i
	İstiksâ		Vahidî'nin Basît

Tabloda seviyelerine göre kitaplarıyla birlikte verilen ilimler aynı zamanda medrese eğitim sürecinde başlangıçtan yukarıya doğru dizilmiştir. İlimlerin bu şekildeki sıralanışında hadis ve tefsirin medrese tahsilinin ileri safhasında yer aldığı görülmektedir. Tefsir ilminin tahsiline kadar okunan ilimler çeşit bakımından geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir ki tefsir ilminin öğretimi sadece bilgi edinmek maksadıyla olmayıp bu ilmi Allah Teâlâ'dan "istifâze ve istiâze" gayesiyle tahsil etmek gerekmektedir.[26] Yani medrese eğitiminde tahsil edilecek ilimler sâlih amele dönüştürülmesi maksadıyla yapılmaktadır. XVIII. yüzyıl yerleşik medrese müfredatını resmeden yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere her türlü ilmin okutulmasının bir anlamda İslâm dininin yapısının imkânı dâhilinde olduğunu medrese ıslahı hususunda görüş bildiren Muhammed Ubeydullah ifade etmektedir. Ona göre insanın saadet-i ebediyeye ulaşması için dünyada şahsî ve ictimaî kanunları, işleri bilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan bilgi alanları medresede tahsile konu olmuştur.[27] Bir anlamda tefsir ilminin nihaî gaye olması medrese eğitiminin de ne yönde alınması lüzumuna işaret etmektedir. Medreselerde ne okutulursa okutulsun asıl gaye olan "tasfiye ve tehzib-i ruh ile temin-i saadete" ulaşmak için eğitim yapılmalıdır. Ulûm-ı diniye amel içindir. Medreselerde bu gaye gözetilmez ve amel edilmez ise dinî ilimlerin önemi de ortadan kalkmaktadır.[28]

Medrese eğitim anlayışında tefsir ilmi "maksad-ı aksâ ve matlab-ı a'lâ" olarak ulaşılabilecek nihaî hedef görülmektedir.[29] Bu nihaî hedefi iki yönlü değerlendirmek mümkündür. Öncelikli olarak bu hedef Allah Teâlâ'nın sözünün yüceliğine işaret etmektedir. İkinci olarak tefsir ilmi ile ilâhî vahyin yeryüzünde nasıl bir düzen kurmak istediğinin; meselenin hem dünyevî hem de uhrevî yönünün ne şekilde olacağının ortaya çıkarılmak istenmesidir. Dolayısıyla ilâhî plan ile insanî alanı telif etmek maksadıyla "kelâmullah"ın öğretimi en ileri amaç olarak

26 *Kevâkib-i Seb'a*, 79.

27 Muhammed Ubeydullah, *Islâh-ı Medâris-i Kadîme*, 13.

28 Kazanlı Halim Sabit, "Islâh-ı Medâris Münasebetiyle", *Sırât-ı Müstakim* 124 (Muharrem 1329), 334-335.

29 *Kevâkib-i Seb'a*, 79.

görülmektedir. Bu sebeple işin insanî alan kısmını ilgilendiren muhtelif ilimler büyük oranda medrese eğitim anlayışında öğretime konu olmuştur. Bir anlamda medrese müfredatı da buna göre şekillenmiştir diyebiliriz. Tefsir ilmine ulaşmak için bu ilmin "mevkûfün aleyhi" olan[30] lügat, sarf, nahiv, iştikak, meânî, beyân, bedî, kıraat, mantık, hesab, hendese, heyet, usûlü'd-din, fıkıh, esbâb-ı nüzul, kısas, nâsih ve mensûh, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan mübhem ve mücmeli açıklayan hadis-i şerif gibi ilimlerin hepsi sarmal bir şekilde sırasıyla tahsil edilmektedir. XX. yüzyılda medreselerin ıslahı ile ilgili tartışmalarda da bu yöne vurgu yapıldığı görülmektedir. Örneğin Ahmed Zâid, ilâhî hükümlerin gereği gibi anlaşılması ve tebliğ edilmesinin fünûn-ı cedide kapsamındaki dersler ile mümkün olacağını ifade etmekte ve bu sebeple fünûn-ı cedide kapsamında sayılabilecek hikmet-i tabiiyye, heyet-i cedide, mevâlîd, coğrafya, tarih gibi derslerin medrese programına lüzumu kadar dâhil edilmesi gerektiğini belirtmektedir.[31]

Medrese yüksek eğitim anlayışında öncelikle dil eğitiminin temelleri verilerek ilim talebesinin lisanı sağlamlaştırılmaya çalışılmaktadır. Âlet ilimlerinin esasını ilim dili olan Arapça oluşturmaktadır. Bu dilin medreselerde öğretimi basit bir şekilde olmayıp, dil ilimleri kapsamında olan hususların bütün yönleriyle birlikte öğretimi yapılmaktadır. Medreselerde Arapça öğrenilirken, dil felsefesi, ses ve anlam bilgisi, cümle yapısı, ifade, şiir, vezin ve hece bilgisi ile dilin estetik yönü de verilmektedir. Ayrıca dilin tekil bir şekilde Arapçaya hasredilmediği bunun yanında ikinci dil olan Farsçaya da önemli bir yer ayrıldığı bilinmektedir.[32] Bundan sonra talebenin aklının kuvvetlendirilmesine girişilir. Bunun için de mantık eğitimine önem verilmektedir. Düşünce ve lisan sağlamlaştırılınca bu ikisinin yazılı ve sözlü ifadede güzelleş-

30 *Kevâkib-i Seb'a*, 79.

31 Ahmed Zâid, "Islâh-ı Medâris Bugün Ne Suretle Kabil Olabilir?", *Sırât-ı Müstakim* 128 (Safer 1329), 392.

32 Saçaklızâde, *Tertîbü'l-Ulûm*, 124; Farsçanın medrese eğitimine dâhil edilmesiyle ilgili olarak bkz. Gürünlü Hilmi, "Islahât-ı Medâris Hakkında Bir Mütalaa", *Sırât-ı Müstakim* 65 (Zilkade 1327), 203; Hafız Eşref Efendizâde Şevketî, *Medâris-i İslâmiyye Islahat Programı* (İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1329), 21-26; Müntesibin-i İlmiyeden Bir Zât, "Islâh-ı Medâris", *Beyânü'l-Hak* 12 (Kânunuevvel 1324), 251.

tirilmesine katkıda bulunacak edebiyatın inceliklerine geçilmektedir.[33] Bu süreçteki eğitimde talebenin, bir meseleyi okuma, anlama, ifade edebilme ve yazma kabiliyetleri sağlam bir zemine oturtulmuş olmaktadır. Bu sağlam zeminin üzerine âlî ilimlerin usûlleri yerleştirilmektedir. Usûl eğitiminin verilme nedeni bir ilim dalındaki meselelerin yerini tespit etmek; verilen hükümlerin sebebini ve hikmetini anlamaktır. Bunun bir adım sonrası yeni karşılaşılan meseleler üzerine hakikate uygun hüküm verebilmektir. Sebebini ve hikmetini anlayacak şekilde tahsil edilen usûl eğitiminden sonra ilgili ilimlerin fürûlarına geçilmektedir. Daha sonra bunların üzerine Hadis-i Şerif ilmine ve nihayetinde de tefsir ilmine başlanmaktadır.

Sonuç olarak kısaca bahsedilen ilimler bütünlüklü bir yapı içerisinde tahsil edilmektedir. Bunların birbirini tamamlamaları beklenmektedir. İlgili ilimlerin eğitiminde bir eksiklik olması durumunda medrese eğitiminden beklenen maksat hâsıl olamamaktadır. Buradan hareketle medrese sıralı ilimlerini tamamlayan bir "tâlib-i ilmin" iyi bir dilci, edebiyatçı, mantıkçı, hakîm (felsefec i), usûlcü, kelâmcı, fıkıhçı, hadisçi ve nihayetinde tefsirci olmasının beklendiği görülmektedir.

2. Medrese Yüksek Eğitiminin İstihdama Dönük Yönü

Medrese olgusunun anlaşılmasında, onun genel eğitim öğretimde ve eğitim tamamlandıktan sonraki istihdam noktasında nerede durduğunu tespit etmek büyük katkı sağlayacaktır. Medrese, Osmanlı Devleti'nde genel eğitim öğretimin merkezinde bulunmaktadır. Aynı zamanda medrese, devlet yönetimindeki paydaşlardan birisi olan ilmiye sınıfının üye ihtiyacını karşılayan bir kurum konumundadır.[34] İlmiye sınıfı, devletin can damarları olan başta idarî, hukukî, dinî ve

33 Bu aşamada hocaların önünde iki yol olduğu ifade edilmektedir. Bir kısmı İlm-i Meânî'yi okutmaya hemen başlarken bazıları bu ilimde ileri sürülen deliller ile iddia edilen şeyin ispatının anlaşılması birçok ilme ihtiyaç duymaları hasebiyle İlm-i Hikmet'i ve diğer âlet ilimlerini okuduktan sonra İlm-i Meânî'yi okuttukları belirtilmektedir. Bkz. *Kevâkib-i Seb'a*, 75-76.

34 İlmiye sınıfı hakkında detaylı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*; İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).

eğitim alanlarındaki üst düzey yöneticilerinin dâhil olduğu bir yapıyı kapsamaktadır. Bu yapıyı oluşturan insan gücü de medreselerde yetişmektedir.

Medrese eğitimi almış kişiler başta müderris ve kadı olmak üzere nâib, defterdar, muallim, kassâm, muhtesip, şer'iyye memuru, imam, hatip ve vaiz gibi çeşitli görevlere gelmektedirler. Bu tür memuriyetlerin hepsi bir seviyede olmasa gerektir. Kadı veya müderris olmak isteyen bir kişi, medrese mürettep ilimlerini tamamlayıp öğretim belgesi olarak değerlendirilen icâzet belgesini almak durumundadır. Lakin diğer görevler için bu durum söz konusu olmamaktadır. Örneğin kassâm memuru veya müftülükte kâtip olmak için icâzet belgesi şart olmadığı gibi medreseyi sonuna kadar da okuma gerekliliği olmasa gerektir. 1914'te medreselerin ıslahı neticesinde Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medreseleri'nin açılmasıyla birlikte üç kısma ayrılan ve ilk iki kısmında öğrencilere "icâzetnâme" değil de "şehâdetnâme" verilmesi şeklindeki düzenleme de bu fikri destekler mahiyettedir.[35] Yani medrese eğitimini sonuna kadar tamamlayamayanlar aldıkları şehâdetnâme ile alt seviyedeki memuriyetlere girebilmektedirler. Günümüz eğitim sisteminde de bu ayrıntı görülmektedir. Lise dengi okullardan mezun olanların alacağı memuriyetlerle üniversite mezununun alacağı memurluklar arasında fark bulunmaktadır. Dört yıllık üniversiteyi bitiremeyen birisine eğer ikinci sınıfı tamamlamışsa ona fakültesine göre ön lisans diploması verilmektedir. Girebileceği iş olanakları da bu seviyeye göre olmaktadır.

Medresede okutulan ilimlerin hepsini veya ilimlerin iktisâr, iktisâd ve istiksâ kademelerinin tamamını, doğal olduğu üzere her öğrenci bitiremiyordu. Bu kademelendirmeye göre medrese görmüş kişiler farklı meslek guruplarına girebilmektedirler. Bu farklı mesleklerin başında Osmanlı bürokrasisinin bir başka ayağı olan küçükten büyüğe doğru farklı dereceleri ve memuriyetleri bulunan Kalemiye

35 *Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi, Nizamnâme, Ders Cetveli, Sûret-i Tedris ve Kitapları, Talimatnamesi* (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330), 7-8.

sınıfı gelmektedir.[36] Burada görülen vazife de yazı işleriyle ilgili olduğundan imlâ, inşâ, belâgat gibi medrese müfredatının temelini teşkil eden âlet ilimlerinin bilinmesinin öncelenmesi gerekmektedir.[37] Bu tür ilimler ve daha fazlası medrese müfredatında var olduğundan medrese talebesi Kalemiye sınıfında bir memuriyete geçebilmektedir.[38] Ayrıca Şeyhülislâm, kadı, müftü, kassâm gibi idarî, hukukî ve dinî alanlardaki önemli görevlerin hepsinde çalışan alt seviyedeki memurlar da medrese derslerini görmüş talebe-i ulûmdan seçilmektedir. Buradan hareketle medreselerin, devlete yüksek memurluktan düşüğüne kadar eleman yetiştiren bir kurum özelliğinin olduğu görülmektedir.

Bu noktada medrese eğitiminin istihdama dönük yönünü genel olarak eğitim, hukuk, idare ve din hizmetleri alanlarında gruplandırabilmek mümkündür.

2.1. Eğitim

Osmanlı Devleti'nde eğitim işleri genel olarak İlmiye Sınıfı tarafından yürütülmektedir. Sıbyan mektebi ve medreseden oluşan eğitim

36 Mehmet İpşirli, "Kalemiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/248-249.

37 Örneğin bahsi geçen memurlardan Nişancının, padişah adına bir mektubun veya herhangi bir evrakın son şeklini veren görevli olup Reisü'l-Küttâb'ın onun altında bulunduğu; Emevîlerdeki gibi nişancının genellikle ulemâdan, reisin ise kâtipler arasından seçildiği bildirilmektedir. Bkz. Halil İnalcık, "Reîsü'l-Küttâb", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988), 9/671 Nişancının ulemâdan seçildiği bilgisi önemlidir. Zira Kalemiye'de önemli görevi olan nişancı bu makama direk medreseden gelmese gerektir. Medreseden kalemiyeye şakird olarak girip daha sonra bu konuma çıkması muhtemeldir. Ayrıca İnalcık'ın, Batalyavsi'nin ö. 494/1101, el-İktizâb fî şerhi'l-Âdâbi'l-Küttâb, nşr. Abdullah el-Bustanî, Beyrut, 1900, s. 66-84'ten aktardığına göre kâtiplerin beş sınıfa ayırıldığını bildirmektedir. Bunlardan birisi olan Küttâbü'l-Hüküm'ün, şer'î konularda çalışan kâtipler olduğu belirtilmektedir. Bkz. a.g.m., 677.

38 Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: E Yayınları, 1982), 1/173 Yazar, burada bütün bürokratların geleneksel bilgi alanları, edebiyat, tarih, coğrafya ve dinî bilimlerde eğitilmiş olmaları gerektiği için bunların kendi bölümlerindeki kâtiplerden olduğu kadar ulemâdan da ders gördüklerini söylemektedir. Ulemânın, kendi grubundan pek çok kişiyi Kalemiye'ye gönderdiği için yönetimde daha çok etkili olabildiklerini de belirtmektedir. Ayrıca 192. sayfada yazar, öğrenimlerini tam olarak tamamlamadan medreselerden çıkan öğrencilerin kadıların hizmetine yardımcı (nâib) olarak girdiklerini, ya da Kalemiye tarafından desteklenen defterdarlık ve diğer kuruluşlara kâtip olarak alındıklarını bildirmektedir.

sisteminde öğretici olmak için medrese eğitimi almak gerekmektedir. Sıbyan mektebinde öğreticilik yapan muallimler belirli bir düzeyde medrese eğitimi alanlardan seçilmektedir.[39]

Devletin yapısında XIX. yüzyıl boyunca yaşanan değişim neticede yeni eleman ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu durum beraberinde yeni eğitim kurumlarının açılmasını gerektirmiştir. Mekteb ismi ile anılacak bu kurumlarda öğretmenlik yapacaklar için 1848'de Dârulmuallimîn kurulmuştur.[40] Dolayısıyla bu tarihten sonra muallim olacaklar için alternatif bir kurum açılmıştır. Zamanla gelişen ve sayıları hızla artan yeni öğretmen okulları medresenin bu alandaki rolüne ortak olmuştur.

2.2. Hukuk

Medrese eğitiminin en önemli yönlerinden birisi devletin hukuk alanında ihtiyaç duyduğu kadı ve nâib gibi önemli hukukçuları yetiştirmesidir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yaşadığı önemli değişimler neticede ortaya uluslararası ticaret hukuku, medeni hukuk gibi yeni alanlar çıkarmıştır. Bu alanlar zamanla yeni mahkemelerin açılmasını gerektirmiştir.[41] Söz konusu alanlarda görev yapacak yeni hukukçular yetiştirme ihtiyacından dolayı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni hukuk okulları açılmaya başlanmıştır. Muallimhâne-i Nüvvâb (1271/1855), Kavânîn ve Nizâmât Dershânesi (1287/1870), Dârulfünûn-ı Sultanî'deki Mekteb-i Hukuk (1291/1874) ve müstakil olarak kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne (1297/1880) bu okullar arasında sayılabilmektedir. Bu okullar müfredatlarına başta usûl-i fıkıh ve fıkıh ilimleri olmak üzere farklı hukuk alanlarını da dâhil ederek

39 Muallim Cevdet, "Dârulmuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Tedrisat Mecmuası* 6/33-1 (1332), 175.

40 Osmanlı Devleti'nde öğretmen yetiştiren kurumların tarihsel gelişimi için bkz. Cemil Öztürk, *Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005), 9-61.

41 Nizâmiye mahkemeleri diye isimlendirilen yeni mahkemeler için bkz. Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004); Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2004), 125-233.

hukukçu yetiştirme görevini büyük oranda yüklenmişlerdir. Dolayısıyla medresenin hukukçu yetiştirme vazifesi giderek adı geçen okullara devredilmiştir.

2.3. İdari Alan

Medrese eğitim sisteminde yetişen kadılar hukukî sorumluluklarının yanında görev yaptıkları şehirlerin beledî ve idarî hizmetlerini de görmüşlerdir.[42] Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda siyasi alandaki değişimleri neticesinde yeni yönetici ihtiyacına binaen 1859 yılında idarî sahada görevli yetiştirmek maksadıyla Mekteb-i Mülkiye kurulmuştur.[43] Bu okul zamanla gelişerek söz konusu alanda görev yapacakların gitmesi gereken bir kurum şeklini almıştır. Bu alanda medrese mensupları doğal olarak daha az görev almaya başlamışlardır.

2.4. Din Hizmetleri Alanı

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda eğitim, hukuk ve idare alanlarında yeni okulların açılmasına karşın imam, vaiz ve müftü gibi din hizmetlerini yürütecek kişiler için ayrı bir kurum oluşturulmamıştır. 1884'te Mekteb-i Ulûm-ı Diniye ismiyle söz konusu alanlarda hizmet verecekleri yetiştirmek maksadıyla bir okul açma girişimi olmuştur.[44] Lakin bu okul açılamamıştır.

Din hizmetleri alanında görev yapacak kişiler XIX. yüzyıl boyunca medrese tahsili alarak yetişmişlerdir. Hukuk, eğitim ve idare alanlarında yeni okulların açılması medresenin bir anlamda din hizmetleri alanıyla sınırlanması sonucunu ve algısını doğurmuştur. Nitekim yeni bir yüksek eğitim kurumu olarak tasarlanan Dârulfünûn'un ilk üç açılışında, beş şubeli benzer üniversiter yapılarda "ilâhiyat" şube-

42 İlber Ortaylı, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/73.

43 Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1949* (Ankara: Örnek Matbaası, 1954).

44 Mekteb-i Ulûm-ı Diniye için bir nizamnâme lâyihası da hazırlanmıştır. Bkz. Y.EE. 02.09-1.2.

si olmasına karşın,[45] şubeleri arasında din eğitimi veren bir okula yer verilmemiştir.[46] Buna gerekçe olarak o dönemde medreselerin bu vazifeyi yapmakta olduğu ileri sürülmüştür.[47] Lakin 1900 yılında eğitim öğretime başlayan Dârulfünûn-ı Şâhâne'nin şubeleri arasında Ulûm-ı Âliye-i Diniye ismiyle bir bölüm açılmıştır. Bu okulun açıldığı dönemde medreselerde eğitim devam etmekteydi.

Buradan bakıldığında XX. yüzyıla gelince medrese kurumunun elinden hukuk, eğitim ve idarenin büyük oranda çıktığı, buna karşılık medresenin din hizmetleri alanına sıkıştığı görülmektedir.[48] Bu durumun ise medrese müfredatını daralttığını ve medrese eğitim anlayışını din alanıyla sınırlandırdığını ileri sürebiliriz. Bu yüzyılın başında kurulan okula Ulûm-ı Âliye-i Diniye yani "yüksek dinî ilimler" isminin verilmesi de bunun bir doğal sonucu olsa gerektir. Bu meseleye çalışmanın beşinci kısmında tekrar değinilmiştir.

3. Medrese Yüksek Eğitim Anlayışının XIX. Yüzyılda Oluşan Yeni Eğitime Etkisi

XIX. yüzyılda gelişen yeni eğitim anlayışının önemli vasıfları sınıf sisteminin uygulanışı, yeni bir idari organizasyonun olması, disiplin ve teftiş mekanizmasının işletilmesi, her sene için imtihan usulünün getirilmesi, ders araç gereçlerinin çeşitlenmesi, "fünûn-ı cedîde" denilen derslerin programa alınması, ders konularına ve zaman çizelgesine göre

45 Sava Paşa, kendi zamanındaki Avrupa üniversitelerinde şu beş mektebin olduğunu söylemektedir: Fünûn-ı Riyaziye ve Tabiiye, İlm-i Hukuk, Edebiyat, Fenn-i Tababet ve İlm-i İlâhi. Bkz. Sava Paşa, "Mukaddime", *Mekâtib-i Âliye-i Fenniye yani Dârulfünûn-ı Sultanî'nin Nizamnâme-i Dâhiliyesiyle Dürûs Cedvelidir* (La Türki Matbaası, 1293), 5-6.

46 Dârulfünûn'un tarihçesi ile ilgili bkz. Sava Paşa, "Mukaddime", 2-40; Aynî, *Dârulfünûn Tarihi*; İhsanoğlu, "Darulfünûn Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs"; İhsanoğlu, "Darülfünûn Tarihçesine Giriş: Üçüncü Teşebbüs Darülfünûn-ı Sultanî"; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Dârülfünûn: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı* (İstanbul: İslâm Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010); Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi: 1- Osmanlı Döneminde Dârulfünûn 1863-1922* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009).

47 Sava Paşa, "Mukaddime", 6.

48 Yaşar Sarıkaya da Tanzimat'tan sonra yeni eğitim öğretim kurumlarının tesisiyle birlikte medreselerin mesleki sahalarının daraltıldığını ve bir anlamda bugünkü diyanet işlerinin bünyesindeki vazifelerle sınırlandırıldığını bildirmektedir. Bkz. Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 117.

hazırlanmış program geliştirilmesi şeklinde sayılabilir. Ayrıca kitle eğitimine yönelik olması; ilk, orta ve yüksek seviyeler şeklinde eğitimin kademelendirilmesi de diğer özellikleri arasında zikredilebilir.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda kurulan yeni okulların müfredat programlarının oluşturulmasında medrese eğitim anlayışının yansımalarını görmek mümkündür. Medrese müfredatındaki ulûm-ı êliye (âlet ilimleri) kapsamındaki ilimlerin yeni açılan mekteplerin müfredatında iktisar veya iktisat seviyesinde yerini aldığı görülmektedir. 1839'da açılan Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Maârif-i Edebiye'nin müfredatında Emsile, Bina, Maksûd, İzzî, Avâmil, Izhar, Kâfiye,[49] Mantık ve Hat[50] bulunmaktadır. Ali Suavi kendi döneminde rüşdiyelerde okunan fünûnu şu şekilde sıralamaktadır: sarf, nahv-i Arabî, Fârisî, imlâ, inşâ, vaz'iye ve İsâgûcî'yi havi resâil, tarih (Tarih-i Enbiya, tarih-i Osmanî, tarih-i umumî), coğrafya, hesab, mukaddime-i hendese, ahlâk (Nasihatü'l-Hukemâ, Gülistan, Eyyühe'l-Veled ve diğer bazı Resâil).[51] Zikredilen derslerden birkaçı müstesna olmak üzere çoğunluğu âlet ilimlerindendir.

Rüşdiyelerden sonra açılan idâdî ve sultanî okullarının programlarında da medrese müfredatındaki ulûm-ı êliye (âlet ilimleri) dâhilindeki ilimler yer almaktadır. Tablo 2'de rüşdiye, idâdî ve sultanî mekteplerinin derslerinde âlet ilimleri kapsamında değerlendirilenler görülmektedir. Diğerleri ise XIX. yüzyılın yeni eğitim anlayışı çerçevesinde programa giren derslerdir.

49 BOA. İ.DH. 55.27.21.1. Yukarıda ismi geçen kitapların seviyesi için bkz. Tablo 1.

50 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)* (İstanbul: Eren, 1993), 226.

51 Ali Suavi, "Maârif-i Umûmiye", *Ulûm Gazetesi* 7 (Recep 1286), 402.

Tablo 2: Rüşdiye, İdâdî ve Sultanî Dersleri

Umum Mekâtib-i Rüşdiye ve İdâdiye Dersleri[52]	**Mekteb-i Sultanî Âlî Kısmı ve İstanbul Mekteb-i Sultanîsi Dersleri**[53]
Kur'ân-ı Kerim Mea Tecvit	
	Akâid-i Diniye
Ulûm-ı Diniye	Ulûm-ı Diniye
Arabî	Arabî
Fârisî	Fârisî
Tarih	Tarih ve Tarih-i Osmanî
Hüsn-i Hat	
	Mantık[54]
Edebiyat ve Ahlâk	
Hendese	Hendese
Hesab	Hesab[55]
Türkçe	Türkçe, Lisan-ı Osmaniye, Edebiyat-ı Osmaniye
Coğrafya	Coğrafya
Malumat-ı Nâfia ve Hıfzıssıhha	Hıfzıssıhha
Hikmet-i Tabiiyye	Hikmet (Fizik)
Kimya	Kimya
Mevâlid	Nebatat, Hayvanat, İlmü'l-Arz [56]
Kavânîn	Malumat-ı Kanuniye
Fransızca	Fransızca

52 *Leylî ve Neharî Umûm Mekâtib-i İdâdiye-i Mülkiye-ye Mahsus Olarak Maârif-i Umûmiye Nezâreti Celilesi'nce Mukaddemâ Tanzim ve Bu Defa Tadil ve Tashih Edilen Ders Programları* (Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1315), 5; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (1. Sene)*, 191; Burada ilk üç senesi Rüşdiye, son dört senesi de İdâdiye olmak üzere toplamda yedi senelik program verilmektedir. Rüşdiye programı için ayrıca bkz. *Umum Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır* (Matbaa-i Âmire, 1315), 3.

53 *Mekteb-i Sultanî Ders Programı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1327), 19-31; *İstanbul Mekteb-i Sultanîsi Ders Müfredat Programı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1328) Burada iki okulun dersleri birleştirilerek verilmiştir.

54 1316/1898 senesinde Mantık dersi programda bulunmaktadır. Bkz. *Mekteb-i Sultanî Ders Programıdır* (İstanbul: Âlim Matbaası, 1316), 16.

55 İstanbul Mekteb-i Sutanîsi ders müfredat programında verilen tabloda Riyaziyat adı altında tek bir ders görünmektedir. Açıklama kısmında ise bu isim altında Hesab, Hendese, Cebir, Müsellesat ve Kozmografya dersleri ayrıca belirtilmektedir. Bkz. *İstanbul Mekteb-i Sultanîsi Ders Müfredat Programı*, 86-104.

56 İstanbul Mekteb-i Sutanîsi ders müfredat programında verilen tabloda Hayvanat, Nebâtat, İlmü'l-arz ve Hıfzıssıhha dersleri isim olarak yer almayıp, Tarih-i Tabiî adı altında gösterilmiştir. Bu dersler açıklama kısmında belirtilmektedir. Bkz. *İstanbul Mekteb-i Sultanîsi Ders Müfredat Programı*, 56-68.

Cebir-Müsellesât	Cebir, Müsellesat (Trigonometri)
Usûl-i Defterî	
İlm-i Eşya	
Kozmografya	Kozmografya
Makina	
İlm-i Servet	Ulûm-ı Ticariye, İktisat
Kitâbet-i Resmiye	Kitâbet-i Resmiye
	Terbiye-i Bedeniye
	Malumat-ı Medeniye
	Tercüme
	Resim

Dârulmuallimîn'in programlarında da âlet ilimleri kapsamında değerlendirilebilecek derslerin olduğu görülmektedir. XIX. yüzyılda kurulan ilk, orta ve yüksek öğretmen okullarının dersleri aşağıdaki tablodan takip edilebilir.

Tablo 3: Dârulmuallimîn Dersleri[57]

İbtidaiye Şubesi	**Rüşdiye Kısmı**	**Âliye Kısmı**
Kur'ân-ı Kerim Maa Tecvit		
Fıkh-ı Şerif	Ulûm-i Diniye	Ulûm-i Diniye
		Şerh-i Akâid
Arabî Sarf ve Nahiv	Arabî	Edebiyat-ı Arabiye
Kavâid-i Fârisî ve Gülistan	Fârisî	Edebiyat-ı Fârisiye
İnşa	İnşa	
Tarih-i İslam	Tarih	Tarih-i Umumî ve Osmanî
Hüsn-i Hat	Hüsn-i Hat	
Hesab	Hesab	Hesab
	Hendese	Hendese
Türkçe Kavâid ve İmla	Kavaid ve İmla	Edebiyat-ı Osmaniye
Usûl-i Tedris	Usûl-i Tedris	Usûl-i Tedris
Fransızca	Fransızca	Fransızca
	Cebir	Cebr-i Adi ve Ala
	Usul-i Defteri	Usul-i Defteri
Coğrafya-i Umumî ve Osmanî	Coğrafya	Coğrafya-yı Umumî ve Umranî

57 *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (1. Sene),* 127-129.

	Hikmet	Hikmet-i Tabiiye
	Mevâlid	Mevâlid-i Sülüse
		Tersimât-ı Riyaziye
		Kozmografya
		Makine
		Müsellesat
		İlm-i Servet
		Kimya
		Kavânîn
		Kitâbet-i Resmiye
İlm-i Eşya		
	Resim	

Tablolarda görüldüğü üzere medrese eğitim anlayışının temelinde yer alan ulûm-ı êliye (âlet ilimleri) yeni okulların müfredatının mühim bir kısmını oluşturmaktadır. Dârulmuallimîn-i Âliye Kısmı'nda Akâid-i Diniye dersinde medrese müfredatının önemli eserlerinden olan Şerh-i Akâid bulunmaktadır. Bu eserin seviyesine Tablo 1'den bakılabilir. Kitabın iç kapağında yazdığına göre idâdîlerin müfredatında da yer aldığı anlaşılan bu eser Arapça olarak basılmıştır.[58] Ders kitabı şeklinde basılan bu eserin dilinin Arapça olması, idâdîlerde ulûm-ı Arabiyenin önemli görüldüğüne işaret etmektedir.

Sonuç olarak XIX. yüzyılın, medrese eğitim anlayışının yeni kurulan okullara tesir ettiği bir dönem olduğu görülmektedir. Bu dönemde kurulan ilk ve orta dereceli okulların bir yandan medrese eğitim anlayışındaki mukaddemât-ı ulûmu karşıladığını ileri sürmek mümkündür. Mukaddemât-ı ulûm, âlet ilimlerine karşılık gelip ulûm-ı âliyeye ulaştırmaktadır. Yani yüksek eğitim, bahsi geçen ilimlerin üzerine inşa edilmektedir. Bu dönemde eğitimde yapılanları, mukaddemât-ı ulûm kapsamındaki temel ilimlerin yeni bilgi alanlarıyla[59] desteklenip dönemin gerektirdiği farklı bir eğitim anlayışıyla yeniden organize edilme çabası olarak değerlendirebiliriz. Zira yeni okulların ilmiye sınıfı için de bir mahreç olabileceği ilk kuruluşlarında göz önünde bulundu-

58 *Şerh-i Akâid* (Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1317).

59 Yeni bilgi alanlarıyla Coğrafya, Malumat-ı Nâfia ve Hıfzıssıhha, Hikmet-i Tabiiyye, Kimya, Mevâlid, Kavânîn, Fransızca gibi dersler kastedilmektedir.

rulan bir fikirdir. Mekâtib-i Rüşdiye Nâzırı İmamzâde Esad Efendi'nin (ö. 1851) yeni açılacak olan Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye için birtakım öneriler sunduğu lâyihasında bahsi geçen fikre değinilmiştir. Zikredilen mekteplerde on sekiz yaşına kadar talebenin söz konusu ilimlerde belli bir seviyeye geleceği ve buradan turuk-ı kalemiyeye gideceği gibi turuk-ı ilmiyeye de geçebileceğini söylemektedir. Talebelerin turuk-ı ilmiyede ulûm-ı akliye ve şer'iyyeyi tahsil etmeleri durumunda yirmi beş yaşına kadar ilmiye sınıfına girebileceklerini ifade etmektedir.[60] İlmiye sınıfı mensubu olan İmamzâde Esad Efendi'nin[61] bu yaklaşımından anlaşılıyor ki o dönemde yeni kurulan Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye gibi okullar ulûm-ı şer'iyye tahsili için de mahreç görülmektedir.

4. XX. Yüzyılda Medrese ve Yeni Eğitim Anlayışı Arasındaki Etkileşim

Osmanlı Devleti eğitim alanında yaptığı önemli hamlelerle XX. yüzyıla büyük bir tecrübe ile girmiştir. XIX. yüzyıl boyunca maârif sisteminde ilk, orta ve yüksek kademeleri tamamlanıp bu kademeler arasındaki geçişlilik mümkün olmuş[62]; eğitimi düzenleyen nizamnâme hazırlanmış[63]; eğitim nâzırlık seviyesinde organize edilmiş[64]; çeşitli alanlarda meslek okulları açılmış[65] ve mektepleşme devletin küçük

60 İbnü'ş-Şeyh Nâfi Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı* (Matbaa-i Âmire, 1338), 25. 1 Muharrem 1255/17 Mart 1839 tarihli Lâyiha.

61 Hayatı için bkz. Recep Cici, "İmamzâde Esad Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22/211-212.

62 Bu dönemdeki eğitim düzeni ile ilgili bkz. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988).

63 *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesidir*.

64 Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*; Teyfur Erdoğdu, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Teşkilatı-I", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51/1 (1996), 183-247.

65 Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları* (Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010).

yerleşim birimlerine kadar ulaştırılmıştır.[66] Eğitim alanında yaşanan bütün bu olumlu gelişmelere karşın medrese kurumuna yönelik yapısal değişikliği gerektirecek bir gelişme XIX. yüzyılda yaşanmamıştır.[67]

Medreselerin hâlihazırdaki durumu ile akıbeti hakkında XX. yüzyılın hemen öncesinden başlayan ve özellikle II. Meşrutiyet'in (1326/1908) akabinde yoğunlaşan bir takım ıslah önerileri yayınlanmıştır. Bu tür öneri ve eleştirilerin[68] de tesiri ile medreselerde hem kurumsal hem de eğitim yönünden yeni düzenlemeler 1910 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır.[69] Bu ilk çabaların istenen verimi sağlamaması üzerine medreselerde geniş çaplı ıslahat yapılmış ve yeni bir medrese sistemi oluşturulmuştur.[70] 1914 yılında gerçekleşen bu düzenlemeler neticesinde Dârulhilâfeti'l-Aliyye ismiyle yeni bir şekil alan medrese sistemi, Tâli Kısm-ı Evvel, Tâli Kısm-ı Sânî ve Kısm-ı Âlî olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır. Bu üç kademenin üzerine ileri seviyeli uzmanlık bölümü olan Medresetü'l-Mütehassisîn açılmıştır.[71]

Yeni medrese sisteminde öncelikle İstanbul'daki medreseler tek çatı altında toplanmış, medrese organizasyonunu yeniden tanım-

66 Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000).

67 Bu döneme kadar medreselerin durumuna ilişkin XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir ıslah girişimi ve bir program düzenlemesi yapılmıştır. Buna dair müderrislerin yayınladığı rapor için bkz. Takvim-i Vekâyi, 15 Safer 1290/14 Nisan 1873, sayı 1570, s. 1-2; Beyânülhak, 1. Sene, adet 15, 18 Zilhicce 1326, s. 322-324.

68 Bu dönemde gerek devlet adamlarının gerekse fikir adamlarının yayınladıkları önerilerin bir kısmı için bkz. Şeyh Alizâde Hoca Muhyiddin, *Medreselerin Islâhı*; Gürünlü Hilmi, "Islahât-ı Medâris Hakkında Bir Mütalaa"; Muhammed Ubeydullah, *Islâh-ı Medâris-i Kadîme*; Halim Sabit, "Islâh-ı Medâris Münasebetiyle"; Bu makale ayrı olarak da basılmıştır. Bkz. Kazanlı Halim Sabit, *Ulemâ ve Talebe-i Ulûm Efendilere: Islâh-ı Medâris Münasebetiyle* (Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1329); Şevketî, *Medâris-i İslâmiyye Islahat Programı*; Çetin, "Medreselerin Islahına Dâir Safvet Paşa'nın Düşünceleri ve Bir Arizası".

69 1910 yılında çıkarılan "Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi" için bkz. *Medâris-i İlmiye Hakkında Meclis-i Mesâlih-i Talebeden Kaleme Alınarak Şûra-yı Devletçe de Lede't-tetkik Mevki-i İcraya Vaz'ı Hususuna Meclis-i Hass-ı Vükelâ Kararıyla Bi'l-istîzân İrade-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfet-penâhî Şeref-sudûr Buyurulan Nizamnâmedir* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1326); *Düstur (Tertib-i Sânî)* (Dersaâdet: Matbaa-i Osmaniye, 1330), 2/138.

70 1914 yılında çıkarılan nizamnâme için bkz. "Islah-ı Medâris Nizamnâmesi", *Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi, Nizamnâme, Ders Cetveli, Sûret-i Tedris ve Kitapları, Talimatnamesi*.

71 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamit Er, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003).

layan nizamnâme hazırlanmış, nizamnâmenin uygulanması için talimatnâme çıkarılmış, sınıf sistemi getirilmiş, günlere ve saatlere göre yeni ders programı yayınlanmış, öğretimin şekli ve kitaplar yeniden tanımlanmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte medreseler eğitim ve yönetim organizasyonu açısından mevcut durumundan yeni eğitim anlayışına paralel bir çizgiye getirilmiştir. Bu çizgi özelliklerini yukarıda belirttiğimiz maârif sisteminin uzun zaman süren tecrübelerinin ulaştığı neticedir. Bir başka ifadeyle bu netice maârif sisteminin XIX. yüzyılda medrese eğitim anlayışından aldığı tek taraflı bir etki ile geliştirdiği yeni düzenini XX. yüzyılda medreseye aktarmasıyla gerçekleşen bir etkileşimdir.

Bu dönemde yeni bir şekil almış medreselerin maârif sistemi ile etkileşiminin en önemli göstergelerinden birisi şüphesiz ki kademelendirilmiş ders programlarıdır. Yeni medreselerin kademelere ayrılmış ders programlarında dikkat çeken mühim bir ayrıntı maârif sistemindeki okulların programlarıyla büyük orandaki benzerliğidir. Medrese eleştirilerinde ve ıslah önerilerinde üzerinde durulan hususların başında yer alan ders programlarına "fünûn-ı cedide" denilen yeni derslerin eklenmesi meselesi, yürürlüğe giren nizamnâme ile hayatiyet imkânı bulmuştur. Aşağıya aldığımız karşılaştırmalı tablolarda Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medreseleri'nin ilk iki kademesi ile maârif sistemindeki mukabili okulların ders programlarını görmek mümkündür.

Tablo 4: Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin İlk İki Kademesi ile Maârif Sistemindeki Mukabili Okulların Ders Programlarının Karşılaştırmalı Tablosu

Umum Mekâtib-i Rüşdiye ve İdâdiye Programı[72]	**Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi Tâlî Kısm-ı Evvel Programı**[73]	**Mekteb-i Sultanî Âlî Kısmı Ders Programı ve İstanbul Mekteb-i Sultanîsi Ders Programı**[74]	**Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi Tâlî Kısm-ı Sânî Programı**[75]
Kur'ân-ı Kerim Maa Tecvit	Tertil-i Kur'ân-ı Kerim	Akâid-i Diniye	İlm-i Kelâm
Arabî	Sarf ve Lügat	Ulûm-ı Diniye	Fıkıh (Malumat, Ukubat)
	Nahiv	Tarih ve Tarih-i Osmanî	Tarih-i Osmanî
Ulûm-ı Diniye	Fıkıh (İbadet, Nikâh, Talak, Ferâiz)	Arabî	Nahiv, Belâgat
Türkçe	Türkçe (İmla, Kavâid)	Türkçe, Lisan-ı Osmaniye, Edebiyat-ı Osmaniye	Türkçe (Edebiyyat)
Fârisî	Fârisî	Mantık[76]	Mantık
Tarih	Tarih-i Enbiya ve İslâm	Hikmet (Fizik)	Hikmet-i Tabiiyye
Hesab	Hesab (Amelî ve Nazarî)	Kimya	Kimya
Cebir-Müsellesât	Cebir	Nebatat, Hayvanat, İlmü'l-Arz[77]	

72 *Leylî ve Neharî Umûm Mekâtib-i İdâdiye-i Mülkiye-ye Mahsus Olarak Maârif-i Umûmiye Nezâreti Celilesi'nce Mukaddemâ Tanzim ve Bu Defa Tadil ve Tashih Edilen Ders Programları*, 5; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (1. Sene)*, 191. Burada yedi senelik program verilmektedir. İlk üç senesi Rüşdiye, son dört senesi de İdâdiye programıdır. Biz her iki okulda verilen derslerin toplamını verdik. Rüşdiye programı için ayrıca bkz. *Umum Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, 3.

73 *Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi, Nizamnâme, Ders Cetveli, Sûret-i Tedris ve Kitapları, Talimatnamesi*, 14.

74 *Mekteb-i Sultanî Ders Programı*, 19-31; *İstanbul Mekteb-i Sultanîsi Ders Müfredat Programı* Burada iki okulun dersleri birleştirilerek verilmiştir.

75 *Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi, Nizamnâme, Ders Cetveli, Sûret-i Tedris ve Kitapları, Talimatnamesi*, 15.

76 1316/1898 senesinde Mantık dersi programda bulunmaktadır. bkz. *Mekteb-i Sultanî Ders Programıdır*, 16.

77 İstanbul Mekteb-i Sutanîsi ders müfredat programında verilen tabloda Hayvanat, Nebâtat, İlmü'l-arz ve Hıfzıssıhha dersleri isim olarak yer almayıp, Tarih-i Tabiî adı altında gösterilmiştir. Bu dersler açıklama kısmında belirtilmektedir. Bkz. *İstanbul Mekteb-i Sultanîsi Ders Müfredat Programı*, 56-68.

Hendese	Hendese	Kozmografya	Heyet
Fransızca	Fransızca[78]	Hesab	Hesap
Coğrafya	Coğrafya (Umumî ve Osmanî)	Cebir, Müsellesat (Trigonometri)	Müsellesat
Hüsn-i Hat	Hutut	Hendese	Hendese
Hikmet-i Tabiiyye	Muhtasar Hikmet-i Tabiiyye	Hıfzıssıhha	Hıfzı's-Sıhha
Kimya	Kimya	Ulûm-ı Ticariye, İktisat	İlm-i İktisat ve Mali
Mevâlid	Mevâlid-i Sülüse ve Malumat-ı Ziraiyye	Fransızca	Fransızca
Malumat-ı Nâfia ve Hıfzıssıhha	Hıfzıssıhha	**İki okulun birbirinden farklı dersleri**	
Kavânîn	Malumat-ı Kanuniye		İlm-i Terbiye
Edebiyat ve Ahlâk	Malumat-ı Ahlâkiyye ve İctimaiyye		Mihanik
Usûl-i Defterî	Usûl-i Defterî		Usûl-i Fıkıh
İki okulun birbirinden farklı dersleri			Ferâiz
	Muhtasar Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî ve Türk Tarihi		Vaz'
	Malumat-ı Fenniye		Siyer-i Nebî, Tarih-i Din-i İslâm
	Hadis-i Şerif		Âdâb
	Hitâbe ve Mevıza		İlm-i İctima'
	Mükâleme, Tatbikat ve Kitâbet-i Arabiyye		Tefsir-i Şerif
İlm-i Eşya			Hadis-i Şerif
Kozmografya			Felsefe (Muhtasar)
Makina			Mükâleme ve Kitâbet-i Arabiye
İlm-i Servet			Hitâbe ve Mev'iza
Kitâbet-i Resmiye			Tarih-i Edyân
		Malumat-ı Kanuniye	

78 1915'te komisyon tarafından yeniden düzenlenen programda "Lisan-ı Ecnebiye" şeklinde görünmektedir. Bkz. *Ceride-i İlmiye* 2/14 (Şaban 1330), 89.

	Malumat-ı Medeniye	
	Fârisî	
	Terbiye-i Bedeniye	
	Coğrafya	
	Tercüme	
	Resim	
	Kitâbet-i Resmiye	

Tabloda açık bir şekilde görüldüğü üzere medreselerin ıslahı neticesinde oluşturulan yeni ders programı ile maârif sistemindeki mukabili okulların ders programı birbirine çok yakınlaşmıştır. İki okulun birbirinden farklı dersleri ise ana programı etkilemeyecek olanlardır. Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medreseleri'nin ikinci kısmının ders yoğunluğu maârif sistemindeki mukabiline göre belirgin bir şekilde görülmektedir. Üçüncü kısımda belirttiğimiz ulûm-ı êliye (âlet ilimleri) kapsamındaki derslerin maârif sistemindeki okullarda XX. yüzyıla gelindiğinde de varlığını devam ettirdiğine işaret etmek gerekmektedir. Ayrıca şu belirtilmelidir ki yeni düzenlenen medrese sisteminin ilk iki kademesini bitirenlerin maârif sistemindeki mukabillerinin girebileceği meslek alanlarına gitmesi de programlardaki benzerlikten dolayı mümkün hale gelmiştir.[79]

5. XX. Yüzyılda Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi-Medrese-İlâhiyat Geçişliliği

XX. yüzyıl yüksek din eğitimi açısından önemli bir dönemi kapsamaktadır. Bu yüzyılda yüksek din eğitimi veren müstakil bir okul kurulduğunda medrese eğitimi devam etmekteydi. Böylesi bir durum eğitim tarihimizde ilk defa gerçekleşmiştir. Bu okul ikinci kısımda değinilen Dârulfünûn-ı Şâhâne'nin beş bölümünden birisi olarak 1900'de kuru-

79 "Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesiyle Taşra Medârisi Hakkında Nizamnâme", *Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi: Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medâris Kanunu ve Nizamnâmesi* (Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338), 35 ve 36. Madde.

lan Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi'dir.[80] Yüksek din eğitimi veren bu şube XIX. yüzyılda sınıf sistemi; dönemlere, günlere ve saatlere göre ayarlanmış ders programı; imtihan usûlü gibi yönlerden gelişen yeni eğitim anlayışı tecrübesi üzerine kurulmuştur. Daha sonra yaklaşık on dört senelik yeni yüksek din eğitimi tecrübesi de dikkate alınarak 1914 yılında medrese sisteminde önemli değişikliğe gidilmiştir. Yeni eğitim anlayışı ile etkileşim halinde olan medrese sistemi, 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda kaldırılmasına ilişkin bir ibare olmamasına rağmen yine bu kanuna dayanılarak zorlama bir şekilde çıkarılan genelgeyle[81] kapatılmıştır. Bunun yerine ilgili kanun gereği Dârulfünûn'da bir İlâhiyat Fakültesi (1924) açılmıştır. 1933 yılına kadar eğitimi devam eden İlâhiyat Fakültesi'ne, söz konusu tarihte Dârulfünûn lağvedilince yerine kurulan İstanbul Üniversitesi'nde yer verilmemiştir. Böylece altı asırlık dönemden sonra yüksek din eğitimi veren bir kurum kalmamıştır.

Osmanlı eğitim tarihinde 1900 yılında başlayan ve Cumhuriyet dönemine intikal eden otuz üç senelik farklı bir yüksek din eğitimi tecrübesi yaşanmıştır. Bu noktada sırasıyla birbirinin yerine ikâme edilen Ulûm-ı Âliye-i Diniye-Ulûm-ı Şer'iyye şubeleri, Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medreseleri ve İlâhiyat Fakültesi arasındaki geçişliliğe yakından bakmakta fayda bulunmaktadır.

Medrese yüksek eğitiminin istihdama dönük yönlerinden eğitim, hukuk ve idarenin müstakil okullar açılarak daha önce ayrıldığından bahsedilmişti. Bu yönlerden din hizmetleri alanı da XX. yüzyılda açılan yeni okullar ile ayrılmış oldu. Din hizmetleri alanını vurgularcasına okula verilen isimle birlikte müfredat programı da okulun ismi doğ-

80 *Dârulfünûn-ı Şâhâne Nizamnâmesi* (Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Tahir Bey, 1318), 2. Madde.

81 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 051. V 05, 2-1-31 numaralı belgeden nakleden, Mehmet Bulut, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimindeki Yeri* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 399-400. Tezin ekler kısmında Belge 10'da belgenin bir kopyası yer almaktadır. Söz konusu belgenin orijinalinin fotokopisi ve transtripti için ayrıca bkz. Mustafa Öcal, "Künye Defterleri'ne Göre İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 179-180.

rultusunda şekillenmiştir. Ulûm-ı Âliye-i Diniye ismiyle açılan okulun ilk programında dinî ilimler yer almaktadır. Yani program tefsir-i şerif, hadis-i şerif, usûl-i hadis, ilm-i fıkıh, usûl-i fıkıh, ilm-i kelâm, tarih-i din-i İslâm ve Siyer-i Nebî'den oluşmaktadır.[82] Programın bu şekilde dizilişinin medrese eğitim anlayışı çerçevesinde şekillenen müfredata uymadığı Tablo 1'e bakıldığında görülmektedir. Medrese eğitim anlayışında özellikle tefsir, hadis ve fıkhın öğrenilmesi birtakım ilimlerin tahsilinden sonra mümkün olmaktadır. Dinî ilimlerle mukayyet olan bu program, ilk senelerdeki uygulamalardan sonra görülen lüzum üzerine zaman içinde başka ilimlerin dâhil olmasıyla çeşitlenmiştir.

Okulun ders programı hocalar tarafından oluşturulan muallim meclislerince geliştirilmiştir. Dârulfünûn'un diğer şubelerinde de muallim meclisleri oluşturulmuştur.[83] Maârif Nezâreti'nin 1912 yılında yeni bir program tertip edilmesini istemesi neticesinde Dârulfünûn Edebiyat ve Ulûm-ı Âliye-i Diniye şubelerinin muallim meclisleri ortak toplantılar yapmıştır.[84] Bu toplantılarda her iki şubenin "suret-i teşkil ve esas-ı tedris" itibariyle Dârulfünûn'un tesisinde hedeflenen gayeyi yerine getiremediği gerekçesiyle tedrisatın ve şubelerin yeniden teşekkülüne lüzum görüldüğü vurgulanmıştır.[85]

Muallim meclislerinde yapılan müzakereler neticesinde öncelikle Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi'nde isim değişikliği önerilerek okulun ismi Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi olmuştur.[86] Burada isim değişikliğine gidilerek programa tarih, edebiyat, felsefe ve o günün sosyal bilimleri

82 *Dârulfünûn-ı Şâhâne Nizamnâmesi*, 10; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (4. Sene)* (Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1319), 65; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (6. Sene)* (Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Asır Matbaası, 1321), 66.

83 Aynî, *Dârulfünûn Tarihi*, 36.

84 Her iki şubenin ortak toplantılarına ait tutanaklar yayınlanmıştır. Bkz. "Dârulfünûn-i Osmânî Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Meclis-i Muallimînlerinin Müctemi'an Vukû' Bulan Müzakerelerine Âid Mukarrerât Defteridir", *İstanbul Dârulfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004), 61-102. [Bu yayına bundan sonra "Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Mukarrerât Defteri" şeklinde atıf yapılacaktır.].

85 "Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Mukarrerât Defteri", 63.

86 "Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Mukarrerât Defteri", 63; *İstanbul Dârulfünûnu: Talimât* (Matbaa-i Âmire, 1329), 1 ve 2. Madde

kapsamındaki yeni dersler dâhil edilmiştir. Okulun programının yeni bilgi alanlarıyla genişletilmesini, okulun sadece dini ilimlerden oluşan yapısını açmaya yönelik bir çaba olarak görebiliriz. Bunun yanında yeni isimlendirmedeki "şer'î" kelimesinden hareketle, yanlış yorumlanarak, okulun "daha dinî" karakterinin ortaya çıkarıldığı ifade edilmiştir.[87] Ancak durumun bu şekilde olmadığı okulun yeni müfredatı ile bir önceki müfredatı karşılaştırıldığında görülmektedir. Meseleyi açıklığa kavuşturmak için "şer'î ilim" kavramının ne manaya geldiğine bakılmasında fayda bulunmaktadır. Bu kavram, "Şârî'den kaynaklanan ve Şârî'den kaynaklanan ilimlere dayanak teşkil eden ilimler" şeklinde tanımlanarak, bu çalışmanın birinci kısmında âlet ilimleri adı altında zikredilen ilimleri de içerisine almaktadır.[88] Şer'î ilim kavramındaki anlam genişliği çerçevesinde Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi için hazırlanan müfredata da felsefe, tarih ve edebiyat gibi alanlar dâhil edilmiştir.[89]

Muallim meclislerinde yapılan müzakerelerde ayrıca Edebiyat Şubesi'nin de ders programı yeniden düzenlenmiştir. Her iki şubenin derslerinin "âlî ve mühim mevzuları" içermesi hasebiyle ve bunların ayrıntılı işlenmesi maksadıyla bölümleşmeye gidildiği belirtilmiştir. Buna göre Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'nin, Ulûm-ı Kelâmiye ve Ulûm-ı Fıkhiye şeklinde iki kısma ayrılması uygun görülmüştür.[90] Bu kısımlar için ayrıntılı ders programları da hazırlanmıştır.

Tablo 5: Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'nin Ulûm-ı Kelâmiye ve Ulûm-ı Fıkhiyye Kısmı Ders Programı[91]

Ulûm-ı Kelâmiye Kısmı	Açıklama	Ulûm-ı Fıkhiyye Kısmı

87 Kara, okuldaki isim değişikliğini İttihat ve Terakkî iktidarının dinî yoğunluklu siyasetine bir örnek olarak vermektedir. Bkz. İsmail Kara, "Türkiye'de İlâhiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 5.

88 Saçaklızâde, *Tertîbü'l-Ulûm*, 126; *Kevâkib-i Seb'a*, 66-67.

89 "Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Mukarrerât Defteri", 94.

90 "Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Mukarrerât Defteri", 63-64.

91 "Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Mukarrerât Defteri", 73-74.

Tefsir-i Şerif	Her iki kısımda ortak dersler	Tefsir-i Şerif
Hadis-i Şerif		Hadis-i Şerif
Usûl-i Fıkıh		Usûl-i Fıkıh
Fıkh-ı Şerif		Fıkh-ı Şerif
Hikmet-i Teşrî'		Hikmet-i Teşrî'
Tarih-i Din-i İslâm		Tarih-i Din-i İslâm
Siyer-i Nebî		Siyer-i Nebevî
İlm-i Ahlâk-ı Şer'iyye ve Tasavvuf		İlm-i Ahlâk-ı Şer'iyye ve Tasavvuf
	Ulûm-ı Kelâmiye Kısmı'ndan farklı dersler	Tarih-i Fıkıh
		Muhtasar Felsefe
		Esbâb-ı İhtilaf
		İlmü'l-Hilaf
Tarih-i Edyân	Ulûm-ı Fıkhiye Kısmı'ndan farklı dersler	
İlm-i Kelâm		
Tarih-i İlm-i Kelâm		
İlmü'n-Nefs	Edebiyat Şubesi ile her iki kısmın ortak dersleri	
İlm-i Mantık		
İlm-i Ahlâk		
İlm-i Mâba'de't-Tabiiyye		
Tarih-i Felsefe		
Arap Felsefesi		
Edebiyât-ı Arabiye		Edebiyât-ı Arabiye
Edebiyât-ı Fârisiye		Edebiyât-ı Fâris Fârisiye
Fransızca		Fransızca

Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi için hazırlanan bu programın Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi'ne nazaran ders açısından daha da çeşitlendiği görülmektedir. Tablo 5'te gördüğümüz bu şekildeki bölümleşme bütçe sıkıntıları nedeniyle hayatiyet imkânı bulamamıştır. Bu sebeple yeniden görüşülmek üzere gönderilen programın, Edebiyat ve İlâhiyat şubeleri müdürü İsmail Hakkı Bey'in teklif ettiği birleştirilmiş hali kabul edilmiş ve program Dârulfünûn için çıkarılan talimatta yayınlanmıştır. Tablo 6'da İsmail Hakkı Bey'in teklif ettiği programla talimatta yayınlanan karşılıklı olarak verilmiştir.

Tablo 6: Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi Ders Programı

Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'nin 1912'de İsmail Hakkı Beyefendi Tarafından Teklif Edilen ve Kabul Edilen Program[92]	**İstanbul Dârülfünûnu için 1329/1913'de Hazırlanan Talimatın 2. Maddesine Göre Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'nin Ders Programı**[93]
Tefsir-i Şerif	Tefsir-i Şerif
Hadis-i Şerif	Hadis-i Şerif
İlm-i Kelâm	İlm-i Kelâm
İlm-i Fıkıh	Fıkıh
Usûl-i Fıkıh	Usûl-i Fıkıh
Siyer-i Nebevî	Siyer-i Nebevî
Tarih-i Din-i İslâm	Tarih-i Din-i İslâm
Tarih-i İlm-i Kelâm	Tarih-i İlm-i Kelâm
Tarih-i İlm-i Fıkıh	Tarih-i İlm-i Fıkıh
Tarih-i Edyân	Tarih-i Edyân
İlm-i Ahlâk-ı Şer'iyye ve Tasavvuf	İlm-i Ahlâk-ı Şer'iyye ve Tasavvuf
Hikmet-i Teşrî'	Hikmet-i Teşrî'
Tarih-i Felsefe	Felsefe ve Tarih-i Felsefe
Arab Felsefesi	Arab Felsefesi
İlm-i Hilâf	İlm-i Hilâf
Edebiyat-ı Arabiye	Edebiyat-ı Arabiye[94]
Felsefe	
Elsine-i Erbaa	

Bu programda dikkat çeken bir nokta fıkıh ve kelâm ilimlerinin tarihinin ders olarak okutulmasıdır. Ayrıca felsefe, tarih-i felsefe ve Arab felsefesi dersi programda yer almaktadır. Sosyal bilimler kapsamında değerlendirilebilecek ilmü'n-nefs ve ilm-i ahlâk dersleri bölümleşme şeklinde önerilen programda bulunmasına rağmen talimattakine alınmamıştır. Talimatta bölümleşme olmamasına karşın şubelerin içinde ders takımları oluşturulmuştur. Bu takımlardan birine veya ikisine kabul olunan talebeye ayrı ayrı tasdiknâme verileceği belirtilmiştir. Şubeden mezun olmak için ise bütün takım derslerinden tasdiknâme

92 "Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Mukarrerât Defteri", 94.

93 *İstanbul Dârulfünûnu: Talimât*, 1.

94 Bu ders daha sonra İlm-i Ahlâk-ı Şer'iyye dersine eklenecektir.

almak şarttır.[95] Buradan anlaşılıyor ki Muallim Meclisleri'nde tasavvur edilen bölümleşmenin yolu oluşturulan takım dersleri vesilesiyle kısmen açılmak istenmektedir. Ayrıca Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'nin son sınıf imtihanlarını veren öğrencilere icâzetnâme verilmektedir. Bunun yanında ilm-i kelâm ve felsefe-i ûlâ; usûl-i fıkıh ve hilâf; ilm-i fıkıh müfredatından ruûs imtihanı verenlere ruûs verileceği bildirilmektedir.[96]

Tablo 7: Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'ndeki Takım Dersler[97]

TEFSİR VE HADİS TAKIMI	FIKIH TAKIMI	KELÂM TAKIMI	FELSEFE TAKIMI	İLM-İ AHLÂK-I ŞERİYYE VE SİYER TAKIMI
Tefsir-i Umumî	Usûl-i Fıkıh	İlm-i Kelâm	İlmü'n-Nefs	Siyer-i Nebevî
Tefsir-i Tatbiki	İlm-i Hilaf	Tarih-i İlm-i Kelâm	İlm-i Mantık ve Ahlâk	Tarih-i Din-i İslâm ve Tarih-i Edyân
Usûl-i Hadis	Fıkıh	Felsefe-i Arap	Felsefe-i Ûlâ ve Tarih-i Felsefe	İlm-i Ahlâk-ı Şeriyye
Hadis-i Şerif	Tarih-i İlm-i Fıkıh	Tasavvuf	Felsefe-i Arap	
	Hikmet-i Teşrî'			

Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi için yeni program düzenlemelerinin yapıldığı zaman dilimi medreselerin durumu hakkında yoğun tartışmaların yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. Dördüncü kısımda değinildiği üzere 1910 yılında Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi çıkarılarak medreseler bir düzene konulmaya çalışılmıştır. Medrese sistemine yeni bir düzen getirmeyen bu nizamnâmeden sonra 1914'te Islâh-ı Medâris

95 *İstanbul Dârulfünûnu: Talimât*, 18 ve 19. Madde.

96 *İstanbul Dârulfünûnu: Talimât*, 57. Madde.

97 *İstanbul Dârulfünûnu: Talimât*, 16. Madde.

Nizamnâmesi yayınlanmıştır.[98] Bu nizamnâme ile birlikte öncelikli olarak İstanbul'daki medreseler birleştirilerek Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medreseleri çatısı altında toplanmıştır. Bu kapsamda medrese eğitimi üç kademeye bölünmüştür. Orta eğitim seviyesine denk gelen ilk iki kademe Tâli Kısm-ı Evvel ve Tâli Kısm-ı Sânî şeklinde belirlenmiştir.

Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medreseleri'nin üçüncü kademesi Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'ne karşılık gelen Kısm-ı Âli'dir. Medreselerin düzenli bir teşkilata sahip olduktan sonra Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'ne ihtiyaç kalmadığı ve bu okulun derslerinin Kısm-ı Âlî müfredatında yer aldığı görülmektedir.[99] Zamanla yapılan yeni düzenlemelerle bu kısmın ismi Sahn olmuştur. Bu kısım için hazırlanan ders programı Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'ndeki derslerin büyük bir bölümünü kapsamaktadır.

Tablo 8: Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi ile Kısm-ı Âlî'nin Karşılaştırmalı Ders Programı

Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'nin İsmail Hakkı Beyefendi Tarafından Teklif Edilen ve Kabul Edilen Program[100]	**Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısm-ı Âlî Programı 1914[101]**	**Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi Sahn Programı1918[102]**
Tefsir-i Şerif	Tefsir-i Şerif	Tefsir-i Şerif
Hadis-i Şerif	Hadis-i Şerif	Hadis-i Şerif
Usûl-i Hadis	Usûl-i Hadis	
İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh	Fıkh-ı Hanefi
Usûl-i Fıkıh	Usûl-i Fıkıh	Usûl-i Fıkıh
İlm-i Kelâm	İlm-i Kelâm	Kelâm

98 "Islah-ı Medâris Nizamnâmesi", *Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi: Nizamnâme, Ders Cedveli, Suret-i Tedris ve Kitaplar, Talimatnâme* (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330), 9-13; *İlmiye Salnâmesi* (Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1334), 657-662; *Düstur (Tertib-i Sânî)* (Dersaâdet: Matbaa-i Âmire, 1334), 1325-1330.; Bahsi geçen dönemdeki medreselerin ıslahı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Ergün, "II. Meşrutiyet Devrinde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 30/1-2 (1982), 59-89; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnâmeler, Islahat Hareketleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 133-234; Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*; Zeki Salih Zengin, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002).

99 *Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi: Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medâris Kanunu ve Nizamnâmesi* (Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338), 3-4.

100 "Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Mukarrerât Defteri", 94.

101 *Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi, Nizamnâme, Ders Cetveli, Sûret-i Tedris ve Kitapları, Talimatnamesi*, 16.

102 *Ceride-i İlmiye* 4/37 (Zilkade 1336), 1119.

Edebiyat-ı Arabiye	Edebiyat-ı Arabiyye	Belâgat ve Edebiyat-ı Arabiye
Felsefe	Felsefe	Felsefe
İlm-i Hilâf	Hilâfiyyât	
Tarih-i İlm-i Kelâm	Tarih-i İlm-i Kelâm	
Tarih-i İlm-i Fıkıh	Tarih-i İlm-i Fıkıh	
Hikmet-i Teşrî'		
	Hukuk ve Kavânin	Malumat-ı Hukukiye
		Mantık
		İlm-i İctima
		Edebiyat-ı Türkiye
Elsine-i Erbaa		Elsine-i Ecnebiye
Tarih-i Felsefe		
Tarih-i Edyân		
Tarih-i Din-i İslâm		
Arab Felsefesi		
Siyer-i Nebevî		
İlm-i Ahlâk-i Şer'iyye ve Tasavvuf		

Yeni medrese sisteminde belli bir alanda uzmanlaşmanın önemine önceki devirlerde açılan Dârulkurrâ ve Dârulhadis gibi ihtisas medreseleri örnek gösterilerek vurgu yapılmaktadır. Bu çerçevede Kısm-ı Âlî'yi bitiren veya bu derecede bilgi sahibi olanlardan ulûm-ı şer'iyyenin belirli alanlarında uzmanlaşmak isteyenlerin devam edebileceği Medresetü'l-Mütehassisîn isminde ihtisas medresesi açılmıştır.[103] Yeni medrese sisteminde Kısm-ı Âlî, Dârulfünûn'daki Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'nin mukabilidir. Bu durumda Medresetü'l-Mütehassisîn'in farklı bir oluşum olduğu dikkati çekmektedir. Zira Dârulfünûn'un diğer şubelerinde böyle bir ihtisas kurumu bulunmamaktadır.

103 "Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası", *Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi: Nizamnâme, Ders Cedveli, Suret-i Tedris ve Kitaplar, Talimatnâme* (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330), 5.

Tablo 9: Medresetü'l-Mütehassisîn Ders Programı 1915[104]

Tefsir ve Hadis Şubesi	Fıkıh Şubesi	Kelâm, Tasavvuf ve Felsefe Şubesi
Tefsir (Umumî)	Usûl-i Fıkıh	İlm-i Kelâm
Hadis	Fıkh-ı Hanefi	İlm-i Tasavvuf
Usûl-i Tefsir	Fıkh-ı Maliki	İlm-i Nefs
Tabakât-ı Kurrâ ve Müfessirîn	Fıkh-ı Şafii	Felsefe-i Ûlâ
İlm-i Nâsih ve Mensûh	Fıkh-ı Hanbeli	Mantık
İlm-i Esbâb-ı Nüzûl	Hilaf ve Cedel	Felsefe-i İslâmiyye Tarihi
Nakd-i Rical	Tarih-i Fıkıh	Felsefe-i Umûmiye Tarihi
Mevzûât	Mukayese-i Ahkâm	Tarih-i Edyân ve Mezâhib (Mukayeseli)
		İlm-i İctima

Medresetü'l-Mütehassisîn'in ilk kuruluşunda üç şube bulunmaktadır. Daha sonraki düzenlemelerde Medrese-i Süleymaniye olan bu ihtisas bölümüne Edebiyat Şubesi'nin eklendiği görülmektedir. Bu şubenin dersleri Edebiyat-ı Türkiye, Edebiyat-ı Arabiye, Edebiyat-ı Fârisiye ve Edebiyat-ı Garbiye'den oluşmaktadır.[105] Buradan bakıldığında Medrese-i Süleymaniye'yi dört şubeli bir yüksek eğitim olarak değerlendirmek mümkündür. Bu şekilde bir tasavvur medreselerin ıslahı ile ilgili fikir beyan edenlerde bulunmaktadır. Örneğin Gürünlü Hilmi'nin önerdiği üç şubeli yüksek medresede yani Medrese-i Fevkalâde'de Dârunnass (İlm-i Tefsir ve Hadis), Dârulfıkıh (İlm-i Fıkıh) ve Dârulkelâm (İlm-i Kelâm) bölümleri yer almaktadır.[106]

Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı zamanlarına denk gelen medrese sistemindeki yeni düzenlemelerden sonra yaklaşık on yıllık bir eğitim süreci yaşanmıştır. Uzun süren savaşlar ve istikrarsız siyasi düzen Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medreseleri'nin verimliliğini görme imkânını engellemiştir. Bununla birlikte 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu gerekçe gösterilerek, kanunda öyle bir madde olmamasına kar-

104 Komisyon tarafından tanzim edilen programdır. Bkz. *Ceride-i İlmiye*, 2/14, (Şaban 1330) 90-91; *İlmiye Salnâmesi*, 667.

105 *Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi: Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medâris Kanunu ve Nizamnâmesi*, 26.

106 Gürünlü Hilmi, "Islahât-ı Medâris Hakkında Bir Mütalaa", 203.

şın medreseler kapatılmıştır.[107] Söz konusu kanuna dayanılarak "yüksek diniyyat mütehassısı yetiştirmek üzere Dârulfünûn'da bir İlâhiyat Fakültesi" kurulmuştur.[108] 1924'te açılan İlâhiyat Fakültesi için hazırlanan ders programı 1915'te kapanan Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'ninkine yakın dersleri içermektedir. Tablo 10'da iki okulun derslerini karşılaştırmalı olarak görmek mümkündür.

Tablo 10: İlâhiyat Fakültesi'nin Karşılaştırmalı Dersleri

İstanbul Dârülfünûnu için 1329/1913'te Hazırlanan Talimatta Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'nin Dersleri[109]	**Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi, 1924-1929'a Göre Dersleri**[110]
Tefsir-i Şerif	Tefsir ve Tefsir Tarihi
Hadis-i Şerif	Hadis ve Hadis Tarihi
Tarih-i İlm-i Fıkıh	Fıkıh Tarihi
Tarih-i İlm-i Kelâm	Kelâm Tarihi
Tarih-i Din-i İslâm	Din-i İslâm Tarihi
İlm-i Ahlâk-ı Şer'iyye ve Tasavvuf	Tasavvuf Tarihi
	Türk Tarih-i Dinîsi

107 Bahsi geçen kanun ve medreseler arasındaki ilişki için bkz. Mustafa Öcal, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, ed. Fikret Gedikli (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, 2013), 138.

108 İlâhiyat Fakültesi'nin kuruluşu ve kapanışı hakkında geniş bilgi için bkz. Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: İFAV, 1999), 38-51; Mustafa Öcal, "Daru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesinin Öğretim Süresi Ders Programı ve Mezuniyet Belgesi Örnekleri", *Darulfünun İlâhiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, 2010), 185-192; Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 111-163.

109 *İstanbul Dârulfünûnu: Talimât*, 1.

110 *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1340-1341)* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1341), 105; *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1341-1342)* (İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok), 120; *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1926-1927)* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1926), 128; *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1927-1928)* (İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok), 142; *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1928-1929)* (İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok), 222.

Tarih-i Edyân	Tarih-i Edyân	Bu dersler Edebiyat Fakültesi ile ortaktır.
Arab Felsefesi	Felsefe-i İslâmiyye Tarihi	
	İctimaiyyât	
	Ahlâk	
Felsefe ve Tarih-i Felsefe	Tarih-i Felsefe	
	İctimaî Ruhiyyât (Dinî hadiselerin tetkiki nokta-i nazarından)	
	Mâba'de't-Tabiiyyât[111]	
	Felsefe-i Din	
İlm-i Hilâf	Hâl-i Hazırda İslâm Mezhepleri	
Edebiyat-ı Arabiye	Arap Edebiyatı	
Usûl-i Fıkıh		
Fıkıh		
İlm-i Kelâm		
Hikmet-i Teşrî'		
Siyer-i Nebevî		
	İslâm Bedîiyyâtı	
	Akvâm-ı İslâmiyye Etnoğrafyası	

İki okulun dersleri arasında iki temel fark dikkati çekmektedir. İlâhiyat Fakültesi'nde sosyal bilimler kapsamındaki derslerin yoğunluğu birinci farktır. İkincisi ise temel şer'î ilimlerden fıkıh, usûl-i fıkıh ve kelâm ilimlerinin dersler arasında yer almamasıdır. Bu ilimlerin yüksek din eğitimi müfredatında olmaması bilgi üretimi noktasında büyük eksikliktir. Zira ayet ve hadislerden hüküm çıkarmak için usûl-i fıkıh ilmine; ibadete ve muamelata dair hükümleri bilmek için fıkıh ilmine; İslâm dininin inanç esaslarının ayrıntılı bir şekilde bilinmesi için de kelâm ilmine ihtiyaç vardır. Zikredilen üç ilim, bir anlamda İslâm dininin yaşayan hayatla olan irtibatının sağlanması noktasında önemli bir konumda bulunmaktadır. Şer'î ilimlerin tarihinin öğrenilmesi, konu hakkında bilgi sahibi olunması ve ilimlerin gelişim sürecinin bilinmesi açısından önemlidir. Lakin konu hakkında tarih-

111 Bu ders sadece 1924'teki programda bulunmaktadır.

sel bilgiye sahip olunması, ayet ve hadislerden dinî hüküm çıkarmak ve dini yaşayan hayatla irtibatlandırmak manasına gelmemektedir. Programdaki sosyal bilimlerin kritik edilmesi ve İslâmî düşünce ile uyumluluğunun tesbit edilmesi için kelâm ilminin iyi bir şekilde öğrenilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu programa muhatap olacak öğrenci kitlesi de önem taşımaktadır. İlâhiyat Fakültesi'ne kabul edilecek öğrenciler lise mezunu olanlardır. Bunlara ayrıca Arapça ve Farsçadan giriş imtihanı uygulanmaktadır.[112] Bunun haricinde bir şart aranmamaktadır. Bu durum gerekli alt yapıdan yoksun kişilerin şer'î ilimlerle muhatap olması manası taşımaktadır.

Sonuç

Medrese yüksek eğitim anlayışında yaşanan değişimi dört noktada toplamak mümkündür. İlk olarak medresenin kendine has olan bütünlüklü yapısının ortadan kalktığını belirtebiliriz. XIX. yüzyılda devlet yönetim yapısının değişmesiyle ortaya çıkan yeni şartlar medresenin istihdam alanlarının yeni açılan mekteplere geçmesine sebep olmuştur. Yüzyılın sonunda daha önceleri medresenin elinde bulunan eğitim, hukuk ve idare gibi alanlar yeni açılan mekteplere geçerken medreseye din hizmetleri alanı kalmıştır. Medresenin elinde kalan din hizmetleri alanı da XX. yüzyılın başında kurulan yeni yüksek din eğitimi kurumunun müfredatını belirlemiştir. Dinî ilimler bu okulun derslerini oluşturmuştur.

İkinci olarak medrese yüksek eğitim anlayışında belirli bir düzen içinde yer alan ilimlerdeki hiyerarşi bozulmuştur. Yani bir basamak halinde öğrenilmesi gereken ilimlerin sırası son döneme gelindiğinde çok fazla dikkate alınmamıştır. Medrese müfredat programında tefsir ilminin diğer ilimlerin üzerinde yer alması, içerdiği ilâhî hakikatlerin, inanç ve ibadete dayalı hükümlerin tespiti için lüzumlu olan birtakım ilimlerin öğrenilmesi gerektiği içindir. Bu sebeple dil, edebiyat, man-

112 *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1340-1341)*, 104.

tık, hikmet ve usûl ilimleri sıralamada önce gelmektedir. XX. yüzyılda açılan yeni yüksek din eğitimi kurumlarında bu düzene dikkat edilmediği görülmektedir.

Üçüncü olarak müfredattaki hiyerarşinin bozulmasının da bir tezahürü sayılabilecek bir değişimin yaşanmasıdır. Bu değişim 1924 yılında açılan yeni yüksek din eğitimi kurumu İlâhiyat Fakültesi'nin müfredatının oluşmasıdır. Burada müfredata fıkıh, usûl-i fıkıh ve kelâm gibi ilimler alınmamıştır. Bu ilimler dinin kutsal metinlerinden hüküm çıkarmayı mümkün kılmaktadır. Söz konusu ilimlerin müfredatta olmayışı bu imkânı da ortadan kaldırmıştır. Bunların yerine ilimlerin tarihlerinin okutulması konu hakkında geçmişe dönük bilgi sahibi olunması noktasında katkıda bulunmaktadır. Lakin dini hüküm çıkarma hususunda aynı işlevi görmesi beklenmemelidir.

Son olarak XX. yüzyılda tesis edilen yeni yüksek din eğitimi kurumlarının müfredatına felsefî ve sosyal bilimlerin alınması, beşinci kısımda sözünü ettiğimiz "şer'î ilim" tanımı çerçevesinde uygun görülmektedir. Zira bu ilimler "Şârî'den kaynaklanan ve Şârî'den kaynaklanan ilimlere dayanak teşkil eden ilimler" kapsamında değerlendirilebilir. Lakin 1924'te kurulan İlâhiyat Fakültesi'nin müfredatında "Şârî'den kaynaklanan ilimlere" yani Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh ilimlerine yer verilmeyerek bir boşluk meydana gelmiştir. Yani Şârî'in maksadını anlamadan yeni bilgi alanlarıyla muhatap olunmuştur. Bu durum da yeni bilgi alanlarının yeterince eleştiri süzgecinden geçme olanağını sınırlandırmıştır.

Kaynakça

Ahmed Zâid. "Islâh-ı Medâris Bugün Ne Suretle Kabil Olabilir?" *Sırât-ı Müstakim* 128 (Safer 1329), 390-392.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren, 1993.

Ali Suavi. "Maârif-i Umûmiye". *Ulûm Gazetesi* 7 (Recep 1286), 390-415.

Alkan, Mehmet Ö. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

Arif Bey. "Devlet-i Osmaniye'nin Tesis ve Takriri Devrinde İlim ve Ulemâ". *Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 2 (1332), 137-144.

Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnâmeler, Islahat Hareketleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.

Ayhan, Halis. *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: İFAV, 1999.

Aynî, Mehmet Ali. *Dârulfünûn Tarihi*. İstanbul: İstanbul Dârulfünûnu, 1927.

Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.

Bingöl, Sedat. *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004.

Bulut, Mehmet. *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. Alan Yayıncılık, 1986.

Cici, Recep. "İmamzâde Esad Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/211-212. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Çankaya, Ali. *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1949*. Ankara: Örnek Matbaası, 1954.

Çeliktaş, Hasan Sabri. *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. yüzyıllarda)*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

Çetin, Atilla. "Medreselerin Islahına Dâir Safvet Paşa'nın Düşünceleri ve Bir Arizası". *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 95 (1994), 16-18.

Dölen, Emre. *Türkiye Üniversite Tarihi: 1- Osmanlı Döneminde Dârulfünûn 1863-1922*. 5 Cilt. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2004.

Er, Hamit. *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.

Eraslan, Cezmi. *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti 1856-1908*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.

Erdoğdu, Teyfur. "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Teşkilatı-I". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51/1 (1996), 183-247.

Ergün, Mustafa. "II. Meşrutiyet Devrinde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 30/1-2 (1982), 59-89.

Fazlıoğlu, Şükran. "Talim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı". *DİVÂN İlmî Araştırmalar* 18 (2005), 115-173.

Gürünlü Hilmi. "Islahât-ı Medâris Hakkında Bir Mütalaa". *Sırât-ı Müstakim* 65 (Zilkade 1327), 200-204.

Halaçoğlu, Ahmet. "Humbaracı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/349-350. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

Halim Sabit, Kazanlı. "Islâh-ı Medâris Münasebetiyle". *Sırât-ı Müstakim* 124 (Muharrem 1329), 324-336.

Halim Sabit, Kazanlı. *Ulemâ ve Talebe-i Ulûm Efendilere: Islâh-ı Medâris Münasebetiyle*. Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1329.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Darulfünûn Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs". *Belleten* 54/210 (1990), 699-738.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Dârülfünûn: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*. 2 Cilt. İstanbul: İslâm Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Darülfünûn Tarihçesine Giriş: Üçüncü Teşebbüs Darülfünûn-ı Sultanî". *Belleten* 57/218 (1993), 201-239.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu". *Belleten* 66/247 (2002), 849-904.

İnalcık, Halil. "Reîsü'l-Küttâb". *İslâm Ansiklopedisi*. 9/671-683. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988.

İpşirli, Mehmet. "Kalemiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/248-249. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Kara, İsmail. "Türkiye'de İlâhiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?" *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 1-19.

XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye'de İlim ve İlmiyeye Dâir Bir Eser: Kevâkib-i Seb'a Risalesi. çev. Nasuhi Ünal Karaaslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Karpat, Kemal Haşim. *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. çev. Akile Zorlu Durukan - Kaan Durukan. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Mahmud Cevad, İbnü'ş-Şeyh Nâfi. *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*. Matbaa-i Âmire, 1338.

Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu - Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

Muallim Cevdet. "Dârulmuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans". *Tedrisat Mecmuası* 6/33-1 (1332), 175-200.

Muallim-i Muhterem Emin Beyefendi. "Tarihçe-i Tarîk-i Tedris". *İlmiye Sâlnâmesi*. 642-651. Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1334.

Muhammed Ubeydullah. *Islâh-ı Medâris-i Kadîme*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1328.

Müntesibin-i İlmiyeden Bir Zât. "Islâh-ı Medâris". *Beyânü'l-Hak* 12 (Kânunuevvel 1324), 250-251.

Ortaylı, İlber. "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/69-73. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Öcal, Mustafa. "Daru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesinin Öğretim Süresi Ders Programı ve Mezuniyet Belgesi Örnekleri". *Darulfünun İlâhiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*. 185-192. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, 2010.

Öcal, Mustafa. "Künye Defterleri'ne Göre İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)". *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 175-232.

Öcal, Mustafa. "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*. ed. Fikret Gedikli. 87-150. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, 2013.

Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmiye Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/188-191. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.

Öztürk, Cemil. *Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005.

Saçaklızâde, eş-Şeyh Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî. *Tertîbü'l-Ulûm*. çev. Zekeriya Pak - M. Akif Özdoğan. Kahramanmaraş: Ukde, 2009.

Sarıkaya, Yaşar. *Medreseler ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Sava Paşa. "Mukaddime". *Mekâtib-i Âliye-i Fenniye yani Dârulfünûn-ı Sultanî'nin Nizamnâme-i Dâhiliyesiyle Dürûs Cedvelidir*. 2-40. La Türki Matbaası, 1293.

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: E Yayınları, 1982.

Şevketî, Hafız Eşref Efendizâde. *Medâris-i İslâmiyye Islahat Programı*. İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1329.

Şeyh Alizâde Hoca Muhyiddin. *Medreselerin Islâhı*, 1314.

Unan, Fahri. *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşklâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.

Ünver, Ahmet Süheyl. *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946.

Yıldırım, Mehmet Ali. *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.

Yurdakul, İlhami. *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Zengin, Zeki Salih. *II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.

Zengin, Zeki Salih. *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Zengin, Zeki Salih. *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.

Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

Dârulfünûn-ı Şâhâne Nizamnâmesi. Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Tahir Bey, 1318.

"Dârulfünûn-i Osmânî Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubeleri Meclis-i Muallimînlerinin Müctemi'an Vukû' Bulan Müzakerelerine Âid Mukarrerât Defteridir". *İstanbul Dârulfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004.

Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi: Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medâris Kanunu ve Nizamnâmesi. Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338.

Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi, Nizamnâme, Ders Cetveli, Sûret-i Tedris ve Kitapları, Talimatnamesi. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330.

"Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesiyle Taşra Medârisi Hakkında Nizamnâme". *Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi: Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medâris Kanunu ve Nizamnâmesi*. Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338.

Düstur (Tertib-i Sânî). Dersaâdet: Matbaa-i Osmaniye, 1330.

Düstur (Tertib-i Sânî). Dersaâdet: Matbaa-i Âmire, 1334.

"Islah-ı Medâris Nizamnâmesi". *Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi: Nizamnâme, Ders Cedveli, Suret-i Tedris ve Kitaplar, Talimatnâme*. 9-13. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330.

"Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası". *Dârulhilâfeti'l-Aliyye Medresesi: Nizamnâme, Ders Cedveli, Suret-i Tedris ve Kitaplar, Talimatnâme*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330.

İlmiye Salnâmesi. Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1334.

İstanbul Dârulfünûnu: Talimât. Matbaa-i Âmire, 1329.

İstanbul Mekteb-i Sultanîsi Ders Müfredat Programı. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1328.

Leylî ve Neharî Umûm Mekâtib-i İdâdiye-i Mülkiye-ye Mahsus Olarak Maârif-i Umûmiye Nezâreti Celilesi'nce Mukaddemâ Tanzim ve Bu Defa Tadil ve Tashih Edilen Ders Programları. Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1315.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesidir. Matbaa-i Âmire, 1292.

Medâris-i İlmiye Hakkında Meclis-i Mesâlih-i Talebeden Kaleme Alınarak Şûra-yı Devletçe de Lede't-tetkik Mevki-i İcraya Vaz'ı Hususuna Meclis-i Hass-ı Vükelâ Kararıyla Bi'l-istîzân İrade-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfet-penâhî Şeref-sudûr Buyurulan Nizamnâmedir. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1326.

Mekâtib-i Âliye-i Fenniye yani Dârulfünûn-ı Sultanî'nin Nizamnâme-i Dâhiliyesiyle Dürûs Cedvelidir. La Türkî Matbaası, 1293.

Mekteb-i Sultanî Ders Programı. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1327.

Mekteb-i Sultanî Ders Programıdır. İstanbul: Âlim Matbaası, 1316.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (1. Sene). Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1316.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (4. Sene). Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1319.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (6. Sene). Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Asır Matbaası, 1321.

Şerh-i Akâid. Dârulhilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1317.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1340-1341). İstanbul: Yeni Matbaa, 1341.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1341-1342). İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1926-1927). İstanbul: Yeni Matbaa, 1926.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1927-1928). İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi (1928-1929). İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok.

Umum Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır. Matbaa-i Âmire, 1315.

Takvim-i Vekâyi 1570 (Safer 1290), 1-2.

Beyânü'l-Hak 15 (Zilhicce 1326), 322-324.

Ceride-i İlmiye 2/14 (aban 1330), 89.

Ceride-i İlmiye 4/37 (Zilkade 1336).

Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Programları: Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Yüksek Din Öğretimi Programları Üzerine Değerlendirmeler

Zeynep Kaya

Giriş

Cumhuriyetin kuruluşundan önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluş ve yükseliş dönemlerinde yüksek din öğretimi medreselerde verilmekteydi. Medreselerden ayrı olarak üniversite bünyesi içinde yüksek din eğitimi veren kurumların tarihi, II. Abdülhamit'in talimatıyla 1 Eylül 1900 tarihinde İstanbul'da açılan Dârülfünûn-ı Şâhâne'deki *Ulûm-ı Âliye-i Dîniye* ile başlatılabilir.[1] Daha sonra *Ulûm-ı Şer'iye*[2] olarak isim değişikliğine uğrayan şube, medreselerin ıslahı kapsamında *"Medresetü'l-Mütehassısîn"e* devredilerek ilga edilmiştir.[3] Osmanlı son döneminden itibaren başlayarak günümüze kadar devam eden yüksek din eğitimi tecrübesi, her döneme ait belirli fikir ve zihniyet arka planından etkilenmiştir. Örneğin bu bağlamda, Ulûm-ı Âliye şubesinin açılmasını, Osmanlı modernleşmesinin eğitim alanındaki

1 Halis Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/ 70.

2 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 8/ 524.

3 Ayhan, "İlahiyat Fakültesi" Maddesi, s. 70-71.

tezahürleri olan mektep tarzındaki- Batılı eğitim kurumlarının yükseköğretim alanındaki devamı olarak yorumlamak mümkündür.[4] Bir eğitim kurumun amacı, yetiştirmek istediği insan modeli ve bu kuruma yön veren anlayış, muhakkak ki tarihi sürece bağlı olarak kurumun programına yansıyacaktır.

Bu çalışma, Cumhuriyet ile beraber başlayan ve günümüze kadar devam eden yüksek din eğitimi tecrübesine etki eden zihni alt yapıyı fakülte programları üzerinden okumayı; bu süreçte açılan fakültelerin, kuruluş amaçları ile programları arasındaki bağlantıyı ve devamında yaşanan program değişikliklerinin arkasında yatan siyasi ve sosyolojik saikleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada öncelikle, yüksek din eğitimi sahasında açılan kurumlar; açılış amaçları ve programları kronolojik olarak incelenecek, fakülte çeşitliliğinin ortadan kalktığı 1982 tarihinden sonra ise ilahiyat fakültelerinde uygulanan programlar dikkate alınarak değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bir önceki bölümde yer verildiği için, Osmanlı son döneminde açılan yüksek din eğitimi kurumlarına bütünüyle temas edilmeyecek, ancak fikri değişikliğin izlenmesine fırsat vermesi bakımından, Cumhuriyet devrindeki ilk İlahiyat fakültesinin programı ile Ulûm-ı Şer'iyye Şubesinin programına karşılaştırmalı olarak yer verilecek, ayrıca medreslerin ıslahı çerçesinde medrese programlarında yapılan değişiklere değerlendirme bölümünde temas edilecektir.

1. Cumhuriyet Döneminin İlk İlahiyat Fakültesi ve Programı

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü ardından verilen milli mücadelenin neticelenmesi ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti, pek çok alanda köklü değişiklikler yapma yoluna gitmiştir ve bu alanlardan biri de eğitim sahasıdır. Tanzimat'tan beri süregelen mektep-medrese ikilemi, 1924'te çıkarılan Tevhîd-i Tedrisât kanunu ile tüm eğitim kurumlarının Maârif Vekâletine bağlanması ile neticelenmiştir. Kanuna göre;

4 İsmail Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2(1), 2009, 4.

yüksek dîniyyat mütehassısları yetiştirmek amacıyla Dârulfünûn'da bir ilahiyat fakültesi ve imam-hatiplik gibi dini hizmetlerin ifası için görevlilerin yetişmesi maksadıyla da ayrı okullar (ki bunlar İmam-Hatip Okullarıdır) açılacaktır.[5] Kanun gereği 1 Nisan 1924 yılında açılan beş fakülteden biri ilahiyat fakültesidir.[6] "İstanbul Dârulfünûn'un hükmî şahsiyeti hakkında çıkarılan 21 Nisan 1924 tarih ve 493 sayılı kanun, *İlahiyat Medresesi'ne* de yer veriyordu. Ancak, 7 Ekim 1925 tarihli Dârulfünûn Talimatnamesi'nde ise "İlahiyat Fakültesi" adı yer almıştır."[7] Kanun ve talimatnamedeki bu farklılığa rağmen ilahiyat fakültesinin daha önceki "Şer'i İlimler Şubesi"nin yerine kaim olduğu söylenebilir.[8] İlahiyat fakültesi, 7 Mayıs Cuma günü, Dâru'l–Fünûn konferans salonunda yapılan törende dönemin Dâru'l–Fünûn Emini İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun konuşması ile öğretime açılmıştır.[9]

Süleymaniye Medresesinin kapatılmasının ardından burada okur iken açıkta kalan öğrenciler -ki sayıları 400'den fazla idi[10]- ilk ilâhiyat fakültesinin öğrencilerini oluşturmuştur. Ayrıca yüksek mekteplerden mezun olanlar, resmi veya özel tam dereceli lise mezunları, kapatılmış olan Sahn ve İptida-ı Dâhil medreselerini bitirenler, imam ve hatip mekteplerinden lise derecesinde bulunanların mezunları da buraya kayıt yaptırabiliyorlardı. Ancak lise mezunları için yapılacak Arapça ve Farsça sınavından başarı şartı aranıyordu.[11] Fakültenin öğretim süresi 3 yıldı.[12] 1925 tarihli Dârulfünûn Talimatnamesinin 3. Maddesine

5 Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011), Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999), 27.

6 Hamit Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları* (İstanbul: İslam Medeniyeti Vakfı, 1993), 12.

7 Ayhan, "İlâhiyat Fakültesi", 71; Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı?", 6.

8 Münir Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Dünü Bugünü)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, (Cumh. 75), 1999, 147.

9 Emre Dölen, "Osmanlıdan Cumhuriyete Darülfünûnda'da İlâhiyat Öğretimi", *Dârülfünûn İlâhiyat Sempozyumu*, İstanbul, 2010, s. 120.

10 A. Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında bir Rapor", *Sebilürreşad*, V/ 105 (Haziran 1951), 67.

11 Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 12.

12 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 371.

göre Hukuk, Fen ve Edebiyat fakültesi mezunları istedikleri ve gereken şartları tamamladıkları takdirde "icâzet ruûsu" (doktora) alabilecekken İlahiyat fakültesi mezunlarının böyle bir hakkı bulunmuyordu.[13] "İstanbul Dârulfünûn Talimatnamesi'nin 8. maddesi ile İlâhiyat Fakültesi'nde okutulacak dersler "*Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, Kelâm Tarihi, Mabadü't-tabiiyat, Tasavvuf Tarihi, Tarih-i Edyan, İçtimaiyat, Ruhiyat, Ahlak, İslâm Felsefesi Tarihi, İçtimai Ruhiyat (Dini hadiselerin tetkiki noktayı nazarından), Tarih-i Felsefe, Türk Tarih-i Dinisi ve İslâm Tarihi*" olarak belirlenmiştir. Kısa bir süre sonra 27 Eylül 1341 [1925] tarihli kararname ile adı geçen talimatnamenin ilgili maddesinde köklü bir değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik ile bazı dersler kaldırılmış, bazı derslerin adları değiştirilmiş ve yeni dersler eklenmiştir. Buna göre, *Ruhiyat, İçtimai Ruhiyat ve Mabadü't-tabiiyat* dersleri bütünüyle kaldırılmış, *İslâm Felsefesi Tarihi yerine İslâm Filozofları ve İslâm Tarihi yerine Din-i İslâm Tarihi dersle*ri konuluştur. Yeni olarak Arap Edebiyatı, Felsefe-i Din, İslâm Bediiyatı, Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası ve Hâli-i Hazırda İslâm Mezhepleri dersleri eklenmiştir."[14]

Program bu şekliyle 1925-1926 ve 1927-1928 yıllarında değişiklik olmadan uygulanmıştır. [15]

Tablo 1: Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi ile İlâhiyat Fakültesi'nin Karşılaştırmalı Ders Programları

İstanbul Dârülfünûnu için 1329/1913'te Hazırlanan Talimatta Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'nin Ders Programı[16]	**Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi, 1924-1929'a Göre Ders Programı**[17]

13 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 41.

14 Dölen, "Osmanlıdan Cumhuriyete Darülfünûnda'da İlâhiyat Öğretimi", 120.

15 Bkz. Öcal, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 377; Dölen, "Osmanlıdan Cumhuriyete Darülfünûnda'da İlâhiyat Öğretimi", 121.

16 *İstanbul Dârülfünûnu: Talimât*, 1329, 1.

17 *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi*, 1340-1341 (İstanbul: Yeni Matbaa, 1341), 105; *T.C.İ.D. Talebe Rehberi 1341-1342* (İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok), 120; *T.C.İ.D. Talebe Rehberi 1926-1927* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1926), 128; *T.C.İ.D. Talebe Rehberi 1927-1928* (İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok), 142; *T.C.İ.D. Talebe Rehberi 1928-1929* (İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok), 222.

Tefsir-i Şerif	Tefsir ve Tefsir Tarihi[18]	
Hadis-i Şerif	Hadis ve Hadis Tarihi	
Tarih-i İlm-i Fıkıh	Fıkıh Tarihi	
Tarih-i İlm-i Kelâm	Kelâm Tarihi	
Tarih-i Din-i İslâm	Din-i İslâm Tarihi	
İlm-i Ahlâk-ı Şer'iyye ve Tasavvuf	Tasavvuf Tarihi	
	Türk Tarih-i Dinîsi	
Tarih-i Edyân	Tarih-i Edyân	Bu dersler Edebiyat Fakültesi ile ortaktır.
Arab Felsefesi	Felsefe-i İslâmiyye Tarihi	
	İctimaiyyât	
	Ahlâk	
Felsefe ve Tarih-i Felsefe	Tarih-i Felsefe	
	İctimaî Ruhiyyât (Dinî hadiselerin tetkiki nokta-i nazarından)	
	Mâba'de't-Tabiiyyât[19]	
	Felsefe-i Din	
İlm-i Hilâf	Hâl-i Hazırda İslâm Mezhepleri	
Edebiyat-ı Arabiye	Arap Edebiyatı	
Usûl-i Fıkıh		
Fıkıh		
İlm-i Kelâm		
Hikmet-i Teşrî'		
Siyer-i Nebevî		
	İslâm Bedîiyyâtı	
	Akvâm-ı İslâmiyye Etnoğrafyası	

Bir önceki bölümde de ifade edildiği gibi; 1924'te açılan ilâhiyat fakültesi için hazırlanan ders programı Osmanlı son dönemindeki Ulûm-ı Şer'iyye Şubesi'ninkine yakın dersleri içermektedir. İki program arasındaki en temel fark; ilahiyat fakültesinde sosyal bilimler kapsamındaki derslerin fazlalığı ve şer'î ilimlerden Fıkıh, Usûl-i Fıkıh ve Kelâm'ın ilahiyat programında yer almamasıdır. Fakültenin 1931-1932 ders yılındaki program ise şöyledir:

18 Tefsir ve Hadis derslerinin tarihlerinin ayrı ayrı dersler olduğu ve sömestrilere ayrılacağı ifade edilmektedir. Bkz. *T.C.İ.D. Talebe Rehberi 1340-1341*, 105.

19 Bu ders sadece 1924'teki programda bulunmaktadır.

Tablo 2: Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu 1931-1932 Ders Programı[20]	
Tefsir ve Tefsir Tarihi	2
Hadis ve Hadis Tarihi	2
Fıkıh Tarihi	2
İçtimaiyat	
Ahlâk	2
Kelâm Tarihi	2
İslam Filozofları	
Tasavvuf Tarihi ve Dinler tarihi	2
Felsefe Tarihi	
Halihazırda İslâm Mezhepleri	2
Din-i İslam Tarihi	2
Akvâm-ı İslâmiye Etnoğrafyası	1
Türk Dini Tarihi	2
Tarih-i Edyân	
İslâm Bediiyatı	2
Arap Edebiyatı	2
Din Felsefesi	2
Arabî	3
Fârisî	3

1932-1933 yılı talebe rehberine bakıldığında ise dersler ve haftalık saatleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi 1932-1933'a Göre Ders Programı[21]	
Tefsir ve Tefsir Tarihi	3
Hadis ve Hadis Tarihi	3
Fıkıh Tarihi	2
İctimaiyat	2

20 Dölen, "Osmanlıdan Cumhuriyete Darülfünûnda'da İlâhiyat Öğretimi", 122.

21 Öcal kendi grafiğinde İslam Felsefesi dersine yer verirken kaynak olarak gösterdiği Ayhan ise dersi İslam Filozofları olarak veriyor. Karş: Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 42; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 377.

Ahlâk	2
Din-i İslâm Tarihi	2
Felsefe-i Din	2
Kelâm Tarihi	2
Felsefe-i İslâmiye	1
Tasavvuf Tarihi	2
Tarih-i Felsefe	2
İslâm Bediiyatı (Arap Edebiyatı)	1
Halihazırda İslâm Mezhepleri	2
Akvâm-ı İslâmiye Etnoğrafyası	1
Türk Tarih-i Dinîsi	1
Tarih-i Edyân	2

1932-1933'e talebe rehberine göre; bu program haricinde fakültede hazırlık mahiyetinde Arapça ve Farsça kurslar bulunmaktaydı. Fakültede okutulan, İslam Filozofları, Ahlâk ve İçtimaiyyat ve Ruhiyat derslerini öğrenciler Edebiyat Fakültesinin Felsefe Şubesinden alacaklardı. Sömestr usulü uygulandığı için öğrenci; Tefsir ve Tarihi, Hadis ve Tarihi mecburî olmak üzere toplam 6 ders seçebiliyordu ve bu derslere öğretim süresinin 2/3'ü kadar devama mecburdu. Ayrıca, mezuniyet sınavlarına girmeden önce biri Arapça ve Farsça diğeri de Batı dillerinden bir olmak üzere iki dil sınavında başarılı olmak zorunluluğu vardı. Ancak mülga Süleymaniye öğrencisi olanlar sadece Arapça'dan sınav olacaklardı.[22]

1924 ve 1933 yılları arasında uygulanan üç programı aşağıdaki tabloda karşılaştırmak mümkündür.

Tablo 4: İlk İlâhiyat Fakültesi'nin Yıllara Göre Karşılaştırmalı Ders Programları

1924-1929 Programı	**1931-1932 Programı**	**1932-1933 Programı**
Tefsir ve Tefsir Tarihi	Tefsir ve Tefsir Tarihi	Tefsir ve Tefsir Tarihi
Hadis ve Hadis Tarihi	Hadis ve Hadis Tarihi	Hadis ve Hadis Tarihi

22 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi,* 42- 43.

Fıkıh Tarihi	Fıkıh Tarihi	Fıkıh Tarihi
Kelam Tarihi	Kelâm Tarihi	Kelâm Tarihi
Din-i İslâm Tarihi	Din-i İslam Tarihi	Din-i İslam Tarihi
Tasavvuf Tarihi	Tasavvuf Tarihi ve Dinler tarihi	Tasavvuf Tarihi
Türk Tarih-i Dinîsi	Türk Dini Tarihi	Türk Tarih-i Dinîsi
Tarih-i Edyân		Tarih-i Edyân
Felsefe-i İslâmiyye Tarihi	İslam Filozofları	Felsefe-i İslâmiye
İctimaiyyât	İctimaiyat	İctimaiyat
Ahlâk	Ahlâk	Ahlâk
Tarih-i Felsefe	Felsefe Tarihi	Tarih-i Felsefe
İçtimaî Ruhiyyât (Dinî hadiselerin tetkiki nokta-i nazarından)		
Mâba'de't-Tabiiyyât		
Felsefe-i Din	Din Felsefesi	Felsefe-i Din
Hâl-i Hazırda İslâm Mezhepleri	Halihazırda İslâm Mezhepleri	Halihazırda İslâm Mezhepleri
Arap Edebiyatı	Arap Edebiyatı	İslâm Bediiyatı
İslâm Bedîiyyâtı	İslâm Bediiyatı	
Akvâm-ı İslâmiyye Etnoğrafyası	Akvâm-ı İslâmiye Etnoğrafyası	Akvâm-ı İslâmiye Etnoğrafyası
	Arabî	
	Fârisî	

Her üç program beraber değerlendirildiğinde bir iki dersin yer değişikliği, ayrıca sadece 1931-1932 programında yer alan Arabî, Farisî dersinin hemen bir yıl sonra kaldırılışı dikkat çekmektedir.[23]1924 programda yer alan İçtimaî Ruhiyyât, Mâba'de't-Tabiiyyât dersinin 1925'te kaldırılmış olduğunu hatırlatmak gerekir.

23 Aydın, 1926-1927 öğretim yılında bir program değişikliğine gidildiği ve programa Fransızca, Arapça, Farsça hazırlık derslerinin eklendiği bilgisini aktarıyor. Bkz. M. Şevki Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)* (Kayseri: İBAV, 2000),42.

1.1. İlk İlahiyat Fakültesi Öğrenci Sayısı ve Fakültenin Kapanışı

Bir önceki başlıkta ifade edildiği gibi, İlâhiyat Fakültesi'nin ilk öğrencileri kapatılan medrese talebelerinden oluşmaktaydı.[24] Akseki'nin verdiği bilgiye göre; bu öğrenciler Arapça ve yükseköğrenimlerini tamamlamış, müspet ilimler, Doğu ve Batı felsefelerini okumuş, Batı dillerinden en az birini bilen gençlerdi.[25]Akseki'nin bahsettiği 400 öğrenci, Dölen' in aktardığı istatistik bilgilerde bulunmazken;[26] Öcal, diğer bütün sayılar aynı olmak üzere 1924'te ilk kayıt esnasında 400 öğrencinin var olduğunu aktarmaktadır.[27] Fakülte ilk açıldığında hoca sayısı ise; 1924-25 öğretim yılında 12, 1929-30 yılında 15 iken 1932-33 yılında hoca sayısı azalmış ve 13 olarak sabit kalmıştır.[28]

Tablo 5: Yıllara göre Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Öğrenci ve Mezun sayıları

Ders Yılı	Öğrenci Sayısı	Mezun Sayısı
1923-24	----	---
1924-25	284	----
1925-26	205	9
1926-27	167	5
1927-28	53	11
1928-29	35	15
1929-30	35	10
1930-31	22	2
1931-32	22	4
1932-33	20	---
Toplam	---	56

24 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 382.

25 Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseler Hakkında bir Rapor", 67.

26 Dölen, "Osmanlıdan Cumhuriyete Darülfünûnda'da İlâhiyat Öğretimi", 123.

27 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 382.

28 Z. Salih Zengin, *Medreseden Darülfününa Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011) , 133.

İlahiyat fakültesi 1933 yılına kadar, öğrenci sayısı oldukça azalsa da faaliyetlerini sürdürmüştür. Geçmişte medreselerde olduğu gibi, Dâru'l Fünûn da 1924 yılından beri yürüttüğü çalışmalar dolayısıyla beğenilmiyor değişiklik arayışları çerçevesinde yabancı uzmanların görüşlerine başvurma yolu deneniyordu.[29] Bu arayışların bir neticesi olarak 1930 yılında Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörü Albert Malche İstanbul' a davet edilmiş ve kendisinden bu kurumun yeniden düzenlenmesi hususunda bir rapor hazırlaması istenmiştir. Malche, 1932 yılında hükümete sunduğu raporunda Dâru'l Fünûn'un mevcut durumunu ortaya koyarak yapılması gereken ıslahatı sıralamıştır.[30] Hazırladığı raporda ilahiyat fakültesine de yer veren Malche, ilahiyatın müstakil bir fakülte olmaktan çıkarılmasını ve yeni İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesi içinde "İslâm Tarihi, Felsefesi ve Dini" adıyla bir şube haline getirilmesini ve bu şubeye bağlı aşağıda sıralanan altı sabit kürsü bulunmasını teklif etmiştir[31]:

1. Metafizik ve Din Felsefesi
2. Kur'an Tarih ve Tefsiri
3. İslâm Dini ve Hukuku Tarihi
4. Arapça
5. Acemce [Farsça]
6. Hadis

Albert Malche'nin hazırladığı rapor üzerine hükümetin çıkardığı 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 nolu kanun ile Dâru'l Fünûn ve bağlı fakülteler 31 Temmuz 1933 tarihinde kapatılınca Dâru'l Fünûn bünyesinde yer alan ilahiyat fakültesi de kapanmış oldu. Bunun yerine 18 Kasım 1933 günü İstanbul Üniversitesi açıldı. Ancak bu yeni üniversitenin bünyesinde ilahiyat fakültesine yer verilmedi.[32] İlahiyat fakültesinin kapatılama gerekçesi dönemin yetkilileri tarafından öğrenci yokluğu olarak açıklandı. Ancak gerçekte, fakültenin öğrencisiz kalmasına se-

29 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 47

30 İhsanoğlu, "Darülfünun", 525.

31 Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", 9.

32 İhsanoğlu, Darülfünun", 525.

bep olan; ortaöğretim kurumlarından din derslerinin kaldırılması, Diyanet İşleri teşkilatında kadro bulunamaması ve sonuç olarak mezunlarının istihdam edilememesi gibi hususlar görmezden gelinemezdi.[33]

İstanbul Üniversitesi kurulunca, edebiyat fakültesi bünyesinde "İslam Tetkikleri Enstitüsü" açılarak ilahiyat fakültesine kayıtlı olan öğrenciler buraya devredildi. Ne var ki, adı geçen enstitünün statüsü konusunda da belirsizlik mevcuttu.[34] İlk ilahiyat fakültesinin bazı hocaları da bu kuruma aktarılmıştı ancak fakülteye yeni öğrenci alınmayınca öğretim üyeleri başka görevlere tayinlerini ve emekliliklerini gerekçe göstererek kurumdan ayrıldılar. Öğrencisi ve öğretim elemanı kalmayan "İslâm Tetkikleri Enstitüsü" 1936 yılında lağvedildi. O tarihten sonra ne İstanbul ne Ankara Üniversitesi'nde bu derslerin eşdeğerleri okutuldu. Yalnız İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde 1933'de Doç. Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi* derslerini okutmaya başlamıştı. 1942'den itibaren ise bu ders, Felsefe Tarihi Kürsüsü'ne bağlı "Türk İslam Felsefesi Tarihi" dersi halini aldı.[35] İlahiyat fakültesinin kapanması ve aşamalı olarak din derslerinin örgün eğitimden kaldırılması[36] din eğitimi-öğretimi için Cumhuriyetin ilanından sonra açılan yeni bir sayfanın da kapanması anlamına geliyordu.

1.2. İlk İlahiyat Fakültesi Programının Değerlendirilmesi

Bu bölüm ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, 1924 yılında açılan bu fakültenin adının "İlahiyat Fakültesi" olarak seçilmesinin üzerinde durmak gerekmektedir. 1900 tarihinde kurulan İstanbul Dârulfünûn'unda üniversite ve fakülte kavramları kullanılmamıştır. Ancak II. Meşrutiyet Dönemi'nde bu alanda farklı bir uygulamaya gidilmiş, şube ve fakülte karışık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hatta Nizamnamelerde bile "Ulum-ı Şeriye Fakültesi" tabirine rastlamak

33 Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", 71; ayrıca geniş bilgi için bkz. Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 384-387.

34 Mahmut Kaya, "İslâm Tetkikleri Enstitüsü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/ 56-57.

35 Kostaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü-Bugünü)", 148-149.

36 Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1998), 78.

mümkündür.[37] "Ulûm-ı Âliye-i Diniye" adından "Ulûm-ı Şer'iye" adına geçişi dini kelimesinin daha kuvvetlendirilmesi olarak anlamak mümkündür. Tevhid-i Tedrisat'ın amir hükmü gereğinde açılması gereken ilahiyat fakültesinin adı, 21 Nisan 1924 tarihli "İstanbul Dârulfünûn Talimatnamesi'nde" *İlahiyat Medresesi* iken 7 Ekim 1925 tarihli talimatnamede *İlahiyat Fakültesi* olarak yer almıştır.[38] Konuyla ilgili olarak Tevhid-i Tedrisat'ın uygulanması ile medreselerin kapatılmasının ardından yeni kurulacak olan yüksek din öğretimi kurumunun medresenin bir devamı olup olmaması gerektiği yönünde mecliste ve basında tartışmalar cereyan etmişti.[39] Ancak kanunu yapanlar, geleneksel kurumların artık devrini tamamladığını bunların yerine yeni bir eğitim felsefesi çerçevesinde din hizmetlerini karşılayan elemanlar yetiştirecek, modern kurumların kurulması gerektiğini düşünüyorlardı.[40] Bu nedenle "medrese" kelimesi onlar için eskiyi ve skolastik düşünceyi çağrıştırıyordu. Nitekim, dönemim Maarif Bakanı tarafından medreselerin kapanma nedenleri olarak gerek programları gerek öğretim şekilleri ve gerekse hocaları bakımından çağın gerisinde kalmış olmaları gösteriliyordu.[41] Bu nedenle fakülte, modern üniversite fikriyle doğmuş bir "İlahiyat Fakültesi" olmalıydı.[42] Bu isim tercihi, fakültenin kuruluş amacı ve programı ile beraber değerlendirildiğinde daha anlamlı hale gelmektedir.

Fakültenin ilk programı, daha önceki tecrübelerde yer alan programlar ile bütünüyle olmasa da ders isimleri olarak benzerlik arz etmektedir. Zira; medreselerin ıslahı ile başlayan program değişiklikleri 1914 tarihli Islâh-ı Medâris Nizâmnâmesi ile köklü ve düzenli bir hal

37 Ali Arslan, "Darülfünun ilahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)" *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5/ 13 (Haziran, 2007), 13.

38 Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", 5-6.

39 Bkz. Recai Doğan, "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi Öğretimi*, hz. Fahri Unan-Yücel Hacaloğlu (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999), 243-246.

40 Doğan, "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", 243.

41 Erdoğan Başar, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2004), 136.

42 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı*, 41.

almış, bu girişim Cumhuriyet dönemi ilahiyat fakültesi programlarını da etkilemiştir.[43] Ayrıca 1924 yılında ilahiyat fakültesinin açılması medreselerin ilgasından sonra Medresetü'1 Mütehassisin'in "İlahiyat Şubesi'ne" dönüştürülmesi ile gerçekleştirilmiştir.[44] Bu değişiklik kapatılan medreselerin talebeleri ve müderrislerini de etkilediğinden, Medresetü'1 Mütehassisin'in müderrisleri, yeni kurulacak olan ilahiyat fakültesinin yapısı ve programı hakkında Maarif Vekâletine mektup yazarak görüşlerini bildirmişlerdir. Mektupta program, dini ve içtimai ihtiyaçları yeterince gözetmediği, farklı programlara sahip şubelerin bulunmadığı, din ilimleri ile dolaylı ilişkisi olan derslere yer verdiği için eleştirilmiştir. Programda, Tefsir ve Hadis ilimleri var ise de bu dersleri lise seviyesindeki öğrenciler anlayamayacak dolayısıyla da bu proje ile ihtiyaç duyulan din mütehassısları yetiştirilemeyecektir. Programda Arapça, Hikmet-i Teşri, Hilafiyyat-ı Fıkhiye, Tasavvuf, Mukayese-i Edyan, Kelam, Fıkıh, Usul-i Fıkıh olmaması da eksikliktir.[45] Bu eleştirilerden, İlahiyat Fakültesi programının bir önceki medrese programına göre dini ilimler ve dini ilimler için gereken daha önce medresede yer alan dersler hiyerarşisi içinde bütünlük arz eden, alet ilimleri açısından yetersiz bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Daha sonra 1931 ve 1932 yıllarında değişikliğe uğrayan programlara bakıldığında dini ilimler lehine bir değişikliğin olmadığı sadece İctimaî Ruhiyyât ve Mâba'de't-Tabiiyyât derslerine son iki programda yer verilmediği, diğer derslerin birkaç isim değişikliği ile sabit kaldığı görülmektedir. Bu haliyle fakülte programı dini bir fakülteden çok, Dârulfünûn Eminliği de yapmış olan ilahiyat fakültesi hocalarından İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun sonraki yıllarda bu kurumu tasvir eder-

43 Nurullah Altaş- Tuğrul Yürük, "Dâru'l Hilâfeti'l Aliyye Medreseleri ve Günümüz İlahiyat Fakültelerinin Program ve Amaç Açısından Karşılaştırılması", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu Sempozyumu* (16-18 Ekim 2009 Ankara), Yayımlanmamış Tebliğ, 3.

44 Z. Salih Zengin, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", *Dinî Araştırmalar 5/13* (2002), 98.

45 Z. Salih Zengin, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", 100.

ken söylediği gibi "bir nevi sosyoloji fakültesi"[46] gibi gözükmektedir. Tefsir ve Hadis dışındaki temel İslami ilimlerle ilgili dersler o ilimlerin kendisine değil, sadece tarihine has kılınırken modern din araştırmaları ile ilgili dersler, sosyoloji ve tarih eksenli olarak artırılmış, "dinin kendisine ve kendi mantığına değil modern bir temayül olarak sosyal/sosyolojik/etnografik yönüne ağırlık verilmiştir."[47] Ayrıca programda diğer İslami ilimlerle ilgili dersler tarihleri ile beraber yer alırken Fıkıh dersi sadece "Fıkıh Tarihi" olarak alınmıştır. Bu da fakih yetişmeyeceği anlamına gelir. Genel olarak fakülte programına bakıldığında dinamik bir din anlayışına temel teşkil edecek yeni dersler ihtiva ettiği ve bir zihniyetle hazırlandığı görülecektir.[48]

Tazimattan beri devam eden modernleşme çabaları içerisinde yüksek din eğitimi ile ilgili yapılan bir dizi değişikliğin yeni bir rejime geçişle beraber son halkasını oluşturan 1924 tarihli ilahiyat fakültesi ve programı hakkında sağlıklı değerlendirmelerde bulunmak fakültenin kuruluş amacının doğru bir şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir. Kanunda ifadesini bulan amaç *"yüksek diniyyat mütehassısları yetiştirmektir"*. Bu ifade, imam-hatip- vaiz ve hatta müftü gibi din görevliliğini dışarıda bırakan bir tabirdir. Dolayısıyla buradan, programı tenkit edenler ile programı hazırlayanların bu kurumdan yetişmesini beklediği meslek erbabının aynı olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Öyle görülüyor ki; programın hazırlanışında "İslam din bilgini"nin de ötesinde "din filozofu" ya da İslam kurum ve eserleri üzerinde çalışmalar yapabilecek bilim adamları yetiştirmek amacı gözetilmiştir. "Nitekim 20 Haziran 1928 yılında, ilahiyat fakültesinde oluşturulan bir komisyonun hazırladığı raporda din ve ibadet alanında yapılması gerekli görülen ıslahatın esasları belirlenerek bu ıslahatı gerçekleştirecek olan insanların "hitabete muktedir din filozofları" olduğu, bunun

46 1924 Bütçe görüşmelerinde Rasih Kaplan'ın ifadeleriyle bir *"Tarih-i Edyan Fakültesi"*. Doğan, "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", 262

47 Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", 7.

48 Doğan, "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", 62.

da kaynağının ilmi usullerle çalışarak "vatana karşı borçlu olduğu medeni ve asri vazifeyi" yerine getirecek ilahiyat fakültesi olduğu belirtilmektedir ." Ayrıca fakültenin Felsefe Tarihi hocası Mehmet Emin, konuyla ilgili kaleme aldığı yazısında medresenin terbiye ve tahsil tarzını eleştirerek, yeni kurulacak ilahiyat fakültesinin medresenin yerini almaktan öte İslam dinine ait eserleri ilmi tarzda tetkik edecek yepyeni bir yapılanmayı gerçekleştirmesi gerektiğini ifade etmiştir.[49] Buradan da anlaşılacağı üzere ilahiyat fakültesi geçmişin bir devamı olmaktan ziyade yeni bir zihniyetin ürünü olacak ve fakülteden bu zihniyete hizmet eden elemanlar yetiştirmesi beklenecektir.

Cumhuriyet döneminde, ilahiyat fakültesi de dâhil olmak üzere din eğitimi ile ilgili kurumların kuruluş amaçlarını ve icra edecekleri fonksiyonları belirleyen temel etken, Cumhuriyeti kuran iradenin din ve eğitim politikasıdır. Bu iradeye göre; din vicdan işidir. Devlet tüm kurum ve kuruluşları ile dinin etkisinden uzaktır. Ancak devlet; din eğitimi ve din hizmetleri ihtiyacını karşılar. Buradaki eğitim anlayışı ise bilimsellik ve laiklik ilkesi üzerine kurulmuştur.[50] Laiklik ilkesi, Cumhuriyetin benimsediği çağdaş ulusçu devlet anlayışının da bir gereğidir. [51] Devletin inşa sürecinde çıkarılan kanunlardan Tevhid-i Tedrisat kanunu da birleşik, modern, seküler ve ulusal bir eğitimin alt yapısını oluşturmuştur.[52] Dolayısıyla yeni oluşturulmaya çalışılan eğitim sisteminin temeli; millilik, bilimsellik ve laiklik ilkelerine dayanmaktadır.[53]

49 Zengin, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", 102-103.

50 Cemal Tosun, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Laiklik ve Din Öğretimi Tecrübesi*", Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim olarak Din öğretimi Kurultayı (7-9 Nisan 2005*), (Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2005), 152-153.

51 Mehmet Dağ, "Türkiye'de Din Eğitiminin Bazı Sorunları", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)*", (İlahiyat Vakfı Yayınları), 380.

52 Ufuk Şimşek vd, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri", *Turkish Studies* 7/4 (2012), 2815.

53 Doğan, "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", 248.

Yukarıda ifade edilen eğitim felsefesi ışığında ilahiyat fakültesinin programına tekrar bakacak olursak bazı derslerin isimlerinin neden bu şekliyle programa girdiği netlik kazanacaktır. Programda, Dinler Tarihi ve Din Felsefesinden ayrı olarak muhtemelen İslâm öncesi Türk dinlerinin tarihini ve Türklerin dini hayatlarını verecek bir dersin konması[54] millilik ilkesinin bir yansıması iken Hilmi Ziya Ülken'e göre fıkıh dersinin yalnızca tarihinin okutulması laik zihniyete uygun olarak sistematik fıkhı anayasa ve medeni kanun karşısına koymama ve onu yalnızca tarihi tetkik açısında ele alma tutumundan kaynaklanmakta idi.[55] Kelam dersinin de sadece tarih olarak okutulmasının aynı gerekçeden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca fakültenin bir sosyoloji fakültesi gibi gözükmesinde; sosyoloji ilmine yüklenen misyonun etkili olduğu görülmektedir. Zira sosyoloji "laik cumhuriyetin resmi bilimi" olarak niteleniyordu. Çünkü; sosyal olayların kanunlarının keşfedilmesi ile yeni bir toplumun yaratılabileceğine inanılıyordu. Modernleşme sürecinin kaçınılmaz bir aşaması olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında bilimsel bilginin, dinsel bilginin yerini alması süreci; sosyolojinin teolojinin yerini alması şeklinde tezahür etmiştir. Nitekim ilk ilahiyat fakültesinin kuruluşunda da bu pozitivist sosyoloji anlayışının izleri görülmektedir.[56]

İlahiyat fakültesine İslam dinini ilmi metotlarla inceleyecek yüksek diniyat mütehassıslarını yetişme vazifesi yüklenmesi Atatürk'ün düşüncelerinde de kendisine yer bulmaktadır. Atatürk'e göre; İslam dini son dindir. Çünkü akla, mantığa ve hakikate tamamen uyar.[57] Böyle olmakla beraber, Atatürk, dinin din aracılarının elinde köleleştiğini

54 Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", 7.

55 Doğan, "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", 262, 110 nolu dipnot. ; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 379

56 M. Ali Kirman, "Türk Modernleşmesi ve Yüksek Din Eğitimi", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu (18-19 Kasım 2009) Tebliğleri,* (İstanbul, 2010), *58.*

57 Beyza Bilgin, "T.C Devletinin Din Politikaları: Din Eğitimi," *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim olarak Din öğretimi Kurultayı (7-9 Nisan 2005)*, (Malatya İnönü Üniversitesi Matbabası, 2005, 90.

ve siyasal güçlerin onu sömürdüğünü düşünüyor[58] ve dini hurafelerden arındırarak din alanında bir aydınlatma yaşatmak istiyordu.[59] Bu bağlamda ilahiyat misyonu ile ilgili olarak, İslam dininin bilimsel araştırma konusu olarak ele alınması düşüncesinin daha 1923 de başlamış olduğunu görmek mümkündür. Bu tarihte Atatürk, mecliste hükümet tarafından bir "İslam Araştırmaları Kurulu" oluşturulmaya çalışıldığını bildirmiş, bu kurulda Batı felsefesi ile ilişkileri açısından İslam felsefinin inceleneceğini, Müslüman ulusların din, ibadet gelenekleri, toplumsal ekonomik ve demografik koşulları üzerinde araştırmalar yapılacağını ifade etmişti. Böylece, "modern ictihad ve tefsir bilginleri yetiştirilerek İslâm'ın öğretilerinin modern bilimlere göre aydınlanması sağlanacaktı.[60] Bu düşüncelerle, ilahiyat fakültesinin olabildiğince medreseden ve klasik din tasavvurundan uzaklaştırılmak ve "laik din eğitimi" vermek noktasına doğru evirildiği görülmektedir.[61]

Cumhuriyet dönemi ile birlikte devletin dine dayalı yapısı değiştirilerek aklı ve bilimi temel alan bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece yeni bir din anlayışı oluşturmuştur. Devlet zihniyetinde yaşanan bu değişim özellikle din öğretimi programlarında önemli bir değişimi zorunlu kılmıştır.[62] Değişim kavramı; laikleşme, batılılaşma modernleşme olarak adlandırılmakla beraber dini hedef alan girişimler ile sonuçlanmıştır.[63] Modern eğitimin laik bir sistem içinde geliştirilmesi prensibi gereğince, halkı aydınlatacak uyaracak ve dini hayatı tanzim edecek rehberlerin yetiştirilmesine gerek duyulmamış, böylece yetişecek nesiller rasyonalist bir anlayışa teslim edilmiştir.[64] Yeni kurulmuş rejim; pozitivist, laik eğitim yoluna gitmiş ve dinin çağdışı kalmış bir müessese olduğuna inanıldığından din adamları yetiştiren

58 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, hz. Ahmet Kuyaş (İstanbu: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 542.

59 Beyza Bilgin, T.C Devletinin Din Politikaları: Din Eğitimi," 87.

60 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 533.

61 Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", 7.

62 Tuğrul Yürük, "Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Anlayışları", *Dini Araştırmalar13/34 (*Ocak-Haziran 2010), 73.

63 Bedri Gencer, *İslam'da Modernleşme* (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2012), 797.

64 İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 26.

kuruluşlar olan ilahiyat fakültesi ve imam hatip mekteplerinin yaşama şansı kalmamıştır.[65]

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun din eğitimi ve öğretimi ile ilgili maddeler içermesi ve başlangıçta devletin din hizmetlerini üzerine alan bir tutum sergilemesi ile özelde yüksek din öğretimini, genelde ise tüm dini eğitim-öğretimi olumsuz etkileyen uygulamalar arasında bir tutarsızlık var gibi gözükmektedir. Bu durum, Öğretim Birliği Kanunu'nun başlangıçtaki ruhunu ve ölçüsünü koruyamaması şeklinde yorumlanmaktadır.[66] Buna göre; "Tevhid-i Tedrisat ile getirilen anlayışın aksine benimsenen politika neticesinde yetişmekte olan nesillere eğitim ve iş alanında açılan yeni imkânlarla dini hizmetlere olan ilginin azalmasından faydalanılarak din eğitimi konusunda gittikçe gelişen olumsuz bir cereyan, milli eğitimi etkisi altına almıştır."[67] Jaschke'e göre; Cumhuriyetin ilanından önce ve sonra yaşanan 31 Mart vakası, Şeyh Sait isyanı ve Menemen Olayı gibi hadiselerin yarattığı güvensizlik devlette dinin etkisinden bütünüyle kurtulmayı bir politika olarak benimseme fikrini kuvvetlendirmiştir. Bu nedenle, milli eğitim dine karşı önce umursamaz daha sonra da ona karşı bir tutuma geçmiştir.[68] Kaymakcan'a göre ise; "muhtemelen pozitivist düşüncenin etkinliği, aşırı seküler anlayışın bazı elitler üzerindeki tesiri ve ulus devlet inşa sürecine geleneksel din anlayışının zarar verebileceği endişeleri, din eğitimi uygulaması açısından olumsuz deneyim yaşanmasında rol oynamıştır."[69] Bu nedenlerle, devletin din politikasına uygun görüş ve yorum geliştirerek bir anlamda, dini kontrol altında tutma düşüncesine dayanan Dârulfünûn'daki İlahiyat Fakültesi bile 1933 yılında kapatılmıştır.[70]

65 Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğiz* (İstanbul: Derya Dağıtım, 1984), 124.

66 Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık,* çev: Hayrullah Örs (Ankara: Bilgi yayınevi, 1972), 108.

67 Doğan, "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", 258.

68 Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık,* 108.

69 Recep Kaymakcan, "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler", *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar 2006), 23.

70 Hasan Gümüşoğlu, "Modernizmin Din Politikalarına Etkisi ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyetin ilk yıllarında)", *EKEV Akademi Dergisi* 17/57 (Güz 2013), 302.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan din ve eğitim politikasına uygun olarak ilahiyat fakültesine yüklenen "yüksek din uzmanı" yetiştirme görevi ile ilahiyat programı arasında bir tutarlılık olduğunu söylemek mümkündür. Zira program, o zamanlar beklendiği üzere, dini bilgileri öğretme ve halka pratiğini gösterme anlamında, din görevlisi yetiştirme gayesi gütmemektedir. Daha çok, İslam'a ait bilgilerin modern bilim yöntemleri ile yeniden tetkik edilmesi ve yorumlanması vazifesini üstlenmektedir. Nitekim; fakülte mezunlarının din görevlisi olarak atanmaması da bu durumu teyit etmektedir.

Peki, Osmanlı modernleşmesi içinde Tanzimat'tan beri yürütülen medreselerin ıslahı ve modernleşmesi çabasından 1924 yılında kurulan ilk ilahiyat fakültesine kadar yapılan değişikliklerde gözlemleyebileceğimiz birbiri ile tutarlı bir anlayış, bir çizgi mevcut mudur?

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminden itibaren içine düştüğü askeri, siyasi ve ekonomik bunalımlara çözüm bulma çabalarının önemli bir dönüm noktası olan Tanzimat döneminde, önceleri daha çok askeri alanla sınırlı kalan çözüm arayışları, daha sonra Batılılaşma, çağdaşlaşma veya modernleşme şeklinde idare, ekonomi, hukuk ve nihayet eğitim alanlarına doğru genişlemiştir. Bu dönemde var olan eğitim kurumlarının ıslahı yerine yeni eğitim kurumlarının açılması tercih edilmiştir.[71] Tanzimat'ın ilanıyla beraber başlayan toplumsal değişim, devletin ve sistemin sekülerleştirilmesinin ardından eğitime kaymış yeni okullarda verilen eğitim öğretim ve kazanılan zihniyet seküler bir durum arz etmiştir. Yani eğitim öğretim dini merkezli olmayıp dünyevi ve Batılı bir karakter kazanmıştır.[72] Osmanlı İslam tasavvurunun klasik manzarasını değiştiren modernleşme tecrübesi, dini modernleşmenin önündeki büyük engel olarak görüyordu ve bu dönemde dini eğitimin yapıldığı en önemli kurum da medreseler idi.[73]

71 Z. Salih Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları", *AÜİFD* 44/1 (2003), 190.

72 Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme* (İstanbul: İz yayıncılık, 1997), 68,192.

73 Mustafa Çoban, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2012), 116.

Bu nedenle uzun süre ihmal edilen medreselerdeki din eğitimi öğretiminin yeniden düzenlenmesi ile ilgili bir çaba ancak II. Meşrutiyet döneminde mümkün olabilmiştir.[74] Ancak; modernleşme, tabiatı gereği, kendi değerler dünyasını getirirken diğer bütün değerlerle derin bir hesaplaşmaya girmiş ve dönüştürdüklerini kendine benzetmeye çalışmıştır.[75] Avrupa örneğine uygun yeni açılan okullarda özellikle fen ve tabiat dersleri moda haline gelmişti. İlim ve çağdaşlık denildiğinde neredeyse bu dersler anlaşılıyordu. Bu dersleri vermeyen medreseler ne ilme ne de çağdaşlığa hizmet edebilirdi.[76]

Medreselerin ıslahı (modernleştirilmesi) ile ilgili atılan adımları yukarıda ifade edilmeye çalışılan zihniyet çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Özellikle, II. Meşrutiyet döneminde yapılan ıslahatlar ile medreselerde, teşkilat ve işleyiş bakımından mektepler örnek alınarak klasik özelliklerinden farklı yeni bir yapı oluşturulmak istenmiştir.[77] 1910 tarihinde padişahın tasdiki ile çıkarılan Medâris-i İlmiye Nizâmnâmesi ile medreseler, diğer modem eğitim kurumları gibi belli kuralları, plan ve programları olan okullar haline getirilmeye çalışılmıştır.[78] Programa, var olan geleneksel derslerin yanında Matematik, Cebir, Kozmoğrafya, Fizik, Zooloji, Botanik ve Jeoloji gibi derslerin eklenmesi ve bu derslerin medresede değil özel dershanelerde yapılması planlanmıştır.[79] Böylece, medrese programları Avrupa'da gelişmeye başlayan yeni bilim dalları ile takviye edilmiş dini ilimler ile aşamalılık arz edecek şekilde yeniden düzenlenmişti.[80]

74 Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları", 190

75 Çoban, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", 104.

76 Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme,* 192

77 Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi,* 67-68

78 Yaşar Sarıkaya, "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 13/25 (2008/2), 52-53.

79 Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme,* 131-132.

80 Altaş-Yürük, "Dâru'l Hilâfeti'l Aliyye Medreseleri ve Günümüz İlahiyat Fakültelerinin Program ve Amaç Açısından Karşılaştırılması, 2.

1914 tarihli *Islâh-ı Medâris Nizâmnâmesi* ile *Dârul Hilâfeti'l Aliye* adı altında birleştirilen medreselerin programlarına, bilhassa orta öğretime denk gelen kısımlarına, dini derslerin yanında sosyal, fen ve matematik dersleri eklenmiş, 1910 programına kıyasla fen ve sosyal branşların ağırlığı fazlalaştırılmıştır.[81] Ayrıca, o döneme kadar medrese programlarında yer almayan Türkçe, yabancı dil, beden eğitimi vs. gibi öğretim alanlarına yer verilmiş böylece din görevlilerinin çağdaş bilgilere sahip olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır.[82] Zamanla, Batıda gelişmekte olan yeni bilim dalları (sosyoloji, pedagoji) ile pozitif bazı bilim dalları (geometri biyoloji) programa monte edilmiş kültür derslerine verilen önem gittikçe artmıştır. 1915 yılında *Dârul Hilâfeti'l Aliye* programında kültür derslerinin ağırlığı %17 iken 1916 programında %36'ya çıkmasıyla[83] Darü'l-Hilafe Medreseleri geleneksel eğitimin temsilcisi konumundaki medreselerin, eğitimdeki modernleşmeye ayak uydurma çabalarının somut örneğini oluşturmuştur.[84]

Medreselerin ıslahına yön veren ana düşünce ve buna bağlı olarak yapılan program değişikleri dikkate alındığında; başından beri, medreselerin modern ilimlerin eklenmesi suretiyle mekteplere yaklaştırılarak çağdaşlaştırılmak istendiği gözlenmektedir. Dolayısıyla bu durum medreselerin dini kimliklerinden uzaklaştırılması neticesini de beraberinde getirmiştir. Yüksek din öğretimi programlarının belirlenmesinde, medreselerden mezun olanların hangi alanda istihdam edileceklerinin de etkisinin olduğu yadsınamaz. 1924 yılındaki ilk ilahiyat fakültesi programı düşünüldüğünde, Batı medeniyeti dışında geleneksel kurum ve değerleri gerilik olarak gören bir zihniyetin,[85] Tanzimat'tan beri süregelen eğitim sistemini seküler/Batılı bir çizgiye

81 Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme,* s. 148-150.

82 Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları", 191.

83 Altaş-Yürük, "Dâru'l Hilâfeti'l Aliyye Medreseleri ve Günümüz İlahiyat Fakültelerinin Program ve Amaç Açısından Karşılaştırılması, 6, 15.

84 Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları ", 192.

85 Mehmet Akgül, *Türkiye'de Din ve Değişim* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002), 287-288.

çekme gayretine basamak atlatarak bu kurumlarda modernleşmenin devamı sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

2. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Programları

Bir önceki başlıkta ifade edildiği üzere; devletin katı laiklik politikasının bir sonucu olarak[86]gerek ortaöğretim gerekse yükseköğretimde din eğitimine yer verilmemesinin toplumsal yaşam üzerinde olumsuz neticeleri olmuştur. Hiç kimsenin dinini öğrenme imkânının olmaması bir yana, artık insanlar din hizmeti alamaz hale gelmişlerdir. Nihayet bu vahim tablo, dönemin tek parti iktidarının olduğu CHP'nin 1947 yılındaki önemli tartışmalara sahne olan 7. Kurultayı'nda masaya yatırılmış ve bazı çözüm önerileri sunulmuştur. [87] Ayrıca; II. Dünya Savaşı sonrası oluşan şartlar ve Türkiye'nin çok partili hayata geçişi de din eğitimi-öğretimi konusundaki isteklerin dikkate alınmasını zorunlu hale getirmiştir.[88]

1947'deki kurultay sonrası toplanan komisyon, imam-hatip okullarından başka yüksek din bilginleri yetiştirmek üzere bir *Türk- İslâm İlâhiyat Fakültesi* kurulmasını tavsiye etmiştir.[89]Halk partisi meclis grubu 1948 yılında vaiz, müftü ve yüksek din adamları yetiştirmek üzere Ankara'da bir "İslâm İlâhiyat Fakültesi" açılmasını teklif etmiş[90] teklif hükümet tarafından dikkate alınmış ve Mili Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu tarafından ilahiyat fakültesi kurulması için TBMM'ye bir tasarı sunulmuştur. Amacı; *"Din meselelerinin sağlam ve ilmî esas-*

86 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Adem Efe, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugün Türkiye'de Devam Ede Gelen 'Yeni İlâhiyât Fakültesi' Söylemleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 30* (2013/1), 217; Tahsin Banguoğlu, Kendimize Geleceğiz, Derya Dağıtım, 56; Zeynep Nevzatoğlu, *Basında Din Eğitimi- Öğretimi Laiklik Tartışmaları (1945-1960) (*Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005)

87 Din eğitimi öğretiminin olmayışının sebep olduğu olumsuz sonuçların tartışmaları için bkz. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), *VII. Kurultay* (Ankara, 1948); İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 28.

88 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 85; Efe, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugün Türkiye'de Devam Ede Gelen 'Yeni İlâhiyât Fakültesi' Söylemleri", 216.

89 İbrahim Arvas, *Tarihî Hakikatler* (İstanbul: Posta Matbaası, 1964), 48-49.

90 Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, 77-78

lara göre incelenmesini mümkün kılmak, meslekî bilgisi kuvvetli ve düşünüşünde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için gerekli şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlâhiyat Fakültesinin kurulması" olarak belirlenen tasarı, Haziran 1949'da yürürlüğe girmiştir. Kurultay teklifinde geçen *İslâm İlâhiyat Fakültesi* ifadesi kanunda yer almamış aksine fakültenin kuruluşunda, 1924'tekinde olduğu gibi, laik zihniyetin ve modern ilmî düşüncenin hâkim olması prensip olarak kabul edilmiştir.[91] Aslında ilk ilahiyat fakültensin kuruluşunda da sorumluluğu olan dönemin Dârulfünûn Emini İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ankara'da kurulacak olan İlahiyat Fakültesi ile ilgili fikir beyan ederken 1924'teki ilahiyatın bir nevi sosyoloji fakültesi yapıldığını bir anlamda itiraf ederken yeni fakültenin programında "İslâmî bilginin esas, sosyolojik bilgilerin yardımcı" olacağını belirtmekteydi.[92]Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu ise İlahiyat Fakültesi'nden beklentisini şu şekilde dile getirmektedir*:*

> *"İlahiyat Fakültesi müspet bir ilmi camia içinde kurulacak ve bazı irticaî hareketlere cesaret vermek şöyle dursun, onları men etmek, onları selb etmek ve onları yok etmek fonksiyonunu icra edecektir."*[93]

Baltacıoğlu'nun beyanına, ilahiyat fakültesinin yeniden açılması ile ilgili tasarının amacında yer alan ifadelere ve dönemin din adamı ihtiyacına bakılacak olursa fakültenin ders programının İslami ilimler anlamında, eskisinden daha etkin olacağı yönündeki beklenti dikkatlerden kaçmamaktadır. Ancak, Banguoğlu'nun ifadeleri ise din bilimi şeklinde, yani belli bir dine inanmak zorunda olmayan, insanların inançlarına tarihi, psikolojisi ve sosyolojisiyle belli bir nesnel mesafeden yaklaşan bir ilâhiyata izin verileceği izlenimini de doğurmaktadır.[94] Benzer şekilde Ankara İlahiyat Fakültesi'nde hocalık da yapmış

91 Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 29.

92 Aktaran M. Şevki Aydın, "Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı", *Tezkire* 31-32 (Mart/Haziran 2003), 110. Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 393.

93 Bkz. *İlâhiyat Fakültesi Albümü: 1949-1960* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961), 13-14.

94 Yasin Aktay, "İlahiyat Sosyolojisi: Bir Sosyal Değişim Dinamiği Olarak İlahiyat Sorunu", *Milel ve Nihal 9/3 (2012)*, 54.

olan Hilmi Ziya Ülken de fakültenin, mevcut dini bilgiyi, dini anlama/yaşama biçimlerini dönüştürmesi ve irticaya mani olma konusunda görev üstlenmesi gerektiği yönünde kanaat belirtmektedir.[95] Öyle gözükmektedir ki, ilahiyatın nasıl bir fonksiyon icra edeceği konusunda birbirinden farklı beklentiler mevcuttur. Bu beklentilerin bir fakültede birleşmeyeceği gerçeğini gören Ahmet Hamdi Akseki yazdığı raporda, ilahiyat fakültesi ile din alimi ve yetkin din görevlisi yetiştirecek müessese arasında ayırım yapmakta ve memleketin her sahadaki dinî ihtiyaçlarıyla uyumlu yüksek İslâm âlimleri yetiştirebilecek gerçek bir din müessesesi vurgusunda bulunarak mevcut İlahiyatın yetersizliğine dikkat çekmektedir.[96]

Bu beklenti ve eleştiriler altında, İstanbul Dârulfünûn İlahiyat Fakültesinin kapanmasından 16 yıl sonra 21 Kasım 1949'da Ankara Üniversitesi bünyesinde, bir ilahiyat fakültesi açılmıştır. Fakültenin ilk programı (1949-1950) aşağıdaki gibidir:[97]

Tablo 6: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ilk 1949 Tarihli ilk Öğretim Programı

Dersin Adı	**Saati**
Arapça	6
Farsça	2
Yabancı Dil (İng. Alm. Fr.)	4
Sosyoloji	2
Mantık ve İlimler Felsefesi	4
İslam Dini ve Mezhepleri T.	4
İslam Sanatı Tarihi	2
Mukayeseli Dinler Tarihi	2

Derslerden İslam Dinî, İslam Sanatı ve Dinler Tarihi dışındaki dersler haricindekiler Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesinde takip ediliyordu. Fakültenin ikinci yılında programa; Hadis Usulü, İslam'da

95 Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", 14.

96 Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseler Hakkında bir Rapor", 100-105.

97 Münir Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi", *AÜİF Dergisi*, 21 (1989), 8-11. Fakülte albümünde Arapça 6 saat gözükürken, Kostaş bu sayıyı 2 olarak vermektedir.

İlimler Tarihi, Din Psikolojisi dersleri ilave edilmiş, Sosyoloji dersi ise programdan çıkarılmıştır.[98] 4 yıllık lisans seviyesinde öğretim yapan fakülte lise mezunu öğrencileri kabul etmiştir.[99]

Fakülte programı, 1924 programı ile kıyaslandığında programın dinî ilimlere yer verme bakımından oldukça yetersiz ve sosyoloji fakültesi olmaya daha layık olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlk yıl okutulan dersler arasında meslekî/dinî olarak kabul edilebilecek bir tek, İslam Dini ve Mezhepleri tarihi dersi mevcuttur. Kur'an dersi dahil olmak üzere İslami bilgi içeren ve 1924 programında yer alan pek çok ders bu programda yer almamıştır. Öcal, fakültenin ilk mezunlarının verdikleri bilgilere dayanarak bu durumun harf inkılâbına uygun düşmeyeceği endişesinden kaynaklandığını ifade etmektedir.[100] Bu tabloya bakarak fakültenin bir medrese olmayacağı, modern ilim ve felsefe zihniyeti ile donanmış din adamları yetiştireceği yönündeki düşüncenin ağır bastığı yorumunu yapmak mümkündür.

İlerleyen yıllarda 1950-1951 öğretim yılından başlamak üzere, İlahiyat Fakültesi'nin programında değişiklikler yapılmıştır. Fakültenin amacı ile ilgili tasarıda geçen ifadelerde öğretmen yetiştirmeye dair bir ifade yer almamış; ilk programda da buna dair bir derse yer verilmemiştir. 1953-54 öğretim yılına gelindiğinde programa iki saatlik pedagoji dersi konulmuştur.[101] Ancak bu ders, uzun yıllar bir genel pedagoji yahut terbiye felsefesi olarak okutulmuş, meslekî uygulamaya yer verilmemiştir.[102] Yine fakültenin ilk öğrencilerinin verdiği bilgilere göre birinci sınıftan sonra Hadis, Tefsir, Fıkıh ve İslam Hukuku gibi meslekî dersler programa ilave edilmiştir. Ancak bu dersleri verecek nitelikte hoca bulunmadığından Fıkıh ve İslam Hukuku dersleri hu-

98 Münir Kostaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi", 11.

99 *İlahiyat Fakültesi Albümü*, 15.

100 Mustafa Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dinî Hayat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008,) I/591-593

101 *İlahiyat Fakültesi Albümü*, 15.

102 Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi ve Özel Öğretim Yöntemleri (*Ankara: Akid Yayıncılık, 1991), 21.

kuk fakültesinden ilahiyat fakültesine dekan olarak görevlendirilen Prof. Esat Ersebük tarafından verilmiştir.[103]

İlahiyat fakültesinin ilk açılış yıllarındaki programı, derse göre hoca değil, hocaya göre ders konulduğunu düşündürmektedir. Fakültede düzenli ve ciddi bir ders programı, ancak ilk mezunların verildiği 1953 yılından sonra hazırlanıp uygulamaya konulmuştur. 1953-1954 programına bakıldığında daha önce programda hiç yer verilmemiş olan Kur'an dersinin *"Kur'an ve İslâm Dini Esasları"* olarak ilk iki yılda verildiği görülmektedir. İlk iki sene kültür dersleri ağırlıklı iken üçüncü ve dördüncü sınıfta toplam 6'şar saatlik Tefsir ve Hadis dersi okutulmuştur. Bunun yanında programda Kelâm, İslâm Hukuku, Mezhepler Tarihi, Din Psikolojisi, Tasavvuf Tarihi gibi dersler de yer almıştır.[104]

1953 yılından sonraki program ile günümüzdeki ilahiyat programları arasında dersler açısından büyük benzerlikler gözlenmektir. Programın felsefe ve tarih ağırlıklı istikametten temel İslam bilimlerine yönelmesinde fakültede okuyan öğrencilerin din görevlisi olarak meslekî yeterliliklerini artırma düşüncesinin ve 1951 yılından itibaren açılan imam-hatip okullarına öğretmen yetiştirme vazifesinin etkili olduğu muhakkaktır. Aynı zamanda, din eğitimi kanallarının oldukça sınırlı düzeyde olduğu bu dönemde, hangi amaçla açılmış olursa olsun, elde var olan tüm din eğitimi kanallarının İslam dini öğretimi istikametinde bir fırsat olarak görülüp dindar çevrelerce dönüştürülmeye çalışılması, takip eden yıllarda örneğin din dersleri içeriğinde de söz konusu olan bir durumdur.

İlahiyat fakültesinin değişik yıllardaki programlarını gösteren tabloyu karşılaştırma yapma imkânı verme açısından vermek uygun olacaktır.

103 Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi*, 1/293;594.

104 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 398-400

Tablo 7: Ankara İlâhiyat Fakültesi 1949-1991 Yılları Arasındaki Ders Programı

1949-1954 Yılları Arasında Uygulanan Ders Programı[105]	**1968 Yılında Uygulanan Ders Programı**[106]	**1972-1973 Yılları Arasında Uygulanan Ders Programı**[107]	**1987-1991 Yılları Arasındaki Ders Programı**[108]
Hadis Usûlü			Hadis Usûlü
Hadis	Hadis	Hadis	Hadis
Tefsir	Tefsir	Tefsir	Tefsir
			Tefsir Usûlü
İslâm Hukuku	İslâm Hukuku	İslâm Hukuku	İslâm Hukuku
			İslâm Hukuku Usûlü
Kelâm	Kelâm	Kelâm	Kelâm
Kur'an ve İslâm Dini Esasları	İslâm Dini Esasları	İslâm Dini Esasları	İslâm Dini Esasları ve Ahlâkı
	Kur'an Dersi	Kur'an-ı Kerim	Kur'an
Tasavvuf Tarihi		Tasavvuf Tarihi	Tasavvuf Tarihi
İslâm Tarihi	İslâm Tarihi	İslâm Tarihi	İslâm Tarihi
İslâm Sanatı Tarihi	Türk ve İslâm Sanatları Tarihi	Türk ve İslâm Sanatları Tarihi	Türk İslâm Sanatları Tarihi
		İslâm Kurumları Tarihi	İslâm Kurumları Tarihi
	Türk İslâm Edebiyatı (seçmeli)	Türk İslâm Edebiyatı	Türk İslâm Edebiyatı
Dinler Tarihi	Dinler Tarihi	Dinler Tarihi	Dinler Tarihi
Mukayeseli Dinler Tarihi	Mukayeseli Dinler Tarihi (seçmeli)		
İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi	İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi (seçmeli)	İslâm Mezhepleri Tarihi	İslâm Mezhepleri Tarihi
İslâm'da İlimler Tarihi			
İslâm Felsefesi Tarihi	İslâm Felsefesi ve Tasavvuf		İslâm Felsefesi Tarihi

105 *İlâhiyat Fakültesi Albümü: 1949-1960*, 14-15.

106 *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi: Kürsü 1968-1969*, 40. [Kitabın kapağında "1949-1969 A. Ü. İlâhiyat Fakültesi" yazılıdır.]

107 Halit Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2003), 254.

108 Münir Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü, Bugünü)", 162-165.

İslâm Felsefesi		İslâm Felsefesi ve Filozofları	
		Felsefeye Giriş	
Felsefe ve Mantık	Sistematik Felsefe	Sistematik Felsefe	
Mantık ve İlimler Felsefesi	Mantık	Mantık	Mantık
Sosyoloji			
Din Sosyolojisi	Din Sosyolojisi	Din Sosyolojisi	Din Sosyolojisi
Din Psikolojisi	Din Psikolojisi (seçmeli)	Din Psikolojisi	Din Psikolojisi
		Din Felsefesi	Din Felsefesi
	Felsefe Tarihi	Felsefe Tarihi	İlk Çağ Felsefesi Tarihi
			Yeniçağ Felsefesi Tarihi
Tezyinî Sanatlar ve Paleografi	Hat-Epigrafi-Paleografi (seçmeli)	Epigrafi	Paleografi (seçmeli)
	Dinî Türk Musikisi (seçmeli)	Türk Dinî Musikisi	Dinî Musiki (seçmeli)
İslâm Tezyinî Sanatları			Tezhip-Hat
Klâsik Dinî Metinler			
Klâsik Dinî Türkçe Metinler			
			Din Eğitimi
Pedagoji	Pedagoji	Pedagoji	Eğitim Bilimine Giriş
			Rehberlik
			Eğitim Sosyolojisi
			Eğitim Psikolojisi
			Genel Öğretim Metotları
			Ölçme ve Değerlendirme
			Özel Eğitim Metotları
			Din ve Ahlâk Dersleri Özel Öğretim Uygulaması
			Araştırma Teknikleri

Arapça	Arapça	Arapça	Arapça
Farsça	Farsça (seçmeli)	Farsça	Farsça
Yabancı Dil (İng., Alm., Fr.)	Yabancı Dil		Yabancı Dil
		Türkçe Kompozisyon	Beden Eğitimi
İnkılâp Tarihi	İnkılâp Tarihi	Türk Devrim Tarihi	İnkılâp Tarihi
			Türk Dili

Tabloya bakıldığında değişiklikler açısından 1972 yılı dikkat çekmektedir. Aydın'a göre; "1972 yılına kadar uygulanan programlar, tarih ve felsefe ağırlıklı gözükmektedir. Bu programlar, öğrencilere pedagojik formasyon kazandıracak nitelikten yoksun oldukları gibi, onların "mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihâtalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak" özelliğine sahip değillerdi."[109] Örneğin; 1953-1954 programında İslam tarihi ve sanatları, felsefe grubu ve diğer din bilimleri dersleri haricinde İslami ilimler ile ilgili derslerin oranı % 33.02, 1968 programında ise % 38.94 olarak programda yer almıştı.[110]

1972 yılında fakültenin öğrenim süresi ile ilgili de bir değişiklik yapılmış, birinci sınıfta yalnız Arapça ve Kur'an-ı Kerim dersleri okutulmak üzere öğretim süresi 5 yıla çıkarılmıştır.[111] Beş yıllık süre dikkate alınarak son iki yıl ihtisaslaşmaya tahsis edilmiştir. Bu amaçla, *Tefsir ve Hadis Bölümü* ile *Kelâm ve İslam Felsefesi* Bölümü kurularak fakülteden mezun olanlara bölümlerini bildirir "İlahiyat Lisans Diploması" verilmiştir.[112] 1972 yılında hazırlanan programda, özel alan dersleri biraz daha ağırlıklı gözükmektedir. Ayrıca öğretmen olmak isteyenler için de program dışı olarak pedagojik formasyon dersleri

109 M. Şevki Aydın, "Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Olarak İlahiyat Fakülteleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (1995), 63.

110 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 54-55.

111 Suat Cebeci, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 75. Yıl Özel Sayı (1999), 229.

112 Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi", 12.

ile öğretmenlik uygulama çalışmaları bulunmaktadır. Geçmiş ilahiyat programları üzerine yapılan değerlendirmelerde bu programın, gerek alan bilgisi ve genel kültür bakımından, gerekse pedagojik formasyon kazandırma bakımından öncekilere nazaran daha iyi nitelikte olduğu ifade edilmektedir.[113] Program dışı olan ve sadece öğretmen olmak isteyen öğrencilerin aldığı formasyon dersleri; Eğitime Giriş, Türk Eğitim Tarihi, Türk Milli Eğitim Teşkilatı, Mukayeseli Eğitim, Eğitim Psikolojisi, Eğitim Sosyolojisi, Genel Öğretim Bilgisi ve Uygulama'dan oluşmakta idi.[114]

1982 yılına kadar ilahiyat fakültesinin programında sık sık ve dolayısıyla köklü olmayan değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin ders ilave etme ve çıkarmaktan ibaret olduğu söylenebilir.[115]1982 yılında yükseköğretimin tümünü kapsayan düzenleme ile Ankara İlahiyat Fakültesi, bir yıl hazırlık, dört yıl lisans öğretimi olmak üzere beş yıllık yeni bir yapıya kavuşturulmuştur. [116]

2.1. Ankara Üniversite İlahiyat Fakültesi Programlarının Değerlendirilmesi

Bir eğitim kurumunun programı, kurumun genel ve özel amaçlarına göre belirlenir. 1949 yılında kurulan ilahiyat fakültesinin kuruluş amacını bu itibarla tekrar gözden geçirilecek olursa; *din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak ve mesleki bilgisi kuvvetli düşüncesinde ihatalı din adamları yetiştirmek* amacıyla kurulan fakültenin, 1924 tarihli ilahiyat tecrübesinden farklı olarak, bu defa sosyoloji fakültesi olmayan, dini ilimlerin ağırlıkta olduğu bir eğitim kurumu olması istenmiştir. Dini içerikli bir fakülte kurulması hedeflenmiş olmakla birlikte fiiliyatta modern ilimler ile aydınlanmış bir zihniyet oluşturma düşüncesinin ağır bastığı, ihtiyaçların dikkate alındığı ancak rejimin çizdiği alan hassasiyetleri korunarak fakültenin

113 Aydın, "Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Olarak İlahiyat Fakülteleri", 63.

114 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 57.

115 Aydın, "Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı", 110.

116 Cebeci, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", s.229.

tesis edildiği ifade edilebilir.[117] Karadaş'a göre; "ilk program önceki programları dikkate almaksızın sıfırdan ve tamamen pozitivist/profan bir zihniyetle hazırlanmış bir program görüntüsü vermektedir."[118] Fakültenin bu içeriği, fakültenin hedeflerinden biri olan "aydın din adamı yetiştirmek" amacıyla uyumlu görülebilir,[119] ancak "mesleki bilgisi kuvvetli din adamı yetiştirme" hedefi için aynısını söylemek mümkün değildir. Bir başka ifade ile fakülte öğretim programının, din hizmetlerini yerine getirmekle mükellef din görevlisinden ziyade, din konusunda yetkin ilim insanı yetiştirmeye yönelik olması, başlangıçta belirtilen hedeflerin tam olarak programa yansıtılmamış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla halkın acil çözüm beklediği donanımlı din görevlisi ihtiyacının karşılanması da mümkün olmamıştır. Zira; -yukarıda belirtildiği gibi- program kapsamında mesleki/dini ders olarak görülebilecek bir tek ders mevcuttu. 1950-1951 yılından itibaren fakülte programına mesleki/dini bilgi takviyeleri yapılmış olmakla beraber esas din görevlisinden beklenen Kur'an okuma bilgi ve becerisi dersi düşünülmemiştir. Kur'an dersi ilk olarak 1953 programında *Kur'an ve İslam Dini Esasları* adıyla yer almış 1972 programında 2 saatlik müstakil bir ders haline gelmiştir.[120] Bu değişikliklerle programda din görevlisi yetiştirme beklentisini daha fazla karşılamaya yönelik adımlar atıldığı anlaşılmaktadır.

Fakültenin, mesleki bilgisi kuvvetli din adamı yetiştirmesinin önündeki tek engel öğretim programı değildi. Zira; fakültenin ilk dönem hocaları ihtisaslarını dini ilimlerde yapmış kimselerden oluşmuyordu. Kadronun ilahiyat tahsili yapmış kişilerden oluşması 20 yıla yakın sürmüştür.[121]Ayrıca, fakülteye alınan öğrencilerin lise mezunu

117 Adnan Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 25.

118 Cağfer Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirilme ve Öneriler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 221.

119 İbrahim Turan, "Türkiye'de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2017), 67-68.

120 Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirilme ve Öneriler", 226, 228.

121 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 219.

olmaları din konusunda temel bilgilerden yoksun olarak buraya gelmelerine ve yeterli bilgi ve donanım edinemeden mezun olmalarına sebep oluyordu.[122] Bu durum 1961 tarihli "Din ile İlgili Eğitim Öğretim Komisyon Raporu"na yansımış ve imam-hatip okulu mezunlarının fakülteye kabulü teklif edilmiştir.[123] Buna rağmen 1976 yılına kadar imam-hatip okulu mezunları fakülteye kabul edilmemiştir.[124]

1949 yılında açılan Ankara İlahiyat Fakültesi'nin kuruluş amaçları arasında *"din eğitimi öğretmeni yetiştirme"* amacının yer almadığı görülmektedir. O dönemde ilköğretimde din derslerinin henüz konulmamış olması ve imam-hatip okullarının açılmamış olmasının bunda etkili olduğu düşünülebilir. Ancak; zaman içerisinde ortaya çıkacak öğretmen ihtiyacı dolayısıyla fakülte mezunları öğretmen olarak atanmışlardır. Fakültenin ilk programındaki yetersizlikler özellikle 1953 yılındaki değişiklilerle takviye edilmeye çalışılmış, bu arada programa pedagoji dersi de eklenmiştir. Bu ders, o dönem için öğretmenlik formasyonu adına büyük katkı sağlamamıştır. Ancak, yıllar içinde ilahiyat fakültesinin programının gelişmesi ile beraber öğretmenlik dersleri de programda yerini almıştır.[125]

1972 yılı, fakültenin programı açısından bir dönüm noktası sayılabilir. Bu tarihteki program değişikliğinin gerisinde, yetiştirilmek istenen elemanlarla ilgili fakültenin hedeflerinde yapılan bir değişikliği görmek mümkündür. 1972-1973 öğretim yılından itibaren, *"daha iyi niteliklere sahip, daha derin bilgilerle mücehhez, daha çok araştırma imkânına kavuşturulmuş elemanlar yetiştirmek düşüncesiyle.."* öğretim

122 Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, s. 26.

123 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Öğretmen*i *Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 82.

124 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 405.

125 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 77, 82;. Nurullah Altaş, "Türkiye'de Din Öğretiminde Öğretmen Yetiştirme Sorunu ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri", *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, (Ankara: 2009), 908.

süresi 5 yıla çıkarılmıştır.[126] 5 yıllık sürenin ilk 3 yılında ortak dersler okutulmasına karar verilmiş; son iki yıl (4. ve 5. sınıflarda) ise *i.* Tefsir ve Hadis (Temel İslam İlimleri) ve *ii.* Kelam ve İslam Felsefesi adıyla iki bölüm oluşturulmuştur.[127] Böylece kurulduğundan beri tek tip program uygulayan fakültede ilk defa bölümleşme uygulamasına geçilmiştir.[128] İlk yılı sadece Arapça ve Kur'an dersine ayrılan[129] fakülte programında sadece öğretmen olmak isteyenlere program dışı olarak "Öğretmenlik Formasyon Dersleri" yer almış ve Öğretmenlik Uygulaması çalışması eklenmiştir.[130] Diğer programlardan farklı olarak 1972 programında *İslam Kurumları Tarihi* ve *Felsefeye Giriş* iki yeni ders olarak göze çarpmaktadır. İlk programda dönemin ruhunu yansıtan bir ders[131] olarak konulan İnkılâp Tarihi dersinin adı da Türk Devrim Tarihi olarak değişmiştir. Programda görünmeyen yabancı dil dersleri de program dışı olarak verilmeye başlanmıştır.[132] Bölümleşme, uzmanlaşmaya dönük bir çaba olmakla beraber, her iki bölümde hemen hemen aynı derslerin okutulması ve istihdam ile bütünleşmemesi dolayısıyla bölümleşmenin işlevsel olmadığı değerlendirilmektedir.[133]

Fakültenin ilk programından beri var olan Arapça dersinin 1972 tarihli programda bir yıl olarak okutulması yönündeki değişiklik, İslami ilimlerde yetkin olmanın, alanın diline hâkim olmayı gerektirdiği şeklinde bir algının mevcut olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Diyanet

126 Halit Ev, *Türkiye'deki Yüksek Din Öğretimi Kurumları Programlarının Öğretmen Yetiştirme Bakımından Değerlendirilmes*i (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 49.

127 Turan, "Türkiye'de İlahiyat Eğitimi", 68.

128 İlahiyat fakültesi tarihçesinde bölümleşme deneyimleri bu kitapta bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele alınacağından bölümleşmeye, burada sadece programlarda yol açtığı farklılıklar açısından değinilmektedir.

129 Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi", 12.

130 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 56.

131 Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirilme ve Öneriler, 222.

132 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 56.

133 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 84.

İşleri Başkanlığı'nda da görev yapan mezunların, İslami ilimlerle mücehhez olmasının kurum tarafından istenir olması da programdaki değişikliğin nedeni olarak görülebilir.[134] Formasyon programının, program dışı olarak bile olsa, uygulanması ise din eğitimi öğretimi alanına öğretmen yetiştirme açısından önemlidir. Bu uygulama ile mezunlar, genel eğitimdeki din dersleri ve imam hatip okullarındaki meslek dersleri öğretmenliği bakımından günün ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirilmeye çalışılmıştır.[135] Zira bu tarihlerde fakülte mezunları, sayıları artmış olan imam-hatip okullarına, öğretmen okulları ve ortaokullara konulan din derslerine öğretmen olarak atanıyorlardı.[136]

Netice itibariyle, 1949'dan 1972 tarihine kadar, fakültenin kuruluş amacı çerçevesinde bir değerlendirme yapmak gerekirse; ilk programının, fakültenin kuruluş amacında belirtilen iki hususta aydın din adamı yetiştirmeye uygun, ancak mesleki bilgisi kuvvetli din adamı yetiştirmeye elverişli olmadığının altı çizilebilir. Program değişikliğinin seyrine bakıldığında her değişiklikte mesleki /dini derslerin artırıldığı, en son 1972 programı ile Arapça'ya da özel bir önem atfedildiği gözlenmektedir. Bu değişimlerin, fakültenin amacında da zikredilen *mesleki açıdan donanımlı din adamı/görevlisi* beklentisini karşılamaya dönük çabalar olduğu ifade edilebilir. Ancak, programda yapılan düzenlemelerle birlikte gelinen noktanın da "mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için" yeterli olduğu söylenemez. Ayrıca; ilk etapta fakültenin amaçları arasında yer verilmeyen öğretmen yetiştirme, zamanla ve ihtiyaçlar doğrultusunda 1972 programı ile önemli bir amaç haline gelmiş; böylece fakülte, kuruluş amaçlarını da aşarak farklı bir istihdam alanlarına eleman yetiştiren bir yüksek din öğretimi kurumuna dönüşmüştür.

134 Ali Osman Koçkuzu, "Yüksek Öğretimde, Din Bilimlerinin Başarılı Öğretilebilmesinde İki Önemli Faktör: İnsan Kaynağı ve Ders Müfredatları", *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*, (Samsun: Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 72.

135 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 56,57.

136 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 405.

3. Yüksek İslâm Enstitüleri ve Programları

Yüksek İslam Enstitüsü, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açıkken yüksek din öğretimi sahasında hizmet vermeye başlayan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle enstitülerin kurulmasını gerekli kılan gelişmeleri kısaca özetlemek yerinde olacaktır.

Bir önceki başlık içeriğinde temas edildiği gibi; din eğitimi ve öğretiminin uzun süreli olarak ihmal edilmesinden kaynaklanan problemler ve çok partili sisteme geçişin halkın taleplerine cevap verme konusunda oluşturduğu olumlu ortam sebebiyle bu sahada bazı gelişmelerin yaşanmasına fırsat sağlamıştı. 1949 yılında ilkokullara isteğe bağlı din dersleri konuldu.[137] 1951 yılında ilkokula dayalı; birinci evresi dört, ikinci evresi üç yıllık olan imam-hatip okulları hizmet vermeye başladı.[138] 1956'da ise isteğe bağlı din dersleri ortaokulları kapsayacak şekilde genişletildi. Fakat imam-hatip okullarında meslek derslerini, ortaokullarda da din derslerini okutacak öğretmen bulunamamaktaydı.[139] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ilk ve ortaokullara konulmuş olan din dersleri ve yeniden açılan imam-hatip okulları için ihtiyaç olan öğretmenleri ve memleketin din hizmetlisi ihtiyacını tek başına karşılamaya yetmiyordu.[140] Buna ilaveten, 1957-1958 yılında mezun vermeye başlayan imam-hatip okulu mezunlarının gidebileceği bir yükseköğretim kurumu bulunmamaktaydı. Çünkü mevcut ilâhiyat fakültesi lise mezunlarını kabul ediyordu.[141]

Tüm bu gelişmeler, ilâhiyat fakültesi dışında başka bir fakülteye ihtiyaç olup olmadığı tartışmalarını beraberinde getirmişti. Zira, "yüksek diniyyât mütehassısları" yetiştirmek gayesiyle din adamı ih-

137 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 118.

138 Nahid Dinçer, *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, hz. Ertuğrul Düzdağ, (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 97.

139 Fehmi Yavuz, *Din Eğitimi ve Toplumumuz* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1969), 64.

140 Mustafa Öcal, "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I/I* (1986), 118. Şunu hatırlatmakta fayda var ki Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurulduğundan öğretmen yetiştirme misyonu taşımasa da mezunları öğretmen olarak atanmıştır.

141 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 224

tiyacını karşılamak üzere açılmış ilahiyat fakültesinin görevleri arasına fiili olarak "din dersi öğretmeni yetiştirmek" vazifesi de eklenmişti. Ayrıca imam hatip okullarından mezun olan öğrencilerin gidebileceği bir yükseköğretim kurumu ihtiyacı da ortada idi. Konuya dair ilk temas; Türkiye Eğitim Millî Komisyonu'nun 1959'da Bakanlığa sunduğu raporda göze çarpmaktadır. Komisyon; imam-hatip mezunlarının mevcut halleriyle değil de normal lise mezuniyetini de elde ederek ilahiyat fakültesi giriş sınavlarına kabul edilmelerinin uygun olacağını ifade etmekte, bu fakülte dışında dini eğitim yapan başka bir yüksekokul açılmasını ise, yeterli ve donanımlı hoca bulunamayacağı gerçeği dolayısıyla tehlikeli ve sakıncalı bulmaktadır.[142]Aslında, ilahiyat fakültesinden ayrı bir yüksek din eğitimi ve öğretimi kurumu açılması gerekliliğine daha 1949 yılında dikkat çeken Ali Fuat Başgil, *"Din ve Laiklik"* adlı eserinde; Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği, üniversite camiası içinde çalışan bir ilahiyat fakültesinin, yüksek ilahiyat felsefecisi ve sosyoloğu yetiştirebileceğini ancak yüksek din adamı ve alimi yetiştiremeyeceğini savunarak yüksek diyanet mütehassısının, her şeyden önce halis bir dindar ve zahit olması gerektiğine işaret ederek yüksek ilim ve kemal sahibi din adamlarının yetişmesi için bir "İslâm İlimleri Enstitüsü" kurulmasını teklif etmişti.[143] Nitekim; 1959 yılındaki tartışmada da bazı çevrelerce, "İlahiyat Fakültesi" ismiyle yeni bir kurum açılması uygun görülmezken özellikle müftülük ve vaizlik gibi görevleri daha layıkıyla yapabilecek din görevlilerini ve imam-hatip okullarındaki meslek derslerini okutabilecek ehliyete sahip öğretmenleri yetiştirecek ayrıca imam-hatip okulu mezunlarının da gidebileceği bir yükseköğretim kurumunun gerekli olduğu dile getirilmiştir.[144]

Bu gelişmeler ışığında, 1959 yılında, öğrenim süresi 4 yıl olan yalnız imam-hatip okulu mezunlarının girebildiği ilk "Yüksek İslâm Enstitüsü" İstanbul'da[145] Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak yükseko-

142 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi,* 225

143 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik* (İstanbul: 1995),192-210.

144 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi,* 225-226

145 Mustafa Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi- Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/7 (1998), 252.

kul statüsünde açıldı.[146] Aslında enstitünün ismi ilk olarak hükümetçe *İlahiyat Enstitüsü* olarak düşünülürken çıkarılan kanunda *"Yüksek İslam Enstitüsü*" olmuştur.[147] "Maarif Vekâleti Müdürler Komisyonunun 17.1.1959 gün ve 575 sayılı kararında bu Enstitü'nün amacı, şöyle ifade edilmiştir*: "Orta ve muadili okullarımıza yeter derecede ehliyetli din dersleri öğretmeni yetiştirmek, bu arada memleketimizin muhtaç olduğu müsbet ve hayatî bilgilerle mücehhez din bilginleri yetişmesine zemin hazırlamak…*"[148] Yüksek İslam Enstitüsü'nün ilk yönetmeliğinde Enstitüsü'nün üç görevinden söz edilmektedir:

- İmam-Hatip Okulları, ilk öğretmen okulları ve diğer ortaöğretim okullarına öğretmen yetiştirmek ve aynı okullardaki din dersi öğretmenlerinin mesleki gelişimine yardımcı olmak,

- Diyanet İşleri Teşkilatı'nın çeşitli kademelerinde görev yapacak din görevlileri yetiştirmek,

- İlmi araştırmalar yapmak.[149]

Bu amaçlar, 1972 yılında çıkarılan yeni Yüksek İslam Enstitüleri Yönetmeliği'nde benzer şekilde tekrar edilmiştir.[150] Böylece biri Ankara Üniversitesi'ne bağlı fakülte, biri Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı yüksekokul statüsünde olmak üzere yüksek din eğitimi veren ve ders programları birbirine yakın, istihdam alanları aynı olan iki yükseköğretim kurumu ortaya çıkmış oldu.

Büyük beklentiler ile açılan Yüksek İslam Enstitüleri'nin deneme mahiyetinde hazırlanıp uygulamaya konulan ilk program; haftalık toplam 28 saat olmak üzere, birinci sınıfta 11, ikinci sınıfta 14, üç ve dördüncü sınıfta 20 çeşit dersten oluşan yüklü bir program

146 Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Cebeci (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 195.

147 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi, 235.*

148 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 235; Şevki Aydın, "Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Olarak İlahiyat Fakülteleri", 64.

149 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 410; Aydın, "Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Olarak İlahiyat Fakülteleri", 64

150 Bkz.Yüksek İslam Enstitüleri Yönetmeliği (YİEY), *Resmî Gazete* 14077 (19 Ocak 1972) http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14077.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14077.pdf

idi.[151]Yüksek İslam Enstitüsü'nün programının hiçbir yönden yeterli olmadığı, ilgili kişiler tarafından dile getirilmiştir. Hüseyin Atay; ''Hiç unutmam, bu enstitülerin ilk programlarını gördüğüm zaman şu sözü söylemiştim: Eyvah; bu bir Yüksek Kur'an Kursu programı oldu." demek suretiyle bu hususa işaret etmiştir. Enstitülerinin onuncu yılında bile, programın hâlâ ilk günkü gibi derme-çatma olduğu, on üç yıl hiç değişmediği dile getirilmekteydi.[152] Üstelik çok amaçlı ve çok sayıda ders ihtiva eden bu program, ne yazık ki, öğretmen yetiştirme amacını gerçekleştirecek pedagojik formasyon derslerinden yoksundu. Sadece üçüncü ve dördüncü sınıflar için haftada birer saatlik *Dini Pedagoji* dersi vardı. Buna yardımcı olacak nitelikte bir de *Dini Psikoloji* dersi konulmuştu. Fakat şurası bir gerçekti ki, Ankara İlahiyat Fakültesi'nin ilk programına göre dini/mesleki dersler bir hayli ağırlıkta idi. Programda yer alan dersler şöyle idi:

Tablo 8: Yüksek İslâm Enstitüsünün İlk Programı[153]

Kur'ân-ı Kerîm	Tasavvuf Tarihi
Vücûh İlmi	Ahlâk
Tefsir	İslâm Felsefesi Tarihi
Belâgat-ı Kur'âniyye	Mantık
Hadis	İslâm tarihi
Siyer	Muasır İslâm Ülkeleri Tarih ve Coğrafyası
İlm-i Tevhid	Arap Dili ve Edebiyatı
Kelam	Dinî Psikoloji
İslâm Hukuku	Dinî Pedagoji
Fıkıh	İslâm Sanatları Tarihi
Usûl-i Fıkıh	Hitabet ve İrşad
İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi	Dinî Mûsiki
Mukayeseli Dinler Tarihi	Yabancı Dil (Almanca, Fransızca, İngilizce)
İslâmî Türk Edebiyatı Tarihi	İnkılâp Tarihi

151 Bkz. Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 411-412

152 Aydın, "Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Olarak İlahiyat Fakülteleri", 64.

153 Mustafa Öcal, "Yüksek İslam Enstitüsü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (05.02.2017), 49

1959 programında yer almayan formasyon dersleri, 1972'de program değiştiğinde programa konulmuş ayrıca öğretmenlik uygulamasına da yer verilmiştir.[154] Ancak 1972 programı da, yeterince uygulanıp sonuçları görülmeden, 1979'da değiştirilmiş, üçüncü sınıftan itibaren bir bölümleşmeye gidilmiştir. Tefsir-Hadis Bölümü, Fıkıh-Kelam Bölümü, İslam Dini ve Esasları Bölümü olarak belirlenen bölümleşmenin amacı; Tefsir-Hadis ile Fıkıh-Kelam bölümünden mezun olanların imam-hatiplerde meslek dersi öğretmeni ve Diyanet personeli; İslam Dini Esasları bölümü mezunlarının ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak atanmalarını sağlamaktı. Fakat, mezunların her tür göreve atanmaları pratikte bölümleşmeyi faydasız kılmıştır.[155]Bununla beraber, 1973'te yürürlüğe giren Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, öğretmenlik mesleği ile ilgili olarak *genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon* gibi üç alanın belirlenmesi, 1978 programına yansımış, pedagojik formasyon derslerine ayrıca yer verilerek öğretmenlik alan dersleri diye ayrı bir ders grubu oluşturulmuştur.[156] Program değişikliğinde, 1971'den beri uygulanan öğretmenlik ve din görevliliği uygulaması ile seminer çalışmalarına ilaveten *mezuniyet tezi* yapma zorunluluğu da getirilmiştir.[157]Program bu haliyle 1982 yılına kadar uygulanmıştır.[158] Zaman içerisinde bazı değişiklikler yapılmış ise de bunlar; ders ekleme, ders çıkarma, bazı derslerin kredisiyle oynama türünden ufak tefek işlemler olmuştur.[159]

Yüksek İslam Enstitüleri'nin yıllar içinde değişen programlarını son programla beraber aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

154 1972 Programı için bkz. MEB Tebliğler Dergisi (MEBTD), Milli Eğitim Bakanlığı (1971), 1682, 255.

155 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 421-422

156 Program için bkz. MEB Tebliğler Dergisi (MEBTD), Millî Eğitim Bakanlığı (1978).

157 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 420

158 Aydın, "Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Olarak İlahiyat Fakülteleri", 65

159 Aydın, "Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı", 115

Tablo 9: Yüksek İslâm Enstitüleri Ders Programı[160]

1959-1960'daki İlk Program	**1971-1972'deki Program**	**1982 Yılında Uygulanan Ders Programı[161]**
Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim
Vücûh İlmi		
Tefsir	Tefsir	Tefsir
Belâgat-ı Kur'âniye		
Hadis-i Şerif	Hadis	Hadis
Siyer-i Nebeviye	Siyer ve İslâm Tarihi	Siyer ve İslâm Tarihi
İlm-i Tevhîd		
Kelâm	Kelâm ve İslâm Düşüncesi	Kelâm
İslâm Hukuku		
Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh	Fıkıh	Fıkıh
		İslâm Dini ve Esasları
İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi	İslâm Mezhepleri Tarihi	İslâm Mezhepleri Tarihi
Mukayeseli Dinler Tarihi	Dinler Tarihi	Dinler Tarihi
İslâmî Türk Edebiyatı Tarihi	İslâmî Türk Edebiyatı	
Tasavvuf Tarihi	Tasavvuf ve Tarihi	Tasavvuf ve İrşâd
Ahlâk	İslâm Ahlâkı	İslâm Ahlâkı
İslâm Felsefesi Tarihi		
Mantık	Sistematik Felsefe ve Mantık	Mantık-Felsefe
İslâm Tarihi		
Muasır İslâm Ülkeleri Tarih ve Coğrafyası		
Arap Dili ve Edebiyatı	Arap Dili ve Edebiyatı	Arap Dili ve Edebiyatı
Fars Dili ve Edebiyatı	Farsça	
Dinî Psikoloji	Din Psikolojisi	Din Psikolojisi
	Din Sosyolojisi	Din Sosyolojisi
Dinî Pedagoji		
İslâm Sanatları Tarihi		
Hitabet ve İrşâd	Hitabet ve İrşâd	
Dinî Musiki	Meslekî Türk Musikisi	

160 Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 373-380.

161 *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü:* Şubat 1982 (İstanbul: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1982), 34-35. Bu dönemde bölümleşme uygulanmakta olup şu bölümler yer almaktadır: Tefsir-Hadis Bölümü, Fıkıh-Kelâm Bölümü, İslâm Dini ve Esasları Bölümü.

Yabancı Dil (Almanca-Fransızca-İngilizce)	Yabancı Dil (Almanca-Fransızca-İngilizce)	Yabancı Dil	
İnkılâp Tarihi	Türk İnkılâp Tarihi	Türk Devrim Tarihi	
	Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması		
	Teşkilat ve İdare		
	İslâm Türk Medeniyeti Tarihi	İslâm Türk Medeniyeti Tarihi	
	Medeni Hukuk		
	Seminer		
		Eğitime Giriş	
	Eğitim Psikolojisi	Eğitim Psikolojisi (Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Ruh Sağlığı)	
	Ruh Sağlığı ve Rehberlik		
	Ölçme ve Değerlendirme	Ölçme ve Değerlendirme	
	Eğitim Sosyolojisi	Eğitim Sosyolojisi	
	Öğretim Bilgisi		
		Eğitim İdareciliği	
		Genel Öğretim Metotları	
		Araştırma Teknikleri	
		Türkçe Kompozisyon	
		Edebiyat	
		Osmanlıca	
		Seçmeli Dersler	Mesleki Türk Musikisi
			Hüsn-i Hat
			Kütüphanecilik
			Paleografi
			Mezhepler Tarihi

İlk programda alan bilgisi dersleri %57,93, genel kültür dersleri %24.28, öğretmenlik meslek bilgisi verebileceği düşünülen derslerin %4,67 oranında yer aldığı görülmektedir. Arapça dersinin oranı ise %17,75'dir.[162]

162 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 51.

1972 programından itibaren, öğretmenlik meslek dersleri ve din hizmetlerine yönelik yeni derslerin konulduğu görülmektedir. Din bilimleri derslerine %46,85 oranında yer verilirken öğretmenlik meslek derslerine %13,28 oranında yer verilmiştir.[163] İkinci programda alan bilgisi derslerinin ilk programa göre azaldığı öğretmenlik derslerinin ise artırıldığı dikkat çekmektedir. Bu programda Vücuh ilmi, Belağat-ı Kur'aniye, Muasır İslam Ülkeleri Tarih ve coğrafyası gibi dersler program dışı bırakılırken, ilk programda yer almayan Din Sosyoloji, Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması, Teşkilat ve İdare isimleriyle yeni dersler eklendiği görülmektedir. Ayrıca Dini Pedagoji program dışı bırakılırken beş ayrı dersten oluşan "*Öğretmenlik Bilgisi Dersleri"* ilave edilmiş, öğrencilere öğretmenlik ve din görevliliği uygulaması ile seminer çalışması yapma zorunluluğu getirilmiştir.[164]

1978-79 programı ile başlayan bölümleşme ile beraber her üç bölümde öğretmenlik dersleri %10 civarında yer alırken alan bilgisi dersleri de bölüme göre %43,77 ile %50,88 arasında değişen oranlarda yer almıştır. Felsefe grubu dersleri ise bölümlere göre farklı bir biçimde ve az denilecek oranda yer almaktadır.[165]

Yüksek İslam Enstitüleri, -faaliyette olduğu dönem itibariyle- yükseköğretim kuruluşları içinde kuruluş kanunu olmayan ve devlet bütçesinden en az mali destek gören kuruluşlar olmuşlardır. Kuruluş kanunlarının olmaması sebebiyle bu kurumların gelişimi plansız programsız ve finansmansız bir şekilde yürütülmüştür.[166] Yüksek İslâm Enstitüleri'nin kurulduğu günden itibaren diğer en büyük problemi, nitelik ve nicelikçe yeterli öğretim elemanına sahip olmamaları olmuştur.[167] Ancak yukarıda işaret edildiği gibi, toplumsal gereklikler bu kurumların açılmasını zorunlu kılmıştı. Program ve öğretim elemanı konusundaki ciddi sıkıntılara rağmen enstitülerin sayıları hızla

163 Ev, *Türkiye'deki Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme,* 52-53.

164 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi,* 419.

165 Ev, *Türkiye'deki Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme,* 55.

166 Halis Ayhan, "Yüksek İslâm Enstitülerinde Din Eğitimi ve Problemleri", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981),* (İstanbul: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1982), 374-375.

167 Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", 14.

artmış, 1959'da açılan ilk enstitüyü 1962 yılında açılan Konya İslam Enstitüsü takip etmiştir. Ardından sırasıyla; 1965Kayseri, 1966-İzmir, 1969-Erzurum, 1975-Bursa, 1976-Samsun, 1980-Yozgat Yüksek İslam Enstitüleri faaliyete geçti.[168]

Yüksek İslam Enstitüleri, yüksekokul statüsünde oldukları için lisansüstü öğretim yaptıramamışlardır. Bu yüzden öğretim elemanları arasında akademik unvan sahibi olanların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam alanlarında iyi yetişmiş bilgili hocalar mevcut olsa da onların da akademik kariyerleri bulunmuyordu. Bu durum enstitü öğrencilerinin tepkisine neden oluyordu.[169] Enstitüler yönetmelikte birer araştırma kurumu olarak tanımlansa da akademisyen yetiştiren bir yapıya kavuşturulamamışlardır.[170] Ancak kuruluş amaçlarında belirtilen diğer alanlarda çok kıymetli hizmetlere imza atmışlardır. Enstitü mezunlarının öncülüğünde oluşturulan geniş bir ilim heyeti tarafından ortaya konan İslam Ansiklopedisi bu açıdan önem arz etmektedir.[171]

1982'de kapanana kadar 23 yıl boyunca öğretim hayatına devam eden Yüksek İslam Enstitüleri, 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki engellemeler neticesinde ortaya çıkan din eğitimi ve öğretimi boşluğunu önemli ölçüde doldurarak Türkiye'de dini bilimlerin ve dini hayatın canlanıp gelişmesini sağlamışlardır.[172]

3.1. Yüksek İslam Enstitüsü Programlarının Değerlendirilmesi

Yüksek İslam Enstitüleri'nin açılmasını gerekli kılan şartlar -ki bir üst başlıkta idade edilmişti- haricinde enstitülerin kurulması konusunda, mevcut Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin din adamı

168 Aydın, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 239; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 415.

169 Suat Cebeci, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", 231.

170 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 106.

171 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 422.

172 Öcal, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 423

yetiştirme konusunda kendisinden beklenileni yerine getiremediğine dair kamuoyunda oluşan kanaatin de etkisi büyük idi. Nitekim Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, öğretime başladıktan sonra da din adamı yetiştirme görevi konusunda eksik ve yetersiz bulunuyordu.[173] Yukarıda temas edildiği üzere; Ali Fuat Başgil ilahiyat haricinde bir yüksek din öğretimi kurumunun zaruretinden bahsediyor ve özerk bir Diyanet Teşkilatı tarafından idare edilecek yüksek bir "İslam Enstitüsü" fikrini dile getiriyordu. Başgil, ancak bu şekilde Diyanet'in ihtiyaç duyduğu alim, müderris, vaiz, imam, hatip ve hafız gibi din adamlarının yetişmesinin mümkün olduğunu savunuyordu[174] 1959 yılında kurulan *Yüksek İslam Enstitüleri* Başgil'in teklifinin hayat geçmiş hali olarak görülebilir. Ancak, enstitüler Diyanet'e değil Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak açıldılar ve yüksekokul konumda idiler.

1957-1958 öğretim yılı sonunda imam-hatip okullarının ilk mezunlarını vermesiyle, dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in bu okul mezunlarının gidebileceği bir dini yükseköğretim kurumunun açılması için talimat vermesi üzerine; Millî Eğitim Bakanlığı Müdürler Komisyonu 29 Ağustos 1958'de"*Orta dereceli okullara din bilgisi öğretmeni, İmam-Hatip okullarının birinci devrelerine yeter sayı ve değerde bir tedrîs heyeti kazandırmak* amacıyla eğitim enstitüleri seviyesinde bir din okulunun açılmasına karar vermiştir.[175] Ancak; 1958 yılında kurulup çalışmaya başlan Türkiye Eğitim Milli Komisyonu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dışında herhangi bir dini yüksekokul kurulmasını sakıncalı bulmuş, buna rağmen Tevfik İleri'nin gayretleri ile enstitüler açılmıştır. 1960 yılında ise; Milli Eğitim Planının hazırlığı ile ilgili komisyon tarafından Tevhid-i Tedrisat'a aykırı oldukları gerekçesi ile enstitülerin kapatılmaları teklif edilmiştir.[176] Enstitülere; Türkiye

173 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi,* 220.

174 Başgil, *Din Laiklik,* 191-200.

175 Ali Bardakoğlu, "Türkiye'de İslam İlahiyatının Tarihi Gelişimi ve Bugünü", *Alman-Türk İşbirliğinin Konusu Olarak İslam ve Avrupa* (Ankara: Dönmez Ofset, 2015), 95.

176 Veli Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi ve Öğretimi ile İlgili Alınan Kararlar ve Değerlendirilmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 164.

Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 16 Haziran 1959 tarih ve 7344 sayılı Yüksek İslam Enstitüsü Kadro Kanunu ile hukukî bir dayanak oluşturularak enstitülerin amaçları; "*Orta ve muadili okullarımızla öğretmen okullarımıza yeter derecede ehliyetli din dersleri öğretmeni yetiştirmek, bu arada memleketimizin muhtaç olduğu müsbet ve hayatî bilgilerle mücehhez din bilginleri yetişmesine zemin hazırlamak*…..ifadeleriyle belirlenmiştir.[177] İlahiyat fakültesi varken neden Yüksek İslam Enstitülerinin kurulduğu konusu 1961 tarihli *Din ile İlgili Eğitim Öğretim Komitesi Raporu'*nda ele alınmıştır. Rapor; ilahiyat fakültesini, İslamiyet konusunu bütün dinlere ait bilgiler çerçevesi içinde incelemek, ilim ve din arasındaki münasebeti tespit etmek ve din felsefesi ile meşgul olmak görevini yüklenen bir kurum olarak görürken İslam Enstitüsü'nü ise; İslam'ın özünü bugünkü ilim ve içtimai prensipler çerçevesinde çalıştıracak, fıkıh anlayışının zamana göre derinleşme yolunu hukuk ve içtimai bilgilerle kavratacak,[178] bir kurum olarak görmektedir. Bu durumda Yüksek İslam Enstitüsü, din alanında üretilen teorik ve felsefi bilginin hayattaki karşılığını arayacak bir yüksek din öğretimi kurumu olarak düşünülmektedir.

Kuruluş amaçları dikkate alındığında ilahiyatın işlevine benzer bir fonksiyon icra edeceği anlaşılsa da Yüksek İslam Enstitüleri'nden beklenen, Ankara İlahiyat Fakültesi'nin yetiştiremediği donanımlı ve tabiri caizse daha "dindar din görevlisi" ve akabinde din öğretimi için öğretmen yetiştirmesi idi. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Yüksek İslam Enstitüleri arasında bir karşılaştırma yapıldığında, ikisinin önceliklerinin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin amacı, daha çok akademik düşüncenin üretimine katkı sağlayacak nitelikte insan yetiştirmek, belirli ölçüde de din dersi öğretmeni yetiştirmek olarak belirlemişken Yüksek İslam Enstitüleri'nin ana amacının mesleki beceriyle donanmış "mütefen-

177 Bardakoğlu, "Türkiye'de İslam İlahiyatının Tarihi Gelişimi ve Bugünü", 96.

178 Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi ve Öğretimi ile İlgili Alınan Kararlar ve Değerlendirilmesi*, 165-166.

nin" yetiştirmek olduğu görülmektedir."[179] Amaç açısından ilahiyat fakültesi temelde teolog yetiştirmeyi; Yüksek İslam Enstitüsü, iyi eğitimli din görevlisi ve imam hatip lisesi ve orta dereceli okullar için din eğitimi öğretmeni yetiştirmeyi amaç edinmiştir denilebilir.[180] Bu temel farklılığın, ilahiyat ve enstitü mezunlarına sirayet ettiği ve iki farklı kurum mezunları arasında bir gerginlik oluşturduğu bilinmektedir.[181] Enstitülerin adında yer alan ve aslında 1949 yılında kurulan ilahiyatın adı için de düşünülen "İslam" kelimesinin, kurumun daha "dinî" olduğunu vurgulamak için seçildiği yorumunda bulunmak mümkündür. Bu bağlamda; son dönemlerde ilahiyat fakültelerinin yanında "İslami İlimler" ya da "Dini İlimler" fakültelerinin açılmasının yahut bir başka ifade ile yeni açılan ve benzer mahiyetteki fakültelerin bu şekilde adlandırılmasının, aynı istikamete matuf bir düşünceye dayandığı söylenebilir.

Amaçları göz önünde bulundurulduğunda, Yüksek İslâm Enstitüleri'nin din/meslek dersi öğretmeni yetiştirme amacıyla kurulan ilk yükseköğretim kurumu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira; hatırlanacağı gibi her ne kadar zaman ile ortaya çıkan ihtiyaçlar neticesinde ilahiyat fakültesi mezunları din/ meslek dersi öğretmeni olarak istihdam edildilerse de ilk ilahiyat fakültesinin kuruluş amacında, din eğitimi-öğretimi için öğretmen yetiştirme gibi bir düşünceye yer verilmemiştir. Dolayısıyla, kurulduğu yıllarda Yüksek İslam Enstitüleri'nin bugünün ilahiyat fakültelerinin görevini icra ettiği açıktır. Bu durumda, 1959 yılında Yüksek İslâm Enstitüleri de Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi de öğretmen, Diyanet personeli ve araştırmacı yetiştiren birer kurum konumunda idiler fakat; seçtikleri öğrencilerin mezun olduğu okulların türü farklı idi.

Yüksek İslam Enstitüsü, çok amaçlı bir kurum olarak ortaya çıkmış ve kendisinden bir birinden çok farklı niteliklere sahip birçok alan

179 Turan, "Türkiye'de İlahiyat Eğitimi", 64.

180 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni. Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 96.

181 Ahmet Bedir, "Yozgat İslam Enstitüsü ilk ve Son Müdürü Dr. Ali Şakir Efendi ile Söyleşi", *Journal of Faculy of Theology of Bozok University* 2/2 (2012/2), 6.

için uzman yetiştirmesi beklenmiştir.[182] Ancak yukarıdaki bölümde de ifade edildiği gibi; aydın din adamı ve din dersi öğretmeni yetiştirmenin tek programla gerçekleşmesi mümkün değildi.[183]İlk programda okulun açılışında belirtilen öğretmen yetiştirme amacına hizmet edecek kadar mesleki formasyon dersleri yer almazken din hizmetleri yetiştirme amacına uygun olarak Hitabet ve İrşâd dersinin yer aldığı gözükmektedir.[184] İlk program ile ilgili bir başka eleştiri ise, ders sayısı bakımından hayli yüklü olması ve daha çok tarih ağırlıklı olan bir program olarak şahısların hatırına ya da şahıslar için programa ders konulduğu görüşüdür.[185] Program din eğitimi öğretmenine sahip olması gereken genel kültürü kazandıracak nitelikte olmadığı gibi derslerin toplam kredi içindeki oranı yeterli, fakat muhtevaları yeterli değildir. Program pedagojik formasyon kazandıracak niteliği taşımamakta ve Diyanet Teşkilatı'nda görev yapacak görevlileri yetiştirmek için de yetersiz kalmaktadır. Derslerin programdaki yerlerinde de bir ahenksizlik göze çarpmaktadır. Zira Usul-i Fıkıh dersi alınmadan Fıkıh programa konulmakta, cedelin münakaşanın yer aldığı Kelam dersi birinci sınıfta okutulmaktadır. Aydın'a göre; program, ilahiyat programı ile kıyaslandığında nispeten daha iyi durumda[186] olmakla beraber ilahiyat öğrencileri ne de Yüksek İslam Enstitüsü öğrencileri yukarıda ifade edilen amaçları gerçekleştirebilecek şekilde yetişmektedirler.[187] Konuyla ilgili olarak ilk programın olumsuzluğunun alınan nitelikli öğrenciler sayesinde büyük ölçüde kapatıldığına dair de yorumlar mevcuttur.[188]

182 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı*, 95.

183 Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi ve Öğretimi ile İlgili Alınan Kararlar ve Değerlendirilmesi*, 165.

184 Halit Ev, *Türkiye'deki Yüksek Din Öğretimi Kurumları Programlarının Öğretmen Yetiştirme Bakımından Değerlendirilmesi*, 52.

185 Koçkuzu, "Yüksek Öğretimde, Din Bilimlerinin Başarılı Öğretilebilmesinde İki Önemli Faktör: İnsan Kaynağı ve Ders Müfredatları", 72-73.

186 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 97-98.

187 Veli Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi ve Öğretimi ile İlgili Alınan Kararlar ve Değerlendirilmesi*, 165.

188 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 98.

Yüksek İslam Enstitüsü'nün ilk programına dair eleştiriler sürekli dile getirilmesine rağmen ilk programın dini ilimler açısından sonraki yıllarla kıyaslandığında daha dolu bir görüntüye sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu durumu da başta ifade edildiği gibi, dini ilimler açısından donanımlı din görevlisi yetiştirme beklentisine bağlamak mümkündür.

1972 de bilimsel program geliştirme esasları ve içerikle amaç uyumu gözetilmeden, bir program değişikliği yapıldığı görülmektedir. Bu programın da çok amaçlı olmakla beraber, öncekilere kıyasla Yüksek İslam Enstitüsü'nün kuruluş amaçlarına daha uygun nitelikte olduğu söylenebilir. Alan bilgisi derslerinin nispeten artırıldığı programda, ayrıca Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması dersinin konulması da din görevlilerinin formasyonu bakımından önemli bir adım olarak görülebilir.[189] 1972 programına öğretmenlik formasyonuna dair derslerin ve öğretmenlik uygulamasının eklenmesi, yönetmelikte belirtilen amaçlara yönelmenin bir göstergesi kabul edilebilir.[190] 1972 yılında öğretmen yetiştirmeye dair gelişmelerin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de yaşandığını belirtmek iki kurumu beraber değerlendirmek açısında faydalı olacaktır.

1978 yılında gerçekleştirilen en önemli değişiklik, programda bölümleşmeye gidilmesidir. İstihdamı esas alacak şekilde bir bölümleşmenin düşünülmesi, imam hatip öğretmenleri ile din kültürü öğretmenlerinin farklı formasyonla yetişmeleri gerektiğinin fark edilmesi bakımından son derece önemlidir. Ancak, atamalarda bu farklılaşmanın dikkate alınmaması, ilahiyatlardaki bölümleşmeyi de akamete uğratmıştır.[191] Bu olumlu düşüncenin yanında; programda öğretmenlik bilgisi derslerine yer açmak maksadıyla felsefe derslerine daha az yer verilmesi de ilgililerin konuya gösterdikleri yaklaşım bakımından ilginçtir.[192]

189 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 100.
190 Ev, *Türkiye'deki Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 52.
191 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 95.
192 Ev, *Türkiye'deki Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 60.

Program değişiklikleri göz önüne alındığında ilk programda beklentilere uygun olarak, Ankara İlahiyat Fakültesi'nin konuyla ilgili eksikliğini giderme isteğiyle dini derslere ağırlık verildiğini; ancak programın kuruluş amaçlarından olan öğretmen yetiştirmeyi ihmal eden bir görüntüde olduğunu söylemek mümkündür. Hemen her fırsatta şikâyet edilen ve eksiklikleri dile getirilen programın, 13 yıl değişmeden uygulanması düşündürücüdür. Bu kurumların arzu edilen amaçları yeterince gerçekleştirememesinin nedeni olarak, o dönemde her ne kadar din eğitimi sahasında halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir irade olsa da, konuyla ilgili yapılan girişimlerin "laik bir ülkede bu tür girişimler olabilir mi" düşüncesinin baskısının altında kalması ve dolayısıyla istikrarlı bir din eğitimi anlayışı geliştirilememesi gösterilebilir.[193]

4. Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi ve Programları

İslami ilimler fakültesi, eğitim tarihimizde bu isimle açılan ilk fakültedir. Erzurum'da, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak yüksek İslam Enstitüsü bulunmasına rağmen bir de üniversiteye bağlı İslami İlimler Fakültesi'nin açılması ile aynı şehirde iki yüksek din eğitimi kurumunun bulunması, ülkemizde ilk defa görülen bir durum olmuştur.[194]Fakültenin amaçlarını ifade eden cümlelerden, kurumun ilk etapta, bilimsel yöntemler kullanarak daha çok İslami ilimler alanında derinleşmiş kişiler yetiştirmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, İslami ilimler fakültesi, aynı zamanda Diyanet personeli ve din öğretimi için öğretmen yetiştirmeyi de amaçlamaktadır.

22 Temmuz 1971'de Resmi Gazetede yayınlanan yönetmeliğe göre fakülte; ilk yılı hazırlık olmak üzere, 5 yıllık lisans eğitimi veren bir yükseköğretim kurumu idi.[195] Kurulduğu yıllarda fakültenin amacı-

193 Halit Ev, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sistemi ve Din Öğretimi Alanına Öğretmen Yetiştirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33(2011), 21-22.

194 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi,* 223.

195 Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Öğretim ve İmtihan Yönetmeliği (AÜİİFÖİY), *Resmi Gazete* 13903 (22 Temmuz 1971), 2-3.

na dair bir bilgi bulunmazken 1983 yılında yayımlanan fakülte bülteninde, kurumun amaçları şu şekilde sıralanıyordu: *"Kütüphanemizi dolduran her çeşit kitabı ve arşivlerimizi dolduran her çeşit vesikayı çözüp değerlendirecek, Müslüman Türk kültürünü, bilimsel kaynaklarına inebilecek kapasitede İslami ilimler bilen, tedrisi amaçlanan din eğitiminin orta ve yüksek dereceli okullarda öğretmenliğini yapabilecek, araştırmacı ve öğretim elemanı olarak üniversitelerde, memleketi kalkındırmada manevi cephe teşkil etmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığında istihdam edilecek pedagojik şahsiyet kazanmış nesiller yetiştirmek."*[196]

Mevzuat gereği lise mezunu öğrencileri almak durumunda olan fakülte, üniversitenin aldığı bir karar ile, meslek okulları ve bilhassa imam-hatip lisesi mezunları için %40 kontenjan ayırmıştır.[197] Fakülte aynı zamanda Yüksek İslam Enstitüsü mezunlarına doktora yapma imkanı da tanımıştır.[198] Fakültenin 1971-1972 yılında uygulanan ilk programında çok farklı ve sayıca fazla dersler bulunmakta idi. Fakültede bölümleşme mevcuttu ve üçüncü sınıftan itibaren başlayan dört bölüm şu şekilde idi: Tefsir ve Hadis Bölümü, Kelâm ve İslâm Felsefesi Bölümü, Fıkıh ve İslâm Hukuku bölümü, İslâm Dil ve Edebiyatları Bölümü.[199]

1975-76 öğretim yılında, fakülte henüz ilk mezunlarını vermeden, program değiştirilmiş, ilk yıl Arapça, Kur'an ve Türkçe Kompozisyon dışındaki dersler kaldırılmıştır. Bölümleşme ise; dördüncü sınıftan itibaren Tefsir ve Hadis Bölümü, Kelam ve İslam Felsefesi Bölümü olmak üzere iki bölüm şeklinde ihdas edildi.[200] Program 1977-78 öğretim yılında tekrar değişikliğe uğradı ve daha önceki programda yer alan bölümler bu programdan kaldırıldı. [201]Bu uygulama ile beraber tek tip

196 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 424-425.

197 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 424-425.

198 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 223.

199 AÜİİFÖİY, 20/2-3.

200 Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Öğretim ve Sınav Yönetmeliği (AÜİİFÖSY), *Resmi Gazete* 15314 (2 Ağustos 1975), 8-9.

201 Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Öğretim ve Sınav Yönetmeliği (AÜİİFÖSY), *Resmi Gazete* 16102, (3Kasım1977), 23.

bir programa dönülmüş oldu. Böylelikle dört bölüm olarak başlayan fakülte eğitimi, önce iki sonra da tek programa geçmiş oldu.[202]

Fakültenin programlarını aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak görmek mümkündür.

Tablo 10: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Ders Programı[203]

İlk Program 1971-1972	**1975-1978 Yılındaki Program**
Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim
Retorik	
İslâm Dini Esasları	İslâm Dini Esasları
Tefsir ve Usûlü	Tefsir
Hadis ve Usûlü	Hadis
İslâm Hukuku	İslâm Hukuku
Tevhid ve Kelâm	Kelâm
Tasavvuf ve Tarihi	Tasavvuf Tarihi
Fıkıh	
Fıkıh Usûlü	
Mukayeseli İslâm Hukuku	
	Mukayeseli Medeni Hukuk
	İslâm Mezhepleri Tarihi
İslâm Felsefesi ve Kelâm	İslâm Felsefesi
İslâm Felsefesi ve Tasavvuf	
İslâm–Türk Edebiyatı	Türk İslâm Edebiyatı
İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi	İslâm Kurumları Tarihi
Paleografi	Paleografi-Epigrafi
İslâm Sanatları Tarihi	Türk İslâm Sanatları Tarihi
İslâm Tarihi ve Siyer	İslâm Tarihi
Dinler Tarihi	Dinler Tarihi
	Din Sosyolojisi
	Din Psikolojisi
Pedagoji	
Mantık ve Cedel	
Sistematik Felsefe	Sistematik Felsefe ve Mantık
Felsefe Tarihi	Felsefe Tarihi

202 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 426.

203 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 258-260.

Mantık	Mantık
	İlimler Tarihi
Okkült Bilgisi	
Türkçe Kompozisyon	Türkçe Kompozisyon
Türkçe Dil Bilgisi	
Osmanlıca	Osmanlı Lehçesi
Devrim Tarihi	
Yabancı Dil	
Farsça	
	Batı Dili-Mesleki Metinler
	Çağdaş İslâm Devletleri
	Çağdaş İslâm Ülkeleri İktisadi ve Siyasi Doktrinler Tarihi
	Çevre Sağlığı

1971-1972 yılına ait sütunda bölümlerde var olan tüm dersler listelenmiştir. Buna göre, İslam Hukuku dersi Tefsir-Hadis, Kelam –İslam Tarihi bölümünde mevcutken Fıkıh ve Fıkıh Usulü dersi Fıkıh ve İslam Hukuku bölümünde yer almaktadır. Benzer şekilde İslam-Türk Edebiyatı dersi sadece ilgili bölümde okutulmaktadır. Arapça dersi toplamda bölümlere göre 10 ila 13 saat arasında değişmektedir. İlk programda dikkat çeken ve daha önceki yüksek din öğretimi kurumları programında yer almayan Okkült Bilgisi ve Retorik adlı derslerdir. 1975 ve 1978 programları tabloda birleştirilmiş olarak verilmiş olsa da İslam mezhepleri Tarihi 1975 programında var iken 1977 programında yoktur. İlimler Tarihi, Çevre Sağlığı, Batı Dili Mesleki Metinler ise 1977 programına yeni eklenen derslerdir.

İlk programda yer İslam Dini ve Edebiyatları Bölümü hariç diğer bölümlerde "Pedagoji" adı ile bir derse yer verilmiştir. Ancak dersin, okutulduğu dönem ve kredi sayıları bölümlere göre değişmektedir. 1975 ve 1977 programında ise, bu derse yer verilmemiştir. Ancak, fakülteden mezun olanlar, öğretmen olmak isterlerse, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden "Pedagoji Öğrenimi Görmüştür" yazılı bir belge almaktaydılar. Öğrenciler, bu belge için ise, yine edebiyat fakültesinde, öğretmenlik uygulaması ile birlikte, Eğitime Giriş, Eğitim

Sosyolojisi, Eğitim Psikolojisi, Türk Eğitim Tarihi Teşkilatı, Rehberlik ve Eğitim İdareciliği derslerini alıyorlardı. [204]

Fakülte kurulduğunda sayı ve nitelik bakımından yeterli öğretim üyesine sahip değildi. 1975-1976 öğretim yılında fakültenin kadrosunda sadece bir profesör vardı o da Ankara İlahiyat Fakültesi'nden geçici izin ile gelen İsmail Cerrahoğlu Hoca idi. 1981 yılına gelindiğinde dahi yeter sayıda öğretim elemanı bulunmayan dersler vardı.[205] Fakat burada şunu da ifade etmek gerekir ki İslami ilimler fakültesinde, İslam dünyasının önde gelen alimlerinden Muhammed Hamidullah[206] ve Hadis alanının önde gelen isimlerinden Tayyip Okiç[207] 1982 yılı öncesi dersler vermiştir.

İslami ilimler fakültesinin açılması imam-hatip mezunlarının üniversiteye girebilmeleri açısından dönüm noktası oldu. Hatırlanacağı üzere, imam hatip mezunları o yıllarda sadece Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Yüksek İslam Enstitüleri'ne girebiliyorlardı.[208] Ayrıca, bir önceki bölümde ifade edildiği gibi, Yüksek İslam Enstitüleri yüksekokul oldukları için, lisansüstü öğretim yaptırma imkanına sahip değillerdi. İslami ilimler fakültesinin açılması, sınırlı sayıda kişiye de olsa, bu okul mezunlarına lisansüstü eğitim imkânı sağlamış oldu.[209]

4.1. İslami İlimler Fakültesi Programlarının Değerlendirilmesi

Fakülte ile ilgili değerlendirmelerde, ilahiyat ve Yüksek İslâm Enstitüsü tecrübelerinden faydalanıldığı ancak programın, oldukça yığma

204 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998),*110; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 427.

205 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998),* 115.

206 M. Kamil Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri", *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu*, (Bursa: 2005), 44.

207 Süleyman Tülücü, "Merhum Prof. M. Tayyip Okiç'in Eserleri Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 253.

208 N. Yaşar Aşıkoğlu, "Yükseköğretimde Din Eğitimi ve Öğretimi", *Din Eğitimi El Kitabı,* ed: Recai Doğan- Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 219. İHL mezunlarının üniversitelerin istisnasız bütün bölümlerine girebilmeleri 1982 yılından sonra mümkün oldu. Bkz. Mustafa Öcal, "İmam-Hatip Liselerinde Din Eğitimi", *Din Eğitimi,* ed: M. Köylü-N. Altaş (Ankara: Gündüz Matbaacılık, 2012), 231.

209 Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi,*196.

bir program olduğu yönünde görüşlerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Uygulanan bölümleşmenin isabetli olmadığı ve istihdam alanıyla bütünleşmediği için pratik değerinin bulunmadığı yapılan değerlendirmeler arasındadır. Ayrıca, isminde yer alan "İslami İlimler" ibaresi diğer fakültelerden farklı olarak adı geçen ilimlere daha fazla ağırlık vereceği izlenimini vermekle beraber, ilahiyat ve Yüksek İslam Enstitüleri ile kıyaslandığında herhangi bir fark ortaya koyamadığı ifade edilmektedir. İslami ilimlerin en bariz farkı, imam hatip okulu mezunlarını da kabul eden bir fakülte olmasıydı denilebilir. Fakülte programına yöneltilen bir diğer eleştiri ise, ders sayısının çokluğu sebebiyle her şeyden biraz verip hiçbir şey verememe durumuna düşülmesi idi. Benzer şekilde fakülte programı, din görevlisi olacakların görmesi gereken zaruri bazı derslerden yoksunluk bakımından da eleştiri almıştır. [210]

Fakültenin ilk programında Arapça ders saatinin oldukça düşük olduğu ve din bilimleri alanındaki derslerin hiç yer almadığı dikkat çekmektedir. 1975 programında Arapça dersleri artırılmış ve programın yaklaşık 1/3ünü teşkil eder hale getirilmiştir. Bu programda hem bir önceki kendi programına hem de Ankara İlahiyat ve Yüksek İslam Enstitüsü programına göre, genel kültür derslerinin oranlarının düşürüldüğü hem de ders çeşidinin azaltıldığı görülmektedir. 1978 programında ise, felsefe grubu ve din bilimleri alanındaki derslerin oranı, bir önceki programa göre daha düşük olarak yer almıştır.[211] Bu değişiklikler çerçevesinde ilk programda fark edilen Arapça bilgisinin eksikliği ve ders sayısının fazlalığı, diğer programlarda telafi edilmeye çalışılmıştır denilebilir. Felsefe grubu ve din bilimleri derslerindeki azalmayı, İslami ilim derslerine daha fazla alan açmak şeklinde yorumlamak mümkündür. Zira; bu grubun dersleri azalırken mesleki (dini) derslerin oranı biraz artırılmıştır.[212]

Tarihi boyunca, toplam üç program uygulayan fakültenin, ikinci ve üçüncü programda öğretmen yetiştirme konusuna daha fazla önem

210 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, 109-116.

211 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 63-64.

212 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 426.

verdiği söylenebilir. Edebiyat fakültesinden alınan pedagoji eğitimi uygulaması, formasyon derslerinin lisans içine alınmasından önce, Eğitim Fakülteleri'nden alınan Pedagojik Formasyon Sertifika Programına benzemektedir.

Fakültenin en dikkat çekici yanı ise; daha başlarken dört bölüm üzerine programlanmasıdır. Ancak bu teşebbüs, muhtemelen bölümleşmenin istihdama hiçbir katkısının olmaması dolayısıyla, bir sonraki programda iki bölüme daha sonra da tek tip programa dönüştürülmüştür. Programın geçirdiği değişiklikler, belirli bir istikamet göstermemektedir. Hatırlanacağı üzere 1972-1973 yıllarında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de bir bölümleşmeye gidilmişti. Ancak istihdam ile bütünleşmeyen bu girişimin işlevsel olmadığı belirtilmişti. Hemen hemen aynı tarihlere rastlayan bölümleşme uygulaması o dönemde ilahiyat fakültelerinde hissedilen bir eksikliğin yansıması olarak değerlendirilebilir. Burada ilginç olan şu ki 1978 İslami ilimlerde bölümleşmeden vazgeçilirken Yüksek İslam Enstitüleri'nde bölümleşmeye dair bir gelişme yaşanmıştır. Bu durum, ilerleyen yıllarda da görüleceği üzerine, bölümleşme konusunun sürekli git-gelleri içeren ve kalıcı olarak çözüme kavuşmayan bir konu olduğu gerçeğinin tarihi izlerini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, İslami ilimler fakültesi, diğer iki çeşit yüksek din eğitimi kurumu gibi; araştırmacı, Diyanet için din görevlisi ve din dersi ve imam-hatip meslek dersleri öğretmeni yetiştiren bir üçüncü bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Fakültenin, imam hatiplere fakülte yolunu açma ya da Yüksek İslam Enstitüsü mezunlarına lisansüstü eğitim vermenin ötesinde bir amacının olduğu imasında bulunulabilir ancak, uygulama bu amacın mahiyetine dair net bir fikir vermemektedir.

5. 1982'den 1997 Yılına Kadar İlahiyat Fakülteleri ve Programları

1980 yılına gelindiğinde yüksek din öğretimi açısından bir çeşitlilik arz eden bir tablo söz konusu idi. 1982 yılında tüm yüksek din öğreti-

mi kurumlarının üniversite bünyesine alındı ve bu durum Türkiye'de ilahiyat eğitimi tarihçesinin önemli dönüm noktalarından birini oluşturdu. 1980 yılının aralık ayında oluşturulan Millî Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Çalışma Grubu, hazırladığı Rapor'da Yüksek Öğretim Yasası'na bir madde ekleyerek her Yüksek İslam Enstitüsü'nün bulunduğu ildeki üniversiteye bağlanmasını teklif ederken 1981 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Dekanı Hüseyin Atay da, Milli Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda, "Din âlimleri, mütehassısları, düşünürleri yetiştirmek üzere açılmış olan ilahiyat fakültesinin sayısı çoğaltılmalıdır. Bunun için bugün mevcut olan Yüksek İslam Enstitüleri, bulundukları bölgedeki üniversitelere ilahiyat fakülteleri olarak bağlanmalıdırlar." diyerek aynı teklifi yinelemiştir.[213]

1981'de çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile akademik, kurumsal ve idari yönden yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Bu kanunla, tüm yükseköğretim kurumları Yükseköğretim Kurulu (YÖK) çatısı altında toplanmış, akademiler üniversitelere, eğitim enstitüleri eğitim fakültelerine dönüştürülmüş ve meslek yüksekokulları üniversitelere bağlanmıştır.[214] Bu kapsamda 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname[215]ile, Yüksek İslam Enstitüleri ve İslami ilimler Fakültesi de ilahiyat fakültesine dönüştürülmüş her biri, bulunduğu ildeki üniversiteye bağlanmıştır.[216] Yozgat Yüksek İslam Enstitüsü daha önce kapatıldığı için fakülteye dönüşümü söz konusu olmadı.[217] Böylelikle toplamda sekiz tane ilahiyat fakültesi ortaya çıkmış oldu.

Yapılan değişiklikle, ilahiyat fakültelerinin öğretim süresi, bir yıllık hazırlık sınıfına dayalı dört yıl olarak düzenlenmişti. Ders yılı başında yapılan yeterlik sınavında başarılı olanlar, hazırlık sınıfını atlayabiliyorlardı. Hazırlık sınıfında 20 saat Arapça, 5 saat Kur'an-ı

213 Şevki Aydın, "Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Olarak İlahiyat Fakülteleri", 60-61

214 Yükseköğretim Kurulu (YÖK), "Tarihçe", (Erişim 26.Eylül 2018).

215 Yükseköğretim Kurumlan Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (YKTHKHK), *Resmî Gazete* 17760 (20 Temmuz 1882), KHK No.41, 2.

216 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 242.

217 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 432.

Kerim ve 1 saat İslam Dini Esasları dersleri okutulmaktaydı. [218]İlahiyat fakültelerine giriş ise; üniversitelerarası giriş imtihanlarında (ÖSYS) yeterli puan alabilen bütün (genel ve mesleki) lise mezunlarının "merkezi yerleştirme sistemine göre" dağıtılması ile gerçekleşmekte idi. [219]

Fakültede (Lisans) öğretimi boyunca okutulan dersler üç grupta toplanmıştı:

I. Grup Dersler: Bütün Türk yükseköğretim kurumlarında ortaklaşa okutulan dersler idi. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Türk Dili ile Yabancı dil (mecburi), Beden Eğitimi veya Güzel Sanatlardan biri de "seçmeli" olarak okutulmaktaydı.

II. Grup Dersler: Fakültenin esas mesleki dersleriydi.

III. Grup Dersler: Öğretmenlik formasyonu kazandıran derslerdi. Her biri 3 kredilik ve birer yarıyıllık toplam 9 çeşit idi, bu dersleri de bütün öğrenciler almak mecburiyetindeydiler.

Toplamda 39 çeşit dersle beraber bir seçmeli dersin yer aldığı programdan mezun olmak için üç hafta süreli öğretmenlik uygulaması ve lisans tezi yapmak da gerekiyordu. [220]

1982-1983 öğretim yılından itibaren uygulanan program bazı değişiklerle 1991-1992 öğretim yılından itibaren şu şekilde uygulanmaya başlanmıştır:

Tablo 11: YÖK Kurulduktan Sonra İlâhiyat Fakültelerinin Programları[221]

1983-1984'teki Ders Programı	**1991-1992'deki Ders Programı**
Arapça	Arapça
Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim
İslâm Dini Esasları	İslâm Dini Esasları
Tefsir Usûlü	Tefsir Usûlü ve Tarihi
Hadis Usûlü	Hadis Usûlü ve Tarihi

218 Aydın, "Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Olarak İlahiyat Fakültesi", 67.

219 Öcal, "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi", 120.

220 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 66.

221 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 261-262.

Tefsir		Tefsir
Hadis		Hadis
İslâm Hukuk Usûlü		İslâm Hukuk Usûlü
İslâm Hukuku		İslâm Hukuku
İslâm Mezhepleri Tarihi		İslâm Mezhepleri Tarihi
Kelâm		Kelâm
Tasavvuf		
		Tasavvuf Tarihi
İslâm Felsefesi Tarihi		İslâm Felsefesi Tarihi
İslâm Tarihi		İslâm Tarihi
İslâm Kurumları Tarihi		İslâm Kurumları Tarihi
Türk-İslâm Edebiyatı		Türk-İslâm Edebiyatı
Türk-İslâm Sanatları Tarihi		Türk-İslâm Sanatları Tarihi
Dinler Tarihi		Dinler Tarihi
Din Sosyolojisi		Din Sosyolojisi
Din Psikolojisi		Din Psikolojisi
Din Eğitimi		Din Eğitimi
Din Felsefesi		Din Felsefesi
		İslâm Ahlâkı
Mantık		Mantık
İlkçağ Felsefesi Tarihi		İlkçağ Felsefesi Tarihi
Yeniçağ Felsefesi Tarihi		Yeniçağ Felsefesi Tarihi
Seçmeli	Musiki	Seçimlik Dersler
	Paleografi	
	Farsça	
Araştırma Teknikleri		Araştırma Teknikleri
Eğitime Giriş		Eğitime Giriş
Eğitim Sosyolojisi		Eğitim Sosyolojisi
Eğitim Psikolojisi		Eğitim Psikolojisi
		Genel Öğretim Metotları
Eğitim Programları ve Öğretim Yöntemleri		
Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme		Ölçme ve Değerlendirme
Eğitim Teknolojisi		
Rehberlik		Rehberlik
DKAB Özel Öğretim Yöntemleri		Özel Öğretim Yöntemleri
Eğitim Yönetimi		
Uygulama		Öğretmenlik Uygulaması

	Diploma Çalışması
Yabancı Dil	Yabancı Dil
Türk Dili	Türk Dili
Atatürk İlke ve İnkılâpları	Atatürk İlke ve İnkılâpları
Beden Eğitimi ve Güzel Sanatlar	Beden Eğitimi ve Güzel Sanatlar

Programda Yüksek İslam Enstitüsü, Ankara İlahiyat ve İslami ilimler fakültesi programlarından farklı olarak felsefe dersleri artırılmış ve ilk defa *Din Eğitimi* adı altında bir derse yer verilmiştir. Öğretmenlik formasyon dersleri hem çeşitlenmiş hem de Özel Öğretim Yöntemleri gibi daha din eğitimi alanına hitap edecek özel dersler eklenmiştir. 1991-1992 programında ise; ilk programa göre, bazı derslerin isimlerinin değiştirilmiş olması dışında çok büyük bir değişiklik olmamıştır.

Fakülte mezunlarının istihdam alanları ise; öncelikle Millî Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkez ve taşra teşkilatları idi. "İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri" ile her derecedeki öğretim kurumlarında okutulmakta olan "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri" bu fakültelerin mezunlarınca okutulabilecekti. Ayrıca, mezunların Milli Eğitim merkez teşkilatında (özellikle Din Öğretimi Genel Müdürlüğünde) ve okullarda yönetici olarak görev yapma imkânları bulunmakta idi.[222]

1982-1983 yıllarında İlahiyat fakültelerinde idari bakımdan üç bölüm bulunmakta idi: 1- Tefsir ve Hadis Bölümü, 2- Kelam ve İslam Felsefesi Bölümü, 3- İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü.[223]

1991-1992 yılından itibaren ise akademik bölümleşmede değişikler yapılmış ve hala mevcut olan üç bölüm oluşturulmuştur. Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.[224] Bu akademik bölümleşme ile birlikte yukarıda verilen program değişikliği gerçekleşmiştir. Ancak 1998 yılına kadar ilahiyat fakültelerinde istihdama yönelik bir bölümleşmeye yer verilmemiştir.

222 Öcal, "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi", 121.

223 Koştaş, "İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi", 12.

224 Aşıkoğlu, "Yüksek Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretimi,", 220.

5.1. 1982-1997 yılları Arasında İlahiyat Fakültelerinin Programlarının Değerlendirilmesi

1982 ile başlayan süreçteki programların değerlendirilmesine geçmeden önce, bu tarihe kadar var olan yüksek din öğretimi kurumlarının varoluş amaçlarına dair kısa bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. O dönem itibariyle mevcut olan kurumlardan, Tosun ve Doğan'ın yorumuna göre, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; daha çok din bilimsel ve teolojik araştırma yapan ve din dersi öğretmeni yetiştiren; Yüksek İslam Enstitüleri imam hatip liselerine meslek dersleri öğretmenleri yetiştiren ve Erzurum İslami İlimler Fakültesi ise daha çok İslam-bilimsel araştırmalar yapan yükseköğrenim kurumları idi.[225]Tosun ve Doğan'ın "din bilimsel" ve "İslam bilimsel" kavramlarıyla yapmak istedikleri tanımlama; içeriğe belirgin bir şekilde yansıtılamamış olmakla birlikte bu fakültelerin kuruluş hedefleri kapsamında bir farklılığa işaret etmektedir ki; bu farklılık, İslami ilimlere hangi bakış açısıyla ne ölçüde yer verileceğiyle ilgili bir yaklaşım farklılığını da barındırmaktadır. Açıldığı tarihler itibariyle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden beklenen *din hakkında dışardan bir bakışla tetkiklerde bulunmak iken* bu amaç Türkiye'nin zaman içerisinde geçirdiği siyasi değişimlerin de imkân vermesiyle daha sonra açılan kurumlarda *İslam diniyle ilgili içerden bakışı muhafaza eden bir ilim anlayışına* doğru evirilmiştir denilebilir.

1982 yılına gelindiğinde, üniversiteler yeniden yapılandırılırken gerçekleştirilen düzenlemelerde, ilahiyat fakültesini amacının ne olacağından hiç söz edilmemiştir.[226] Ancak, fakültenin programına bakıldığında, birleştirilmeden önce faaliyet gösteren üç farklı yüksek din öğretimi kurumunun teorik ve fiili amaçları arasında yer alan dini bilgi itibariyle donanımlı din bilgini, din eğitimi öğretmeni ve din görev-

225 Cemal Tosun- Recai Doğan, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılanması Üzerine", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler (16-17 Ekim 2003)*, (Isparta: 2004), 488.

226 M. Şevki Aydın, "İlahiyat Lisans Programının Amaç Sorunu", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler-Müzakereler (16-17 Ekim 2003)*, (Isparta:*2004*), 21.

lisi yetiştirmek amacında olduğu ifade edilebilir. Nitekim mezunların istihdam alanları da bu amaca işaret edecek şekildedir.

1980 sonrası gelişmelerle oluşan ilahiyat fakültelerinin programına bakılacak olursa, birtakım değişiklikler içermekle birlikte, temel olarak eski programlardan pek farklı olmadığı[227] büyük ölçüde Yüksek İslam Enstitüleri'nin programlarına benzerlik gösterdiği görülmektedir. Programda okutulan derslerin yaklaşık %60'ı alan bilgisi (dini bilimler), %30'u genel kültür, %10'u da pedagojik formasyon alanına ait derslerden oluşmakta idi.[228]Bu kurumlarda tek bir program uygulayıp tek tip diploma verilerek öğretmenlikten vaizliğe kadar otuz kadar farklı alana uzman yetiştiriliyordu. Mezunlar ne olacaklarına, ancak atanacakları zaman karar verebiliyorlardı.[229] Yenilik olarak ise, hazırlık sınıfı oluşturulmuş olması zikredilebilir. Bu uygulama ile beraber, Arapça dersinin ileriki dönemlerde program içindeki oranın düşürüldüğü görülmektedir.[230] Fakültelere, %30 oranında program değişikliği yapma yetkisi verilmişti ancak Aydın'a göre yapılan değişiklikler, yine programa ders ekleme, çıkarma, ders kredileriyle oynamaktan öte bir anlam ifade etmiyordu.[231]

1982 ile beraber tüm ilahiyat fakültelerinde uygulanan programda dikkat bir çekici husus ise; ...- Ankara İlahiyat Fakültesi hariç -daha önce Yüksek İslam Enstitüleri ve İslami ilimler programlarında Felsefe Tarihi, Mantık-Felsefe olarak yer alan felsefe derslerinin İlkçağ ve Yeniçağ olarak çeşitlendirilmesi, ayrıca programa Din Felsefesi dersinin de eklenmesidir. 1972-1973 Ankara İlahiyat Fakültesi programında Felsefe Tarihi, Felsefeye Giriş, Sistematik Felsefe ve Din Felsefesi dersleri yer almakta idi. Bu nedenle 1982 programının felsefe dersleri açısından Ankara İlahiyat Fakültesi programına benzer olduğu söylenebilir. Felsefe derslerindeki bu artışı, 1980 yılındaki siyasi ortam için

227 Aydın, "Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı", 116.

228 Cebeci, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", 233.

229 Aydın, "Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı", 116

230 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 66.

231 Aydın, "Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı", 116.

de din eğitimi ve öğretiminin ciddiyetle ele alınması ve din derslerinin zorunlu ders olarak anayasaya girmesi için çaba sarf eden Ankara Üniversitesi dekanı Hüseyin Atay'ın[232] ilahiyat programlarına yönelik bir etkisine atfetmek mümkün gözükmektedir. Ancak felsefe derslerinden İlkçağ Felsefe Tarihi dersinin 7. dönemde ve Yeniçağ Felsefesi ile Din Felsefesinin, yine 8. dönemde okutulan İslam Felsefesi ile tek bir döneme yığılmasının eleştiri konusu yapıldığı ve derslerin uygun dönemlere dağıtılmasının programı daha verimli kılmak adına teklif edildiği görülmektedir. [233]

Bir diğer farklılık ise; yüksek din öğretimi programlarında ilk defa *Din Eğitimi* dersinin yer almasıdır. Hatırlanacağı gibi, Ankara İlahiyat Fakültesi'nin 1953 yılındaki programında ve İslami ilimler fakültesinin ilk programında Pedagoji dersi yer alırken Yüksek İslam Enstitüsü'nün ilk programında Dini Pedagoji dersi yer almıştı. Ankara İlahiyat Fakültesi'nin 1972-1973 programına kadar Pedagoji dersi mevcut iken Yüksek İslam Enstitüleri ve İslami ilimler fakültesinde ise ikinci program değişikliğinde formasyon dersleri verildiği için Pedagoji/Dini Pedagoji adlı bir derse rastlanmamaktadır.

Din Eğitimi dersinin programda yer alması ile ilahiyat fakültesi bünyesinde *Din Eğitimi Kürsüsü'nün* kurulması arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. 70'li yıllarda Ankara İlahiyat Fakültesi tarihinde ilk defa doğrudan Din Eğitimi ile ilgili bilimsel çalışmaların yapıldığı ve bu alanda bir akademisyenin yetiştiği görülmektedir. Aynı yıllarda Din Eğitimi'nin bağımsız bir kürsü olarak kurulması ihtiyacı, fakültede konuyu incelemek üzere kurulan komisyon tarafından fakülte kuruluna iletilmiş ve adı geçen kürsünün kurulması teklif edilmiştir. Kurul tarafından kabul gören öneri neticesinde 13.5.1980 tarihinde ilk olarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde "Din Eğiti-

232 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi,* 265-266.

233 Hüseyin Aydın, "İlahiyat Fakültelerinde Felsefe Öğreniminin Önemi ve Yeniden Düzenlenmesi", *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu, (21-23 Ekim 1987),* (Samsun: 1988) , 321.

mi Kürsüsü" kurulmuştur.[234] Şüphesiz bu gelişme, görevleri arasında din eğitimi/öğretimi öğretmeni ve din görevlisi yetiştirmek bulunan ilahiyat fakültelerinin güçlenmesi anlamına geliyordu.

Bundan sonraki tarihlerde bu bilim dalı, ilahiyat fakültelerinin eğitimci yetiştirme fonksiyonunu dile getiren ürünler ortaya koyduğu gibi, okullarda okutulmakta olan din derslerinin programlarının hazırlanmasında da aktif görev almıştır. 1982 yılında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu bir ders olarak anayasada belirtilmesinden sonra, ilahiyat fakültesi programı içerisinde –önemli bir istihdam alanı oluşturması bakımından- din eğitimi dersleri varlığını sürdürmüş; 1997'den sonra ise fakülte içinde ayrı bir bölüm haline gelmiştir.

Fakülte programında yer alan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi ise daha önceki programlarda Devrim Tarihi, Türk Devrim Tarihi ya da İnkılâp Tarihi derslerinin bir devamı olarak varlığını sürdürmüştür. Öcal bu ders ile beraber Türk Dili dersinin de eklenmiş olmasını 12 Eylül zihniyeti ile ilişkilendirmektedir.[235]

1988-1999 programına kadar, ilahiyat fakültelerinde uygulanan program, önceki programlarda olduğu gibi, ders sayısını fazlalığı açısından eleştirilmiştir. Bayraklı'ya göre bu durum öğrencileri başka hiçbir şeye vakit ayıramayan dinleyici kitlesine dönüştürmektedir ki bu modern eğitim mantığı açısından kabul edilmez.[236] Fakülte programında görülen bir eksiklik ise, din hizmetleri alanına eleman yetiştirme konusunun öğretmen yetiştirme konusuna göre daha az, hatta hiç dikkate alınmamış olmasıdır. Yüksek İslam Enstitüsü programlarında görülen din hizmetleri ile ilgili uygulama çalışmalarına bu programda yer verilmemiş ve son uygulama ile ancak seçimlik bir ders olarak- Hitabet ve Mesleki Uygulama- programa dahil edilmiştir.[237]

234 Nevzat Y. Aşıkoğlu, "Din Eğitimi Biliminin Türkiye'de Bağımsız Bir Bilimsel Disiplin Olarak Doğuşu ve Gelişimi", *Diyanet İlmi Dergi* 30/3 (1994), 87-88.

235 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 436-437.

236 Bayraklı, Bayraktar, "İlahiyat Fakültelerinin Programında Yapılması Gerekli Olan Değişiklikler", *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu 21-23 Ekim 1987*, (Samsun: 1988), 128.

237 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi ve Öğretmen Yetiştirme*, s. 69.

Sonuç olarak, 1982 programı, o tarihe kadar var olan üç yüksek din öğretimi kurumunun sentezi gibi gözükmektedir. Fakültelerin, Ankara İlahiyat ve Erzurum İslami İlimler gibi 5 yıllık olması tercih edilmiş ama öğretmenlik bilgisi dersleri Yüksek İslam Enstitüleri'ndeki gibi program içinde planlanmıştır. Daha nitelikli öğretmen yetiştirmek maksadıyla, din eğitimi dersine yer verilmiş, formasyon derslerine ve öğretmenlik uygulamasına daha fazla zaman ayrılmıştır. İlahiyat fakülteleri birleştirdiğinde, yetiştirmek istediği insan tipine ve fakültenin amacına dair bir açıklama bulunmadığından amaç ile program arasındaki uyumu tespit etmek güçtür. Ancak, yukarı bölümde ifade edildiği gibi 1982'den önceki yüksek din öğretimi kurumlarının, -sonuçta aynı istihdam alanlarına eleman yetiştirmekle beraber- her birinde bir özelliğin öne çıktığı tespiti yapılmıştı. Bu program için de; din görevlisi yetiştirme bakımından yetersiz olması ve formasyon derslerinin fazlalığı sebebiyle, öncelikli olarak öğretmen yetiştirmeyi amaçladığı çıkarımda bulunmak mümkündür. Okullarda din derslerinin okutulmasıyla ilgili irade de aynı istikamettedir. Ayrıca bahsi geçen program; sabık olan örneklerinden çok farklı olmadığından ilahiyat fakültesinde yer alması gereken dersler konusunda bir fikir birliği, programlarda bir süreklilik oluşmuştur denilebilir.

Tüm yükseköğretim kurumlarının aynı çatı altında birleştirilmesinin; otuz yıldır bu alanda yer alan bölünmüşlüğün ortadan kalkmasını sağladığı,[238] Yüksek İslam Enstitüleri'nin kuruluşundan beri devam eden fakülte olma arayışının sona ererek tüm fakültelerin aynı ilmi ve idari esaslara bağlanmış olmasına[239] imkân tanıdığı şeklinde değerlendirmeler mevcuttur. Bu gelişme, Türkiye'de yüksek din öğretiminin kurumsallaşması açısından olumlu olmakla birlikte aynı zaman yüksek din öğretimindeki çeşitliliği de ortadan kaldırmıştır. Ancak, bu çeşitlilik korunabilse idi- her ne kadar amaca odaklı ve birbirinden yeterince farklılaştırılmış bir çeşitlilik olmasa da- ileriye yönelik farklı

238 Veli Öztürk, "İlahiyat Fakülteleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı Arasındaki İlişkilerin Tarihi Gelişimi Bağlamında Bazı Çözüm Önerileri", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, (Isparta, 2004), 139.

239 Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", 71.

yükseköğretim vizyonları gelişmesinin zeminini oluşturabileceği yorumunu yapmak da mümkündür.

6. 1997-2009 Yılları Arasında İlahiyat Fakülteleri ve Programları

1982'de Yüksek İslâm Enstitüleri ilahiyat fakültesine dönüştürülürken uygulamaya konulan ilahiyat fakültesi programı –yüzeysel bazı işlemler dışında- 15 yıl değişmeden uygulanmaya devam etmiştir. Programla ilgili değerlendirmede bulunmak için oldukça uzun olan bu süre zarfında ilahiyat fakülteleri tek bir program ve diploma ile öğretmenlikten vaizliğe kadar otuz farklı alanda göreve atanan eleman yetiştirmiş; bu durum ilahiyat fakülteleri ile ilgili birtakım eleştirileri gündeme getirmiştir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı, ilahiyat fakültelerinin kendilerinin ihtiyaç duyduğu elemanı yetiştiremediğini ifade ederken bizzat bu fakültelerde görev yapan öğretim elemanları, fakültenin sadece öğretmen yetiştiren bir kurum haline gelmesi ve öğretmenlik derslerinin programda fazla yer tutması sebebiyle İslami ilimlerin yeterince okutulamadığından şikâyet etmekteydiler. Ayrıca, öğrencilerden bazılarının öğretmen değil, din görevlisi olmak istedikleri halde öğretmenlik derslerini almak zorunda olmaları bir başka eleştiri konusuydu.[240] Tüm bu serzenişler ilahiyat fakültelerinin yapısal problemlerine işaret etmekteydi.

İlahiyat fakültelerinin yeniden yapılanması gerektiği ile ilgili bilimsel tartışmaların 1982 yılında, Yüksek İslam Enstitüleri'nin bulundukları bölgedeki üniversitelere bağlanarak "fakülte" haline getirilmelerinden sonra başladığı söyleyebilir. "Aslında Türkiye'de yüksek din öğretiminin 1982 yılından önce bu tür yapılandırılması bilimsel araştırmalar ve Türkiye'nin gerçekleri, bütün kapsamıyla din alanındaki ihtiyaçlar, dünyanın bilimsel gelişmişliği göz önünde bulundurularak yapılmış olmaktan çok, ihtiyaç ve biraz da siyasi iradenin bir sonucuydu. 1982 yılında bütün bu görevler ilahiyat fakültelerinin bünyesinde birleştirilince, o zaman yeni yapılanma daha ciddi olarak

240 Bkz. Tosun-Doğan, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması Üzerine", 488-490.

tartışılmaya başlandı."[241]

1987 yılında Samsun'da düzenlenen "Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi" başlıklı bilimsel toplantıda Milli Eğitim Bakanlığı adına toplantıya katılan Din Öğretimi Genel Müdürü, Halil Hayıt; imam-hatip meslek dersleri öğretmeni ile Din Kültürü Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin aynı program ve tek diploma ile yetişmelerini eleştirmiş ve her iki okul türünde verilen din öğretiminin amacının farklılığına vurgu yaparak öğretmenlik formasyonlarının da ayrı olması gerektiğini ifade etmiştir.[242] 1988 yılında gerçekleşen on ikinci Milli Eğitim Şurası'nın hazırladığı raporda yer alan "Din eğitimi veren orta dereceli okullar ile genel ve mesleki okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri öğretmeni yetiştirme işi de branşlaşmayı ve ihtisaslaşmayı esas alacak şekilde yeniden ele alınmalıdır." ifadeleri aynı ihtiyaca dikkat çekmektedir.[243]

İlahiyat fakültelerinin öğretmen yetiştirme fonksiyonu etrafındaki bu tartışmalarla eş zamanlı bir şekilde, söz konusu tarihlerde, genel olarak Türkiye'de öğretmen yetiştirme sisteminde bir arayış söz konusudur. 1990'lı yılların başlarında öğretmen yetiştirme programlarının çağın gerisinde kaldığı ve yenilenmesi gerektiği düşüncesi ile üniversiteler bünyesinde bu programların yenilenmesi ve düzenlenmesi amacıyla YÖK çalışmalar başlatmıştır.[244] Eğitim fakültelerinde yapılan bu yeni düzenleme ile öncelikle 16.8.1997 tarih ve 4306 sayılı kanunla yürürlüğe giren ve 1997-98 öğretim yılında uygulanmaya başlanan sekiz yıllık zorunlu ilköğretim düzeyindeki sınıf öğretmeni

241 Tosun- Doğan, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması Üzerine", 488-489. Ayrıca Bkz. Bayraklı, "İlahiyat Fakültesi Programında Yapılması Gerekli Olan Değişiklikler,", 1988; Mustafa Öcal, "İlahiyat Fakültelerinde Programlar ve Bölümleşme", *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu: 21-23 Ekim 1987*, (Samsun:1988).

242 Halil Hayıt, "Din Öğretiminde Öğretmenlerin Branşlaşma Meselesi", *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*, (Samsun:1988), 142.

243 Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), "XII. Millî Eğitim Şûrası" (5 Kasım 2018). https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf

244 A. Selçuk Akdemir, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Programlarının Tarihçesi ve Sorunları", *Turkish Studies* 8/12 (2013), *19* Ayrıca Bkz. Yükseköğretim Kurulu (YÖK), *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri(1982-2007)*(Ankara: 2007).

ve branş öğretmeni ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır.[245]1997 yılında YÖK'ün öğretmen yetiştiren kurumlarını yeniden yapılandırma çalışmaları, öğretmen yetiştiren bir kurum olarak[246] ilahiyat fakültesine de uzanmış ve 1998-1999 öğretim yılından itibaren bünyesinde eğitim fakülteleri bulunan üniversitelerdeki ilahiyat fakülteleri " *İlahiyat Lisans Programı"* ve *"İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı"* olmak üzere iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Oluşturulan yeni programın girişinde İlahiyat Lisans Programı'nın hazırlanma gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: *"İlahiyat Lisans Programı Kur'an'ı referans alan, kültürel mirası değerlendirebilen, yaşanan hayatı yorumlayabilen ve problemlere çözüm üretebilen ilahiyatçılar yetiştirme hedefine yönelik olarak hazırlanmıştır."*[247]

1997 tarihli YÖK'ün öğretmen yetiştirme ile ilgili yeniden yapılandırmasında ilköğretime öğretmen yetiştiren bölümlerin programlar, pedagojik formasyon ağırlıklı olarak yeniden düzenlenmiş; eğitim fakültelerinin ilköğretim öğretmenlerini yetiştirme fonksiyonu devam ederken ortaöğretim öğretmenliği lisansüstü düzeye kaydırılmıştır.[248] Bu kapsamda ilahiyat fakültelerinin de eğitim fakülteleri ile beraber yeniden yapılandırılması düşünülmüş ve konuyla ilgili ön çalışmayı YÖK tarafından oluşturulan, dokuz kişilik, İlahiyat Milli Komitesi yapmıştır.[249] İlgili YÖK kararında " *ilköğretim birinci kademe öğretmenlerinin,*

245 *Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Eğitim Fakültesi Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları (Ankara: 1998), 3.*

246 1989 yılında İlahiyat Fakülteleri resmen "öğretmen ve eğitim uzmanı yetiştiren yükseköğretim kurumları" olarak kabul edilmiştir. Öğretmen ve Eğitim Uzmanı Yetiştiren Yükseköğretim Kurumlarında Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun (ÖEUYYKPYBÖO), *Resmî Gazete* 20215 (15 Haziran 1989), 2. http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20215.pdf, Erişim Tarihi, 15.11.2018.

247 Aydın, "İlâhiyat Lisans Programının Amaç Sorunu", 21.

248 Mehmet Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitimi'nin Dönüşümü (1997-2012) (*İstanbul: İlke Yayınları, 2014), 148.

249 Bu komite, değişik İlahiyat Fakültelerinin dekan ve öğretim üyelerinden oluşmaktadır. (Ethem Ruhi Fığlalı-Muğla Ün. (Dekan) M. Sait Yazıcıoğlu-Ankara Ün (Dekan), Beyza Bilgin- Ankara Ün, Mehmet Aydın- Dokuz Eylül Ün (Dekan), Erdoğan Fırat- Dokuz Eylül Ün, Abdulkadir Şener- Dokuz Eylül Ün, Mustafa Fayda-Marmara Ün (Dekan), Yaşar Nuri Öztürk- İstanbul Ün (Dekan), Hüseyin Atay-Ankara Ün. Bkz. Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 494.

bünyelerinde aynı zamanda güçlü eğitim fakülteleri bulunan üniversitelerin ilahiyat fakültelerinde, normal ilahiyat programına ek olarak açılması" ifadesi yer almıştır. Bu bölümleşmenin temel motivasyonu olarak -yukarıda ifade edilen problemlere ilaveten- 1997 yılında daha önceleri sınıf öğretmenleri tarafından okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin, bu tarihten sonra ilahiyat mezunları tarafından okutulmasına dair düzenleme gösterilebilir.[250] 1997-1998 öğretim yılından itibaren kesintisiz sekiz yıllık ilköğretim uygulamasının başlatılmasıyla, bu okulların 4 ve 5. sınıflarında yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin de branş öğretmenleri tarafından okutulması durumu ortaya çıkmıştır.[251] Dolayısıyla ilköğretim okullarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini yürütmek üzere öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümleri açılmıştır.

İlahiyat programındaki düzenleme ile; hazırlık sınıfı kaldırılmış her iki bölüm için de dört yıllık bir program öngörülmüş, İlahiyat Lisans Programı'ndan pedagojik formasyon dersleri çıkarılmıştır. İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümü 1998-1999 öğretim yılından itibaren 11 ilahiyat fakültesi bünyesinde açılmıştır.[252] İstihdam alanı olarak, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı'nı tamamlayanların ilköğretimde; İlahiyat Lisans Programı'nı tamamlayanların Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında görev alabilmeleri öngörülmüştür. İlahiyat Lisans Programını bitirenlerin liselerde Din Kültürü ve imam-hatip liselerinde meslek dersi öğretmeni olma imkânı da bulunmaktadır.[253] Ancak bunun için "Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programı"ndan mezun olma şartı

250 Şeyma Arslan, "İlahiyat Fakültelerinin Öğretmen Yetiştirme Fonksiyonu ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Bölümleri", *Dem Dergi* 8/ 2011, 61.

251 Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998*), 125. Aslında bu konuda ilk çaba 1984 yılında gerçekleşmiş ve Talim Terbiye Kurulu kararı ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri branş dersi ilan edilmiştir. Bkz. MEB Tebliğler Dergisi (MEBTD), Millî Eğitim Bakanlığı (1984), 2175, 332.

252 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 439-440. 11 fakülteden sadece İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bu bölüm kurulamamıştır. Buradaki DKABÖ Programı 2006'da bölümler Eğitim Fakültesine aktarıldığında kurulmuştur. bkz. Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitimi'nin Dönüşümü (1997-2012),* 148.

253 Aşıkoğlu, Yüksek Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretimi", 221.

getirilmiştir.[254] "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği" ve "İmam-Hatip Meslek Dersleri Öğretmenliği" şeklinde iki ayrı programdan oluşan[255] tezsiz yüksek lisans programı, o dönem için sadece, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 1,5 yıl pedagojik formasyon derslerinin verilmesi şeklinde planlanmıştı.[256] İmam-hatip liseleri dışında kalan diğer lise ve dengi okullara öğretmen olmak isteyenler sadece pedagojik formasyon derslerinin alınacağı tezsiz yüksek lisans programına tabi tutulacaklardı.[257] Bu düzenleme, ilahiyat fakültelerinin tek program ile ilk ve ortaöğretime din dersi öğretmeni, imam-hatip meslek dersi öğretmeni ve Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki görevler dahil pek çok alana uzman yetiştiren yapısını sona erdirmiştir.[258]

1998 yılındaki bölümleşme ile beraber uygulanan programlar aşağıda verilmiştir[259]:

Tablo 12: 1998-1999 tarihinde İlahiyat Fakültesinde Uygulanmakta Olan Öğretim Programları

İlâhiyat Lisans Bölümü Programı	**İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Programı**
Arapça	Arapça
	İslâm Dini Esasları
Kur'an'ın Ana Konuları	Kur'an'ın Ana Konuları
Kur'an Okuma ve Tecvit	Kur'an Okuma
Hadis Tarihi	Hadis
Hadis Usûlü	Hz. Muhammed'in Hayatı
Tefsir	Tefsir
Tefsir Tarihi	
Tefsir Usûlü	

254 YÖK, *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007)*, 57.

255 Melüt Kaya-Bayramali Nazıroğlu, "İlahiyat Fakültelerinde Pedagojik Formasyon Derslerinin Tarihi Gelişimi", *Modern Dönemde İlahiyat Eğitimi, Müfredatı ve Yöntem Tartışmaları*, (Samsun :2010), 137.

256 Aşıkoğlu, "Yüksek Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretimi", 221. Tezsiz Yüksek Lisans Programının süresi daha sonra 1 yıla düşürülmüştür. Bkz. Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitimi'nin Dönüşümü (1997-2012)*,153.

257 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 467.

258 Arslan, "İlahiyat Fakültelerinin Öğretmen Yetiştirme Fonksiyonu ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Bölümleri", 61.

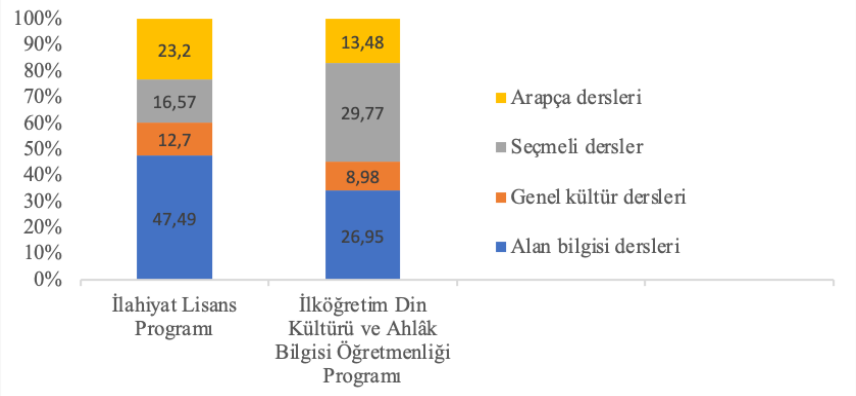
259 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 263-264.

Kur'an Tercüme Teknikleri	
Kelâm Tarihi	Kelâm
Kelâm Okulları	
İslâm Mezhepleri Tarihi	Mezhepler Tarihi
Sistematik Kelâm	
İslâm Hukuku	İslâm Hukuku
İslâm Hukuk Usûlü	
Tasavvuf Tarihi ve Felsefesi	Tasavvuf
İslâm Felsefesi Tarihi	İslâm Felsefesi
İslâm Ahlâk Felsefesi	Ahlâk Felsefesi
İslâm Tarihi	İslâm Tarihi
Türk İslâm Edebiyatı	Türk Edebiyatı
İslâm Medeniyeti Tarihi	
Türk-İslâm Sanatları Tarihi	İslâm Sanatları Estetiği
Din Felsefesi	Din Felsefesi
Psikolojiye Giriş	Sosyal Bilimlere Giriş
Sosyolojiye Giriş	
Din Sosyolojisi	Din Sosyolojisi
Din Psikolojisi	Din Psikolojisi
Din Eğitimi	Din Eğitimi
Dinler Tarihi	Dinler Tarihi
Temel Bilgi Teknolojileri	Temel Bilgi Teknolojilerine Giriş
Dinî Hitabet	Güzel Konuşma
Mantık	
İlkçağ Felsefesi Tarihi	
Yeniçağ Felsefesi Tarihi	Felsefe Tarihi
Beden Eğitimi/Güzel Sanatlar	
Atatürk İlke ve İnkılâpları	Atatürk İlke ve İnkılâpları
Türk Dili	Türk Dili
	Türkçe Öğretimi
	Türkiye Türkçesi
	Osmanlı Türkçesi
	Yazılı ve Sözlü Anlatım
Yabancı Dil	Yabancı Dil
Seçimlik Dersler	Sosyal Bilimler Metodolojisi
	Türk Tarihi ve Kültürü
	Türk Din Musikisi
	Vatandaşlık Bilgisi
	Uygarlık Tarihi

	Osmanlı Tarihi
	Siyasi Coğrafya
	Dil ve Kültür
	Sosyal B. Al. ve Ört.
	Çocuk Edebiyatı
	Öğretmenlik Mesleğine Giriş
	Gelişme ve Öğrenme
	Öğretimde Planlama ve Değerlendirme
	Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme
	Sınıf Yönetimi
	Özel Öğretim Yöntemleri
	Çocuk ve Ergen Psikolojisi
	Rehberlik
	Okul Deneyimi
	Öğretmenlik Uygulaması

İki bölümün programına bakıldığında, İlahiyat Lisans Programı'na göre Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı'nda; Tefsir, Hadis ve Fıkıh'ta Usul ile ilgili olan derslerin yer almadığı, Kelam dersinin ilahiyat bölümündeki gibi çeşitlenmediği aynı durumun felsefe dersleri için de söz konusu olduğu görülmektedir. Buna karşın, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Programı'nda öğretmenlik derslerinin sayıca ve çeşit olarak fazlalığı dikkat çekmektedir.

Şekil: İlahiyat Lisans Programı ve İlköğretim DKAB Öğretmenliği Lisans Programları Ders Dağılımı (1997)

Din Kültürü Ahlak Bilgisi Programı'nın bir farkı olarak, bölümü tercih eden öğrencilere, Sosyal Bilgiler veya Türkçe yan alan derslerini alma zorunluluğu getirilerek "Yan Alan" uygulamasına geçilmiştir. Programa, öğretmenlik bilgisi derslerinin yanı sıra "Okul Deneyimi I ve II" adı altında haftada birer saat seminer ve dört saat okuldaki çalışmalardan oluşan iki dönem süreli, öğretmenlik uygulamalarından önce öğretmen adaylarının okul ortamını tanıma ve alışmalarına fırsat sağlayan dersler konulmuştur. Bunun haricinde bir dönem sürecek öğretmenlik uygulaması yer almaktadır.[260] Bu bölümde yer alan pedagojik formasyon dersleri toplam 36 krediden oluşmaktır.[261]

Bölümleşme ile beraber, formasyon derslerinde gerek kredi gerekse ders sayısı bakımından yaşanan artış dolayısıyla geçmiş yıllarda İlahiyat fakültesi programlarında yer alan formasyon derslerini bir tablo ile hatırlatmak faydalı olacaktır.

Tablo 13: Yıllara Göre İlahiyat Fakültelerindeki Öğretmenlik Formasyon Dersleri

1982 öncesi	**1982-1997**	**1997 sonrası**
Eğitim Psikolojisi	Eğitim Bilimine Giriş	Öğretmenlik Mesleğine Giriş
Ruh sağlığı ve Rehberlik	Eğitim Psikolojisi	Okul Deneyimi
Ölçme ve Değerlendirme	Eğitim Sosyolojisi	Gelişim ve Öğrenme
Eğitim Sosyolojisi	Ölçme ve Değerlendirme	Öğretimde Planlama ve Değerlendirme
	Genel Öğretim Metotları	Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme Sınıf Yönetimi
	Özel Öğretim Yöntemleri	Özel Öğretim Yöntemleri
	Eğitim Yönetimi	Okul Deneyimi II
	Rehberlik	Özel Öğretim Yöntemleri II
	Öğretmenlik	Rehberlik

260 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 69-70.

261 YÖK, *Öğretmen Yetiştirme* ve *Eğitim Fakülteleri (1982-2007)*, 56.

Öğretim Bilgisi[262]	Uygulaması[263]	Öğretmenlik Uygulaması[264]

Tabloda yıllara derslerde bir artış göze çarpmaktadır. 1997 sonrası için verilen formasyon programı, İlahiyat Lisans Programı -yüksek lisans olarak ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği programında ortak olarak uygulanmıştır. Ancak İlahiyat Lisans Programı için, farklı olarak iki adet seçmeli ders ile "Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi" adı altında bir ders yer almış ve toplam kredi 45 olarak belirlenmiştir.[265] İlahiyat Lisan Programı için takip edilen yüksek lisans programında yer alan "Özel Öğretim Yöntemleri II" dersi ile seçmeli derslerin içeriği, ilgili alan derslerinin öğretimini temel alması yönüyle farklılık göstermektedir.[266] Bir başka ifade ile, imam hatip okulu meslek dersleri ile ortaöğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi öğretmenliği için uygulanan formasyon programındaki derslerin içeriği, ilköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi öğretmenliği için uygulanan derslerden farklılık arz etmektedir.

Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programları; 2008-2009 yıllarında Ankara Üniversitesine ilaveten Marmara, Dokuz Eylül, On dokuz Mayıs, Fırat, Selçuk ve Dicle Üniversiteleri'nde de belirli kontenjanlar ile açılmış, ancak 2009 yılından itibaren YÖK'ün getirdiği yeni pedagojik formasyon uygulamaları nedeniyle program kapanmıştır.[267] Bir başka gelişme olarak, 2006 yılında, YÖK'ün öğretmen yetiştirme ile ilgili yeni düzenlemelere gitmesi neticesinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, ilahiyat fakültele-

262 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi,* s.418. (Yüksek İslam Enstitüsünün programında yer alan formasyon dersleridir.)

263 Kaya-Nazıroğlu, "İlahiyat Fakültelerinde Pedagojik Formasyon Derslerinin Tarihi Gelişimi", 134.

264 YÖK, *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007*), 56.

265 YÖK, *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007*), 57.

266 İshak Tekin, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programının Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 13.

267 Kaya-Nazıroğlu, "İlahiyat Fakültelerinde Pedagojik Formasyon Derslerinin Tarihi Gelişimi", 136.

rinin bünyesinden alınarak eğitim fakültelerine devredilmiştir.[268] Bu gelişme ile beraber, ilahiyat fakültelerinin ilk defa istihdama yönelik olarak bölümleşmeye giden yapısı sona erdiği gibi ilahiyat fakültesi önemli istihdam alanına sahip bir bölümünü de yitirmiştir.

6.1. 1997-2009 Yılları İlahiyat Fakülteleri Programların Değerlendirilmesi

İlahiyat fakülteleri tarihinde, fiili olarak iki bölümlü bir yapılanmayı başlatması bakımından 1997 yılını bir milat olarak kabul etmek mümkündür. Bilindiği gibi 1997 yılı post modern darbe olarak adlandırılan ve Türkiye'de dini sahada çok yönlü değişimlerin yaşanmasına sebep olan 28 Şubat 1997 tarihini de akla getirmektedir. Dolayısıyla İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü'nün açılması kararının ve devamında bölümün eğitim fakültelerine devrinin 28 Şubat süreciyle irtibatlandırılarak değerlendirildiğini görülmektedir. Buna göre; 28 Şubat sürecinde ise ilahiyat fakültelerinin hazırlık sınıfları kapatılmış, Arapça dersleri program içine alınmıştır. Radikal değişiklik olarak kesintisiz öğretim sistemiyle oluşturulan İlköğretim okullarına din dersi öğretmeni yetiştirilmek üzere ilahiyat fakülteleri bünyesinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgi Öğretmenliği Bölümü adı altında mevcut ilahiyat programına göre içeriği oldukça zayıf bir program oluşturulmuş ve ilahiyat programından pedagojik formasyon dersleri kaldırılmıştır. Siyasi iktidarın din ve eğitim politikaları doğrultusunda bu dönemde, bir yandan ilahiyat fakültelerinin öğrenci kontenjanları düşürülmüş diğer taraftan ilahiyatlara öğrenci sağlayan imam-hatip okullarına getirilen katsayı uygulaması ile ilahiyat fakülteleri her bakımdan zayıflatılmıştır.[269] Gelişmenin siyasi boyutu ile beraber ortaya çıkan tablonun yüksek din öğretimi sahasına nasıl yansıdığına dair eğitim ve din eğitimcilerinin farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır.

268 Nurullah Altaş, "Türkiye'de Din Öğretimine Öğretmen Yetiştirme Sorunu ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri", 909.

269 Bkz. Karadaş, "İlahiyat Lisans Programının Değerlendirilmesi", 223.

Hatırlamak gerekirse, 1997 tarihli düzenleme; ilahiyat fakültelerinde İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği için yeni bir bölüm ihdas ederken orta öğretim için din dersi öğretmeni yetiştirmeyi, tezsiz yüksek lisans programına bağlamaktaydı. Genel olarak ilahiyat fakültelerinin iki bölüm olarak yapılandırılması, ilköğretimde görev alacak öğretmenlerin pedagojik formasyonları açısından önemli kazanım olarak görülmektedir.[270] Tezsiz yüksek lisans konusuna gelince; Ayhan, öğretmen yetiştirme konusunun diğer tüm fakültelerle beraber, tezsiz yüksek lisans seviyesine çıkarılmasını çok yerinde bir uygulama olarak değerlendirirken[271] Bahçekapılı ise; lisans eğitiminde alınabilecek derslerin lisansüstü eğitime bırakılmasını doğru bulmamakta, bu durumun, lisansüstü eğitimin temel hedeflerine uygun olmadığını belirtmektedir. Zira, tezsiz yüksek lisans programının dersleri incelendiğinde bunların lisans döneminde alınan derslerle aynı olduğu görülmektedir.[272] Kavcar da lisans eğitiminde verilecek dersleri almak suretiyle yüksek lisans ve bilim uzmanı diploması verilemeyeceği kanaatindedir.[273]

Bölümlerle ilgili ayrıntılı değerlendirme yapılacak olursa; İlahiyat Lisans Programında toplam 175 kredi ders bulunmakta, seçmeli dersler dışında -Arapça da dahil edildiğinde- %71 oranında alan bilgisi dersleri yer almaktadır. Cebeci'ye göre; alan bilgisi derslerinin fazlalığı yetişecek elemanlar için yeterli gözükmekle beraber, dört yılda okutulan toplam kredi miktarının önceki programa göre[274] %30 azaltılmış olması, bu fakültelere öğrenci gönderen imam hatip lisele-

270 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, 70; Mustafa Köylü, "Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumu Olarak İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Soysal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı Bildiriler ve Tartışmalar*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2005), 431; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 438.

271 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 467.

272 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitimi'nin Dönüşümü (1997-2012)* , 151.

273 Cahit Kavcar, "Cumhuriyet Döneminde Dal Öğretmeni Yetiştirme", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 35/1-2 (2002), 1-2.

274 1991-1992 programında toplam kredi miktarı 201'dir. Bkz. Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları* ve *Öğretmen Yetiştirme*, 262.

rindeki öğretimin kalitesinin düşmüş olması ile beraber düşünüldüğünde İlahiyat Lisans Programı'nın nitelikli elemanlar yetiştirdiğini söylemek zordur.[275] Ev'e göre ise; İlahiyat Lisans Programı'nda bir önceki programa göre ortak zorunlu derslerin ve din bilimleri ile ilgili derslerin oranı biraz yükseltilmiş, diğer derslerin oranları ise yaklaşık olarak korunmuştur. Bu programda öğrencilere çalışma, araştırma ve serbest zaman sağlaması açısından toplam kredinin düşürülmüş olması ve kendilerini yetiştirme imkânı verecek seçmeli derslerin oranın fazla olması olumlu olarak değerlendirilebilir.[276] Koç'a göre; İlâhiyat Lisans Programı'nda, dersler çeşitli ve dağınık durumdadır. Bunun nedeni, programın amaç sorunudur.[277] Bu programın amacı nedir? Bu programı bitiren öğrenciyi nasıl bir gelecek beklemektedir? Yada öğrenciyi hangi göreve hazırlıyoruz? sorularının cevabı açık değildir.[278] Ayrıca; müftü, vaiz, murakıp, imam-hatip, Kur'an kursu öğreticisi vb. birbirinden farklı formasyonlar gerektiren görevlere aday elemanları, tek programla yetiştirmek de programın başka bir sorunlu tarafıdır.[279] Bu görünüm branşlaşmaya aykırı olduğu gibi, ders sayısının fazlalığı daha çok öğrencinin aktif olmasını öngören ve hocaya büyük oranda rehberlik görevi yükleyen ve öğrenci merkezli çağdaş eğitim modellerinin aksine öğrenciyi sadece dinleyici durumuna itmektedir.[280]

Tezsiz yüksek lisans programı açısından bakıldığında -başlangıçta- tek fakültede var olan bu program ile alandaki öğretmen açığının karşı-

275 Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, 205.

276 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları* ve *Öğretmen Yetiştirme*, 71.

277 Ahmet Koç, "İlâhiyat Fakültesi (İlâhiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2003/2), 27. İlâhiyat Lisans Programı'nın amaç sorununu değerlendiren bir tebliğ için bk. Aydın, "İlâhiyat Lisans Programı'nın Amaç Sorunu", 19-25.

278 Ahmet Koç, "İlahiyat Lisans Programı ve Mezunlarının İstihdam Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu,* (Isparta:2004). 280-281.

279 Koç, "İlâhiyat Fakültesi (İlâhiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri", 27.

280 Koç, "İlahiyat Lisans Programı ve Mezunlarının İstihdam Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar", 281.

lanması mümkün değilken[281] din hizmetleri kapsamında görev yapacak din görevlilerinin formasyondan mahrum bırakılması da izahtan uzak durmaktadır.[282] Ağırlıklı olarak din hizmetlerini yürütmeye aday elemanlar yetiştiren bu programda, öğreticilik formasyonu kazandırmaya yönelik bir dersin bulunmamasına da ayrı bir problem olarak işaret edilmektedir. Bu durumda lisans öğretimi sırasında, din bilimlerinin öğretim tekniği ve din hizmetlerinin niteliği konusunda hiç ders almayan mezunların vaiz, müftü, Kur'an kursu öğreticisi vb. mesleki alanlarda hizmet verirken veya din eğitimi yaparken büyük zorluklarla karşılaşacakları ifade edilmiştir.[283]

İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü programı ise öğretmenlik formasyonu açısından umut vaat ediyor görünmekle beraber, alan bilgisi açısından yetersiz görülmüştür. Pedagojik formasyon dersleri açısından ise tekrara düşmektedir. Köylü'ye göre bölüm öğrencileri büyük ölçüde dini bilgilerden yoksun yetişirken öğretmenlik dersleri ilerleyen yıllarda yeni bir şey öğretmemekte, sadece derslerden geçmek için takip edilmektedir.[284] Köyü'nün bu değerlendirmesine karşın, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümleri mezunlarının öğretmenlik yeterliliklerine ilişkin yapılan bir araştırmada; KPSS Öğretmenlik sınavında-20 tane en başarılı öğretmenlik programı içinde 6 tane ilahiyat bünyesindeki Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünün yer aldığı tespit edilmiştir.[285] Bu durum, bölümlerin öğretmen yetiştirmedeki başarısına hamledilmektedir. Ayrıca bölüm mezunlarının yeterliliklerin gerek alan gerekse öğret-

281 Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi,* 205.

282 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitimi'nin Dönüşümü* (1997-2012), 152.

283 Koç, İlahiyat Fakültesi (ilahiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri", 27.

284 Mustafa Köylü, "Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumu Olarak İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Değerlendirme", 431.

285 Halis Ayhan, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümlerinin İlahiyat Fakülteleri Bünyesinden Alınıp Eğitim Fakültelerine Aktarılması" (Görüşmeci: Z. Şeyma Arslan, Görüşme Transkripsiyonu), *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 10.

menlik formasyonu açısından üst düzeyde olduğuna dair yapılmış çalışmalar mevcuttur.[286]

Her iki program, hedefleri ve mezuniyet sonrası sunduğu çalışma alanlarının netliği bakımından karşılaştırıldığında Koç'a göre; "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı" daha istikrarlı bir bölüm görünümündedir. "Bilinçli bir tercihe, ilgi ve hazır bulunuşluluğa, motivasyona, lisans döneminin başlarından itibaren öğretmenlik ideali ve heyecanının oluşmasına, mezuniyet sonrası için öğrenci ve hocaların hedeflerinin belirliliğine ve buna uygun eğitime imkân veren sadece İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümüdür." İlahiyat Lisans Programı'nda okuyan öğrenciler ise daha tercih safhasından başlamak üzere mezun olduklarında kendilerini nasıl bir geleceğin beklediğini bilmeden 4 yıllık bir lisans dönemi geçirmektedir ki bu büyük bir emek ve zaman israfıdır.[287] Yine aynı yazarın değerlendirmesine göre; özellikle programın ilk yıllarında öğrencilerin alana intibakta ve alanı benimsemekte zorlandıkları ve bu konuda ciddi bir motivasyon eksikliği yaşadıkları, ileriki yıllarda da önemli oranda toplumun beklentilerini karşılayamama ve gelecek kaygısı taşıdıkları anlaşılmaktadır.[288]

Sonuç olarak; ilköğretim ve ortaöğretim için Din Kültürü Ahlak Bilgisi öğretmeni/İmam-Hatip meslek dersi öğretmenlerinin ayrı formasyonlar ile yetiştirilmesi uzun süresidir dile getirilen bir beklenti idi. Bölümleşme ile beraber bunun hayata geçmiş olmasını olumlu karşılamamak mümkün değildir. Ancak; bu yapılandırmada gerek her

286 İlgili Araştırmalardan bazıları için Bkz. Süleyman Akyürek, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Eğitim-Öğretim Yeterliliklerine İlişkin algıları", *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi Sempozyumu (23-24 Mayıs 2009) Bildiriler Kitabı,* (İstanbul: Dem Yayınları, 2011); Ahmet Koç, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Yeterlilikleri," *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi Sempozyumu (23-24 Mayıs 2009) Bildiriler Kitabı,* (İstanbul: Dem Yayınları, 2011) Davut Işıkdoğan, *İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Mezunu Öğretmenlerin Yeterlilikleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

287 Koç, İlahiyat Lisans Programı ve Mezunlarının İstihdam Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar, 278-279.

288 Koç, "İlâhiyat Fakültesi (İlâhiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri", 59.

iki bölümün programında görülen eksiklikler gerekse mezuniyet sonrası istihdam noktasında Din Kültürü Bölümleri'nin avantajı; lisans programının öğretmenliğe imkân vermesi için 1,5 yıl daha uzaması ve Diyanet'te görev alacakların formasyon almadan mezun olmaları gibi dezavantajları düşünüldüğünde memnuniyet verici bir sonucun ortaya çıktığını söylemek oldukça zordur.

7. 2006'dan Sonra İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümleri ve Programları

Yüksek Öğretim Kurulu'nun 26 Mayıs 2006 tarihinde öğretmen yetiştirme ile ilgili yaptığı düzenleme ile ilahiyat fakültelerinin bünyesinde yer alan İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği programları, eğitim fakültelerine aktarıldı ve diğer öğretim programlarının güncellenmesine paralel olarak bu program da güncelledi. İlgili YÖK kararının gerekçesinde "öğretmenliğin bir meslek ve bu mesleği kazandıran okulun da 'Eğitim Fakülteleri' olduğu, genel eğitimde yer alan 29 öğretmenlik dalının 28'inin Eğitim Fakültelerinde yer alırken sadece birinin, İlahiyat Fakültelerinde yer almasının uygun olmayacağı" belirtilmiş ve böyle bir yapılanmaya "Öğretim Birliği Yasası" çerçevesinde, sosyal bilim olarak din kültürü öğretmeni yetiştirmenin bir bütünlük içinde ele alınması amacıyla gidildiği ifade edilmiştir.[289]

Böylelikle, 26.05.2006 tarihli YÖK Genel Kurul kararı ile eğitim fakülteleri bünyesinde ilk defa "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi Bölümleri"[290] açılmıştır. Bu bölümün açılması ile birlikte ilahiyat fakül-

289 YÖK, *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri* (1982-2007), 66-67.

290 Kaymakcan vd. bölümün adını, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Eğitimi Bölümü* olarak vermektedir. Recep Kaymakcan-Mahmut Zengin-Hulusi Yiğit, "Öğrencilerin Gözüyle Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri Üzerine Bir Araştırma", *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/22 (Aralık 2011), 107; 2006- 2007 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere; 10 İlahiyat Fakültesi bünyesinde yer alan -İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programlarının aynı üniversitelerin Eğitim Fakültesi ile Eğitimi Bilimleri Fakültesine Din Kültürü ve Ahlakı Bilgisi Eğitimi Bölümü olarak aktarılmasına, yeni açılacak olan -İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programına 60 öğrenci alınmasına ve Dicle Üniversitesi bünyesindeki -İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programının kapatılmasına, mevcut öğrencilerin mezun oluncaya kadar öğrenimlerine devam etmesine karar verilmiştir. Bkz. Ev, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sistemi ve Din Öğretimi Alanına Öğretmen Yetiştirme", 33.

tesinde bulunan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programı'na öğrenci alımı durdurulmuş, hali hazırda bu programda okumakta olan öğrenciler mezun olana kadar program varlığını sürdürmüştür.[291] Karar gereği, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri oluşturulmuş, bu bölüm altında Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalları ile Din kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği lisans programları açılmıştır. Bu programda yer alan derslerin ilahiyat fakültesi öğretim elemanlarınca yürütülmesi öngörülmüş; bölüm başkanlarının eğitim fakültesinden yardımcılarının ise, ilahiyat fakültesi özel alan eğitimcilerinden seçilmesi kararlaştırılmıştır.[292] Eğitim fakülteleri kendi bünyelerindeki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümlerine, 2006-2007 eğitim-öğretim yılı başından itibaren öğrenci kabul etmeye başlamış ve 2009-2010 eğitim-öğretim yılında ilk mezunlarını vermiştir.[293]

Eğitim fakültelerine aktarıldığında YÖK tarafından program değişikliğine uğratılan bölümün kredi yükü 152 olarak belirlenmiş,[294] bölüm öğrencilerine, eğitim fakültesi bünyesinde farklı yan dal programlarına başvurma hakkı da tanınmıştır.[295]

2006-2009 Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programı'nda yer alan dersler ile İlahiyat fakültesi bünyesindeki Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü dersleri aşağıdaki tabloda karşılaştırılmış, benzer dersler karşılıklı olarak verilmeye çalışılmıştır.

291 Şahin Kızılabdullah, "Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitim Programları", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 5/13 (Şubat 2016), 33.

292 Altaş, "Türkiye'de Din Öğretimine Öğretmen Yetiştirme Sorunu ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri", 913-914.

293 Kızılabdullah, "Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitim Programları", 33. Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012),* 157.

294 YÖK, *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri* (1982-2007), 223.

295 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012),* 157.

Tablo 14: İlahiyat Fakültesi ve Eğitim Fakültesi'ndeki (İlköğretim) DKAB Öğretmenliği Bölümleri Lisans Programlarının Karşılaştırması

1998 – İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Programı	**2006-2009 Eğitim Fakültesi DKAB Öğretmenliği Lisans Programı**
Arapça	Arapça
İslâm Dini Esasları	İslam İnanç Öğretisi
Kur'an Okuma	Kur'an Okuma Bilgi ve Becerisi
Kur'an'ın Ana Konuları	
Hadis	Hz. Muhammed'in Söz ve Öğretileri
Hz. Muhammed'in Hayatı	
Tefsir	Kur'an Yorum Bilimi
Kelâm	
Mezhepler Tarihi	
Tasavvuf	
İslâm Hukuku	Temel Dini Bilgiler
İslâm Felsefesi	
Ahlâk Felsefesi	Ahlak Felsefesi
İslâm Tarihi	İslâm Tarihi
Türk Edebiyatı	Türk-İslam Edebiyatı
Din Felsefesi	Din Felsefesi
Din Sosyolojisi	Din Sosyolojisi
Din Psikolojisi	Din Psikolojisi
Din Eğitimi	Din Öğretimi Bilimi
Dinler Tarihi	Dinler Tarihi
Temel Bilgi Teknolojilerine Giriş	Bilgisayar
Felsefe Tarihi	Felsefeye Giriş
Atatürk İlke ve İnkılâpları	Atatürk İlke ve İnkılâpları
Sosyal Bilimlere Giriş	
Türk Dili	Türkçe (Yazılı-Sözlü Anlatım)
Yazılı ve Sözlü Anlatım	
Osmanlı Türkçesi	
Yabancı Dil	Yabancı Dil
Sosyal Bilimler Metodolojisi	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
Türk Din Musikisi	Türk Din Müziği

İslâm Sanatları Estetiği	Sanat Tarihi
Dil ve Kültür	Din ve Kültür
Öğretmenlik Mesleğine Giriş	Eğitim Bilimine Giriş
Gelişme ve Öğrenme	Öğretim İlke ve Yöntemleri
Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme	Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı
Sınıf Yönetimi	Sınıf Yönetimi
Özel Öğretim Yöntemleri	Özel Öğretim Yöntemleri
Rehberlik	Rehberlik
Okul Deneyimi	Okul Deneyimi
Öğretmenlik Uygulaması	Öğretmenlik Uygulaması
Öğretimde Planlama ve Değerlendirme	Ölçme ve Değerlendirme
Güzel Konuşma	Etkili İletişim
Türk Tarihi ve Kültürü	
Vatandaşlık Bilgisi	
Uygarlık Tarihi	
Osmanlı Tarihi	
Siyasi Coğrafya	
Sosyal Bilimler Alanı ve Öğretimi	
Çocuk Edebiyatı	
	Özel Eğitim
	Türk Eğitim Tarihi
	Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi
	Psikoloji
	Eğitim Psikolojisi
	Sosyoloji
	Antropoloji
	Dinlerde Ahlak
	Dini Akımlar
	Kültürlerarası Din ve Ahlak Öğretimi
	Müzik
	Topluma Hizmet Uygulamaları
	Seçmeli Dersler

2006 Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Programı'nda; Tefsir, Mezhepler Tarihi, Kelam, Tasavvuf gibi temel alan derslerine yer verilmemiş olması dikkat çekicidir. 1998 programı ile kıyaslandığında öğretmenlik derslerinin çeşitlenerek artırıldığı görülmektedir. 2006 programında sosyal bilimler alanına dâhil pek çok dersin programa girdiği; 1998 yılında programda yer alan yan alan uygulaması ile bağlantılı derslerin- 2006 yılında yan alan uygulamasına son verilmesi[296] sebebiyle- yeni programda bulunmadığı gözlenmektedir.

Eğitim fakültesi bünyesinde faaliyet gösteren, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi Bölümünün adı 2010'da "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi Bölümü" olarak değiştirilmiştir.[297] İsim değişikliği ile beraber öğretim programı da yenilenmiştir.[298] Yenilenen program ile bölümün eğitim fakültesindeki ilk programı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 15: Eğitim Fakültesi Bünyesindeki DKAB Öğretmenliği Lisans Programındaki Öğretim Programı Değişiklikleri ve Karşılaştırmalı Olarak Dersler

2006-2009 DKAB Öğretmenliği Lisans Programı[299]	**2010-2011 İDAB Öğretmenliği Lisans Programı**[300]
Arapça	Arapça
İslam İnanç Öğretisi	Kelâm
Kur'an Okuma Bilgi ve Becerisi	Kur'an Okuma Bilgi ve Becerisi
Hz. Muhammed'in Söz ve Öğretileri	Hz. Muhammed'in Hadisleri ve Öğretimi
	Hz. Muhammed'in Hayatı
Kur'an Yorum Bilimi	Tefsir
	Kur'an'da Ana Temalar

296 YÖK, *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri* (1982-2007), 64.

297 Yükseköğretim Kurulu (YÖK), "Öğretmen Yetiştirme" (Erişim 12 Ocak 2019). Bu değişiklik, programın isimlendirmesindeki belirsizlik ifade edilerek Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri I. İstişare ve Koordinasyon Toplantısı Sonuç Raporunda teklif edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi (İÜHAYEF), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri I. İstişare ve Koordinasyon Toplantısı Sonuç Raporu* (İstanbul: 2010), s. 2 akt. Tekin, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programının Değerlendirilmesi*, 212.

298 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012),* 158.

299 YÖK, *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri* (1982-2007), 223.

300 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012),* 158-160.

	Mezhepler Tarihi
Temel Dini Bilgiler	Temel Dini Bilgiler
Ahlak Felsefesi	Ahlâk Felsefesi
İslâm Tarihi	İslâm Tarihi
Türk-İslam Edebiyatı	İslami Türk Edebiyatı
Din Felsefesi	Din Felsefesi
Din Sosyolojisi	Din Sosyolojisi
Din Psikolojisi	Din Psikolojisi
Din Öğretimi Bilimi	Din Eğitimi
Dinler Tarihi	Yaşayan Dünya Dinleri
Bilgisayar	Bilgisayar
Etkili İletişim	Medya ve İletişim
Felsefeye Giriş	Felsefeye Giriş
Atatürk İlke ve İnkılâpları	Atatürk İlke ve İnkılâpları
Türkçe (Yazılı-Sözlü Anlatım)	Türkçe (Yazılı-Sözlü Anlatım)
	Osmanlı Türkçesi
Yabancı Dil	Yabancı Dil
Bilimsel Araştırma Yöntemleri	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
Türk Din Müziği	Dini Musiki
Sanat Tarihi	İslam'da Sanat ve Estetik
Eğitim Bilimine Giriş	Eğitim Bilimine Giriş
Eğitim Psikolojisi	Eğitim Psikolojisi
Öğretim İlke ve Yöntemleri	Öğretim İlke ve Yöntemleri
Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı	Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı
Ölçme ve Değerlendirme	Ölçme ve Değerlendirme
Sınıf Yönetimi	Sınıf Yönetimi
Özel Öğretim Yöntemleri	Özel Öğretim Yöntemleri
Rehberlik	Rehberlik
Okul Deneyimi	Okul Deneyimi
Öğretmenlik Uygulaması	Öğretmenlik Uygulaması
Özel Eğitim	Özel Eğitim
Türk Eğitim Tarihi	Türk Eğitim Tarihi
Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi	Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi

Psikoloji	Psikolojiye Giriş
Sosyoloji	Sosyolojiye Giriş
Dinlerde Ahlak	Ahlak ve Değerler Eğitimi
Kültürlerarası Din ve Ahlak Öğretimi	Kültürlerarası Din ve Ahlak Öğretimi
Topluma Hizmet Uygulamaları	Topluma Hizmet Uygulamaları
Dini Akımlar	
Antropoloji	
Din ve Kültür	
Müzik	
Seçmeli Dersler	Seçmeli Dersler

2006 programında 152 olan kredi yükü, yeni programda 128 krediye düşürülmüştür.[301] 2010 programındaki en dikkat çekici değişiklik, Tefsir, Kelam, Mezhepler Tarihi gibi dini alan derslerinin programa girmesidir. 2011 programında, alan derslerinin çeşit olarak artırıldığı ve alan dersleri isimlendirmesinde klasik usule dönüldüğü görülmektedir. Bunun dışında İslam'da Sanat ve Estetik ve Osmanlı Türkçesi de programa eklenen yeni dersler arasındandır. 2006 programında bulunan Psikoloji, Sosyoloji, Antropoloji, Din ve Kültür, Müzik derslerine ise yeni programda yer verilmemiştir.

Eğitim fakültesindeki İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü henüz ikinci dönem mezunlarını vermeden, 10 Mayıs 2012'de yapılan YÖK Genel Kurulu toplantısında alınan karar ile eğitim fakültelerinden alınarak tekrar ilahiyat fakültelerine aktarılmıştır. Öğrenci ve öğretim elemanlarıyla birlikte ilahiyat fakültelerinin bünyesine alınan bölüm, 2013 yılında üniversite sınavı ile öğrenci almıştır. Son yapılan değişiklik ile ise, ilahiyat fakültelerine aktarılan İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Bölümü'ne, YÖK'ün17.04. 2014 tarihli kararı ile öğrenci alımı durdurulmuştur.[302]

301 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012),* 158.

302 Kızılabdullah, "Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitim Programları", 33.

7.1. 2006'dan Sonra İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümleri Programlarının Değerlendirilmesi

2006 yılında, İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Bölümlerinin ilahiyat fakültelerinden alınarak eğitim fakültelerine bağlanması kararını, ilahiyat fakülteleri açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Zira, bu düzenleme ile, "İlahiyat fakültelerinin kuruluşundan bu yana icra ettiği öğretmen yetiştirme fonksiyonuna son verilmiş, fakültelerin öğretmen yetiştirme konusundaki tecrübe ve bilimsel birikimi göz ardı edilmiştir."[303] İlahiyat fakültelerinin bu önemli fonksiyonunun sonlandırılmasına, yukarında belirtildiği gibi, gerekçe olarak tüm öğretmen yetiştiren kurumların eğitim fakültesi bünyesinde toplanmasının gerekliliği gösterilmiştir. Ancak uygulama, teknik bir düzenlemeden ziyade Din Kültürü Ahlak Bilgisi öğretmeni yetiştirme konusunda yaşanan bir zihniyet değişikliğine işaret ediyor gözükmektedir.

Yukarıda cümleden hareketle, 2005 Mart ayında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde gerçekleştirilen ve öğretmen yetiştirme konusunun ele alındığı "Öğretmen Yetiştirmede Kalite Sorunları Çalıştayı"nda, öğretmen adaylarının eğitim fakültelerinden yetişmesi gerektiği, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programları'nın ilahiyat fakültelerinden, eğitim fakültelerine kaydırılmasının uygun olacağı belirtilmiş; sonuç bildirgesinde ise, şu ifadelere yer verilmiştir: "Öğretmenlik mesleğinin niteliğini artırmak üzere yapılacak çalışmalar; siyasi politikalardan ve çeşitli ideolojilerden bağımsız; bilimsel ilkeler, evrensel değerler, çağdaş ve laik bir eğitim politikası çerçevesinde düzenlenmelidir."[304] Bu çalıştaydan bir ay sonra Malatya'da gerçekleşen "Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din

303 Emine Keskiner-Banu Gürer, "Ülkemizdeki Yüksek Din Öğretimi Programların Yerel ve Küresel Perspektiften İncelenmesi", *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar* (UYK-2011) 27-29 Mayıs 2011, (İstanbul; Deomed Yayıncılık), 3/XVI, 2452. Ev, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sistemi ve Din Öğretimi Alanına Öğretmen Yetiştirme", 34.

304 Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, *Öğretmen Yetiştirmede Kalite Sorunları Çalıştayı* (1-3 Mart 2005), (Ankara: 2005), 22, 56.

Öğretimi Kurultayı"nın sonuç bildirgesine göre; ülkemizde din öğretimi, genel öğretmen yetiştirme sisteminden ve programından kopma, bütünden ayrılma görüntüsü vermektedir. Bu nedenle öğretici-öğretmen yetiştirme uygulamasının sosyal bilim olarak din öğretimi yaklaşımı içinde yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Raporda ayrıca, öğretmenlik bölümlerinin eğitim fakültelerinde yer aldığına dikkat çekilerek, eğitimin bütünlüğü açısından sosyal bilim olarak din öğretimi öğretmenlerinin de eğitim fakültelerinde, ilahiyat fakültelerinin alan derslerinin öğretimiyle bütünleştirilerek yetiştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Raporun sonunda, yetkin din öğretimi öğretmeni yetiştirme için, eğitim fakültesi- ilahiyat fakültesi ortak katılımlı bir programa öneri olarak da yer verilmiştir.[305] Dolayısıyla 2006 değişikliğinin temel motivasyonu, *laik ve çağdaş, bilimsel eğitim sistemi içinde sosyal bilim olarak din öğretimi meselesi* oluşturmaktadır. Değişiklik kararının-bir üst başlıkta temas edildiği üzere- siyasi bir konjonktürden kaynaklandığı yorumunu yapmak mümkündür. Ayrıca karar; ilahiyat fakültesinin ilk kuruluşundan bu yana laiklik-çağdaşlık-bilimsellik üçgeninin değişik formlarda, fakültenin yapısına etki etmesinin süreklilik arz eden durum olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Konuyla ilgili bir başka husus ise; kararın gerekçesinde yer alan 29 öğretmenlik dalının 28'inin eğitim fakültelerinde yer alırken sadece birinin ilahiyat fakültelerinde yer almasının öğretim birliğine aykırı olması ifadesinin sağlam bir dayanak olmadığına dair yorumlardır. Zira, eğitim fakültelerinde yer almayan tek öğretmenlik bölümü Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği değildir. YÖK tarafından yayınlanan değerlendirme metninde, 2006 yılında yapılan güncellemelerin eğitim fakültesi dışında bulunan diğer öğretmen yetiştirme programlarında da aynen uygulanacağı ifade edilerek bu durum açıkça belirtilmektedir.[306]Bu programlara, "Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu"nda bulunan "Beden Eğitimi Öğretmenliği" bölümü bir örnek olarak gösterilebilir. Ayrı-

305 *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı,* (Malatya: 2005), 601-606.

306 YÖK, *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri* (1982-2007), 63.

ca Altaş'ın da dikkat çektiği gibi; öğretmen yetiştirme sistemini eğitim fakültelerinde toplamak amaçlanmışsa, bu durum tezsiz yüksek lisans sisteminin de yeniden değerlendirilmesini gerektirmekteydi. 2006 düzenlemesi yapılırken Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü mezunlarının yeterlilikleri ile ilgili araştırmaların dikkate alınmaması kararda siyasi görüş etkisini güçlendirmektedir.[307]

Düzenleme ilahiyat çevrelerinde yankı bulmuş, konuyla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. O dönemde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölüm başkanı Halis Ayhan, konunun eğitim fakülteleri dekanları ile görüşülürken ilahiyat fakültelerinin dekanlarıyla istişare edilmemesini ve mevcut bölümlerin öğretmenlik başarısına dair bir değerlendirme yapılmadan bu kararın alınmış olmasını eleştirmektedir. Ayhan'a göre; bölümün eğitim fakültelerine geçişi ilahiyat için bir kayıp olmuştur ancak, yeni bölümde daha nitelikli öğretmen yetişip yetişmeyeceğini zaman gösterecektir.[308] Recep Kaymakcan ise, kararın paydaşlar açısından tartışmaya açılmadan ani olarak alınmasını doğru bulmadığını ifade ederek durumu, ilahiyat fakülteleri için bir nüfuz kaybı olarak değerlendirmektedir.[309] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölüm başkanı Cemal Tosun ise, bu yeni düzenlemenin kendileri için çok üzücü ve beklenmedik bir gelişme olduğunu belirterek ilahiyat fakültelerinin karar sürecinden haberdar edilmeyişlerini eleştirmektedir. Tosun, İlahiyat Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümleri'nin öğretmen yetiştirmede başarılı olduğunu gösteren araştırmaları zikrederek kararı anlamakta güçlük

307 Altaş, "Türkiye'de Din Öğretimine Öğretmen Yetiştirme Sorunu ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri", 913-914.

308 Ayhan, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümlerinin İlahiyat Fakülteleri Bünyesinden Alınıp Eğitim Fakültelerine Aktarılması", 7.

309 Recep Kaymakcan, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme" (Görüşmeci: Aslıhan Çilekçi-Medine Sevim, Görüşme Transkripsiyonu), *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 14.

çektiğini vurgulamaktadır.[310] Düzenlemeye farklı bir bakış ise İrfan Başkurt'a aittir. Başkurt, Din Kültürü Ahlak Bilgisi öğretmeni olacak ve nerdeyse tamamı imam-hatip mezunu öğrencilerin eğitim fakültesinde farklı fikir ve inançtan insanlarla karşılaştıkları bir sosyal yapı içinde yetişmelerinin, ilerideki görevlerine katkı sağlayacağı değerlendirmesini yapmaktadır.[311]

Program değerlendirmesine bakacak olursak; eğitim fakültesi bünyesine alınan bölümün programının, öğretim programını geliştiren komisyonun raporuna göre; sosyal bilim olarak din öğretimi anlayışına dayalı, dersler ve içeriklerin mezhepler üstü, ve dinler açılımlı bir yaklaşımla geliştirilmesi uygun görülmüştür.[312] Programda Hadis, Tefsir, Kelam gibi dersler yerine Hz. Muhammed'in Söz ve Öğretisi, Kur'an Yorum Bilimi, İslam İnanç Öğretisi adlı derslerin yer alması bu ilke ile ilişkilendirilebilir. Ayhan, ders isimleri değişikliğini çocukların anlayabileceği şekilde ifade etmek olarak yorumlamaktadır.[313] Tosun'a göre ise; eğer derslerin içerikleri değişmeyecekse isimlerinin değişmiş olması çok problemli gözükmemektedir.[314] Şişman ise; bu derslerin literatürde kavramsallaşmış biçimde kullanılan isimlerinin değiştirilmesini, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliğinin eğitim fakültesi çatısı altında yeniden oluşturulması ve yeni bir kimlik kazandırılmasına yönelik bir çaba olarak görmektedir.[315] Altaş'a göre ise, Hadis, Tefsir, Kelam, Mezhepler Tarihi gibi derslerin yer almaması, öğrencilerin içinde büyüdükleri toplumun kültürüne yeterince haberdar olmayacak şekilde yetişmeleri ihtimalini doğurmaktadır. Ayrıca ders saati ve

310 Cemal Tosun, "Yeni Düzenleme Çerçevesinde DKAB Öğretmenliği ve Din Eğitimi" (Görüşmeci: Aslıhan Çilekçi-Medine Sevim, Görüşme Transkripsiyonu), *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 17-20.

311 İrfan Başkurt, "Ne Değişti?", (Görüşmeci: Mahmut Zengin, Görüşme Transkripsiyonu), *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 17-22.

312 Altaş, "Türkiye'de Din Öğretimine Öğretmen Yetiştirme Sorunu ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri", 914.

313 Ayhan, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümlerinin İlahiyat Fakülteleri Bünyesinden Alınıp Eğitim Fakültelerine Aktarılması", 7.

314 Tosun, Yeni Düzenleme Çerçevesinde DKAB Öğretmenliği ve Din Eğitimi", 20.

315 Ahmet Şişman, "Nasıl bir Din Dersi Öğretmeni İstiyoruz?", *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 5.

içerikleri de oldukça zayıftır.[316] Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümlerinin alan bilgisini yeterince iyi veremedikleri, bölüm ile ilgili en çok dile getirilen eleştiridir.[317] Bu eleştiriler, Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesinde yapılan Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programlarını Değerlendirme Çalıştayı'nda da dile getirilmiş, alan derslerinin oranı ile ilgili olarak programın yeniden gözden geçirilmesi gerektiği belirtilerek derslerin adlarında ve içeriklerinde yeniden bir düzenlemeye gidilmesi ihtiyacına dikkat çekilmiştir.[318]Bu değişiklik taleplerine cevap verebilecek siyasi bir ortamın mevcudiyeti 2010 yılında mümkün olabilmiş, programı tekrar değişen bölüm, bu sefer Kelam, Tefsir ve Mezhepler Tarihi adıyla dersler içermesine rağmen alan bilgisi eksikliği eleştirisinden kurtulamamıştır.[319]

Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri, eğitim fakültelerine aktarıldığında bu fakültelerde yeterli öğretim elemanı istihdam edilememesi de önemli bir sorundur. Dersler, öğretim elemanları görevlendirilmek suretiyle yapılmıştır.[320] Dolayısıyla, bu durumun derslerin kaliteli bir işlenişe sahip olmasına etki ettiği muhakkaktır. Bahçekapılı da, bu bölümlerin zayıf kalmasının nedenlerinden biri olarak öğretim elemanı istihdam eksikliğine dikkat çekmiştir.[321]Zira, bütün fakültenin birbirinden çok farklı alanlarını bölüm içinde temsil etme güçlüğü sebebiyle mevcut az sayıdaki öğretim elemanı, uzmanlık alanları

316 Altaş, "Türkiye'de Din Öğretimine Öğretmen Yetiştirme Sorunu ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri", 914.

317 Bkz.Ev, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sistemi ve Din Öğretimi Alanına Öğretmen Yetiştirme", Keskiner-Gürer, "Ülkemizdeki Yüksek Din Öğretimi Programların Yerel ve Küresel Perspektiften İncelenmesi"; Mustafa Köylü, "Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi: Nicelik mi Nitelik mi?" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012).* Kaymakcan vd. "Öğrencilerin Gözüyle Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri Üzerine Bir Araştırma".

318 Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi (MÜAEF), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programlarını Değerlendirme Çalıştayı* (İstanbul:2010), *3 akt.* İshak Tekin, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programının Değerlendirilmesi*, 128.

319 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012),* 160.

320 Yakup Keskin, "Yeterlilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümlerinin Değerlendirilmesi", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 5/ 3 (Aralık 2015), 313.

321 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012),* 161.

dışındaki alanların derslerini de vermek durumunda kalmıştır. 2009 tarihinde yapılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri I. İstişare ve Koordinasyon Toplantısı Sonuç Raporu'nda da "İlahiyat Fakültesi bulunmayan üniversitelerde bu bölümlerin açılmaması gerekmektedir. Bu durum, alan derslerinde zayıf yetişmiş bir öğretmen profilinin ortaya çıkmasına sebep olacaktır." denilerek bu soruna işaret edilmiştir.[322]

Yukarıdaki değerlendirmelere ek olarak, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Bölümleri'nin eğitim fakültelerine aktarılmasından etkilenen bir paydaş olarak, bölümde okuyan öğrencilerin görüşlerine yer vermek uygun olacaktır. Kayamakcan-Zengin-Yiğit'in bölüm öğrencileri üzerinde yaptıkları 2011 tarihli araştırma sonuçlarına göre; araştırmaya katılan öğrencilerin %75,3'ü eğitim fakültesinde uygulanan Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programını, %78,7'si alan derslerini, sayı ve süre olarak yetersiz bulmaktadır. Bu tespit, yukarıda dile getirilen eleştiriler ile örtüşmektedir. Öğrencilerin Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Eğitimi bölümlerinin eğitim fakültesi bünyesinde yer almasına ilişkin görüşleri ise birbirinden farklılaşmakta ve arada kalmışlığı yansıtmaktadır. Öğrencilerin %45,9'u eğitim fakültesinde yer almasını desteklemezken kendilerini ilahiyat fakültesine ait hissetmeleri konusunda ise bu oran düşmektedir (%27,5).[323]

Sonuç olarak; adı geçen bölümün eğitim fakültesine aktarılmasının program, öğretim elemanı ve öğrencilerin donanımları açısından pek çok sorunun ortaya çıkmasına sebep olduğu yapılan değerlendirmelerde kendisini göstermektedir. 2006 yılında alınan kararın, bilimsel ve pedagojik verilere dayalı olarak alınmadığı; kararda, din kültürü öğretmeninin nasıl bir zihniyet ile yetişmesi gerektiğine dair bir

322 İÜHAYEF, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri I. İstişare ve Koordinasyon Toplantısı Sonuç Raporu* akt.Tekin, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programının Değerlendirilmesi*, 213.Raporda ayrıca bölümün program yeterliliği ile ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir.

323 Öğrencilerin %39'u ise Eğitim Fakültesinde bulunmayı desteklediğini, %15,1'i kararsız olduğunu belirtmiştir. Kaymakcan vd, "Öğrencilerin Gözüyle Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri Üzerine Bir Araştırma", 122-130.

paradigma değişikliğini ifade eden ideolojik/siyasi biçimlendirme çabasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, ilerleyen süreçte, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Bölümleri eğitim fakültelerinin bünyelerinden çıkarılarak tekrar ilahiyat fakülteleri bünyesine alınmıştır.

8. 2009-2018 Yılları Arasında İlahiyat Fakülteleri ve Programları

İlahiyat fakülteleri programlarının bir üst bölümde 2009 yılına kadar değerlendirilmesi yapılmıştı. 2009 yılından sonra fakülte programlarında görülen önemli bir değişiklik, hazırlık sınıfı uygulamasının tekrar başlamasıdır. 1998-1999 öğretim yılından itibaren kaldırılan hazırlık sınıfları, 2009-2010 öğretim yılından itibaren, 8 ilahiyat fakültesinde sırf Arapça öğretilmek amacıyla zorunlu olmak üzere açılmıştır. Bu fakültelerde, birinci sınıftan itibaren mesleki derslerin en az %30'unun Arapça anlatılarak işlenmesi zorunlu hale getirilmiştir. Bazı ilahiyatlarda ise isteğe bağlı hazırlık sınıfı uygulaması başlatılmıştır.[324] Yüksek Öğretim Kurulu, 22.07.2009 tarihli toplantıda, zorunlu veya isteğe bağlı Arapça hazırlık sınıfı bulunan ilahiyat fakültelerinde uygulanmak üzere "İlahiyat Lisans Programı" hazırlamıştır. Programda, toplam kredinin -ortak zorunlu dersler hariç- 150 olmasına ve bu kredinin 118'inin zorunlu, 32'sinin seçmeli olmasına, seçmeli derslerden Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslâm Tarihi ve Sanatları bölümlerinin her birinden en az 8 krediye yer verilmesine, fakültelerin 4 krediye kadar 1 veya 2 zorunlu ders/dersler ilave edebilmesine karar verilmiştir.[325] İlahiyat Milli Komitesi tarafından hazırlanan bu yeni program haricinde hazırlık sınıfı bulunmayan fakültelerde 1998 programı uygulanmaya devam etmiştir.[326]

Aşağıdaki Tabloda 1998-1999 programı ve 2009 programı karşılaştırılmalı olarak verilmiştir.

---

324 Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 439; Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü(1997-2012)*, 157.

325 Keskiner-Gürer, "Ülkemizdeki Yüksek Din Öğretimi Programların Yerel ve Küresel Perspektiften İncelenmesi ", 2452.

326 Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler", 224.

Tablo 16: 1998-1999 İlahiyat Lisans Programı ve 2009 İlahiyat Fakültesi Programı

İlâhiyat Lisans Bölümünde 1998-1999 Yılında Uygulanan Ders Programı[327]	**YÖK İlâhiyat Milli Komitesinin 2009'da Hazırladığı İlâhiyat Fakültesi Programı**[328]
Arapça	Arapça
	Arap Dili ve Edebiyatı
Kur'an Okuma ve Tecvit	Kur'an Okuma ve Tecvid
Kur'an'ın Ana Konuları	
	İslâm İnanç Esasları
	İslâm İbadet Esasları
Tefsir Tarihi ve Tefsir Usûlü	Tefsir Tarihi ve Usûlü
Tefsir	Tefsir
Kur'an Tercüme Teknikleri	
Hadis Tarihi ve Hadis Usûlü	Hadis Tarihi ve Usûlü
	Hadis
	İslâm Hukukuna Giriş
İslâm Hukuk Usûlü	İslâm Hukuk Usûlü
İslâm Hukuku	İslâm Hukuku
Sistematik Kelâm	Sistematik Kelâm
Kelâm Tarihi	Kelâm Tarihi
Kelâm Okulları	
İslâm Mezhepleri Tarihi	İslâm Mezhepleri Tarihi
Tasavvuf Tarihi ve Felsefesi	
	Tasavvuf
İslâm Ahlâk Felsefesi	İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi
İslâm Tarihi	İslâm Tarihi
	Siyer
İslâm Medeniyeti Tarihi	İslâm Medeniyeti Tarihi
Türk-İslâm Sanatları Tarihi	Türk-İslâm Sanatları Tarihi
Türk İslâm Edebiyatı	Türk İslâm Edebiyatı

327 Ev, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme,* 264.

328 Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler", 256-257.

Mantık	Mantık
İslâm Felsefesi Tarihi	İslâm Felsefesi Tarihi
	Felsefe Tarihi
İlkçağ Felsefesi Tarihi	
Yeniçağ Felsefesi Tarihi	
Din Felsefesi	Din Felsefesi
Din Eğitimi	Din Eğitimi
Din Sosyolojisi	Din Sosyolojisi
Din Psikolojisi	Din Psikolojisi
Dinler Tarihi	Dinler Tarihi
Psikolojiye Giriş	
Sosyolojiye Giriş	
Temel Bilgi Teknolojileri	
Dinî Hitabet	Hitabet ve Meslekî Uygulama
	Bitirme Ödevi
	Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim
Seçimlik Dersler	
Beden Eğitimi/Güzel Sanatlar	
Atatürk İlke ve İnkılâpları	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Türk Dili	Türk Dili
Yabancı Dil	Yabancı Dil

Program 1998 programı ile karşılaştırıldığında derslerde çok büyük bir değişiklik gözükmemektedir. 2009 programında, bir önceki programda yer alan Kur'an Tercüme Teknikleri, Kelâm Okulları, Psikolojiye Giriş, Sosyolojiye Giriş, Temel Bilgi Teknolojileri gibi derslerin yer almadığı, bir önceki programda bulunan felsefe derslerinin Felsefe Tarihi adı altında birleştirildiği görülmektedir. İslam İnanç Esasları, İslam İbadet Esasları, Hadis, İslam Hukukuna Giriş, Siyer ve Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim, 2009 programına yeni eklenen derslerdir. 2009 programında hazırlık sınıfı bulunduğundan diğer dönem-

lerdeki Arapça derslerinin oranı düşürülmüştür. Bir önceki bölümde ifade edildiği üzere, 2012 yılında tekrar ilahiyat fakültelerine aktarılan Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümlerinin öğretim programı ise, değiştirilmemiştir.[329]

2009 yılında ilahiyat fakülteleri açısından bir diğer değişiklik de öğretmenlik formasyonu alanında gerçekleşmiştir. YÖK, 27 Ağustos 2009'da fen-edebiyat ve ilahiyat fakültesi öğrencilerine yüksek lisans yoluyla formasyon verilmesi uygulaması yerine, formasyonun lisans düzeyinde verilmesi yönünde yeni bir karar almıştır. YÖK'ün aldığı karara göre 2009-2010 öğretim yılından itibaren İstanbul, Marmara, Atatürk ve Uludağ üniversitelerinin fen-edebiyat ve ilahiyat fakültelerinde lisans öğretimi sırasında pedagojik formasyon derslerinin verilmesi planlanmıştı. Kararın sadece belirli üniversiteleri kapsaması adaletsizlik olarak yorumlanmış ve sonraları Dokuz Eylül, Erciyes, İnönü, Selçuk ve başka üniversiteler karara itiraz ederek bu haktan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Ancak Eğitim Sen'in 2010'da açtığı dava ile bu kararın Danıştay tarafından yürütmesi durdurulmuştur. [330] 21 Ocak 2011 yılında alınan karar ile birlikte ise; öğretmenlik sertifika programlarının sadece eğitim fakülteleri bünyesinde açılması karara bağlanmıştır.[331] Ortaöğretim alan öğretmenliği için uygulanan tezsiz yüksek lisans programının, 2010-2011 öğretim yılından itibaren kaldırılmasına bunun yerine; belirli kontenjanlar dahilinde, iki yarı yıllık olarak verilecek pedagojik formasyon eğitimine geçilmesine karar verilmiştir. Formasyon almak isteyen mezunların diploma notunun da 4 üzerinden en az 2,5 olması şartı getirilmiştir.[332] Bu karar ile mezunların yanı sıra ilahiyat fakülteleri son sınıf ve beşinci yarıyılında olan öğrencilerin de formasyondan yararlanmasını sağlayacak kriterler

329 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012),* 156.

330 Kemal İnal, "Pedagojik Formasyon Sertifika Programı", *Akademik Bülten* 9/1 (2011), 21-22.

331 Yakup Keskin, "Yeterlilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümlerinin Değerlendirilmesi", 306.

332 Murat Özoğlu, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Sorunları", *Seta Analiz* 17 (Şubat 2010), 11.

yürürlüğe girmiştir.[333] YÖK'ün 20 Şubat 2014 tarihinde yayınlamış olduğu Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar çerçevesinde, üniversitelerin kurumsal kapasitesine bağlı olarak en erken lisans programlarının birinci sınıfını (ikinci yarı yılını) tamamlamış öğrencilerin, program açma izni verilen ilgili üniversitelerin eğitim/eğitim bilimleri fakültesi ve eğitim bilimleri bölümünde açılan pedagojik formasyon eğitimi sertifika programına başvurabilecekleri ancak kontenjandan fazla öğrenci başvurusu olması durumunda daha üst sınıflarda olan öğrencilere öncelik tanınacağı hükmü yer almıştır. Sertifika programı için ödenecek ücrete dair usul ve esaslar da yayınlanan bu kararda belirlenmiştir.[334]

Mevcut uygulama 2017 yılına kadar devam etmiş, Yüksek Öğretim Kurulu, 23.06.2017 tarih ve 75850160-104.01.07.01-43446 sayılı yazı ile; dini bilimler eğitimi yapılan fakültelerin mevcut lisans programlarının kredisinin 150 ile sınırlanarak, program içine en az 25 kredilik pedagojik formasyon derslerinin yerleştirilmesine ve hazırlık sınıfı ile birinci sınıf öğrencileri için gerekli düzenlemenin yapılabileceğine karar vermiştir. Ardından YÖK, 19.07.2017 tarihinde üniversitelere gönderdiği yazı ile, ilgili fakültelerden ve öğrencilerden gelen talepler doğrultusunda halen lisans eğitimine devam eden 2. 3. ve 4. Sınıf öğrencileri için de lisans programı içine dâhil edilerek ve/veya (öğretmenlik uygulaması dersleri hariç) bazı derslerin yaz döneminde verilmek üzere düzenlenmesine ve buna göre hazırlanacak yeni ders programlarının YÖK'den onay alınması kaydıyla uygulanabileceğine karar verildiğini bildirmiştir.[335] Bu son düzenleme ile birlikte uzun bir sürenin ardından, ilahiyat ve diğer yüksek din öğretimi yapan fakülte öğrencileri, lisans öğrenimleri esnasında pedagojik formasyon alma imkanına kavuşmuşlardır. Hali hazırda uygulama bu yöndedir. Ancak

333 Macit Yılmaz, "İlahiyat Fakültesi Mezunlarına Verilen Pedagojik Formasyon Eğitiminin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum ve Kaygı Düzeyleri Üzerindeki Etkileri", *Bilimname 28* (2015/1), 294.

334 Yükseköğretim Kurulu (YÖK), "Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar" (Erişim 22 Ocak 2019).

335 memurlar.net, "İlahiyat öğrencilerine formasyon kararında yeni düzenleme" (Erişim 22 Ocak 2019).

2018 yılının son aylarında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından açıklanan 2013 Eğitim Vizyonu Belgesi, öğretmenlik mesleği ile ilgili olarak yeni düzenlemeler yapılacağını ilan etmiştir. Buna göre; "sertifikaya dayalı pedagojik formasyon uygulaması" kaldırılacak yerine yurt sathında kolay erişilebilir lisansüstü düzeyde 'Öğretmenlik Mesleği Uzmanlık Programı' açılacaktır. Bu program mesleki gelişim çerçevesinde Millî Eğitim Bakanlığı'nda öğretmenlik hakkı kazanan adaylara uygulanmaya başlayacaktır."[336] Buradaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, Milli Eğitim Bakanlığı, formasyon eğitimini öğretmen adayları atandıktan sonra kendi belirlediği bir program çerçevesinde verecektir. Bu durumda ilahiyat fakültelerinde lisans eğitimi içinde verilen formasyon derslerinin devam edip etmeyeceği belirsizliğini korumaktadır.

2011 yılında yüksek din öğretimi alanında, atılan önemli adımlardan biri de bazı üniversitelerde ilahiyat fakültesi ya da farklı bir isimle benzer amaçları olan fakültelerin (İslami İlimler Fakültesi vb.) açılmasıdır. 2011-2012 öğretim yılı için öğrenci almak üzere ÖSYM kılavuzunda yer alan bu fakültelerle beraber ilahiyatların sayısı 70'i geçmiştir. Bu süreçte tekrar hazırlık sınıfı uygulamasına dönülmüş programlarda kısmen değişiklikler yapılarak Temel İslam Bilimleri derslerinin kredileri artırılmış bazı din bilimleri ile ilgili derslerin kredileri düşürülmüştür.[337] İlerleyen yıllar içinde, yüksek din öğretimi kurumu olarak İslami ilimler fakültesi dışında farklı isme sahip üç fakülte daha açılmıştır: İlahiyat Bilimleri Fakültesi,[338] Dini İlimler Fakültesi ve Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi.[339]

Farklı isim ile açılmış olan bu fakültelerin programları incelendiğinde bazı derslerin isimleri ve verildikleri dönem sayıları dışında genel olarak büyük bir farkın olmadığı görülmektedir. Ancak; haliha-

336 Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), "2023 Eğitim Vizyonu" (Erişim 23 Ocak 2019).

337 Aşıkoğlu, "Yüksek Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretimi", 221-223.

338 Mardin Artuklu Üniversitesi, "İlahiyat Bilimleri Fakültesi" ismiyle Bakanlar Kurulu'nun 04.04.2011 tarih ve 2011/1595 sayılı kararı ile kurulmuştur. Daha sonra Bakanlar Kurulu'nun 14.03.2016 tarih ve 2016/8700 sayılı Kararnamesi ile Fakülte'nin adı "İslami İlimler Fakültesi" olarak değiştirilmiştir. Bkz. Mardin Artuklu Üniversitesi (MAÜ), "Hakkımızda" (Erişim 25 Ocak 2019).

339 Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, 66.

zırda kapatılmış bulunan Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi programında, diğer fakültelerde bulunmayan; öğrencilere yaşadıkları ülkeyi ve dünyayı daha iyi anlamalarına fırsat sağlayacak; toplum, ekonomi, siyaset ve tarih (dünya, medeniyet, Türk, İslâm Dünyası) alanında geniş bir perspektif sunmayı hedeflen bazı derslerin varlığı dikkat çekmekteydi.[340] Bu ders isimlerinden bazıları şu şekilde idi: Dünya Medeniyetleri ve Küresel Karşılaşmalar: MS 1300'den Önce ve Sonra, Çağdaş İslam Dünyası ve Toplumları, Toplum ve Kültürü Anlamak, Siyaset ve Ekonomiyi Anlamak.

2013 yılında gelindiğinde, YÖK'ün -diğer bölüm programları gibi- ilahiyat programlarını da serbest bırakmasıyla birlikte yüksek din öğretimi sahasında, dört farklı program uygulayan fakülte ortaya çıkmıştır: lisans derslerinin en az %30 u Arapça olmak üzere zorunlu Arapça hazırlık sınıflı, zorunlu hazırlık sınıflı ancak eğitim dili Türkçe, isteğe bağlı hazırlık sınıflı ve hazırlık sınıfı bulunmayan. Programların içerikleri fakültelere bırakıldığından birtakım farklılıklar arz edebilmiştir. Uygulanan dört farklı program şunlardır: "28 şubat sürecinde Arapça hazırlıkların ve formasyon derslerinin kaldırılması ile şekillenen program, 2009 İlahiyat Milli Komitesi tarafından oluşturulan zorunlu hazırlıklı ve derslerin %30 unun Arapça olduğu program ile 2013 yılında İlahiyat Çalışma Grubu tarafından oluşturulduğu belirtilen ancak 15.08.2013 tarihinde YÖK genel kurulundan bir takım önemli değişiklere uğratılarak çıkarılan program ve YÖK yürütme kurulu üyesi İbrahim Hatipoğlu, tarafından aynı programın tadil edilmesi ile ortaya çıkan program." 15.08.2013 tarihinde YÖK genel kurulunda oy çokluğu ile kabul edilen program haricinde diğer programlar 1983'te hazırlanan programın büyük ölçüde tekrarı şeklindedir. Sadece derslerin ağırlıklarında birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin; İlahiyat Milli Komitesinin programında Temel İslam bölümleri dersleri %60,1; Felsefe ve Din Bilimleri %24,5 ve İslam Tarihi ve Sanatları bölümü %15,2 şeklinde iken Hatipoğlu'nun programında oranlar sırasıyla %65,5; %18,9; %15,5 şeklinde gerçekleşmiştir. YÖK genel kurulundaki

340 Üniversite kapatıldığından bilgilerin alındığı site adresi de aktif değildir.

programda ise; felsefe dersleri kaldırılmış din bilimleri dersleri, sanat alanı dersleri ile Kelam derslerinin kredileri oldukça düşürülmüştür.[341] 136 kredilik programda, 86 kredi Temel İslam Bilimleri bölümüne; 18 kredi, Felsefe ve din bilimleri bölümüne ve 16 kredi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümüne ayrılmıştır.[342] İlahiyat fakülteleri mensuplarının büyük çoğunluğunu memnun etmekten uzak olan bu program bir direnç ile karşılaşmış ve program geri çekilmiştir. Hali hazırda İlahiyat/İslami ilimler fakülteleri müfredatlarının %30'luk kısmını belirleme hakkına sahiptir ve her ilahiyat fakültesi kendi programını hazırlayıp senatosu eliyle resmiyet kazandırabilmektedir.[343] Ancak yine YÖK tarafından belirlenen her dönemde okutulması zorunlu dersler yüzünden program dolmakta, fakültelere yeterli serbestlik alanı kalmamaktadır.

Ancak 2015 yılına gelindiğinde, YÖK 1 Temmuz 2015 tarihli Yürütme Kurulu toplantısında aldığı karar ile ilahiyat müfredatına bir kez daha müdahale ettiği görülmektedir. Karara göre; Kur'an-Kerim dersinin her dönem, Arapça, Hadis, Fıkıh ve Tefsir dersleri en az altı dönem olmak üzere okutulacaktır. Bu karar da 2013 yılı kararı gibi tepki ile karşılanmış ve bazı öğretim elemanları kararın geri çekilmesi için imza toplamış[344] ancak bir netice alınamamıştır.

8.1. 2009-2018 Yılları Arasında İlahiyat Fakülteleri Programlarının Değerlendirilmesi

2009 yılından başlamak üzere ilahiyat programları ile ilgili yapılacak bir değerlendirmede şunları söylemek mümkündür. 2009-2010 öğretim programı ile 1998-1999 programı karşılaştırıldığında, yeni programda Arapça derslerinin kredisinin azaltıldığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak 2009-2010 öğretim yılından itibaren hazırlık eğitiminin

341 Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler", 224-225.

342 Programın içeriğinin eleştirisi için Bkz: Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, 67-69.

343 Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler", 238.

344 Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, 70.

yeniden başlamış olması gösterilebilir.[345] Karadaş'a göre; bu program normalleşme sürecinde hazırlanmış olmasına rağmen 28 Şubat sürecinde programdan çıkarılan pedagojik formasyon derslerine yer vermemiştir. Bu programdaki en önemli yenilik, din hizmetleri fonksiyonuna yönelik ilk defa "Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim" ile "Hitabet ve Mesleki Uygulama" adıyla derslerin konulmuş olmasıdır. Gerçi bu dersler Yüksek İslam Enstitüleri'nin ve Uludağ İlahiyat Fakültesi gibi bazı fakültelerin programlarında olsa da kalıcı olarak yer alması bu programla birlikte gerçekleşmiştir.[346] Bunun din hizmetleri açısından olumlu olduğu aşikardır. 2010 ile başlayan zorunlu hazırlık sınıfı ile birlikte, lisans düzeyinde derslerin %30 Arapça okutulması uygulaması, fikir olarak temel kaynakları okuyabilecek düzeyde Arapçaya hâkim ilahiyat öğrencileri yetiştirmeyi amaçlasa da fiilen yürümemekte gerek öğrencilerin Arapça bilgileri gerekse hocaların dersi tamamen Arapça işleme tecrübesizlikleri sebebiyle çok az hoca bunu başarabilmekte; bu durum da çoğu zaman öğrencilerin memnuniyetsizliğine sebep olmaktadır.[347]

İlahiyat müfredatı açısından en tartışmalı yıl şüphesiz 2013 yılı olmuştur. 2013 yılında YÖK yürütme kurulunda kabul edilen ve uygulanması talep edilen program ile ilgili olarak üzerinde uzlaşılan husus, YÖK'ün fakültelere mutlak olarak uygulanması kaydıyla program dayatmasının yetki aşımı olduğu yönündedir. O dönem, karara muhalefet eden YÖK üyesi, Durmuş Günay da YÖK'ün diğer fakültelere yönelik böyle bir tasarrufunun bulunmadığını ifade ederek karara muhalefet şerhi koymuştur. Demircan' göre ilahiyat fakültelerine müdahale etme uygulamaları ne yazık ki ihtilal dönemlerinden kalma bir anlayıştır. Bu aynı zamanda dayatmacı ve tek tipleştirici bir yaklaşımdır.[348]

345 Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, 156.

346 Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler", 224.

347 Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, 41.

348 Demircan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, 66.

2014 yılında YÖK'ün; genel kurulunda yapılan toplantı ardından, Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretmen ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programları'na öğrenci alımını durdurduğunu ilan etmesi ile eğitim fakültesi bünyesinden tekrar ilahiyat fakültelerine alınan bölümlerin akıbetini belirsizleştiğini söylemek mümkündür.[349] Gerçi, YÖK aynı toplantıda ilahiyat fakültelerinden Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümlerine geçişin mümkün olduğu da karara bağlanmıştır. Buna göre; 2014-2015 eğitim öğretim yılında ilahiyat/islami ilimler fakültelerinde ikinci sınıfı bitiren öğrencilerden isteyenlerin, üniversite senatolarınca öneriler ve YÖK tarafından kabul edilen kontenjanlar dâhilinde- ki her ilahiyat için 40 kontenjan ayrılmıştır- kayıtlarının İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği programlarına yapılması mümkün olacaktır. İlahiyattan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü'ne geçmek için başvuran öğrencilerin alttan derslerinin olmaması ve not ortalamasının 4 üzerinden en az 2.5 olması şartını taşımaları gerekmektedir. 2014-2015 yılı için bu bölüme geçiş yapmak isteyen öğrenci sayısı neredeyse yok denecek kadar az olmuştur. Öğrencilerin başvuruda bulunmamasının nedenleri olarak; alınması gereken ilave dersler sebebiyle öğrencilerin sene kaybına uğrama endişesi, bölüm mezunu olmanın atamaya dair herhangi bir önceliğinin bulunmaması, fakülte mezunu olan tüm hak sahiplerinin istedikleri üniversiteden, bedelini yatırmak sureti ile 1 veya 2 ay gibi kısa bir süre de formasyon eğitimlerini alabilmeleri gibi nedenler sıralanmaktadır.[350] Bölümlerin resmi olarak kapatılmadığı dönemde, 2017 yılının Kasım ayında, dönemin Adalet Bakanı konu ile ilgili olarak "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümleri son mezunlarını vermiş ve fiilen kapanmıştır." diyerek fiili durumu ifade etmiştir.[351] Ayrıca, bazı ilahiyat/İslâmi ilimler fakültele-

349 Bu kararın doğurabileceği muhtemel sorunlara dikkat çeken bir rapor için bkz. Değerler Eğitimi Merkezi (DEM), "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümlerine İlişkin Değerlendirme" (Erişim 22 Ocak 2019).

350 Kızılabdullah, "Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitim Programları", 33.

351 Bekir Bozdağ, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümleri son mezunlarını vermiş ve fiilen kapanmıştır", *Twitter* (25 Kasım 2017, 18:16).

rinin bu bölümleri, YÖK'ün tasarruf tedbirleri kapsamında öğrencisi olmayan bölümlerin kapatılmasına yönelik gönderdiği tavsiye yazısı doğrultusunda kapatma yolunu seçtiği bilinmektedir.

İlahiyat programları ile ilgili olarak değerlendirme yapılması gereken bir başka konu da pedagojik formasyon meselesidir. 2009'dan sonra genel olarak öğretmenlik formasyon eğitimi ile ilgili olarak bir dizi gelişme yaşandığı üst bölümde ifade edilmişti. Tezsiz yüksek lisans şeklinde verilen pedagojik formasyon eğitimine dair eleştiriler[352] bir yana, bu uygulamadan vazgeçilmesinin ardından 2011-2017 yılları arasında ilahiyat fakültesinde okuyan öğrencilerin formasyon eğitimlerini eğitim fakültelerine bağlı olarak almalarının sakıncaları da ilahiyat çevrelerince dile getirilmekteydi. İlahiyat programlarına dair tebliğinde bu konuya değinen Cafer Karadaş; daha önceleri hiçbir ek ücret ödenmeksizin alınan pedagojik formasyon derslerinin, eğitim fakültelerinden para ile satın alındığı ücretli bir hizmete dönüşmesini eleştirerek bunun öğrenciye maddi anlamda külfet getirdiğini ifade ediyordu.[353] Benzer şekilde, Cemal Tosun da; mevcut yüksek din öğretimi kurumlarının istihdama yönelik yeterlikleri kazandırmaktan kaçınamayacağını, kaçındığı takdirde ise mezunların istihdamını bekler konuma düşeceğini belirterek bu yeterliklerin lisans eğitimi içinde, entegre olarak kazandırılmasının önemine dikkat çekmekteydi.[354] Aşıkoğlu ise; öğretmenlik eğitimi derslerinin fakülte programında yer almamasının ilahiyat fakültelerinin öğretmen yetiştiren kurumlar olma özelliğini yok edeceğini belirtmekte ve fakültelerin bu konudaki birikimleri dikkate alınarak formasyon hakkının iade edilmesinin gerekliliğine işaret etmekteydi.[355] 2017 yılında formasyon derslerinin İlahiyat Lisans Programı içine alınmasının gerek öğrenciler açısından gerekse ilahiyatların öğretmen yetiştirme fonksiyonunu geri kazanması

352 Bkz. İnal, "Pedagojik Formasyon Sertifika Programı"; Kavcar, "Cumhuriyet Devrinde Dal Öğretmeni Yetiştirme."

353 Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler", 227.

354 *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?* 276.

355 Aşıkoğlu, "Yüksek Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretimi", 227-229.

bakımından arzu edilen ve beklenen bir gelişme olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2018 yılı itibariyle ülkemizde, Vakıf ve Devlet Üniversitesi statüsünde, öğrenci alımı gerçekleştiren 87 Yüksek Din Öğretimi kurumu faaliyet göstermektedir. Bu kurumların 60 tanesi İlahiyat, 25 tanesi İslami İlimler, 1 tanesi Dini İlimler (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi) ve 1 tanesi de Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi[356]) adını taşımaktadır. Bu sayıya, Kazakistan Ahmet Yesevi İlahiyat Fakültesi, Kırgızistan Manas İslami İlimler Fakültesi, Kıbrıs Yakın Doğu İlahiyat Fakültesi ve Kıbrıs (Sosyal Bilimler Üniversitesi) Dini İlimler Fakültesi eklendiğinde sayı 91'e yükselmektedir.[357] Gelinen nokta itibariyle, yüksek din öğretimi kurumlarının sayılarının büyük oranda arttığı, "Dini İlimler" ve "İslam ve Din Bilimleri" gibi farklı isimler taşıyan fakültelerin, ilahiyat fakültesi ya da İslami ilimler fakültelerine dönüştüğü görülmektedir. Bu durumda isim farklılığı iki isme indirgenmiş bulunmaktadır. Ancak bu durumda bile şu soruların cevap beklediği tespitinde bulunmak mümkündür: Gerek öğrenci alımı gerek akademisyen sayısı ve gerekse istihdam edilecek mezun açısından yüksek din öğretimi alanında bu kadar kuruma ihtiyaç var mıdır? Bu kurumların öğretim programı, mezunları ve öğretim elemanlarının kalitesi hangi düzeydedir? Son yıllarda ortaya çıkan isim çeşitliliği nasıl bir arayışı yansıtmaktadır?

Yüksek din öğretimi kurumlarının tarihi sürecine bakıldığında, ilahiyat fakültelerinin akademik yapısı ve programlarında farklı dönemlerde çeşitli değişiklikler yapılsa da Aşıkoğlu'nun ifadesi ile "değişikliklerin öğretmen yetiştirme veya din hizmetleri alanına yönelik olduğu söylemez. Başlangıçtan itibaren din mütehassısı yetiştirme, görevi her dönem ağır basmıştır." Oysa günümüzde din eğitimi ve

356 24/06/2019 tarihli ve 1157 sayılı Cumhurbaşkanı kararının ekinde yer alan 2. Madde ile Dini İlimler Fakültesi'nin adı İslami İlimler Fakültesi, Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi'nin adı ise İlahiyat Fakültesi olarak değiştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Kararı (CK), *Resmî Gazete* 30812 (25 Haziran 2019), Karar No. 1157, md. 2/1.

357 genctercih, "2018 İlahiyat- İslami İlimler Kontenjan ve taban sıra incelemesi" (Erişim 30 Haziran 2019).

din hizmeti sunulabilecek alanlar geçmişe kıyas götürmeyecek derecede genişlemiştir. Günümüzde ilahiyat fakültelerinin programlarının, mezunlarına yeni problemleri analiz edip çözebilecek bir yetkinliği kazandırmaya müsait olup olmadığı tartışmalıdır. Fakültelerin istihdam alanları ile ilgili misyonunu yeterince yerine getiremediği ile ilgili tartışmalarda ilahiyat fakültelerinin ana görevinin ilahiyatçı, yani "din mütehassısı" yetiştirmek olduğunu savunanlar bulunmaktadır.[358] Diğer taraftan, ilahiyat fakültelerinde verilecek olan eğitimi, istihdam alanları ile ilişkilendirmeden yürütmenin mümkün olmadığı da ifade edilmektedir. Ayrıca, Turan'ın değerlendirmesine göre; ilahiyat fakülteleri, kuruluş döneminde yüksek diniyyat mütehassıslığı' olarak ifadesini bulan din konusunda uzman "mütefekkir" yetiştirme amacından giderek uzaklaşarak dindar "mütedeyyin" yetiştirme amacına doğru kaymaktadır.[359]Sonuç olarak gelinen noktada, temel bir problem olarak üzere, ilahiyat fakültesinin amacının ve buna uygun programın ne olması gerektiği sorusu hala cevap bulmuş değildir.

İlahiyat fakültesi ilk kurulduğu günden bu yana ideolojik /siyasi/konjonktürel pek çok müdahaleye maruz kalmıştır. Fakülte programları ve bölümleşme gayretleri de dönem iktidarlarının hâkim zihniyetinin etkisinde şekillenmekten kendini kurtaramamıştır. Şu an itibariyle ilahiyat/islami ilimler ve benzeri yüksek din öğretimi kurumlarının öğrenci, bina ve öğretim elemanı sayısı bakımından tarihinde hiç ulaşmadığı bir seviye ulaştığı görülmektedir. Fakat bu durum, ilahiyat fakültelerinin kuruluşundan beri var olagelen, problemlerinin azalmasına değil artmasına neden olmuştur.

Kaynakça

Akdemir, A. Selçuk. "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Programlarının Tarihçesi ve Sorunları". *Turkish Studies* 8/12 (2013), 15-28. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5706

358 Aşıkoğlu, "Yüksek Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretimi", 223-224.

359 İbrahim Turan, "Türkiye'de İlahiyat Eğitimi", 64-65, 73.

Akgül, Mehmet. *Türkiye'de Din ve Değişim.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.

Akseki, A. Hamdi. "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında bir Rapor". *Sebilürreşad*, V/ 105 (Haziran 1951). 67-118.

Aktay, Yasin. "İlahiyat Sosyolojisi: Bir Sosyal Değişim Dinamiği Olarak İlahiyat Sorunu". *Milel ve Nihal 9/3 (2012),* 101-135.

Akyürek, Süleyman. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Eğitim-Öğretim Yeterliliklerine İlişkin algıları". Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi Sempozyumu (23-24 Mayıs 2009*) Bildiriler Kitabı.* 491-522. İstanbul: Dem Yayınları, 2011.

Altaş, Nurullah – Yürük, Tuğrul. "Dâru'l Hilâfeti'l Aliyye Medreseleri ve Günümüz İlahiyat Fakültelerinin Program ve Amaç Açısından Karşılaştırılması", *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu Sempozyumu* (16-18 Ekim 2009 Ankara), Yayımlanmamış Tebliğ. 1-15.

Altaş, Nurullah. "Türkiye'de Din Öğretiminde Öğretmen Yetiştirme Sorunu ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri". *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri.*908-919.Ankara: 2009.

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. Öğretmen Yetiştirmede Kalite Sorunları Çalıştayı (1-3 Mart 2005), Ankara: 2005.

Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi: Kürsü 1968-1969.

Arslan, Ali. "Darülfünun ilahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5/ 13 (Haziran, 2007), 9-36.

Arslan, Şeyma. "İlahiyat Fakültelerinin Öğretmen Yetiştirme Fonksiyonu ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Bölümleri". *Dem Dergi* 8/ 2011, 60-65.

Arvas, İbrahim. *Tarihî Hakikatler.* İstanbul: Posta Matbaası.

Aşıkoğlu, N. Yaşar. "Yüksek Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretimi", *Din Eğitimi El Kitabı*, ed: Recai Doğan- Remziye Ege. 215-231. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Aşıkoğlu, Nevzat Y. "Din Eğitimi Biliminin Türkiye'de Bağımsız Bir Bilimsel Disiplin Olarak Doğuşu ve Gelişimi". *Diyanet İlmi Dergi* 30/3 (1994), 85-92.

AÜİİFÖİY, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Öğretim ve İmtihan Yönetmeliği. Resmi Gazete 13903 (22 Temmuz 1971). Erişim 13.10.2018. http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13903.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13903.pdf

AÜİİFÖSY, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Öğretim ve Sınav Yönetmeliği. *Resmi Gazete* 15314 (2 Ağustos 1975). Erişim 22.12.2018. http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15314.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15314.pdf

AÜİİFÖSY, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Öğretim ve Sınav Yönetmeliği. *Resmi Gazete* 16102 (3 Kasım 1977). Erişim 22.12.2018. http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16102.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16102.pdf

Aydın M. Şevki, "İlahiyat Lisans Programının Amaç Sorunu", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler-Müzakereler (16-17 Ekim 2003*), 19-25.Isparta:2004.

Aydın, Hüseyin. "İlahiyat Fakültelerinde Felsefe Öğreniminin Önemi ve Yeniden Düzenlenmesi". *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu (21-23 Ekim 1987*). 319-322. Samsun: 1988.

Aydın, M.Şevki. "Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Olarak İlahiyat Fakülteleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (1995), 59-98.

Aydın, M. Şevki. "Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı". *Tezkire* 31-32 (Mart/Haziran 2003), 106-123.

Aydın, M.Şevki. *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998).* Kayseri: İBAV, 2000.

Ayhan Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.

Ayhan Halis. "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümlerinin İlahiyat Fakülteleri Bünyesinden Alınıp Eğitim Fakültelerine Aktarılması" (Görüşmeci: Z. Şeyma Arslan, Görüşme Transkripsiyonu). *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 6-13.

Ayhan, Halis. "İlahiyat Fakültesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 22/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ayhan, Halis. "Yüksek İslâm Enstitülerinde Din Eğitimi ve Problemleri". Türkiye I. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981). 374-379. İstanbul: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1982.

Bahçekapılı, Mehmet. *Türkiye'de Din Eğitimi'nin Dönüşümü (1997-2012)* İstanbul: İlke Yayınları, 2014.

Bardakoğlu, Ali. "Türkiye'de İslam İlahiyatının Tarihi Gelişimi ve Bugünü". *Alman-Türk İşbirliğinin Konusu Olarak İslam ve Avrupa*. Ankara: Dönmez Ofset, 2015.

Başar, Erdoğan. *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960).* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2004.

Başgil, Ali Fuat. *Din ve Laiklik.* İstanbul: 1995.

Başkurt, İrfan. "Ne Değişti?" (Görüşmeci: Mahmut Zengin, Görüşme Transkripsiyonu), *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 22-25.

Bayraklı, Bayraktar. "İlahiyat Fakültelerinin Programında Yapılması Gerekli Olan Değişiklikler". *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu 21-23 Ekim 1987.* 127-131. Samsun: 1988.

Bedir, Ahmet. "Yozgat İslam Enstitüsü ilk ve Son Müdürü Dr. Ali Şakir Efendi ile Söyleşi", *Journal of Faculy of Theology of Bozok University* 2/2 (2012/2), 1-19.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. hz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Bilgin, Beyza. "T.C Devletinin Din Politikaları: Din Eğitimi," *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim olarak Din Öğretimi Kurultayı (7-9 Nisan 2005)*. 87-108. Malatya: Malatya İnönü Üniversitesi Matbaası, 2005.

Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1998.

Bilgin, Beyza-Selçuk Mualla. *Din Öğretimi ve Özel Öğretim Yöntemleri.* Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.

Bozdağ Bekir. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümleri son mezunlarını vermiş ve fiilen kapanmıştır". *Twitter.* 25 Kasım 2017,

18:16. Erişim 24 Ocak 2019. https://twitter.com/bybekirbozdag/status/934440668868562946

Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2.Baskı, 2005.

Cebeci, Suat. "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 75. Yıl Özel Sayı (1999), 227-235.

CHP, Cumhuriyet Halk Partisi. *VII. Kurultay*. Ankara, 1948.

CK, Cumhurbaşkanı Kararı (Karar No. 1157). *Resmi Gazete* 30812 (25 Haziran 2019). Erişim 15 Ocak 2020. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/06/20190625-9.pdf

Çoban, Mustafa. "Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2012), 94 – 136.

Dağ, Mehmet. "Türkiye'de Din Eğitiminin Bazı Sorunları". *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)*. 380-386. İlahiyat Vakfı Yayınları.

DEM, Değerler Eğitimi Merkezi. "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümlerine İlişkin Değerlendirme". Erişim 22 Ocak 2019. https://media.dem.org.tr/dir/dem/dem/proje/goruntuleme/20181217215033_0.pdf

Demircan, Adnan. *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

Dinçer, Nahid. *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*. hz. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.

Doğan, Recai. "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi Öğretimi*. hz. Fahri Unan-Yücel Hacaloğlu. 227-288. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999.

Efe, Adem. "Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugün Türkiye'de Devam Ede Gelen 'Yeni İlâhiyât Fakültesi' Söylemleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 30* (2013/1), 213-235.

Ev, Halit. "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sistemi ve Din Öğretimi Alanına Öğretmen Yetiştirme". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33(2011), 9-50.

Ev, Halit. *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme.* İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2003.

Ev, Halit. *Türkiye'deki Yüksek Din Öğretimi Kurumları Programlarının Öğretmen Yetiştirme Bakımından Değerlendirilmesi.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Gencer, Bedri. *İslam'da Modernleşme.* İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2. Baskı, 2012.

genctercih. "2018 İlahiyat- İslami İlimler Kontenjan ve taban sıra incelemesi". Erişim 30 Haziran 2019. https://www.genctercih.com/haber_dokuman/YKS-Yuksekogretim-Kurumlari-Sinavi/2018-kontenjanlari/ilahiyat-2018-kont-sira-incelemesi.pdf

Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık,* çev: Hayrullah Örs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.

Gümüşoğlu, Hasan. "Modernizmin Din Politikalarına Etkisi ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyetin ilk yıllarında)". *EKEV Akademi Dergisi* 17/57 (Güz 2013), 295-310.

Hamit Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları.* İstanbul: İslam Medeniyeti Vakfı, 1993.

Hayıt, Halil. "Din Öğretiminde Öğretmenlerin Branşlaşma Meselesi". *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu.* 141-146. Samsun:1988.

Işıkdoğan, Davut. *İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Mezunu Öğretmenlerin Yeterlilikleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Darülfünun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8/ 521-525. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

İlâhiyat Fakültesi Albümü: 1949-1960. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.

İnal, Kemal. "Pedagojik Formasyon Sertifika Programı". *Akademik Bülten* 9/1 (2011), 17-24.

İstanbul Dârülfünûnu: Talimât, 1329.

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü: Şubat 1982. İstanbul: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1982.

İÜHAYEF, İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri I. İstişare ve Koordinasyon Toplantısı Sonuç Raporu.* İstanbul: 2010.

Kara, İsmail. "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2(1) 2009, 1-19.

Karadaş, Cağfer. "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirilme ve Öneriler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?* 205-261. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Kavcar, Cahit. "Cumhuriyet Döneminde Dal Öğretmeni Yetiştirme". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 35/1-2 (2002), 1-14.

Kaya Melüt - Nazıroğlu Bayramali. "İlahiyat Fakültelerinde Pedagojik Formasyon Derslerinin Tarihi Gelişimi", *Modern Dönemde İlahiyat Eğitimi, Müfredatı ve Yöntem Tartışmaları.* 125-141. Samsun: 2010.

Kaya, Mahmut. "İslâm Tetkikleri Enstitüsü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 23/ 56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kaymakcan Recep vd. "Öğrencilerin Gözüyle Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümleri Üzerine Bir Araştırma". *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/22 (Aralık 2011), 103-138.

Kaymakcan, Recep. "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme" (Görüşmeci: Aslıhan Çilekçi-Medine Sevim, Görüşme Transkripsiyonu). *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 14-16.

Kaymakcan, Recep. "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler". *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar 2006), 21-36.

Keskin, Yakup. "Yeterlilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümlerinin Değerlendirilmesi". *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 5/ 3 (Aralık 2015), 304-315. http://dx.doi.org/10.5961/jhes.2015.132

Keskiner Emine –Gürer, Banu. "Ülkemizdeki Yüksek Din Öğretimi Programların Yerel ve Küresel Perspektiften İncelenmesi". *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar (UYK-2011) 27-29 Mayıs 2011*. 3/XVI. 2448-2457. İstanbul; Deomed Yayıncılık.

Kızılabdullah, Şahin. "Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Eğitim Programları", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 5/13 (Şubat 2016), 31-43.

Kirman, M. Ali. "Türk Modernleşmesi ve Yüksek Din Eğitimi". *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu (18-19 Kasım 2009) Tebliğleri.* 55-62. İstanbul, 2010.

Koç Ahmet. "İlahiyat Lisans Programı ve Mezunlarının İstihdam Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu.* 277-284. Isparta:2004.

Koç, Ahmet. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Yeterlilikleri". *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi Sempozyumu (23-24 Mayıs 2009) Bildiriler Kitabı.* 523-552. İstanbul: Dem Yayınları, 2011.

Koç, Ahmet. "İlâhiyat Fakültesi (İlâhiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2003/2), 25-64.

Koçkuzu, Ali Osman. "Yüksek Öğretimde, Din Bilimlerinin Başarılı Öğretilebilmesinde İki Önemli Faktör: İnsan Kaynağı ve Ders Müfredatları". *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*. 63-74.Samsun: Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

Koştaş, Münir. "Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Dünü Bugünü)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Özel Sayı, (Cumh. 75), 1999, 141-184.

Koştaş, Münir. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi". *AÜİF Dergisi* 21 (1989), 1-27.

Köylü, Mustafa. "Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumu Olarak İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Soysal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı Bildiriler ve Tartışmalar*. 428-438. Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2005.

Köylü, Mustafa. "Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi: Nicelik mi Nitelik mi?" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 21-44.

MAÜ, Mardin Artuklu Üniversitesi. "Hakkımızda". Erişim 25 Ocak 2019. http://www.artuklu.edu.tr/islami-ilimler-fakultesi/hakkimizda.

MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. "2023 Eğitim Vizyonu". Erişim 23 Ocak 2019. http://2023vizyonu.meb.gov.tr/

MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. "XII. Milli Eğitim Şurası". Erişim 5 Kasım 2018. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf

MEBTD, MEB Tebliğler Dergisi. Türkiye: Milli Eğitim Bakanlığı,1984. Erişim 13 Ekim 2018. http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/48-1984

MEBTD, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi. Türkiye: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971. Erişim 11 Ekim 2018.http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/35-1971?limitstart=0&order=hits&dir=asc file:///C:/Users/serdar/Downloads/1682-aralik-1971.pdf

MEBTD, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi. Türkiye: Milli Eğitim Bakanlığı,1978. Erişim 11 Ekim 2018http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/42-1978?limitstart=0&order=date&dir=asc

memurlar. net. "İlahiyat öğrencilerine formasyon kararında yeni düzenleme". Erişim 22 Ocak 2019. https://www.memurlar.net/haber/682495/ilahiyat-ogrencilerine-formasyon-kararinda-yeni-duzenleme.html

MÜAEF, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programlarını Değerlendirme Çalıştayı.* İstanbul:2010.

Nevzatoğlu, Zeynep. *Basında Din Eğitimi- Öğretimi Laiklik Tartışmaları (1945-1960).* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Öcal, Mustafa. "İlahiyat Fakültelerinde Programlar ve Bölümleşme". *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu: 21-23 Ekim 1987*. 171-194. Samsun:1988.

Öcal, Mustafa. "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/I (1986),111-123.

Öcal, Mustafa. "İmam-Hatip Liselerinde Din Eğitimi". *Din Eğitimi*, ed: M.

Köylü-N. Altaş. 209-249. Ankara: Gündüz Matbaacılık, 2012.

Öcal, Mustafa. "Yüksek İslam Enstitüsü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (05.02.2017). https://islamansiklopedisi.org.tr/yuksek-islam-enstitusu

Öcal, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011.

Öcal, Mustafa. *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dinî Hayat*. I.Cilt, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

ÖEUYYKPYBÖO, Öğretmen ve Eğitim Uzmanı Yetiştiren Yükseköğretim Kurumlarında Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun. *Resmi Gazete* 20215 (15 Haziran 1989). 15 Aralık 2018. http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20215.pdf

Özoğlu, Murat. "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Sorunları". *Seta Analiz* 17 (Şubat 2010), 4-37.

Öztürk, Veli. *Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi ve Öğretimi ile İlgili Alınan Kararlar ve Değerlendirilmesi.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

Öztürk, Veli. "İlahiyat Fakülteleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı Arasındaki İlişkilerin Tarihi Gelişimi Bağlamında Bazı Çözüm Önerileri". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*. 105-142.Isparta, 2004.

Parmaksızoğlu, İsmet. *Türkiye'de Din Eğitimi.* Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966.

Sarıkaya, Yaşar. "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 13/25 (2008/2), 37-73.

Sarıkaya, Yaşar. *Medreseler ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Şimşek, Ufuk vd. "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri". *Turkish Studies* 7/4 (2012), 2809-2823.

Şişman, Ahmet. "Nasıl bir Din Dersi Öğretmeni İstiyoruz?". *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 4-5.

Tekin, İshak. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programının Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Tosun Cemal-Doğan, Recai. "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılanması Üzerine". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler (16-17 Ekim 2003)*. 487-507. Isparta: 2004.

Tosun, Cemal. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Laiklik ve Din Öğretimi Tecrübesi". *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim olarak Din öğretimi Kurultayı (7-9 Nisan 2005*). 142-161. Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaaası, 2005).

Tosun, Cemal. "Yeni Düzenleme Çerçevesinde DKAB Öğretmenliği ve Din Eğitimi" (Görüşmeci: Aslıhan Çilekçi-Medine Sevim, Görüşme Transkripsiyonu), *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* 4 (2007), 17-21.

Tuğrul Yürük, "Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Anlayışları", *Dini Araştırmalar13/34 (*Ocak-Haziran 2010), 69-86.

Turan, İbrahim. "Türkiye'de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37(2017), 59□77.http://dx.doi.org/10.26650/ilahiyat.2017.19.2.0014

Tülücü, Süleyman. "Merhum Prof. M. Tayyip Okiç'in Eserleri Üzerine". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 253-257.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi 1340-1341. İstanbul: Yeni Matbaa, 1341.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi 1341-1342. İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi 1926-1927. İstanbul: Yeni Matbaa, 1926.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi 1927-1928. İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu Talebe Rehberi 1928-1929. İstanbul: Yeni Matbaa, tarih yok.

Yaşaroğlu M. Kamil. "Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu*. 42-52.Bursa: 2005.

Yavuz, Fehmi. *Din Eğitimi ve Toplumumuz*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1969.

Yılmaz, Macit. "İlahiyat Fakültesi Mezunlarına Verilen Pedagojik Formasyon Eğitiminin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum ve Kaygı Düzeyleri Üzerindeki Etkileri". *Bilimname* 28 (2015/1), 287-310.

YİEY, Yüksek İslam Enstitüleri Yönetmeliği. *Resmi Gazete 14077* (19 Ocak 1972). Erişim 21.05.2018.http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14077.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14077.pdf

YKTHKHK, Yükseköğretim Kurumlan Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. *Resmi Gazete* 17760 (20 Temmuz 1882). Erişim 25.09.2018. http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17760.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17760.pdf

YÖK, Yükseköğretim Kurulu. "Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına İlişkin Usul ve Esaslar". 22 Ocak 2019. http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik//journal_content/56_INSTANCE_rEHF8BIsfYRx/10279/7052802

YÖK, Yükseköğretim Kurulu. "Öğretmen Yetiştirme". Erişim 12 Ocak 2019. https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/ogretmen-yetistirme

YÖK, Yükseköğretim Kurulu. "Tarihçe". Erişim 26 Eylül 2018. http://yok.gov.tr/web/guest/tarihce

YÖK, Yükseköğretim Kurulu. *Eğitim Fakültesi Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları*. Ankara: 1998.http://www.yok.gov.tr/documents/10279/30217/Egitim_fakultesi_ogretmen_yetistirme_lisans_programlari_mart_98.pdf/5e166018-b806-48d5-ae13-6afd-5dac511c

YÖK, Yükseköğretim Kurulu. *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007*). Ankara: 2007. http://www.yok.gov.tr/documents/10279/49665/yok_ogretmen_kitabi/2f55fd61-65b8-4a21-

85d9-86c807414624

Zengin, Z. Salih. "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi". *Dinî Araştırmalar 5/13*(2002), 81-106.

Zengin, Z. Salih. "Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları". *AÜİFD* 44/1 (2003), 187-226.

Zengin, Z. Salih. *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.

Yüksek Din Öğretiminde Bölümleşme Meselesine Tarihsel Tecrübeler ve Model Önerileri ile Bütüncül Bir Bakış

Semra Çinemre

Giriş

Ülkemizde yüksek din öğretiminin tarihsel sürecine eşlik eden "kronik" meselelerinden biri, oldukça yoğun ve tek bir program ile birbirinden farklı istihdam alanlarına mezun yetiştiren bu kurumlar için ideal bir program yapılanmasının nasıl olması gerektiğidir. Uzun yıllardır konunun ele alındığı çeşitli akademik çalışmalarda kurumların, temel istihdam alanları dikkate alınarak yeniden yapılandırılması, bu bağlamda bir bölümleşmeye gidilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda da çeşitli bölümleşme modelleri ortaya konulmuş olup literatürde bu konuya ilişkin zengin bir içerik oluşmuştur. Bunun yanı sıra tarihî seyir içerisinde de yüksek din öğretimi kurumlarımızda bölümleşme uygulamaları tecrübe edilmiştir.

Bu çalışmada bölümleşme konusunun tarihsel süreçten günümüze uygulama tecrübeleri ve ortaya konulan model önerileri ile bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, iki ana başlıktan oluşmakta olup birinci başlıkta tarihsel süreç içerisinde yüksek din öğretimi kurumlarındaki bölümleşme denemeleri incele-

necektir. İkinci başlıkta ise kurumların yeniden yapılandırılması ve bu bağlamda bölümleşmeye gidilmesi önerisinin arka planındaki gerekçeler ortaya konularak ilahiyat akademisyenleri tarafından önerilen çeşitli bölümleşme modelleri ele alınacaktır. Bu noktada, ilk bölümleşme önerilerinden günümüze yaklaşık 35 yıl boyunca (1987-2021) ortaya konulan tüm önerilerin tespiti için geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Ardından model önerileri analiz edilerek ortak yönlerine göre tasnif edilmiş ve yedi kategoride sunulmuştur. Bu öneriler, uzun yıllardır çeşitli bilimsel toplantılarda birçok yönü ile müzakere edilmiş olduğundan, bu çalışmada betimsel bir şekilde sunulmuş ve yeni bir bölümleşme tasarımı ortaya koyma girişiminde bulunulmamıştır.

Uzun yıllardır çeşitli çalışmalarda ayrı ayrı ve farklı akademisyenler tarafından bir yönüyle ele alınan konu, bu çalışmada tarihsel tecrübeler de dahil edilerek detaylarıyla incelenecektir. Çalışmanın bu yönüyle yüksek din öğretiminde bölümleşmeye bütüncül bir bakış açısı sunması ve konunun somut adımların atıldığı aşamaya taşınmasına katkı sunması beklenmektedir.

1. Tarihî Süreçte Yüksek Din Öğretiminde Bölümleşme Uygulamaları

Bu başlık altında tarihî süreç içerisinde yüksek din öğretiminde bölümleşme denemeleri; fikrî arka planları, uygulama esasları ve istihdam alanlarındaki karşılıkları çerçevesinde ele alınacaktır.

1.1. Yüksek İslam Enstitüleri (1959-1982)

Demokrat Parti döneminden itibaren din eğitimi-öğretimi alanında yeni imam-hatip okullarının açılması ve sınıf öğretmeni yetiştiren öğretmen okullarının 9. ve 10. sınıflarına haftada birer saat zorunlu olarak Din Bilgisi dersinin konulması gibi birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Fakat bu yıllarda sadece Ankara'da bulunan ve yalnızca genel lise çıkışlı öğrencileri alan ilahiyat fakültesi, sahadaki ihtiyacı karşılayabilecek sayıda mezun vermemekte idi. Ayrıca mezun vermeye başlayan

imam-hatip liseliler için de dinî yüksek öğrenim görme imkânının sunulması gerekmekte idi. Temel olarak bu ihtiyaçlara binaen 10 Haziran 1959 tarihinde TBMM'de kabul edilen kanuna dayanılarak 19 Kasım 1959 tarihinde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir yüksekokul statüsünde ilk olarak İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştır.[1] Ankara İlahiyat Fakültesi halen faal iken bu alanda paralel yeni bir kurumun açılması, 1924 yılında ilk ilahiyat fakültesinin açılması sırasında dile getirilen "meslek adamı yetiştirmek için ikinci bir fakülte gerekliliği" fikrinin hayata geçirilmesi şeklinde de yorumlanmaktadır.[2]

Yüksek İslam enstitülerinin kuruluşunun fikrî arka planı ise, esasen Ali Fuat Başgil'in bu konudaki görüşlerine dayanmaktadır.[3] Başgil, Bakanlığın talebi doğrultusunda "Yüksek İslam Enstitüsü'ne Ait Teşkilat Projesi" isimli bir taslak[4] hazırlamış ve bu taslakta, kurulacak olan enstitünün hedeflerinin yanı sıra, enstitüde okutulacak ders ve bölümler gibi başlıklara da yer vermiştir. Yüksek din öğretiminde bölümleşme fikrini gündeme getirmesi bakımından önem taşıyan bu taslak plana göre dört sene olan enstitü öğreniminde, ilk sene müşterek ve her şube ikişer devre olmalıdır. Müşterek sınıflarda her öğrenci

1 Bu kurum, ilgili yönetmelikte şu şekilde tanımlanmıştır: "Yüksek İslam Enstitüsü, İslam dininin esaslarına sadık kalarak müsbet ilmin ışığı altında İslam ilimlerini ve bunlara yardımcı ilimleri öğreterek imam-hatip okullarıyla ilköğretim okulları ve diğer ortaöğretim müesseselerine öğretmen yetiştirmek ve aynı okullardaki din dersleri öğretmenlerinin mesleki gelişmelerine yardım etmek suretiyle Milli Eğitim Bakanlığı'nca kurulmuş bir yüksekokuldur. Bu müessese, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ihtiyaçları dışında Diyanet İşleri Teşkilatı'na müftü, vaiz gibi din elemanları yetiştirmekle de vazifelidir." Bkz. Yüksek İslam Enstitüleri Yönetmeliği, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, (31 Temmuz 1961), No 211.

2 Bkz. Halit Ev, "Yükseköğretimde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş (Ankara: Gündüz Yayıncılık, 2012), 257.

3 Ali Fuat Başgil, ilk olarak 1954'te yayımlanan *Din ve Laiklik* adlı eserinde ortaya koyduğu bu fikrin, eski Konya Milletvekili Fahri Ağaoğlu başta olmak üzere diğer bir kısım milletvekillerinin gayretleriyle beş yıl sonra tahakkuk sahasına girmiş olduğunu ve Meclis'te kabul edilen kanuna istinaden kurulabildiğini dile getirmektedir. Bkz. Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik* (İstanbul: Kubbealtı, 2016), 223.

4 Dönemin Maarif Vekili Atıf Benderlioğlu, Başgil'e, ilk olarak İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nün müdürlük vazifesini teklif etmiş, fakat Başgil bunu kabul etmeyince kendisinden Enstitüyü bizzat görüp inceledikten sonra bir rapor hazırlamasını talep etmiştir. Bunun üzerine Başgil, incelemeleri neticesinde müessesenin teşkilat ve tedrisatı hakkında uzun bir rapor ve ders programı hazırlayarak Maarif Vekâleti'ne göndermiştir. Adı geçen bu raporun tam metni için bkz. Başgil, *Din ve Laiklik*, 301-316.

bütün dersleri takip etmeli; son iki sınıfın ikişer devreli ihtisas şubeleri de şunlar olmalıdır:[5]

1. Tefsir ve Hadis Şubesi
2. Fıkıh ve Usul-ü Fıkıh Şubesi
3. Kelam ve Felsefe Şubesi

Her ne kadar 1959 yılında Yüksek İslam Enstitüsü kurulmuş olsa ve üzerine raporlar hazırlansa da 1960 darbesi sonrasında yaşanan gelişmeler Başgil'in hazırladığı tüm bu teklifleri uygulamaya imkân vermemiş ve dolayısıyla proje, büyük ölçüde pratiğe geçirilememiştir.[6]

Yüksek İslam enstitüleri hakkında Başgil'den iki yıl sonra Muhammed Hamidullah'ın hazırladığı bir rapor da enstitülerin akademik yapılanmasıyla ilgili başlıklara temas etmesi bakımından önemlidir. Enstitünün ilk mezunlarını vermesinden önce, 17.08.1962 tarihinde yazdığı bu raporda Hamidullah, önce Avrupa'daki Katolik ve Protestan üniversiteleri hakkında bilgiler vermiş, daha sonra yüksek İslam enstitülerinin akademik yapılanması hakkında görüşlerini şu şekilde ortaya koymuştur:

> ... İmam-hatip talebelerinin yetişme seviyeleri göz önünde bulundurularak Yüksek İslam Enstitülerinde bugün tatbik edilmekte olan Fransız sistemi yerine İngiliz sistemi üzerinde durmak daha faydalı olacaktır…
>
> Yüksek İslam Enstitüsü bir akademi, yani muhtar bir üniversite haline getirilmek mecburiyetindedir. Böyle bir müessesede sekiz senelik öğretim devresi bulunacaktır:
>
> İkinci senenin sonunda imtihanlarda muvaffak olanlar "intermediat" derecesine sahip olacaklardır (ön lisans seviyesi öğretimle ara insan gücünü hazırlamak).
>
> Dördüncü senenin sonunda imtihanlarda muvaffak olanlar "licence" derecesine sahip olacaklardır.

5 Başgil, *Din ve Laiklik*, 307.

6 Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2014), 232-234.

Altıncı senenin sonunda imtihanlarda muvaffak olanlar "Magistrat" derecesine sahip olacaklardır (yüksek lisans diploması alarak yüksek dereceli görevlere hazırlanacaklardır).

Sekizinci senenin sonunda imtihanlarda muvaffak olanlar doktora derecesine sahip olacaklardır.

Intermediat (ön lisans) seviyesinde bütün dersler mecburi olacak, lisans devresinde bazı dersler mecburi, diğerleri seçimlik olacaktır. Bu suretle ihtisaslaşmaya doğru bir temayül başlayacaktır…

… Fakülteler hususunda başlangıç olmak üzere ben şu üç tanesini tavsiye ederim:

a. İslâmi İlimler Fakültesi,

b. Tamamlayıcı İlimler Fakültesi,

c. Yabancı Diller Fakültesi (Bu fakültede yabancı talebeler için Türk lisanı da okutulacaktır).

İslâmi İlimler fakültesi Kur'an ve Tefsiri, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf ve Umumi İslam Kültürü tetkiklerini esas olarak ele alacaktır.

Tamamlayıcı İlimler Fakültesinden astronomi, coğrafya, mukayeseli dinler tarihi, İslam tarihi, arkeoloji, ateizm, komünizm, materyalizm gibi İslam ilimlerini derinleştirmeyi sağlayan dersler ele alınacaktır.

Yabancı Diller Fakültesi; Türkiye, halen kendi lisan imkânlarını boş yere sarf etmektedir. Halen Rusça, Bulgarca, Rumence dillerine hakim çok sayıda insan bulunmaktadır. İslam da yeryüzünde her tarafta bulunduğundan bu dil imkânları değerlendirilmelidir.

Hamidullah'ın modelinde ilk iki seneyi başarı ile tamamlayanların ön lisans, sonraki iki seneyi başarı ile tamamlayanların da lisans derecesi ile mezun olabilmeleri fikrinin daha sonraki yıllarda farklı akademisyenler tarafından da önerilmiş olduğu çalışmanın ilerleyen kısımlarında görülecektir. Fakülteler konusundaki tasarımı ise kendi dönemi ve sonrası için özgün kalmıştır.

Bu öneriler yüksek İslam enstitüsünün bir akademi veya üniversite statüsünde olmasına işaret etmektedir. Ne var ki enstitü, Bakanlı-

ğa bağlı diğer okullar (Eğitim Enstitüleri, Yüksek Öğretmen Okulları) düzeyinde bir yüksekokul olarak kalmıştır.[7]

Bölümleşme tecrübesi açısından bir gelişme; 1978'de yürürlüğe giren bir yönetmelikle üç ayrı bölüm uygulamasının hayata geçirilmesi olmuştur. Buna göre fakülteye giriş yılından itibaren ilk iki yıl ortak dersler alan öğrenciler, 3. ve 4. sınıflarda şu üç bölümde öğrenimlerine devam etmiştir:[8]

1. Tefsir-Hadis Bölümü
2. Fıkıh-Kelam Bölümü
3. İslam Dini ve Esasları Bölümü

Bu bölümleşmenin uygulama ilke ve esaslarına bakıldığında; Tefsir-Hadis ve Fıkıh-Kelam bölümlerinden birine devam edebilmek için ilk dört yarıyılda okutulan derslerin akademik ortalaması en az 3.5; Kur'an-ı Kerim ve Arapça derslerinin ağırlıklı ortalaması ise en az 3 olmalıdır. Öğrenciler, öğretim yılı başlamadan en az on beş gün önce bir dilekçe ile hangi bölüme devam etmek istediklerini enstitü yönetimine bildirirler. Enstitü yönetim kurulu, ilgili şartları ve bölümlerin kontenjanlarını göz önünde bulundurarak öğretim yılı başlamadan bir hafta önce öğrencilerin hangi bölüme devam edeceklerini tespit ederek ilan eder. İstekli öğrenci sayısının kontenjanı aşması halinde öğrencilerin ortalamalarına göre sıralama yapılır.[9] Öğrenciler üç ayrı bölüme ayrıldıktan sonra genel kültür, özel alan (meslek) ve pedagojik formasyon kapsamında farklı yoğunlukta dersler alırlar.[10]

7 Esasında Yüksek İslam Enstitülerinin fakülte ya da akademi olarak öğretime devam etmesi ve akademik kariyer yaptırma hüviyetine kavuşturulması gerektiği, açıldığı yıllardan itibaren gündeme gelmiş ve ilgili çevrelerde tartışma konusu olmuştur. Hatta enstitülerin akademi olma konusu zamanla hükümet programlarında da yer bulmuştur. En nihayetinde, tüm çabalara rağmen bunun gerçekleşmemesi sebebiyle, o günün siyasi ve sosyal konjonktürünün de etkisiyle, öğrenciler dersleri boykot etmeye başlamışlardır. Bkz. Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 196; Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 246-248, 438-439.

8 Bkz. Mustafa Öcal, "Yüksek İslam Enstitüsü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/49; *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü* (İstanbul: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1982), 33.

9 Bkz. *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü*, 98-99.

10 Yüksek İslam enstitülerinde derslerin bölümlere göre dağılım çizelgesi için bkz. Öcal, "Yüksek İslam Enstitüsü".

Enstitüler, 1982 yılında ilahiyat fakültesine dönüştürüldüğü için bu bölüm uygulaması ancak kısa bir dönem içerisinde (1978-1982) tecrübe edilebilmiştir. Literatürde bu bölümlerin, mezunların diplomalarına yansıtılmadığı[11] ve yansıtıldığını[12] belirten çalışmalar mevcuttur. Ancak üzerinde mutabık olunan husus; mezunların bölümleri dikkate alınarak istihdam edilmediğidir.[13] Dolayısıyla yüksek İslam enstitüleri örneğinde bölümleşmenin istihdam alanları açısından pratikte bir karşılığı söz konusu olmamıştır.

1.2. Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi (1971-1982)

1972 yılından itibaren uygulanmak üzere yüksek din öğretimi kurumlarının programlarında köklü değişikliklere gidilmiş ve aynı tarihlerde bu kurumlara, benzer amaçlarla bir yenisi eklenmiştir.[14] Yükseköğretim kurumu olarak sadece yüksek İslam enstitülerine girebilen imam-hatip okulu mezunları için bir alternatif olan bu kurum Erzurum İslâmi İlimler Fakültesi'dir.

İslâmi İlimler Fakültesi, Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 21.11.1969 tarih ve 32 sayılı kararına istinaden 12 Mart 1971 tarihinde kurulmuş olup, tedrisata 1971-1972 ders yılında başlamıştır. Kuruluşunda öğretim süresi beş yıl olarak belirlenen fakülteye, lise çıkışlılar yanında imam-hatip okulu mezunlarına da %40 oranında kontenjan ayrılmıştır. Daha sonraki yıllarda meslek okullarının "Meslek Liseleri" haline dönüştürülmesi üzerine bu fakülte de bütün orta dereceli okul mezunlarını kabul etmeye başlamıştır.[15]

11 Suat Cebeci, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 75 (1999), 231.

12 Mustafa Öcal, "25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 11.

13 Mevlüt Kaya, "İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu,* haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 212-213; Öcal, "25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi", 11; Cebeci, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", 231.

14 Ev, "Yükseköğretimde Din Eğitimi", 259.

15 Mustafa Öcal (ed.), *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 1/44.

İslâmi İlimler Fakültesi'nin kuruluş yıllarında bir bölümleşme modeli uygulanmıştır. Modele göre beş yıl olan fakültenin son üç sınıfında tercih edilebilen bölümler şunlardır:[16]

1. Tefsir ve Hadis Bölümü
2. Fıkıh ve İslam Hukuku Bölümü
3. İslam Dil ve Edebiyatları Bölümü

Daha sonraki düzenlemelerle bölümler şu şekilde yapılandırılmıştır:

1. Kelam ve İslam Felsefesi Bölümü
2. Tefsir ve Hadis Bölümü
3. İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü

Bu bölümler de 1975-1976 öğretim yılından itibaren iki bölüm olarak düzenlenmiştir:

1. Tefsir-Hadis Bölümü
2. Kelam-İslam Felsefesi Bölümü

1977-1978 öğretim yılına gelindiğinde ise bölüm uygulamasından vazgeçilmiş, 1982 yılında İslâmi İlimler Fakültesi de ilahiyat fakültesine dönüştürülmüştür.

Bazı çalışmalarda İslâmi İlimler Fakültesinin, özgün bir bölümleşmeye sahip olmakla birlikte ders çeşitleri ve içerik noktasında esasen farklılık arz etmediği ifade edilmektedir.[17] Farklılığın, ders ağırlıklarının bölümlere göre değişmesiyle ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu bölümlerin de yüksek İslam enstitülerinde olduğu gibi, mezuniyet sonrası için istihdam alanlarında bir karşılığı olmamıştır. En nihayetinde de bu uygulamadan vazgeçilmiştir.[18]

16 Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, "Tarihçe", (Erişim 07 Ağustos 2021); Kaya, "İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu", 213.

17 Cağfer Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 222-223.

18 Krş. Kaya, "İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu", 213; Ev, "Yükseköğretimde Din Eğitimi", 260.

1.3. İlahiyat Fakülteleri

Öncelikle bölümleşme tecrübesi açısından 1949 yılında kurulan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dönemine bakıldığında; 1972 yılında yapılan bir düzenleme ile 4. ve 5. sınıfta bir bölümleşmeye gidildiği görülmektedir. Tefsir ve Hadis Bölümü ile Kelam ve İslam Felsefesi Bölümleri açılmış ancak istihdam sürecinde bu mezuniyet durumları dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla yüksek İslam enstitüleri ve İslâmi İlimler Fakültesi tecrübelerinde olduğu gibi bu bölümleşme tecrübesinin de istihdam alanlarında karşılığı olmadığı görülmektedir.[19]

1982 yılında Yükseköğretim Kanunu gereği tüm yüksek din eğitim ve öğretim kurumları, "İlahiyat Fakültesi" adıyla birleştirilip amaç ve program itibariyle hemen hemen standart bir konuma getirilmiştir. Bu süreçten itibaren İlahiyat fakültesi tecrübesini bölümleşme özelinde incelemek gerekirse; fakülte başlangıçta Tefsir-Hadis, Kelam-İslam Felsefesi, İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler olmak üzere üç akademik/idari bölümden müteşekkil olarak kurulmuştur. Ancak bu bölümleşme, lisans seviyesinde eğitim-öğretime yansımayan bir yapılanmadır. Bu akademik/idari yapılanma 1991-1992 öğretim yılında Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları[20] olarak değiştirilmiştir.[21]

İstihdama yönelik bölümleşme konusunda ise 1998-1999 öğretim yılında fakültelerin yeniden yapılandırılması ile İlahiyat Lisans Programı ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı olmak üzere iki bölüm uygulamaya konulmuştur. Öğrenciler fakülteye girişte bu iki bölümü ayrı ayrı tercih etmiş ve her iki bölüm

19 Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011), 404.

20 Ev, "Yükseköğretimde Din Eğitimi", 262-264; Öcal, "25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi", 39-41.

21 Bununla birlikte son yıllarda bazı yüksek din öğretimi kurumlarında anabilim dallarının isimlerinin kısmen değiştirilmesi veya bazılarının birleştirilmesi örnekleri mevcuttur.

kendilerine has programlarını uygulamıştır. İlahiyat programından mezun olanlar çoğunlukla Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak görev yapma ya da pedagojik formasyon ile öğretmen olma hakkına sahip olmuştur. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği mezunları ise öğretmen olarak istihdam edilmiştir.[22] İlahiyat fakültelerinde tecrübe edilen bu uygulama, yüksek İslam enstitüleri ve İslâmi İlimler Fakültesi'ndeki bölümleşme uygulamalarından birçok bakımdan farklılık arz etmektedir. Öğrencilerin fakülteye girişte iki ayrı programdan birisini seçmesi, ilgili programın diplomasını alması ve o alanda istihdam edilmesi yönüyle bu uygulama istihdam alanlarına uygun, nitelikli personel yetiştirme noktasında yüksek din öğretimimizde önemli bir tecrübe olarak değerlendirilmektedir.[23]

Sonraki gelişme, ilahiyat fakültesi bünyesinde bulunan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği programının 2006-2007 eğitim-öğretim dönemi itibariyle eğitim fakültelerine Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümü olarak nakledilmesidir. Ardından eğitim fakülteleri bünyesindeki bu bölüm 2012 yılında yeniden ilahiyat fakültesine bağlanmıştır. 2014 yılı itibariyle de bu bölüme yeni öğrenci alımı durdurulmuştur. Böylece ilahiyat fakülteleri döneminde öğretmenlik mesleğine dönük önemli bir bölümleşme uygulaması bu şekilde son bulmuştur.

İlahiyat fakülteleri döneminde öğretmenlik mesleğine yönelik bölümleşme uygulaması dışında, yaygın din hizmetleri alanında bölümleşmeye ilişkin önemli bir adım da 2007 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Bölümü'nün açılması olmuştur. Ancak 2014 yılında bu bölüme de öğrenci alımının durdurulması ile ülkemizde tek bir örneği olan bu

22 Halis Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/70-72.

23 Krş. Halit Ev, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Yeterlikleri Bağlamında İlahiyat Fakülteleri ve Öğretmen Yetiştirme Sistemini Yeniden Yapılandırma", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 13/4 (2015), 90; Sönmez Kutlu, "Müzakereler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 298; Kaya, "İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu", 214.

tecrübe de yüksek din öğretimi tarihimizde kısa soluklu hayat bulmuş ve nihayete ermiştir.

2017-2018 öğretim yılı itibariyle pedagojik formasyon dersleri ilahiyat/İslâmi ilimler fakültesi lisans programına isteğe bağlı dersler olarak dahil edilmiştir. Fakülteyi tamamlayan her öğrenciye İlahiyat Programı diploması verilmekle birlikte 25 krediden oluşan pedagojik formasyon derslerini tamamlayan öğrencilerin diplomalarına pedagojik formasyonla mezun oldukları ibaresi de eklenmektedir.

Netice itibariyle hâlihazırda (2021) ilahiyat/İslâmi ilimler fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli istihdam sahalarına tek bir bölümle mezun yetiştirmektedir.

2. Bölümleşmeyi Gerekli Kılan Bazı Nedenler ve Model Önerileri

Bu başlık altında önce, ilahiyat/İslâmi ilimler fakültesinin istihdam alanlarına göre bölümleşmesi önerisinin dayandığı bazı gerekçeler ele alınacak, ardından ilahiyat akademisyenleri tarafından önerilen çeşitli bölümleşme modellerine yer verilecektir.

2.1. Bölümleşme Önerisinin Dayandığı Bazı Gerekçeler

Bölümleşme önerisinin dayandığı bazı gerekçeler genel itibariyle şunlardır:

2.1.1. İslâmi İlimler Sahasının Oldukça Geniş Olması

Medreselerin fiilen ilga edilmesiyle adeta tüm medrese yükünün bir fakülteye yüklenmiş olduğu ve geniş bir ilmî medrese geleneğinden gelen ilahiyat/İslâmi ilimler fakültesinin, esasen üniversite içinde üniversite gibi bir nitelik arz ettiği fakat fakülte kapsamına sıkışmış bulunduğu farklı çalışmalarda dile getirilmektedir.[24] Bu bağlamda tek bir lisans programı kapsamında birbirinden farklı konuları ihtiva eden

24 Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler", 229.

çok sayıda dersin olması ve bunların da dört yıl içerisinde çok yönlü olarak okutulmasının güçlüğü, burada temel sorun olarak vurgulanmaktadır.[25] Bu sorun, öğrenci görüşlerini inceleyen çeşitli çalışmalarda da ortaya konulmuştur. Konuya ilişkin olarak, bir çalışmada ilahiyat/İslâmi ilimler fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin, derslerin/ilimlerin derinliğinde kaybolmaları, tahsil sürecinde bu yoğunlukta mesafe almakta zorlanmaları, bu sürecin sonu gelmez bir derinliğe sahip olması, nitekim öğrendikçe sürekli olarak karşılarına öğrenecek yeni şeylerin gelmesi gibi sonuçlar ortaya konulmuştur.[26] Bir başka çalışmada da fakülte programının yoğunluğu ve ders çeşitliliğinden ötürü derslerin yeterince derinlemesine işlenemediği ve yüzeysel geçilebildiğini belirten bazı öğrenci görüşleri tespit edilmiştir.[27] Bu durum da böylesi genişlikteki bir programın işlevsel bir şekilde uygulanması ve neticede istihdam alanlarına uygun yeterlikte uzman yetiştirmesine dönük soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Nitekim yine bazı çalışmalarda da öğrencilerin bu ders çeşitliliği içerisinde bocaladığı ve neticede birbirinden farklı alanlara yönelik yeterliklerinin ne düzeyde olduğu, istihdam edildiklerinde bu görevleri ne ölçüde başarıyla yerine getirebildikleri tartışmaya açık noktalar olarak gösterilmektedir.[28] Bu bağlamda bazı çalışmalarda da öğrencilerin, mevcut programlarla din hizmetleri alanında görev almak için iyi yetiştirilemedikleri ve bu nedenle göreve psikolojik olarak hazır olmadıkları veya istihdam sa-

25 Ali Toksarı, "İlahiyat Fakülteleri Eğitim-Öğretiminde Branşlaşma", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*, haz. Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988), 196-197.

26 Bkz. Semra Çinemre, "İlahiyat Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin İlahiyat Fakültesi Programına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 52 (2019), 278-279.

27 Bkz. Ahmet Yiğit, *Öğrenci ve Öğretim Elemanlarının Görüşlerine Göre İlahiyat Lisans Programının Amaçlarının Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 116-120.

28 Bkz. Mehmet Korkmaz, "Yaygın Din Eğitimcisi Yetiştirme Açısından İlahiyat Fakülteleri Lisans Programının Değerlendirilmesi", *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-I*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 227; Karadaş, "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler", 230.

hasında birtakım mesleki yetersizlikler yaşadıklarına işaret edilmektedir.[29]

Netice itibariyle birbirinden farklı, çok sayıda dersle tek bir program olarak kurulu sistemin gerek öğretim sürecinde gerekse mezun verdikten sonraki verimliliği bakımından yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliği farklı çalışmalarda vurgulanmaktadır. Bununla birlikte bu soruna karşı fakülte programının, istihdam alanlarını dikkate alacak şekilde yeniden yapılandırılarak bölümleşmeye gidilmesi bir çözüm olarak gösterilmektedir.

2.1.2. Çağımızda Din Hizmetlerinde Yeni Uzmanlık Alanlarının Gelişmesi

Günümüzde pek çok toplumda bireysel ve toplumsal düzeyde psikolojik, dinî, manevi temelli ihtiyaç, sorun ve beklentilerin çeşitlendiği ve buna karşılık dünyanın pek çok ülkesinde birbirinden farklı dinî sosyal hizmet alanlarının uygulandığı görülmektedir. Ülkemiz özelinde ele alındığında, tarım toplumundan sanayi toplumuna ve son olarak bilgi toplumuna geçiş sürecinde ortaya çıkan gelişme ve değişmeler karşısında ilahiyat/İslâmi ilimler fakültelerinin misyonunun da çeşitlendiği açıktır.[30] Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki hizmet alanlarındaki ana hedef kitlenin yanı sıra hastane, huzurevi, cezaevi ve çocuk evleri başta olmak üzere çeşitli kurumlarda bulunan kişilere yönelik de hizmet sunacak, hedef kitle-

29 Bkz. Saadettin Özdemir, "İstihdam Alanlarına Göre İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması: Din Hizmetleri Bölümü Önerisi", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 541; Ahmet Onay, "İlahiyat Fakültesi Mezunlarının Cami Eksenli Din Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Alandaki Formasyon İhtiyaçları", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 416; Halit Ev, "İlahiyat Fakülteleri ile İlgili Bir Model Önerisi", *Tabula Rasa Akademik Dergi* 1/2 (2001), 129-149; Mehmet Akif Kılavuz, "İlahiyat Fakültelerinde 'Din Hizmetleri Bölümü' Oluşturulmasına Duyulan İhtiyaç", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 384.

30 Mustafa Koç, "Yüksek Din Öğretiminde Yeni Bir Paradigma Olarak Bölümleşme: 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü' Önerisi", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Aralık 2019), 66-67.

nin ve sahanın özel durumuna uygun olarak eğitim almış bireylere duyulan ihtiyaç, alanın uzmanları tarafından da vurgulanmaktadır.[31] Bu bağlamda örgün ve yaygın din eğitiminin farklı alanlarında görev alacak olan fakülte öğrencilerinin, hizmet alanlarının büyümesi, bölünmesi ve hizmet çeşitliliğinin artması gerçeği karşısında tek bir programda tahsille tüm bu alanların yeterliklerine uygun donanıma sahip olarak mezun olmaları ve nitelikli hizmet üretmeleri konusunda ciddi soru işaretleri belirmektedir. Bu konuda toplumsal değişim ve ihtiyaçlardaki çeşitliliğe karşılık; tek tip bir programın, esasında mesleki eğitimin temel çerçevesini zorladığına dikkat çekilmektedir. Bu noktada da ilahiyat programının ya tamamen teknik mesleki bir eğitime veya her konuda eğitim veren fakat başarılı çıktıları olmayan bir eğitime dönüşmeye başladığı dile getirilmektedir.[32]

Netice itibariyle uzmanlaşmanın ve mesleki yeterliklerin öne çıktığı bu çağda, ilahiyat/İslâmi ilimler fakültelerinin de tek bir programla birçok mesleğe personel yetiştiren kurum olma özelliğinden çıkarılmasının bir ihtiyaç ve hatta zorunluluk olduğu pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır.[33] Bu bağlamda da ihtisaslaşmaya imkân sağlayan bir bölümleşmenin zaruretine dikkat çekilmektedir.

2.1.3. Hedef Kitlenin Çeşitliliğini Dikkate Alan Bir Uygulama (Staj) veya Bölümleşmenin Olmaması

Ülkemizde örgün ve yaygın din eğitimi hizmetleri toplumun birçok kesimine sunulmaktadır. Bu anlamda ilahiyat/İslâmi ilimler fakültesi

31 Korkmaz, "Yaygın Din Eğitimcisi Yetiştirme Açısından İlahiyat Fakülteleri Lisans Programının Değerlendirilmesi", 233.

32 Kutlu, "Müzakereler", 190.

33 Mehmet Korkmaz, "Vaizlik Eğitimi Açısından İlahiyat Lisans Programlarının Değerlendirilmesi ve Bir Sertifika Programı Önerisi", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/345; Cemal Tosun, "Müzakereler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 278; Çinemre, "İlahiyat Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin İlahiyat Fakültesi Programına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi", 285; Koç, "Yüksek Din Öğretiminde Yeni Bir Paradigma Olarak Bölümleşme: 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü' Önerisi".

mezunlarının hizmet sunacağı hedef kitle gerek yaş düzeyi gerekse diğer özel/bireysel durumları açısından geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Okulöncesi dönemden ortaöğretim son sınıf öğrencilerine; genel ortaöğretim kurumları öğrencilerinden imam hatip lisesi öğrencilerine; hafızlık öğrenimi gören/yaz Kur'an kurslarına devam eden çocuk ve gençlerden kadın-erkek yetişkin ve yaşlı cemaate; huzurevi, cezaevi ve çocuk evleri gibi kurumlarda bulunan bireylerden yas veya tedavi sürecinde veya herhangi bir engelle yaşamına devam eden bireylere kadar geniş bir hedef kitleye din hizmetleri sunulmaktadır. Fakülte öğrencilerinin, mezuniyet sonrasında karşılaşacağı hedef kitleyi öğrenim sürecinde hiç görmeden, kendileri ile iletişim süreçlerinin içine girmeden, bu anlamda bir deneyim kazanmadan mezun olması durumunda, sahada kendisinden beklenen birtakım becerileri ne ölçüde kazanabileceği noktasında soru işaretleri bulunmaktadır. Bu noktada, ilahiyat/İslâmi ilimler fakültesi programlarına bakıldığında, toplumun karşılaştığı güncel sorunların cevabını vermekten çok; tarihsel İslamî birikimin aktarılmasının ön planda olduğu, bu durumun da öğrencilerin toplumda yaşanan dinî sorunlarla öğrenim sürecinde bilgilenme imkânını azalttığına dikkat çekilmektedir.[34] Bu temel bilgilenmenin yanı sıra programda, doğrudan alana yönelik sayılabilecek olan "Hitabet ve Mesleki Uygulama" dersinin genellikle staj çalışmaları olmaksızın yürütüldüğü, uygulamalara yeterince zaman ayrılmadığı belirtilmektedir. Netice itibariyle alan bilgisi derslerinin, bu mesleklerin, pratikte birbirinden farklı ihtiyaçlarını ne kadar dikkate aldığının, özel alan yeterliklerini ve becerilerini ne ölçüde karşılayabileceğinin tartışılmalı olduğu vurgulanmaktadır.[35]

Birbirinden farklı sahalarda istihdam edilecek mezunlar veren ilahiyat/İslâmi ilimler fakültesi programının, belirli istihdam alanındaki hedef kitleyi, sahanın özelliklerini ve genel sorunlarını henüz öğre-

34 Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, "Yüksek Öğretimde Din Eğitim ve Öğretimi", *Din Eğitimi El Kitabı*, ed. Recai Doğan-Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 224.

35 Korkmaz, "Vaizlik Eğitimi Açısından İlahiyat Lisans Programlarının Değerlendirilmesi ve Bir Sertifika Programı Önerisi", 345-346.

nim sürecinde tanımalarına imkân verecek şekilde, pratik boyutun da sürece dahil edildiği bir modelde yeniden yapılandırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.[36] Öğrencilerin henüz öğrenim sürecinde iken hizmet sunacağı hedef kitleyi tanımasına imkân tanıyan bir bölümleşme, onların sahaya ve hedef kitleye dönük deneyim kazanmalarının yanı sıra mesleki ilgi, tutum ve motivasyonlarını da artıracaktır. Nitekim bazı çalışmalarda da fakülte amaçlarındaki veya öğrencilerin istihdam alanlarındaki belirsizliklerin öğrencilerin ilgi ve motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediğine ve bu durumun, hedeflere uygun süreçlerin geliştirilmesi noktasında sorun oluşturabildiğine dikkat çekilmektedir.[37] Bu noktada öğrencilerin, fakülteye girişte hangi mesleği yapacağını ve onun bilgi ve becerilerini kazanacağını bilmek ve ona uygun bir öğretim süreci geçirmek istediklerini ortaya koyan farklı çalışmalar da bulunmaktadır.[38]

Burada üç başlık halinde kabaca ele alınan tüm bu sorunlara/durumlara karşılık farklı taraflarca önerilen; ilahiyat/İslâmi ilimler fakültelerinde program çeşitliliği sunan bir bölümleşmeye gidilmesidir.

2.2. Bölümleşme Model Önerileri

Literatürde yüksek din öğretiminde bölümleşme meselesinde, konuya ilişkin detay vermeksizin genel öneri sunan çalışmalar da kapsamlı model önerisi ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu başlık altında, detaylarına kısmen de olsa yer verilen model önerileri analiz edilerek ortak yönlerine göre yedi kategoride sunulmuştur.

36 Bkz. Muhammed Fatih Genç, "Avrupa ve Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları: İspanya, Bosna Hersek, Hollanda, Belçika ve Almanya'daki İlahiyat Fakülteleri ile Bir Karşılaştırma", *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 41.

37 Bkz. Ahmet Koç, "İlâhiyat Fakültesi (İlâhiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2003), 28, 39, 54; Çinemre, "İlahiyat Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin İlahiyat Fakültesi Programına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi", 285.

38 Bkz. Koç, "İlâhiyat Fakültesi (İlâhiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri"; Yiğit, *Öğrenci ve Öğretim Elemanlarının Görüşlerine Göre İlahiyat Lisans Programının Amaçlarının Değerlendirilmesi*; Genç, "Avrupa ve Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları: İspanya, Bosna Hersek, Hollanda, Belçika ve Almanya'daki İlahiyat Fakülteleri ile Bir Karşılaştırma", 41.

Model önerilerini ortaya koyan akademisyenler modelin uygulanışına ilişkin detaylara farklı kapsamlarda yer vermiştir. Örneğin bir kısmı en temel ilkelere yer vermekle yetinirken bazıları da bir programın taşıması gereken birçok esasa yer vermiştir. Bu başlık altında modellerin sunumunda ilke ve esaslara ayrılan yerin farklı kapsamlarda olması bu durumdan kaynaklanmaktadır.

Ayrıca burada yer verilen önerilerin bir kısmı doğrudan bir bölümleşmeye işaret ederken bir kısmı da öğretim sürecinde bir bölümleşme olmaksızın ihtisaslaşmayı öne çıkaran fikirlerdir. Fakat tümünün ortak noktası da istihdam alanlarına dönük model tasarımları ortaya koymak olduğu için bu başlık altında her birine yer verilecektir.

2.2.1. Fakülteye Girişte Tercih Edilebilen Ayrı Programlar Yoluyla Bölümleşme

bu model, öğrencilerin fakülteye girişlerinde tercih edebilecekleri bir bölümleşme fikrine dayanmaktadır. Bu model kapsamında birçok bölümleşme önerisinin sunulmuş olduğu tespit edilmiştir. Bu öneriler; bölüm yapıları, en temel ilke ve esasları ve modeli öneren akademisyen başlıklarıyla Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Fakülteye Girişte Tercih Edilebilen Bölümleşme Model Önerileri

Önerilen Bölüm Yapısı	İlke ve Esaslar	Öneren Akademisyen
A. Dinî Araştırmalar Bölümü a) Dinî Bilimler Anabilim Dalı - Tefsir-hadis programı - Kelam-İslam felsefesi programı - Tasavvuf-Mezhepler tarihi programı - İslam hukuku programı		Ramazan Buyrukçu[39]

39 Ramazan Buyrukçu, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması Problemi", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 513-519.

b) Sosyal ve Din Bilimleri Anabilim Dalı - Din sosyolojisi programı - Din psikolojisi programı - Dinler tarihi programı - Eğitim bilimleri ve din eğitimi programı - Din felsefesi-mantık programı c) İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı - İslam ve kurumlar tarihi programı - Türk-İslam edebiyatı ve sanatları programı - Müzik ve Türk dinî musikisi programı	- Öğrenim süresi: Hazırlık + sekiz yarıyıldır. - Bölümün amacı: Dinî, sosyal, kültürel, felsefî ve pedagojik alanlarda ilmî araştırmalar yapmak, araştırmacı ve uzmanlar yetiştirmektir. - Öğrenci kaynağı: Lise ve dengi okul mezunları	Ramazan Buyrukçu[40]
B. Meslek Dersleri ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü - İmam-hatip liseleri meslek dersleri öğretmenliği programı - Ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği programı - İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği programı - Kuran kursu öğretmenliği programı	- Öğrenim süresi: İlköğretim DKAB programı için sekiz yarıyıl; diğer üç program için ise Hazırlık + sekiz yarıyıldır. - Bölümün amacı: Her öğretim kurumuna uygun öğretmenler yetiştirmektir. - Öğrenci kaynağı: Lise ve dengi okul mezunları	
C. Din Hizmetleri Bölümü a) Dinî Hizmetler Anabilim Dalı - İmam-hatip yetiştirme programı - Müezzin-kayyım yetiştirme programı b) İdarî Hizmetler Anabilim Dalı - Müftü ve müftü yardımcısı yetiştirme programı - Yönetici ve idari hizmetler uzmanı yetiştirme programı c) Sosyal ve İrşad Hizmetleri Anabilim Dalı - Vaiz yetiştirme programı - Sosyal hizmetler programı - Yurt dışı hizmetleri programı	- Öğrenim süresi: Dinî Hizmetler Anabilim Dalı için sekiz yarıyıl; diğer iki anabilim dalı için ise Hazırlık + sekiz yarıyıldır. - Bölümün amacı: Diyanet İşleri Başkanlığı merkez, taşra ve yurtdışı hizmet alanları ile sosyal hizmetler kurumlarına nicelik ve nitelik itibariyle yeterli eleman yetiştirmektir. - Öğrenci kaynağı: - İmam-hatip lisesi mezunları	

40 Ramazan Buyrukçu, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması Problemi", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 513-519.

A. Öğretmenlik Alanı a. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği b. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği c. İmam-Hatip Meslek Dersleri Öğretmenliği d. Kuran Kursu Öğretmenliği	- Fakülteye girişte tercih edilebilen birbirinden ayrı üç program şeklinde uygulanır.	
B. Diyanet Hizmet Alanı a. Din görevliliği (İmam-Hatip) b. Vaizlik c. Dini Danışmanlık ve Rehberlik (Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında)		Saadettin Özdemir[41]
C. Dinî Sosyal Hizmetler Alanı a. Cezaevi Vaizliği b. Huzurevi Vaizliği c. Hastane Din Hizmetleri d. Engelliler Din Hizmetleri		
A. İlköğretim DKAB Öğretmenliği B. Din Görevliliği C. İlahiyat	- Bu üç program öğrencilerini ayrı ayrı alır. - Ortak İlahiyat formasyonu alırlar. - 1-2. sınıflar için ortak program uygulanır.42 - Lisans tamamlandıktan sonra tezsiz yüksek lisans programları düşünülür. - Tezsiz yüksek lisans programlarına geçiş için ölçütler belirlenebilir.	Cemal Tosun -Recai Doğan[43]

41 Saadettin Özdemir, "Yüksek Din Eğitiminin Geleceği ve İstihdam Alanlarına Yönelik Program Önerileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2013), 246.

42 Bu yönüyle esasında bu öneri, bu çalışmada yapılan *2.2.1.Fakülteye girişte tercih edilebilen ayrı programlar yoluyla bölümleşme ve 2.2.2.Temel ortak programdan sonra tercih edilebilen bölümler yoluyla bölümleşme* kategorilerinin sentezidir. Bu anlamda karma bir model olan bu öneriye bu başlık altında yer verilmiştir.

43 Cemal Tosun-Recai Doğan, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılanması Üzerine", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 505.

A. Genel İlahiyat B. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği C. Din Hizmetleri	(Kılavuz, 1998-1999 yılında yürürlüğe konulan uygulama ile iki programa ek olarak 2003 yılında Din Hizmetleri bölümünün açılmasını önermiştir.)	Mehmet Akif Kılavuz[44]
A. Genel İlahiyat B. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği C. Din Hizmetleri	(Gözütok, 1998-1999 yılında yürürlüğe konulan uygulama ile iki programa ek olarak 2003 yılında Din Hizmetleri bölümünün açılmasını önermiştir.)	Şakir Gözütok[45]
A. İlköğretim DKAB Öğretmenliği B. Ortaöğretim DKAB Öğretmenliği C. İmam-Hatip Liseleri Meslek Dersleri Öğretmenliği D. Din Hizmetleri	- Bu bölümlerin her fakültede açılması şart değildir. - Altyapı ve imkânlar göz önünde bulundurularak her fakülteye bu bölümlerden uygun görülenler de açılabilir.	Ahmet Koç[46]

Tablo 1 kapsamında ortaya konulan birçok tasarımda ilahiyat/İslami ilimler fakültesine girişte en temelde öğretmenlik ve din görevliliğinin ayrılmış olduğu görülmektedir. Detaylarda ise her bölüm kendi içinde daha alt programlara ayrılmaktadır. Bazı tasarımlarda klasik din hizmetleri bölümünden ayrı olarak sosyal hizmetler alanının, bazılarında da ilmi araştırmalar yapmak üzere öğrencinin lisans düzeyinde iken seçebileceği bir dini araştırmalar bölümünün teklif edildiği görülmektedir.

44 Kılavuz, "İlahiyat Fakültelerinde Din Hizmetleri Bölümü Oluşturulmasına Duyulan İhtiyaç", 383-408.

45 Şakir Gözütok, "İlahiyat Fakülteleri İçin Alternatif Program", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 559-566.

46 Ahmet Koç, "'İlahiyat Lisans' Programı ve Mezunlarının İstihdam Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 282.

2.2.2. Temel Ortak Programdan Sonra Tercih Edilebilen Bölümler Yoluyla Bölümleşme

Bu model tasarımı, tüm ilahiyat öğrencilerinin lisans eğitimlerinde ilk iki ya da üç yılda temel ortak programda öğrenim gördükten sonra takip eden yıllarda çeşitli bölümleri tercih edebilmesi fikrine dayanmaktadır. Bölümleşme konusunda bu fikre dayalı olarak çok sayıda model önerisinin sunulduğu tespit edilmiştir. Bu model önerileri; bölüm yapıları, temel ilke ve esasları ve modeli öneren akademisyenler çerçevesinde Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Temel Ortak Program Üzerine Bina Edilen Bölümleşme Model Önerileri

Önerilen Bölüm Yapısı		İlke ve Esaslar	Öneren Akademisyen
Hazırlık 1-2. sınıflar için ortak program	3 ve 4. sınıflar için üç ayrı bölüm: a. Din Görevliliği b. İmam-Hatip Liseleri Meslek Dersi Öğretmenliği c. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenliği	- Hem ilk sınıflarda hem de bölümlerde hangi derslerin okutulacağı, krediler, bölümlere geçiş koşulları vb. ilahiyat fakülteleri öğretim elemanlarından oluşan komisyonlarca belirlenir. - Öğrencilerin mezun oldukları bölümlere göre atanmaları konusunda gerekli mevzuat düzenlemesi yapılır.	Mustafa Öcal[47]

47 Mustafa Öcal, "İlahiyat Fakültelerinde Programlar ve Bölümleşme", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*, haz. Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988), 172, 182-189.

1-3. sınıflar için ortak program	4 ve 5. sınıflar için üç ayrı program: a. Din Eğitim-Öğretim Programı b. (Akademik) İlahiyat Programı c. Din Hizmetleri ve Dini Rehberlik Programı	- İlk üç yılda; dil, usul, giriş, tarih ve araç dersleriyle temel İlahiyat eğitimi verilir. - Programlar modüler olarak uygulanır. - Yandal ve çift anadal yapma imkânları tanınır. - Akademik ilahiyat modülünde; ilim adamı ve diniyyat mütehassısı yetişir. - Mesleki eğitimde; akademik olarak üretilen dinî bilginin eğitimi ve öğretimi sürecinde yer alacak öğretmenler yetiştir. - Din hizmetlerinde; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet alanlarındaki ihtiyaçlarını karşılayacak ilahiyat teknisyenleri yetişir.	Sönmez Kutlu[48]
Hazırlık 1-2. sınıflar için ortak program	3 ve 4. sınıflar için üç ayrı bölüm: d. Diyanet Bölümü e. Milli Eğitim Bölümü f. İlahiyat Bilimi (Akademya) Bölümü	- İlahiyata girişler yalnızca imam-hatip liseleri üzerinden yapılır. - İlahiyata girişte ayrıca Arapça, Kur'an ve meslek derslerinden imtihan yapılır. - "İlahiyat-Diyanet", "İlahiyat-Milli Eğitim", "İlahiyat-Akademya" olmak üzere üç farklı diploma verilir. - Lisansüstü eğitim sadece Akademya bölümü mezunlarına yaptırılır.	Ömer Kara[49]

48 Kutlu, "Müzakereler", 298-300.

49 Ömer Kara, "Müzakereler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 289-293.

Hazırlık 1-2. sınıflar için ortak program	3 ve 4. sınıflar için çeşitli bölümler: a. İmam-Müezzinlik b. Kur'an Kursu Öğreticiliği c. Vaizlik d. Din Hizmetleri Uzmanlığı e. Sosyal Hizmetler Din Eğitimciliği f. Yurtdışı Din Görevliliği g. Din Dersi Öğretmenliği h. Özel Din Eğitimciliği i. MEB Öğretmenlikler (İlk, Orta, İHL)	- Yandal programları şeklinde uygulanır.	Mehmet Korkmaz[50]
1-2. sınıflar için ortak program	3 ve 4. sınıflar için beş ayrı program: a. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği b. İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği c. Din Hizmetleri ve Vaizlik d. Dini Danışmanlık ve Manevi Bakım e. Ahlak ve Değerler Eğitimi (okul öncesi ve ilkokula yönelik)	- Bu beş program son iki yılda uzmanlık alanı şeklinde uygulanabilir.51 - Diplomalar bölümlere göre verilir. - Bölümler arası çift ve yan dal eğitimine imkân tanınır.	Asım Yapıcı[52]

50 Krş. Mehmet Korkmaz, "Müzakereler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 283; Korkmaz, "Vaizlik Eğitimi Açısından İlahiyat Lisans Programlarının Değerlendirilmesi ve Bir Sertifika Programı Önerisi", 348.

51 Yapıcı, bu beş programın, kendi içinde bütünlük oluşturan, müstakil bölümler şeklinde de uygulanabileceğini, fakat kendi kanaatinin, ilk iki yıllık ortak eğitimin üzerine inşa edilen programlar doğrultusunda olduğunu belirtmiştir.

52 Asım Yapıcı, "Müzakereler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 275-276.

1-3. sınıflar için ortak program	4 ve 5. sınıflar için üç ayrı program önerisi: A. Din Hizmetleri Programı B. Dini Rehberlik ve Manevi Destek Programı C. Din ve Ahlâk Eğitimi Bölümü a. İlköğretim DKAB Öğretmenliği Programı b. Ortaöğretim DKAB Öğretmenliği Programı c. İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği Programı	- İlk üç yıl ortak temel İlahiyat eğitimidir. - Bu programlara akademik/bilimsel yeterliklere ağırlık vermek üzere seçmeli modüller eklenebilir. - Tüm programlar çift ana dal ve yan dal olarak okunabilmelidir.	Cemal Tosun[53]
1-2. sınıflar için ortak program	3 ve 4. sınıflar için üç ayrı program: a. Din Hizmetleri Bölümü b. Din Eğitimi ve Öğretimi Bölümü c. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü	- Özel alan yeterliliği dağılımında; (i) "Din Hizmetleri Bölümü"nde teoloji ağırlığı %100 (ii) "Din Eğitimi ve Öğretimi Bölümü"nde pedagoji ağırlığı %80, teoloji ağırlığı %20 (iii) "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü"nde ise psikoloji ağırlığı %80, teoloji ağırlığı %20 şeklinde planlanmalıdır. - Bölümleşme paradigmasına uygun olarak lisans derecesi diplomalandırma sistemi bölüm temelinde düzenlenmelidir. - Başarılı öğrenciler için bölümler arasında çift ana dal programı-(ÇAP) ve/veya yan dal eğitimine yatay geçişkenliği sağlayıcı ve özendirici gerekli teknik düzenlemeler yapılmalıdır.	Mustafa Koç[54]

53 Tosun, "Müzakereler", 278-280.

54 Koç, "Yüksek Din Öğretiminde Yeni Bir Paradigma Olarak Bölümleşme: 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü' Önerisi", 59-112.

1-2. sınıflar için ortak program	3.-5. sınıflar için iki ayrı program: A. Din Hizmetleri Bölümü B. Din Öğretimi Bölümü	- İlk iki yılın derslerini başarıyla tamamlayanlar isteğe bağlı olarak önlisans diploması alabilmelidir. - Diplomalar mezuniyet bölümlerine göre düzenlenmelidir. - Gerekli hukuki düzenlemeler yapılarak mezunların bölümleriyle ilgili istihdamları sağlanmalıdır.	Mehmet Bayyiğit- Ahmet Ali Çanakcı[55]
1-3. sınıflar için ortak program	4 ve 5. sınıflar için üç ayrı program önerisi: A. İlahiyat Bölümü B. Öğretmenlik Bölümü C. Din Hizmetleri Bölümü	- Bu sistemde öğrenci alımından mezuniyet koşullarına, istihdam alanından müfredata kadar her konuda hissedilir derecede bir ayrışma ve branşlaşmaya gidilmelidir. - İstihdam kurumlarında staj imkânı tanınarak mesleki pratik yapılması sağlanmalıdır. - İkinci yan dal yapabilme imkânı tanınmalıdır.	Mehmet Görmez[56]

Tablo 2'de yer verilen modellerde ilk iki veya üç yıl temel ortak ilahiyat programı, takip eden yıllarda da bölümleşmeye gidilmesi önerilmektedir. Bu kapsamdaki en sade tasarımlarda temelde öğretmenlik ve din görevliliğine göre bir ayrım olduğu; daha detaylı tasarımlarda ise yurtdışı din görevliliği, özel din eğitimciliği, okul öncesi ve ilkokula yönelik ahlak ve değerler eğitimi şeklinde öğrencilerin oldukça spesifik bir şekilde bir bölümü tercih etmesinin önerildiği görülmektedir. Bir önceki modelde olduğu gibi burada da ilmi araştırmalar yapmak

55 Mehmet Bayyiğit-Ahmet Ali Çanakcı, "Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Bölümleşme Sorunu", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (2021), 393-394.

56 Görmez, ilgili çalışmada öncelikle fakültelerin hizmet alanlarına göre; İlahiyat Fakülteleri, İslami İlimler Fakülteleri ve İslam Eğitim Fakülteleri şeklinde üçe ayrılmasına dayalı bir bölümleşme önermektedir. Bunun mümkün olmaması durumunda ise tabloda yer verilen modeli önermekte ve yüksek din öğretiminin, ancak böyle bir sistemle gerek toplumun beklentilerini gerekse kurumların ihtiyaçlarını karşılayabileceğini belirtmektedir. Bk. Mehmet Görmez, *Din Eğitiminde Yeniden Yapılanma İnsanın Anlam Arayışına Rehberlik* (İslam Düşünce Enstitüsü, 2021), 71-72.

üzere öğrencinin lisans düzeyinde iken seçebileceği bir dini araştırmalar bölümü fikrine yer verilmiştir.

2.2.3. İlahiyat/İslâmi Ilimler Konulu Müstakil Bir Üniversite Bünyesinde Yer Alacak Fakülteler Yoluyla Bölümleşme

İstihdam alanlarına göre fakülteler bazında bir bölümleşmeye dayanan bu modelde son yıllarda yaygınlaşmaya başlayan konulu üniversite fikri ilahiyat/İslâmi ilimler alanı için de önerilmektedir.

Toksarı, henüz 1987 yılında yaptığı önerisi ile bölümleşmeye gerekçe olan sorunlar karşısında bu modelin en ideal model olacağını vurgulayarak Türkiye'de bir tane de olsa, ismi "İslamî İlimler Üniversitesi" olan yedi-sekiz fakülteli bir üniversitenin açılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu kurumdan mezun olanların, ilgili alanlarda mütehassıs olacakları için gerek istihdam sahalarında başarılı olacaklarına gerekse yurt kalkınmasına katkı sağlayacaklarına işaret etmiştir.[57] Akyürek de uzun vadede sağlık ve güzel sanatlar alanlarında olduğu gibi ilahiyat/İslâmi ilimler alanında açılacak bir üniversite ile birbirinden farklı birçok amacın bir fakülteye yüklenmesi yerine "Din Hizmetleri Fakültesi", "Dini Danışmanlık ve Rehberlik Fakültesi" gibi farklı amaçlarla kurulmuş, program yapılanması ona göre oluşturulmuş bir modeli öne sürmüştür. Bu tür bir model ile hem istihdam alanlarındaki ihtiyaçların karşılanacağına hem de ilahiyat alanının çeşitli boyutları ile ele alınıp diğer disiplinlerle de ilişkilerinin kurulmasına katkı sağlanacağına dikkat çekmiştir.[58]

Konuya ilişkin bir öneri de 2017 yılında Öcal tarafından yapılmıştır. Öcal, 1) Uluslararası İslamî İlimler Üniversitesi ve 2) Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Üniversitesi isimli iki ayrı uluslararası üniversitenin kurulmasını önermiştir. Bu önerisini, gerek uluslararası Anadolu imam hatip liselerinden mezun olarak yükseköğrenimini ül-

57 Toksarı, "İlahiyat Fakülteleri Eğitim-Öğretiminde Branşlaşma", 198.

58 Süleyman Akyürek, "Müzakereler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 195.

kemizde yapmak isteyen adaylar için gerekse çeşitli ülkelerden gelen adaylara lisans seviyesinde öğrenim imkânı sunulmasına dayandırmaktadır.[59]

Müstakil bir ilahiyat/İslâmi ilimler üniversitesi konusunda Diyanet İşleri eski Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez de başkanlığı süresinde İstanbul'da Uluslararası İslam Üniversitesi kurulmasına karar verildiğini açıklamıştır. 2015 yılından bu yana gündemde olan bu projenin, 2019-2020 yılına kadar gerçekleşmesinin planlandığı belirtilmiştir.[60] Ne var ki bu konuda 2021 yılı itibariyle bir adımın atıldığı tespit edilmemiştir.

2.2.4. Seçmeli Dersler Yoluyla Bölümleşme

Öğrencilerin istihdam alanları doğrultusunda uzmanlaşmaları konusunda sunulan bir model de seçmeli derslerle bunun sağlanması fikrine dayanmaktadır.

Seçmeli dersler yoluyla istihdam sahalarına dönük bölümleşme konusunda Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin bir uygulama tecrübesi olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki istihdam alanları için ihtisaslaşma ihtiyacına binaen, Fakülte Kurulu 14.06.2001 tarihli toplantıda aldığı karar ile 3. ve 4. sınıf öğrencileri için 30 kredi/saatlik "alan seçmeli" dersleri belirlenmiştir. Bu modele göre zorunlu dersler korunarak seçmeli dersler için üç ayrı alan alternatifi sunulmuştur. Buna göre öğrenci 5. yarıyılda hangi alanın derslerini seçmişse diğer yarıyıllarda da bu alan derslerini almak zorundadır. Bu üç alan şunlardır:

59 Mustafa Öcal, "Bölümleşmiş Yüksek Din Öğretimi Uluslararası İslâmî İlimler Üniversitesi ve Uluslararası İslâm Kültür ve Medeniyeti Üniversitesi", *Yüksek Din Öğretimi,* ed. Z. Şeyma Altın (İstanbul: DEM Yayınları, 2018), 343-345.

60 Bkz. Diyanet TV, "İstanbul'a Uluslararası İslam Üniversitesi kurulacak", Erişim 10 Ağustos 2021.
Bununla birlikte Gaziantep'te İslam, Bilim ve Teknoloji Üniversitesi bulunmaktadır. Yalnızca ilahiyat/İslâmi ilimler odaklı kurulmayan bu üniversite bünyesinde diğer üniversitelerde olduğu gibi bir "İslâmi İlimler Fakültesi" bulunmaktadır.

a. İmam-Hatiplik ve Vaizlik Alanı

b. Yurtdışı Din Hizmetleri Alanı

c. Hafızlık ve Müezzinlik Alanı

Daha sonra vazgeçilen bu uygulamaya ilişkin olarak Kaya, bu "alan seçmeli" model tecrübesinin, cezaevi vaizliği alanı, dini rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanı gibi ihtiyaca göre çeşitlendirileceğini ifade etmiştir. Kaya, ayrıca, bazı İlahiyat fakültelerinin "alan seçmeli modeli" ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın istihdam alanlarına uygun elemanlar yetiştirmesinin; bazı İlahiyat fakültelerinin ise "teorisyen ilahiyatçı" yetiştirmeye yönelik programlar uygulamasının düşünülebileceğini belirtmiştir. Böylece öğrencilerin bir kısmının "teorisyen ilahiyatçı" olarak yetişirken, bir kısmının da uygulamalı ilahiyat alanında ihtisas yapmış olabileceği bir model teklif etmiştir.[61]

Literatürde bu konuya ilişkin olarak; Korukçu, son iki sınıfta öğrencilerin uzmanlaşmak istedikleri alanlara yönelik paket halinde seçmeli dersleri tercih edebilecekleri bir model teklif etmiştir.[62] Kutlu da benzer şekilde beş yıllık eğitim sürecinde öğrenciye yeni ilgi alanları oluşturmak veya ilgi duyduğu alanda kendisini geliştirme imkânı sunmak için 2. veya 3. sınıflardan itibaren seçmeli dersler havuzunun sunulabileceğini belirtmiştir. Kutlu, seçmeli derslerin her yıl okutulmak yerine birkaç yıllığına projeli dersler şeklinde okutulmasına da imkân tanıyacak şekilde belirlenebileceğine dikkat çekmiştir.[63] Akyürek de istihdam alanı ile seçmeli ders paketlerinin oluşturulmasının mümkün olduğunu belirtmiş, bunu; din görevliliği seçmeli paketi, İHL meslek dersleri öğretmenliği seçmeli paketi, inanç turizm rehberliği paketi şeklinde örneklendirmiştir.[64] Öz ise seçmeli dersler yoluyla bölümleşme konusunu daha detaylı olarak ele almıştır. Sunduğu modelin genel yapısı şu şekildedir:

61 Kaya, "İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu", 219-222.

62 Adem Korukçu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Seçmeli Ders Tercihlerini Etkileyen Faktörler", *Değerler Eğitimi Dergisi* 10/23 (2012), 177.

63 Kutlu, "Müzakereler", 189.

64 Akyürek, "Müzakereler", 301.

1. Teorik Seçmeli Ders Alanı

(Teorik alandaki seçmeli dersler anabilim dallarınca belirlenir.)

2. Uygulamalı Seçmeli Ders Alanı

2.1. Din Hizmetleri

2.1.1. Klasik Din Hizmetleri

2.1.2. Manevi Sosyal Hizmetler

2.2. Öğretmenlik

2.2.1. DKAB Öğretmenliği

2.2.2. İHL Meslek Dersi Öğretmenliği

2.2.3. Kur'an Kursu Öğreticiliği

2.2.4. 4-6 Yaş Grubu Öğreticiliği

2.2.5. Özel Eğitim Öğretmenliği

2.3. Sosyal Kültürel Alan

Öz, sunduğu modelin uygulanışına ilişkin yönergeye ve diğer detaylara çalışmasında yer vermiştir.[65]

2.2.5. Yüksek Lisans Programları Yoluyla Ihtisaslaşma

İstihdam alanlarına dönük uzmanlaşma konusunda sunulan bir model de lisans programından sonra, yüksek lisans programları yoluyla bunun sağlanması şeklindedir. Böyle bir modeli öneren Akyürek, her ne kadar fakültelerdeki akademik yapılanma konu merkezli olsa da yüksek lisans düzeyinde bölümleşmeye gidilmesinin mümkün olduğuna dikkat çekmiştir.[66]

Tosun ve Doğan ise lisans düzeyinde üç ayrı bölümleşme tasarımı sunmakla birlikte bunu, lisans eğitiminden sonra bir de tezsiz yüksek lisans programıyla kombine etmişlerdir. Buna göre lisans eğitiminden

65 Akyürek, "Müzakereler", 194-195.

66 Ayhan Öz, "İlahiyat Fakültelerinde Program Çeşitliliği Açısından Seçmeli Dersler Üzerine Bir Değerlendirme", *Yüksek Din Öğretimi,* ed. Z. Şeyma Altın (İstanbul: DEM Yayınları, 2018), 423-251.

sonra, tezsiz yüksek lisans programlarında da yine bölümleşme doğrultusunda şu bölümlerin açılması düşünülebilir:

a. Vaizlik
b. Müftülük
c. İHL Öğretmenliği
d. Ortaöğretim DKAB Öğretmenliği
e. Dini Danışmanlık ve Rehberlik

Tosun ve Doğan, tezsiz yüksek lisans programlarına geçiş için ölçütler ve önceliklerin belirlenebileceğini vurgulayarak bu konuda birtakım çerçeve sunmuşlardır. Örneğin, İlköğretim DKAB lisans bölümünden mezun olanlar tezsiz yüksek lisansa devam edemez. Din görevliliği bölümü mezunları ise ancak belirli koşulları karşıladıktan sonra Vaizlik, Müftülük ve İHL Öğretmenliği tezsiz yüksek lisans programlarına devam edebilirler. İlahiyat programı mezunları da Ortaöğretim DKAB Öğretmenliği ve Dini Danışmanlık ve Rehberlik programlarına tercihli olmak şartıyla tüm programlara gidebilirler.[67]

Cengil de İlahiyat lisans eğitiminden sonra "İlahiyat Sosyal Hizmetler Alanı" isimli bir tezsiz yüksek lisans bölümünün açılmasını teklif etmiştir.[68] Cengil'in önerisi çoğunlukla Diyanet, özelde de manevi danışmanlık sahalarında görev yapacak din görevlilerine yönelik olup derslerin ağırlığı din psikolojisi üzerinedir.

Kaya da, istihdam alanlarına yönelik çeşitli modellerin uygulanabileceğine dikkat çektikten sonra, bunlardan bir yol olarak mezuniyet sonrasında lisansüstü eğitim yoluyla akademisyen ve uzman ilahiyatçıların yetiştirilebileceğini ifade etmiştir.[69]

Görmez ise, öncelikle iki ayrı model önermiş olup ilgili modellere göre bir bölümleşmeye gidilememesi durumunda Diyanet ve Milli

67 Tosun-Doğan, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılanması Üzerine", 502-503.

68 Muammer Cengil, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İstihdam ve Bu Bağlamda Ders Programları Üzerine Bazı Öneriler", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu,* haz. Kolektif (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 245.

69 Kaya, "İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu", 222.

Eğitim sahalarında istihdama dönük tezsiz yüksek lisans programlarının kullanılabileceğini belirtmiştir.[70]

Yüksek lisans yoluyla bölümleşme, lisans programlarından sonrasına dönük olması bakımından önceki başlıklarda lisans programlarını temelden yapılandıran bölümleşme fikirlerinden ayrılmaktadır. Esasında bu yönüyle "bölümleşme"den ziyade "ihtisaslaşma" ifadesi bu önerinin mantığına daha uygun düşmektedir. Bu tür bir ihtisaslaşmaya dönük olarak da örneğin dini danışmanlık ve rehberlik alanında ilk uygulamaları Ondokuz Mayıs, Atatürk, Necmettin Erbakan ve Sakarya üniversitelerinde görülen ve sayısı son yıllarda artan tezsiz yüksek lisans programları mevcuttur. Yüksek din öğretimi kurumlarından mezunların temel istihdam sahalarına atamalarında lisans diplomaları esas alınmakla birlikte din görevlilerinin bazı kurumlara görevlendirmelerinde bu tür tezsiz yüksek lisans mezuniyetleri kendilerine avantaj sağlamaktadır. Bu yönüyle mevcut uygulamada tezsiz yüksek lisans yoluyla ihtisaslaşma örneklerinin bulunduğu söylenebilir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uygulamaya koyduğu 4-6 yaş Kur'an kurslarında eğiticilik yapacaklara hitap eden Erken Çocuklukta Ahlâk ve Değerler Eğitimi tezsiz yüksek lisans programları 2021 yılı itibariyle tespit edilebildiği kadarıyla altı üniversite[71] bünyesinde açılmış bulunmaktadır. Bununla birlikte gerek program kapsamı, yapılanması, ders çeşitliliği gerekse lisans programı ile ilişkilendirilmesi gibi boyutlar açısından yüksek lisans programları yoluyla ihtisaslaşma uygulaması ele alınıp geliştirilebilir.

2.2.6. Sertifika Programları Yoluyla İhtisaslaşma

Bölümleşme konusunda ortaya konulan bir başka fikir de çeşitli sertifika programları yoluyla ihtisaslaşma yoluna gidilmesidir.[72]

70 Görmez, *Din Eğitiminde Yeniden Yapılanma İnsanın Anlam Arayışına Rehberlik*, 72.

71 Amasya Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve 29 Mayıs Üniversitesi.

72 Bkz. Kutlu, "Müzakereler", 117.

Aydın'a göre fakülte yapılanmasında öğrenciye yansıyan bir bölümleşme olmamalıdır. Bunun yerine farklı hizmet alanlarına özgü yeterlikleri kazandırmaya yönelik sertifika programları uygulanabilir. Aydın, böyle bir uygulama ile her meslek için o alana özgü eğitimi almış olma şartının sağlanabileceğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra kişinin birden fazla sertifika alabileceğine ve böylece farklı mesleklere yönelebileceğine, bu anlamda da uygulamanın esnek bir boyutu olduğuna dikkat çekmiştir. Aydın, atamaların sertifikalar esas alınarak yapılması gerektiğini, istihdam alanı ile sertifikaların bütünleştirilmemesi durumunda sertifikaların işlevselliğinin kaybolacağını vurgulamıştır.[73] Kara ise hizmet alanları için ayrı sertifikalar verilmesi önerisinin ana istihdam alanları olan Diyanet, Milli Eğitim ve Akademya için yetersiz kalacağını ve sağlıklı olmayacağını belirtmektedir. Bununla birlikte sertifika ile iş yapan bazı meslek kollarının olduğunu ve bunların sayısının artmaya başladığını belirterek özel dini meslekler için sertifika programlarının düşünülebileceğini ifade etmiştir.[74] İlahiyat/İslâmi ilimler fakültesinde bölümleşme ve ayrı bölümlere göre diploma fikrini gerçekçi bulmadığını ifade eden Türcan da alternatif bir model olarak sertifika programlarının uygulanabileceğini belirtmiştir.[75] Bu konuda farklı bir düşünceye sahip olan Tosun ise, istihdama yönelik yeterliklerin lisans eğitimi içinde ve entegre olarak kazandırılmasının önemine dikkat çekerek sertifika veya tezsiz yüksek lisans gibi uygulamaların alan eğitiminden kopukluk başta olmak üzere birtakım sıkıntılara sebebiyet verebileceğine işaret etmiştir.[76]

Sertifika yoluyla ihtisaslaşma konusunda hâlihazırda çeşitli üniversiteler bünyesinde lisans eğitiminden sonra sunulan çeşitli programlar bulunmaktadır. Çoğunlukla üniversitelerin sürekli eğitim uy-

73 Muhammed Şevki Aydın, "Müzakereler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 172, 419-420.

74 Kara, "Müzakereler", 178.

75 Talip Türcan, "Müzakereler", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 195-196.

76 Tosun, "Müzakereler", 278.

gulama ve araştırma merkezlerinin yürüttüğü bu programlar ilahiyat alanında genellikle manevi/dini danışmanlık ve rehberlik üzerine yoğunlaşmaktadır. Yüksek din öğretimi kurumlarından mezunların atamalarında lisans diplomaları esas alınmakla birlikte din görevlilerinin bazı kurumlara görevlendirmelerinde bu tür sertifikalar kendilerine avantaj sağlamaktadır. Bu yönüyle sertifika programlarının istihdam sahasında bir karşılığı bulunduğu söylenebilir. Ancak programlar çeşitli yönleri ve işlevsellikleri bakımından ele alınıp değerlendirilebilir.

2.2.7. Hizmetiçi Eğitimler Yoluyla İhtisaslaşma

Son öneri de ihtisaslaşmanın hizmet içi eğitimler yoluyla yapılması fikrine dayanmaktadır. Bu konuda Görgün, hayatın sadece okul çerçevesinden ibaret olmadığını belirterek dinî hayatın mühim bir boyutunu cami ve cemaat teşkil ettiği için bu alanların da bir ihtisas alanı olarak düşünülmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Daha çok pratik ve mesleki özellikler taşıyan din görevliliği hizmetleri için de hukukçuların, tabiplerin, mühendislerin, diplomatların ve daha birçok alanın kendi sahasında bazen yıllar sürebilen hizmet içi eğitimleri ve stajları örneklerinde olduğu gibi, yüksek din öğretimi mezunlarının da ihtisaslaşmalarının sağlanabileceğini belirtmiştir. Netice itibariyle Görgün, Kur'an kursu öğretmenliği, imamlık ve vaizlik mesleklerini tercih edenlerin, ihtiyaca göre birkaç yıl sürecek hizmet içi eğitim/stajyerlik dönemi tesis edilerek mesleki hayata hazırlanmalarını model olarak teklif etmiştir.[77]

2018-2021 yılları arasında görev yapan Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk'un genel öğretmenlik formasyonu ile ilgili hayata geçirmeye çalıştığı teklifi de benzer istikamettedir. Ayrıntıları netleşmeyen bu fikir, yükseköğretim kurumları tarafından "Öğretmenlik Meslek Bilgisi Tezsiz Yüksek Lisans Programları"nın ardından hizmet içi eğitim

77 Tahsin Görgün, "Türk Üniversitesi ve Dini İlimler – İlahiyatın Akademik Yapılanması, Bölümleri ve Anabilim Dalları Nasıl Olmalıdır?", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, ed. Süleyman Akyürek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 163-164.

yoluyla öğretmenlerin yetiştirilmesini öngörmektedir. Bu noktada, öğretmen yetiştirmede Türkiye'de arayışın halen devam ettiği ve ilahiyat fakültelerinin de özellikle öğretmen yetiştirme fonksiyonunun bu konudaki gelişmelerden etkileneceği açıktır.

Sonuç ve Değerlendirme

1982 yılı öncesinde yüksek din öğretimi kurumlarında kısa süreli de olsa bölümleşme denemeleri olmuştur. Ancak bu bölümleşme uygulamalarının, mezunların istihdam alanlarında bir karşılığı olmamış, dolayısıyla da bölümleşme, bu anlamda işlevsel bir nitelik arz etmemiştir. 1982 yılından itibaren ilahiyat fakülteleri tarihî sürecinde ise din öğretimi alanına öğretmen yetiştirmek için müstakil olarak İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümünün açılması, istihdam alanlarına yönelik bölümleşme konusunda önemli bir gelişme olmuştur. Bunun yanı sıra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Bölümü'nün açılması da yaygın din hizmetleri alanında bölümleşmeye yönelik önemli bir adım niteliğindedir. Ne var ki her iki programa da 2014 yılı itibariyle yeni öğrenci alımının durdurulması ile birlikte ilahiyat/İslâmi ilimler fakülteleri, tek bir program ile çeşitli istihdam alanlarına mezun yetiştirmeye devam etmektedir.

Uzun yıllardır ülkemizde yüksek din öğretimi kurumlarının sorunlarını konu edinen pek çok çalışmada birçok gerekçeye dayalı olarak fakültelerin yeniden yapılandırılması, bu noktada da istihdam alanlarını dikkate alan bir bölümleşmeye gidilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu konuda yalnızca sorun tespiti yapılmayarak yaklaşık 35 yıl boyunca çözüm önerisi niteliğinde ortaya çeşitli bölümleşme modelleri konulmuştur. Bu çalışmada yedi kategoride tasnif edilen bölümleşme modelleri farklı yapılara sahip olup farklı yönleri ile geniş bir alternatif çeşitliliği sunmaktadır. Bununla birlikte önerilerin temelde belli başlı tasarımlara dayalı olduğu ve yıllar içerisinde farklı akademisyenler tarafından ortaya konulan fikirlerin belli noktalarda

benzerlik arz ettiği veya birbiri ile örtüştüğü görülmüştür. Örneğin bir kategorideki bölümleşme önerisinin 1987 yılında da 2021 yılında da –detaylarda farklılaşmakla birlikte– sunulduğu görülmüştür. Yahut öğrencilerin henüz lisans düzeyinde iken ilmî araştırmalara yönelmesi fikri, fakülteye girişte tercih edilebilmesi veya temel ortak programdan sonra tercih edilebilmesi bakımından iki ayrı modelde sunulmuştur. Bu anlamda ilahiyat akademyasında bölümleşme önerileri açısından literatürün zengin olduğunu ve alternatif çeşitliliği bakımından doygunluğa ulaşıldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla artık bölümleşme meselesinin, ortaya önerilerin konulmaya devam edilmesinden öteye taşınması, bu konuda somut adımların atılması aşamasına geçilmesi gerekmektedir.

Belirlenecek olan ilke ve kriterler çerçevesinde, mevcut model önerilerinden de ilham alınarak, bu anlamda ilahiyat akademyasının birikimi ve gücünden mutlaka yararlanılarak ideal tasarımların hayata geçirilmesi mümkündür. Bu noktada öncelikle, yeniden yapılanmada esas olan felsefe, ilke ve parametreler, buna göre amaçlar ve kazanımlar belirlenmeli; program geliştirilirken değişen koşullar, ihtiyaçlar, sorun ve imkânlar, uluslararası gelişmeler ve örnekler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu süreç; akademisyenler, istihdam sunan kurum temsilcileri, öğrenci temsilcileri ve hizmet sunulan hedef kitle temsilcileri başta olmak üzere paydaşların katılacağı ortak komisyonlarca planlanmalıdır. Sürecin geliştirilmesinde bireysel, siyasî ve ideolojik yaklaşımlar yerine bilimsel ölçütler esas alınmalı ve uzun yıllardır gündeme gelen sorunlara şekilsel, kısa süreli, kalıcı olmayan düzenlemeler yerine; uzun süreli, ihtiyaçlara cevap verebilecek, yapısal ve fonksiyonel, altyapısı sağlam düzenlemeler yapılmalıdır. Son olarak, yalnızca istihdam alanları doğrultusunda yapılandırılan bir bölümleşmeden öte; küresel gereklilik ve gerçeklikler doğrultusunda farklı bölümleşme girişimlerine imkân sağlanması, rekabet ortamı ve kalite artışını da beraberinde getirecektir.

Kaynakça

Akyürek, Süleyman. "Müzakereler". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 194-195; 300-301. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. "Yüksek Öğretimde Din Eğitim ve Öğretimi". *Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Recai Doğan-Remziye Ege. 231-247. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Baskı, 2013.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Tarihçe". Erişim 03 Ağustos 2021. https://atauni.edu.tr/tr/ilahiyat-fakultesi/tarihce/

Aydın, Muhammed Şevki. "Müzakereler". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 169-172; 419-420. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Ayhan, Halis. "İlahiyat Fakültesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ayhan, Halis. *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 3. Baskı, 2014.

Başgil, Ali Fuat. *Din ve Laiklik*. İstanbul: Kubbealtı, 11. Baskı, 2016.

Bayyiğit, Mehmet-Çanakcı, Ahmet Ali. "Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Bölümleşme Sorunu". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (2021), 369-400.

Buyrukçu, Ramazan. "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması Problemi". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*. 509-520. haz. Kolektif. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.

Cebeci, Suat. "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 75 (1999), 227-235.

Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2005.

Cengil, Muammer. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İstihdam ve Bu Bağlamda Ders Programları Üzerine Bazı Öneriler". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyu-*

mu Bildiriler ve Müzakereler. 243-275. haz. Kolektif. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.

Çinemre, Semra. "İlahiyat Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin İlahiyat Fakültesi Programına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 52 (Aralık 2019), 265-286.

Diyanet TV. "İstanbul'a Uluslararası İslam Üniversitesi kurulacak". Erişim 10 Ağustos 2021. http://www.diyanet.tv/istanbul-a-uluslararasi-islam-universitesi-kurulacak/

Ev, Halit. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Yeterlikleri Bağlamında İlahiyat Fakülteleri ve Öğretmen Yetiştirme Sistemini Yeniden Yapılandırma". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 13/4 (2015), 83-100.

Ev, Halit. "İlahiyat Fakülteleri ile İlgili Bir Model Önerisi". *Tabula Rasa Akademik Derg*i 1/2 (2001), 129-149.

Ev, Halit. "Yükseköğretimde Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş. 250-287. Ankara: Gündüz Yayıncılık, 2012.

Genç, Muhammed Fatih. "Avrupa ve Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları: İspanya, Bosna Hersek, Hollanda, Belçika ve Almanya'daki İlahiyat Fakülteleri ile Bir Karşılaştırma". *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 27-45.

Görgün, Tahsin. "Türk Üniversitesi ve Dini İlimler – İlahiyatın Akademik Yapılanması, Bölümleri ve Anabilim Dalları Nasıl Olmalıdır?". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 149-164. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Görmez, Mehmet. *Din Eğitiminde Yeniden Yapılanma İnsanın Anlam Arayışına Rehberlik.* İslam Düşünce Enstitüsü, 2021. https://ide.org.tr/Common/DownloadFile.aspx?f=IDEDinEgitimiRaporu_20210414102924028.pdf

Gözütok, Şakir. "İlahiyat Fakülteleri İçin Alternatif Program". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*. 559-566. haz. Kolektif. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü. İstanbul: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1982.

Kara, Ömer. "Müzakereler". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 289-293. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Karadaş, Cağfer. "İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları Üzerine Genel Değerlendirme ve Öneriler". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 205-264. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Kaya, Mevlüt. "İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*. 211-242. haz. Kolektif. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.

Kılavuz, Mehmet Akif. "İlahiyat Fakültelerinde 'Din Hizmetleri Bölümü' Oluşturulmasına Duyulan İhtiyaç". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*. 383-408. haz. Kolektif. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.

Koç, Ahmet. "'İlahiyat Lisans' Programı ve Mezunlarının İstihdam Sorunları Üzerine Bazı Mülahazalar". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*. 277-284. haz. Kolektif. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.

Koç, Ahmet. "İlâhiyat Fakültesi (İlâhiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2003), 25-64.

Koç, Mustafa. "Yüksek Din Öğretiminde Yeni Bir Paradigma Olarak Bölümleşme: 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü' Önerisi". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Aralık 2019), 59-112.

Korkmaz, Mehmet. "Müzakereler". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 169-172; 282-284. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Korkmaz, Mehmet. "Vaizlik Eğitimi Açısından İlahiyat Lisans Programlarının Değerlendirilmesi ve Bir Sertifika Programı Önerisi". *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*. haz. Diyanet İşleri Başkanlığı. 2/335-354. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Korkmaz, Mehmet. "Yaygın Din Eğitimcisi Yetiştirme Açısından İlahiyat Fakülteleri Lisans Programının Değerlendirilmesi". *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-I.* haz. Diyanet İşleri Başkanlığı. 227-242. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Korukçu, Adem. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Seçmeli Ders Tercihlerini Etkileyen Faktörler". *Değerler Eğitimi Dergisi* 10/23 (2012), 157-179.

Kutlu, Sönmez. "Müzakereler". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 184-194; 297-300. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Onay, Ahmet. "İlahiyat Fakültesi Mezunlarının Cami Eksenli Din Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Alandaki Formasyon İhtiyaçları". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*. 409-423. haz. Kolektif. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.

Öcal, Mustafa. (ed.). *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*. 1. Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Öcal, Mustafa. "25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 3-106.

Öcal, Mustafa. "Bölümleşmiş Yüksek Din Öğretimi Uluslararası İslâmî İlimler Üniversitesi ve Uluslararası İslâm Kültür ve Medeniyeti Üniversitesi". *Yüksek Din Öğretimi.* ed. Z. Şeyma Altın. 329-346. İstanbul: DEM Yayınları, 2018.

Öcal, Mustafa. "İlahiyat Fakültelerinde Programlar ve Bölümleşme". *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*. haz. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. 171-194. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988.

Öcal, Mustafa. "Yüksek İslam Enstitüsü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 44/48-52. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Öcal, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011.

Öz, Ayhan. "İlahiyat Fakültelerinde Program Çeşitliliği Açısından Seçmeli Dersler Üzerine Bir Değerlendirme". *Yüksek Din Öğretimi*. ed. Z. Şeyma Altın. 423-251. İstanbul: DEM Yayınları, 2018.

Özdemir, Saadettin. "İstihdam Alanlarına Göre İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması: Din Hizmetleri Bölümü Önerisi". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*. 537-558. haz. Kolektif. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.

Özdemir, Saadettin. "Yüksek Din Eğitiminin Geleceği ve İstihdam Alanlarına Yönelik Program Önerileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2013), 237-249.

Toksarı, Ali. "İlahiyat Fakülteleri Eğitim-Öğretiminde Branşlaşma". *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*. haz. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. 195-200. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988.

Tosun, Cemal. "Müzakereler". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 276-280. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Tosun, Cemal-Doğan, Recai. "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılanması Üzerine". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler*. 487-507. haz. Kolektif. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.

Türcan, Talip. "Müzakereler". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 195-199. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Yapıcı, Asım. "Müzakereler". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? – Sorunlar ve Çözümleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. ed. Süleyman Akyürek. 267-276. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Yiğit, Ahmet. *Öğrenci ve Öğretim Elemanlarının Görüşlerine Göre İlahiyat Lisans Programının Amaçlarının Değerlendirilmesi.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Yüksek İslam Enstitüleri Yönetmeliği. Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı. (31 Temmuz 1961), No 211.

Yüksek Din Öğretimi Kurumları İstihdam Alanları: İmkân ve Sınırlılıklar

Semra Çinemre

Giriş

Ülkemizde özellikle 2008 yılı itibariyle yüksek din öğretimi kurumu ve buna paralel öğrenci ve mezun sayılarında ciddi bir niceliksel artış söz konusudur. 2020-2021 yılı istatistiklerine göre öğrenci tercihine açık yurtiçi aktif yüksek din öğretimi kurum sayısı 93 olup bu kurumlarda öğrenimine devam eden öğrenci sayısı ise 92 bindir. Lisans programlarının yanı sıra önlisans ve İLİTAM programlarına devam eden kayda değer bir öğrenci mevcudu da bulunmaktadır. Yüksek din öğretimi sahasındaki bu niceliksel artışa karşılık iş gücüne katılmayı bekleyen büyük bir mezun kitlesi için istihdam alanlarında imkân ve sınırlılıkların ne olduğu ise yanıtlanmayı bekleyen önemli bir soru olarak temayüz etmektedir.

Bu çalışmada yüksek din öğretimi kurumlarından mezunların istihdam alanları, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) özelinde, imkân ve sınırlılıklar çerçevesinde ele alınacaktır. Bu kapsamda üç başlıktan oluşan çalışmanın ilk başlığında yüksek din öğretimi kurum ve öğrenci sayılarına ilişkin istatistiklere yer verilecek;

ikinci başlıkta DİB bünyesinde, üçüncü başlıkta da MEB bünyesinde istihdam imkân ve sınırlılıkları incelenecektir. Konuyu güncel yönüyle ele alan çalışmada yüksek din öğretimi kurumlarının tarihi seyrine yer verilmeyip özellikle son yıllarda yaşanan gelişmeler, çoğunlukla yıllara göre karşılaştırmalı bir şekilde, istatistikî veriler eşliğinde ortaya konularak istihdam alanlarında imkân ve sınırlılıklara ilişkin birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışmanın, ortaya koyduğu sonuçlarla literatüre katkı sunması, yükseköğretim ve istihdam politikalarına da ışık tutması beklenmektedir.

1. Yüksek Din Öğretimi Kurum ve Öğrenci Sayıları

Mezunların istihdam imkân ve sınırlılıklarını anlamlı bir şekilde değerlendirebilmek açısından mevcut yüksek din öğretimi kurum sayısı, bu kurumlar için tahsis edilen öğrenci kontenjanları ve bu kurumlarda öğrenimlerine devam eden öğrenci sayılarının bilinmesi konuya zemin teşkil edecektir. Bu noktada öncelikle, ülkemizdeki yüksek din öğretimi kurum sayısı ve öğrenci kontenjanlarına ilişkin istatistiklere yer verilecektir. Bu doğrultuda Tablo 1'de son beş yıllık süreçteki değişmeyi göstermesi bakımından 2016 ve 2021 yılı Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzunda yer alan kurum sayısı ve öğrenci kontenjanlarına ilişkin istatistikler gösterilmiştir.[1]

1 Öğrenci kontenjanlarına ilahiyat/İslami ilimler birinci ve ikinci öğretim lisans programlarının yanı sıra Arapça, İngilizce ve burslu İlahiyat program türleri de dahil edilmiştir. Fakat önlisans ile Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Yakın Doğu Üniversitesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi programlarına ilişkin sayılar değerlendirmeye katılmamıştır. Kontenjanlar, öğrenci alımına çıkan üniversitelere ait olduğundan öğrenci almayan pasif fakülteler sayıya dahil edilmemiştir.

Tablo 1: Yüksek Din Öğretimi Kurum Sayısı ve Öğrenci Kontenjanları (2016 ve 2021 Yılları)[2]

		2016		2021	
Yüksek Din Öğretimi Kurumları		**Fakülte Sayısı**	**Öğrenci Kontenjanı**	**Fakülte Sayısı**	**Öğrenci Kontenjanı**
Devlet Üniversiteleri	İlahiyat Fakültesi	57	13.370	56	13.610
	İslami İlimler Fakültesi	17	2.350	33	5.570
	Ara Toplam	**74**	**15.720**	**89**	**19.180**
Vakıf Üniversiteleri	İlahiyat Fakültesi	-	-	1	40
	İslami İlimler Fakültesi	4	215	3	205
	Ara Toplam	**4**	**215**	**4**	**245**
GENEL TOPLAM		**78**	**15.935**	**93**	**19.425**

Tablo 1'de genel toplam sayılara bakıldığında 2016 yılında öğrencilerin tercih edebileceği yüksek din öğretimi kurum sayısının 78, bu kurumlar için tahsis edilen öğrenci kontenjanının da yaklaşık 16 bin olduğu; buna karşılık 2021 yılı itibariyle tercih edilebilen kurum sayısının 93'e, öğrenci kontenjanının da yaklaşık 20 bine ulaştığı görülmektedir. Beş yıl öncesine nazaran 2021 yılında gerek kurum sayısı gerekse öğrenci kontenjan sayısı önemli oranda artmıştır. Detaylı olarak bakıldığında; beş yıllık süreçte devlet üniversiteleri bünyesinde ilahiyat fakültesi sayısı ve öğrenci kontenjanının hemen hemen aynı kaldığı; buna karşılık İslami ilimler fakülte sayısının ikiye katlandığı, bu fakültelerdeki öğrenci kontenjanının da beş yıl öncesine göre iki katından fazla arttığı görülmektedir. Bu durum, aradan geçen beş yıllık süreç zarfında öğrenci alımına başlayan yeni yüksek din öğretimi kurumlarının çoğunlukla "İslami ilimler" ismini tercih ettiğini göstermektedir.

2 Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi, "2016-ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu", (Erişim 06 Eylül 2016); Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi, "2021-Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu", (Erişim 26 Temmuz 2021).

Tabloya, vakıf üniversiteleri açısından bakıldığında; genel toplamda ülkemizdeki yüksek din öğretimi kurumlarının yalnızca %5'inin vakıf üniversiteleri bünyesinde yer aldığı görülmektedir. Beş yıllık süreçte de vakıf üniversitelerinin gerek fakülte sayısı gerekse öğrenci kontenjanı hemen hemen aynı kalmıştır. İlgili üniversitelerin nicel açıdan istikrarlı bir şekilde kısıtlı sayıda öğrenci ile eğitim-öğretim faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 1'de sunulan kontenjanlar, yüksek din öğretimine başvuru için yeni öğrenci kontenjanlarına işaret etmektedir. Yüksek din öğretimi kurumlarına kayıtlı olup hâlihazırda öğrenimine devam eden öğrenci sayılarına ilişkin istatistikî verilere ise Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Tüm Yüksek Din Öğretimi Kurumlarına Kayıtlı Lisans Öğrenci Sayısı (2016 ve 2020 Yılları)[3]

		2016	2020
Yüksek Din Öğretimi Kurumları		**Kayıtlı Öğrenci Sayısı**	**Kayıtlı Öğrenci Sayısı**
Devlet Üniversiteleri	İlahiyat Fakültesi	65.110	76.370
	İslami İlimler Fakültesi	6.712	15.047
	Ara Toplam	**71.822**	**91.417**
Vakıf Üniversiteleri	İlahiyat Fakültesi	-	54
	İslami İlimler Fakültesi	997	628
	Ara Toplam	**997**	**682**
	Genel Toplam	**72.819**	**92.099**

Tablo 2'de devlet üniversiteleri bünyesinde yer alan yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrenci sayısının 2016 yılında 71.822 iken; dört yıl içerisinde bu sayının yaklaşık 20 bin artarak 2020 yılına gelindiğinde 91.417'ye ulaştığı görülmektedir. Bu artış ilahiyat fakültelerinde 11 bin civarında iken; İslami ilimler fakültelerinde dört yıl içerisinde öğrenci sayısı iki katından fazla artış göstermiştir. Devlet

3 Bkz. Yükseköğretim Kurulu, "YÖK Lisans Atlası (2015-2016)", (Erişim 20 Ekim 2017); Yükseköğretim Kurulu, "YÖK Lisans Atlası (2019-2020)", (Erişim 21 Temmuz 2021).

üniversitelerindeki bu öğrenci sayısı artışına karşılık vakıf üniversiteleri bünyesinde öğrenci sayısının azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Genel toplama bakıldığında ise tüm kurumlarda öğrenimine devam eden öğrenci sayısı 92.099'a ulaşmıştır.

Ülkemizde yüksek din öğretiminde son yıllardaki niceliksel artışı göstermesi bakımından paylaşılan istatistikler dikkate değerdir. Hemen her yıl fakülte ve öğrenci kontenjanı ve buna paralel öğrenim gören öğrenci sayısının ve en nihayetinde bu kurumlardan mezunların giderek arttığı açıkça görülmektedir. Ayrıca bu çalışmada yalnızca örgün lisans programlarına ilişkin veriler dikkate alınmıştır. Ancak mezunların istihdam imkânlarını değerlendirirken önlisans ve İLİTAM programlarının varlığı da mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bu programlardan mezunların birçok istihdam sahasında örgün lisans mezunlarıyla aynı hak ve statüye sahip oldukları bilinmektedir. İstatistiklere bakıldığında; bu programlardan Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İlahiyat önlisans programına kayıtlı öğrenci sayısının 2019-2020 öğretim yılında 247.873 kişi olduğu görülmektedir.[4] İLİTAM'a ilişkin istatistiklere bakıldığında ise 2021 yılı "Merkezi Yerleştirme ile Dikey Geçiş Yapılacak Yükseköğretim Lisans Programları"na göre bünyesinde İLİTAM programı bulunan 19 yüksek din öğretimi kurumu olup tümünde ilan edilen toplam kontenjan 6.200'dür.[5] Örgün lisans programlarının yanı sıra önlisans ve İLİTAM programlarına ilişkin bu sayılar da, ilgili istihdam sahalarında farklı öğrenim dereceleri ve programlarından gelen, daha çok sayıda mezunun olduğu ve istihdam rekabetinin arttığı anlamına gelmektedir.

4 Bkz. Yükseköğretim Kurulu, "YÖK Önlisans Atlası", (Erişim 01 Ağustos 2021).

YÖK Önlisans Atlasında Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi önlisans İslami İlimler programına kayıtlı öğrenci sayısı ise belirtilmemiştir.

Aşlamacı da çalışmasında 2018-2019 yılında önlisans düzeyi yüksek din öğretimi programları toplam öğrenci sayısını 264.468 olarak belirtmiştir. Bkz. İbrahim Aşlamacı, "Günümüz Türkiye'sinde Sayılarla Yüksek Din Öğretimi", *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle) Bildirileri (Malatya-Türkiye, 24-25 Ekim 2019)*, ed. İbrahim Aşlamacı vd., Cilt 2 (Malatya: İnönü Üniversitesi Yay., 2019), 26.

5 Bkz. Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi, "DGS: Dikey Geçiş Sınavı", (Erişim 03 Ağustos 2021).

Mezunların ilgili sahalarda istihdam imkân ve sınırlılıklarını değerlendirirken tüm programlardaki öğrenci varlığının dikkate alınması, isabetli öngörülerde bulunmak açısından önemlidir. Mezunların istihdam alanlarında imkân ve sınırlılıklarını değerlendirirken toplam öğrenci ve mezun sayılarının yanı sıra cinsiyet dağılımının da dikkate alınması önemli bir noktadır. Nitekim ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinde kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek bir oranda olduğu uzun yıllardır bilinen bir durumdur. Her ne kadar bu çalışma kapsamında incelenen istatistiklerde öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımına ilişkin bir oran tespit edilemese de Aşlamacı, çalışmasında 2018-2019 yılı için kayıtlı 91.594 öğrencinin %59,3'ünün kadın, %40,7'sinin erkek olduğunu belirtmiştir.[6] Yüksek din öğretimi kurumlarındaki bu demografik yapının gerek DİB gerekse MEB sahalarına yansımalarının olması muhtemeldir. Bu noktalara da ilgili başlıklar altında ayrı ayrı temas edilmiştir.

Ülkemizde yüksek din öğretimi kurum ve öğrenci sayılarına ilişkin bu temel istatistiklere dayalı değerlendirmelerden sonra mezunların DİB ve MEB sahalarında istihdam imkân ve sınırlılıkları ayrı başlıklarda ele alınacaktır.

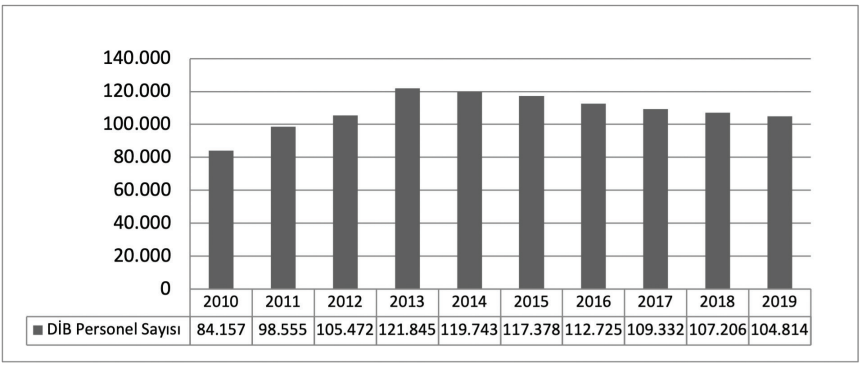
2. DİB Bünyesinde İstihdam

DİB'in yüksek din öğretimi kurumu mezunlarına sunduğu istihdam alanları; genel idare hizmetlerinde müftülük, müftü yardımcılığı, şube müdürlüğü; din hizmetlerinde ise vaizlik, Kur'an kursu öğreticiliği, imam-hatiplik, müezzin-kayyımlık ve murakıplık gibi görevlerdir.

Mezunların DİB bünyesinde istihdam imkânlarını değerlendirebilmek amacıyla temel istatistikî verilere bakmak gerekmektedir. Bu noktada, DİB bünyesinde yıllara göre istihdam edilen personel sayısı, kadro tahsisinde nasıl bir eğilimin olduğunu göstermesi bakımından incelemeye değerdir. Bu nokta, gelecek yıllarda DİB çatısında görev almak isteyen adayların istihdam şanslarına ilişkin birtakım öngörü-

6 Aşlamacı, "Günümüz Türkiye'sinde Sayılarla Yüksek Din Öğretimi", 26.

lerde bulunma imkânını da kolaylaştırabilir. Bu bağlamda Grafik 1'de son 10 yıl içerisinde DİB bünyesinde istihdam edilen personel sayılarına yer verilmiştir.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
DİB Personel Sayısı	84.157	98.555	105.472	121.845	119.743	117.378	112.725	109.332	107.206	104.814

Grafik 1. Yıllara Göre DİB Personel Sayısı (2010-2019 Yılları)[7]

Başkanlığın paylaştığı bu istatistikte DİB personel sayısı 2019 yılı için 104.814 olarak belirtilmiştir. DİB 2020 Yılı Faaliyet Raporu'na göre ise tüm hizmet sınıflarında toplam personel sayısı 128.534 olarak gösterilmiştir.[8]

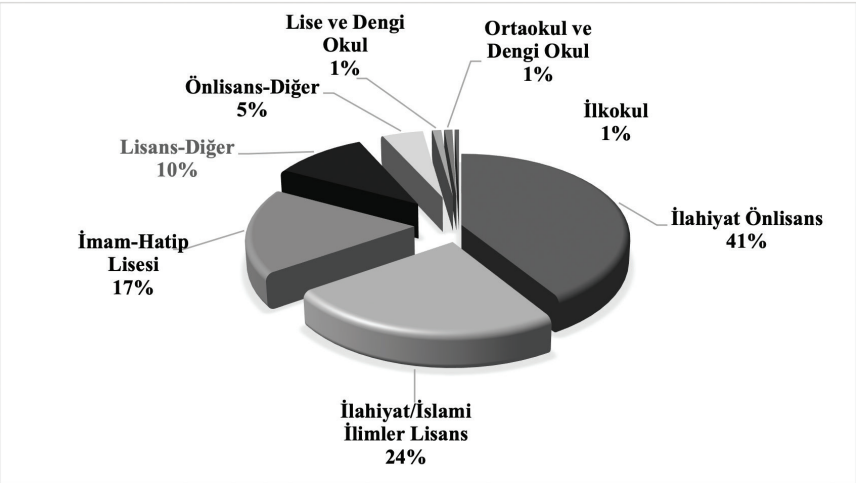
Grafik 1 detaylı olarak incelendiğinde; DİB personel sayısının 2010 yılından 2013 yılına kadar düzenli bir şekilde artış gösterdiği ve bu üç yıllık süreç zarfında toplam 37 bin kişilik kadro artışı olduğu dikkat çekmektedir. Buna karşılık 2013 yılı itibariyle de düzenli bir şekilde azalma eğilimi gösterdiği ve 2019 yılına kadarki süreçte 17 bin kişilik kadronun azaldığı görülmektedir. DİB kadrolarındaki personel sayısında bu azalma eğiliminin devam etmesi halinde, mezunların gelecek yıllarda DİB bünyesinde istihdam imkânlarının geçmiş yıllara nazaran azalacağı öngörüsünde bulunmak mümkündür. Bu noktada, çalışmanın ilk başlığı altında yer verilen yüksek din öğretimi kurumları öğrenci sayısı göz önüne alındığında ve lisans mezunlarının yanı

7 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, "İstatistikler", (Erişim 27 Temmuz 2021).

8 Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "2020 Yılı Faaliyet Raporu", (Erişim 02 Ağustos 2021).

sıra İLİTAM ve önlisans programı mezunlarının da DİB bünyesinde istihdam hakkına sahip olduğu hesaba katıldığında, DİB kadrolarında görev almak isteyen mezunların gelecek yıllarda rekabetinin artacağı öngörülebilir.

DİB kadrolarında ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunlarının istihdam paylarını göstermesi bakımından mevcut personelin öğrenim durumlarına ilişkin istatistik de birtakım yorum ve değerlendirmelere imkân sağlayabilir. Bu bağlamda Grafik 2'de DİB personelinin öğrenim durumuna göre dağılımına yer verilmiştir.

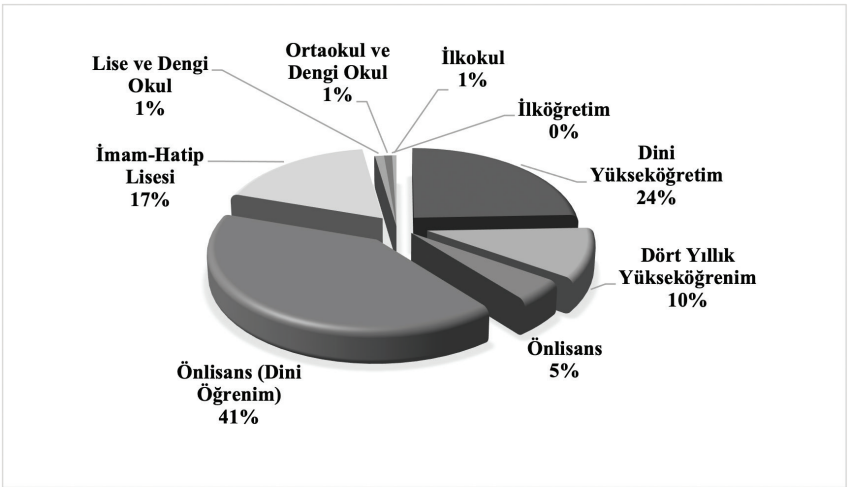

Grafik 2. Tüm DİB Personelinin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı (2020 Yılı)[9]

Grafik 2'ye bakıldığında tüm DİB personeli içerisinde %41 oranı ile ilk sırada ilahiyat önlisans, %24 oranı ile ikinci sırada ilahiyat/İslami ilimler lisans, 17'lik oran ile üçüncü sırada da imam-hatip lisesi mezunlarının istihdam edildiği görülmektedir. Geçen yıllarla kıyaslanacak olursa ilahiyat önlisans mezunlarının DİB kadrolarında halen büyük bir oran teşkil ettiği görülmektedir. İlahiyat/İslami ilimler lisans mezun sayısının ise 2016 yılına göre 19.171'den 31.199'a çıkma-

9 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "İstatistikler", (Erişim 27 Temmuz 2021).

sı, DİB kadrolarında yüksek din öğretimi lisans mezunlarına verilen yerin artırılmasını göstermesi bakımından memnun edici bir gelişmedir. Buna karşılık yine 2016 yılına göre 2020 yılında DİB kadrolarında imam hatip lisesi mezunu sayısının da arttığı görülmektedir. Bu istatistiğe Başkanlığın merkez ve taşrada tüm hizmet sınıflarında görev yapan personeli dahildir. Bu noktada DİB'in özellikle din hizmetlerinde kalite standartları ve istihdam politikaları ilişkisini daha sağlıklı bir şekilde değerlendirmek açısından yalnızca müftülükler bünyesinde görev yapan 124.781 personelinin öğrenim durumlarını incelemek daha isabetli olacaktır. Grafik 3'te -merkez teşkilatı, ihtisas merkezleri, eğitim merkezleri ve yurtdışı teşkilatı hariç tutularak- yalnızca müftülükler bünyesinde görev yapan DİB personelinin öğrenim durumuna göre dağılımına yer verilmiştir.

Grafik 3. Müftülükler Bünyesindeki DİB Personelinin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı (2020 Yılı)[10]

Grafik 3'teki oranlar, Grafik 2'de yer alan tüm DİB personeli öğrenim durumu ile hemen hemen aynıdır. Buna göre müftülükler bünyesinde görev yapmakta olan personelin de %41 ile büyük çoğunluğu

10 Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "2020 Yılı Faaliyet Raporu".

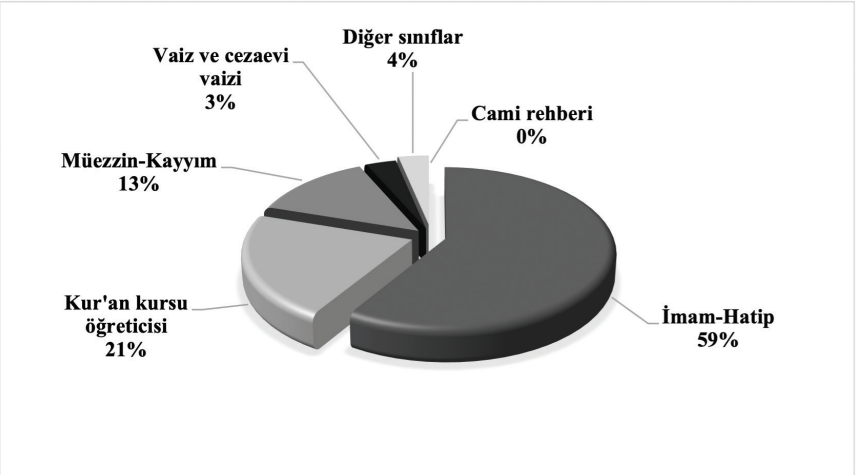
ilahiyat/İslami ilimler önlisans programı mezunudur. Bunu %24 ile ilahiyat/İslami ilimler lisans programı mezunları takip etmektedir. Sıralamayı %17 ile takip eden imam hatip mezunları oranının da lisans mezunlarından çok geride olmaması dikkat çekicidir.

Bu istatistikte yer alan müftülükler bünyesinde; il müftüsü, il müftü yardımcısı, ilçe müftüsü, şube müdürü, başvaiz, uzman vaiz, vaiz, cezaevi vaizi, murakıp, din hizmetleri uzmanı, eğitim uzmanı, şef, Kur'an kursu baş öğreticisi, Kur'an kursu uzman öğreticisi, Kur'an kursu öğreticisi, baş imam-hatip, uzman imam-hatip, imam-hatip, baş müezzin-kayyım, müezzin-kayyım, VHKİ ve çeşitli unvanlardaki diğer personel bulunmaktadır.[11] Bu hizmet sınıfı, Başkanlığın genel idare hizmetleri ve din hizmetleri tasnifinden ikincisine girmektedir. Mezunların da öncelikli olarak atandıkları hizmet sınıfı bu kategoridir. Ne var ki mevcut oranlar içerisinde yüksek din öğretimi lisans mezunlarının payının ideal düzeyde olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu durum, istatistiklerin farklı mesleki kıdemdeki tüm personeli kapsaması ve dolayısıyla geçmiş yıllarda imam hatip ve önlisans mezuniyeti ile göreve başlayanların da sayılara dahil olmasından kaynaklanabilir. Bu noktada Başkanlığın istihdam politikalarında öğrenim durumlarına ilişkin önceliğini göstermesi bakımından son yıllarda yaptığı ilk atamalardaki öğrenim durumları daha iyi fikir verebilir. Ancak bu çalışma kapsamında yapılan araştırmada bu konuda herhangi bir istatistiğe rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu noktada önlisans ve lisans mezunları açısından ilk atamada istihdam imkân ve sınırlılıklarına ilişkin net bir sonuca ulaşılamamıştır. Bununla birlikte sadece mevcut öğrenci sayılarına bakıldığında ve önlisans programı öğrencilerinin lisansı tamamlama imkânları göz önüne alındığında dahi mezunlar arasında DİB sahasında istihdam için rekabetin artacağı öngörüsünde bulunmak mümkündür.

Yüksek din öğretimi kurumlarından mezunların DİB bünyesinde öncelikli olarak atandıkları kadrolar çoğunlukla din hizmetleri oldu-

11 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "2020 Yılı Faaliyet Raporu".

ğundan, personelin bu sahadaki kadro türüne göre dağılımı da mezunların istihdamlarına ilişkin değerlendirme yapmaya imkân sağlayabilir. Bu bağlamda Grafik 4'te DİB personelinin din hizmetleri kadro türüne göre dağılımı gösterilmiştir.

Grafik 4. DİB Personelinin Din Hizmetleri Kadro Türüne Göre Dağılımı (2020 Yılı)[12]

Grafik 4 incelendiğinde, din hizmetleri alanında görev yapmakta olan personel içerisinde %59 oranı ile ilk sırada imam-hatiplerin geldiği, bunu %21 ile Kur'an kursu öğreticilerinin, %13 oranı ile de müezzin-kayyımların takip ettiği görülmektedir. Bu durumda din hizmetlerinin bu üç alanında istihdam edilen personel sayısı %93'ü bulmakta ve dolayısıyla en yoğun istihdam imkânı tanınan üç alanı teşkil etmektedir.

Grafikten hareketle mezunların DİB din hizmetleri kadrolarında istihdam imkânlarını değerlendirmek gerekirse; öncelikle bu grafiğin %72'lik diliminin imam-hatip ve müezzin-kayyımlığa, dolayısıyla erkek personele ait olduğu açıktır. Tablonun görünen bu yüzünden

12 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "İstatistikler".

hareketle, erkek mezunların DİB bünyesinde istihdam imkânlarının kadın mezunlara nazaran daha yüksek olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Buna karşılık grafikte %21'e tekabül eden Kur'an kursu öğreticilerinin ise çoğunlukla kadın personel olduğu bilinmektedir.[13] DİB istatistiklerine personelin cinsiyete göre dağılımı açısından bakıldığında; 2020 yılı için belirtilen toplam 127.892 personelin 104.333'ünün erkek, 23.559 ise kadın olduğu görülmektedir.[14] Her ne kadar bu rakamlar hizmet sınıflarına göre detaylandırılmasa da DİB bünyesinde genel olarak kadın istihdamını göstermesi bakımından önemli bir veridir. Bu durum, din hizmetlerinde %72'lik oranla imam-hatip ve müezzin-kayyımlığın büyük ağırlığı teşkil etmesinin doğal bir yansıması olarak görülebilir. Ancak konu, diğer yandan sahaya personel kaynağı yetiştiren yükseköğretim ile ilişkilendirildiğinde ilahiyat/İslami ilimler lisans öğrencilerinin %60'ının kadın olduğu görülecektir. Bu gerçeğe karşılık DİB bünyesinde kadın personel oranının toplam kadro içerisinde %18,4 olması oldukça yetersiz görünmektedir. Bu konu ile ilişkili olarak Gürel tarafından yapılan bir çalışmada gerek DİB hizmetlerinden yararlanma gerekse bu hizmet sahasında istihdam edilme noktasında kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha iyi bir konumda olmamalarına rağmen DİB din hizmetlerine yönelik algı düzeyleri erkek öğrencilere göre daha yüksek çıkmış olup yazar, DİB'in özellikle ilahiyat fakültelerinde öğrenim gören kadın öğrencilere yönelik istihdam alanlarını yeniden gözden geçirmesi önerisinde bulunmaktadır.[15] Furat da benzer şekilde yüksek din öğretimi kurumlarındaki kadın öğrenci oranlarının uzun vadede ilahiyat me-

13 Koç'un yaptığı bir araştırmada da, verdiği istatistiklere göre 2011 yılında DİB bünyesindeki Kur'an kursu öğreticilerinin %87'sini, vaizlerin ise %35'ini kadın personel oluşturmaktadır. Bkz. Ahmet Koç, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Nurullah Altaş-Mustafa Köylü (Ankara: Gündüz Yay., 2012), 312.

14 Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "2020 Yılı Faaliyet Raporu".

15 Ramazan Gürel, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Hizmetlerine Yönelik Algıları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/2 (Eylül 2020), 584.

zunlarının istihdam alanlarını da etkileyeceğine dikkat çekmektedir.[16] Bu çalışmada ilk başlıkta da dikkat çekildiği gibi, yüksek din öğretimi kurumlarının %60 oranında kadın mezun vermeye devam etmesi gerçeği, istihdam sahaları açısından mutlaka dikkate alınarak birtakım politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

3. MEB Bünyesinde İstihdam

Yüksek din öğretimi kurumları mezunlarının istihdam edildikleri öncelikli sahalardan bir diğeri de MEB'dir. Mezunlar, MEB bünyesinde ilk ve ortaöğretim kurumlarında din kültürü ve ahlak bilgisi ile seçmeli din dersleri branşlarında, imam-hatip liselerinde de meslek dersleri öğretmenliği branşlarında görev yapma imkânına sahiptir.

İstatistiklere yer vermeden önce literatüre bakıldığında yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin mesleki ilgi, tutum ve yönelimlerini araştıran bazı çalışmalarda öğrencilerin, din görevliliği ile kıyaslandığında öncelikli olarak öğretmenliği hedeflediği görülmektedir. Örneğin Acuner'in, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında 121'i kadın, 71'i erkek olmak üzere toplam 192 İlahiyat fakültesi son sınıf öğrenci örneklemiyle yaptığı çalışmada, öğrencilerin yalnızca 15'i (%7,85) "din görevlisi" olmak istediğini, buna karşılık 144'ü (%75,39) "öğretmen", 32'si de (%16,75) "diğer" alternatifleri hedeflediğini belirtmiştir.[17] Bu sonuçla paralel olarak Taştan ve diğerlerinin çalışmasında da ilahiyat son sınıf öğrencilerinin %36,9'u MEB, buna karşılık sadece %9,5'i DİB bünyesinde çalışmayı planladıklarını ifade etmiştir. Coşkun'un çalışmasında da son sınıf öğrencilerinin %43,3'ü MEB, %22'si ise DİB bünyesinde çalışmak istediğini belirtmiş; Kaya ve Nazıroğlu'nun bir araştırmasında da din görevlilerinin büyük çoğunluğu (%83,3) öğretmenliğe atanamadıkları için din görevliliğini tercih

16 Ayşe Zişan Furat, "Yüksek Din Öğretimi ve İstihdam İlişkisinde Cinsiyet Oranlarının Değişimi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 26 (2012), 176.

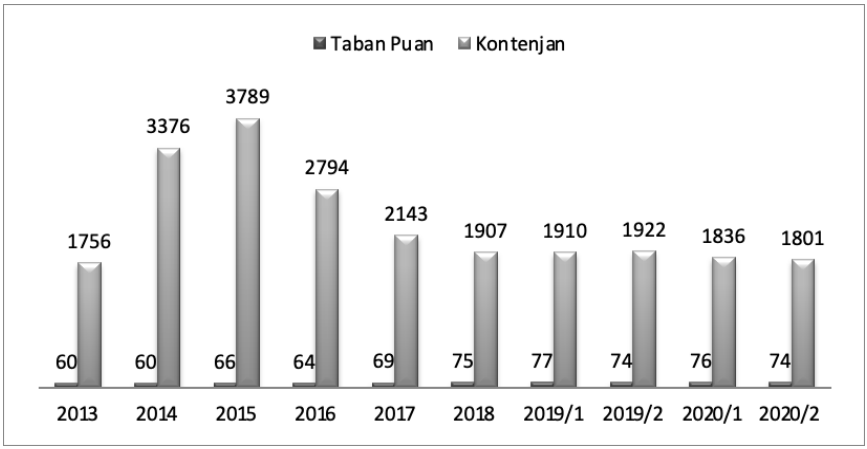
17 Hacı Yusuf Acuner, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Görevliliği Mesleğine Yönelik Tutumları: Rize Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2307.

ettiklerini ifade etmiştir.[18] İnan Kılıç tarafından 2019 yılında yapılan çalışmada da ilahiyat fakültesi son sınıfa devam eden 209 öğrenciye meslek yönelimleri sorulmuş ve 151 kişi MEB'de öğretmenlik, 15 kişi DİB'de din hizmetleri, 26 kişi ise akademisyenlik şeklinde yanıt vermiştir.[19] Literatür, mezunların en yaygın istihdam alanları olan DİB ve MEB'in kendi içerisinde kıyaslandığında, din görevliliğine nazaran öğretmenlik mesleğine yönelik ilginin daha yüksek olduğunu göstermektedir.[20] Mezunların MEB'deki istihdam imkânlarını çeşitli istatistikler eşliğinde inceleyerek de birtakım yorum ve değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Bu noktada öncelikle son yıllardaki öğretmen atamalarına ilişkin istatistikler bazı açılardan fikir verir niteliktedir. Bu amaçla Grafik 5'te son 10 dönem KPSS taban puanı ve kontenjan bazında DKAB branşında MEB atama istatistiklerine yer verilmiştir.

18 Bkz. Abdulvahap Taştan vd., "Üniversite Düzeyinde Din Öğretimi Alan Öğrencilerde Eğitim Sürecinde Oluşan Tutum ve Davranış Değişiklikleri (Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2001), 169-192; M. Kamil Coşkun, "Din Kültürü Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları: İlahiyat Eğitim DKAB Karşılaştırması", *EKEV Akademi Dergisi* 48 (2011), 269-278; Mevlüt Kaya-Bayramali Nazıroğlu, "Din Görevlilerinin Mesleki Tutum ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26-27 (2008), 46.

19 Ayşe İnan Kılıç, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları ile Akademik Özyeterlik Algıları: Sinop Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (Aralık 2019), 225.

20 Bununla birlikte sınırlı sayıda bazı çalışmada da öğrencilerin DİB sahasına yönelik mesleki ilgi ve yönelimleri yüksek tespit edilmiştir. Örneğin Korukcu tarafından 2009-2010 yılında ülkemizdeki 10 üniversitede öğrenimine devam eden ilahiyat fakültesi son sınıfa devam eden 277 öğrenci ile yapılan çalışmada katılımcılara mezuniyet sonrası yaygın din eğitimi kurumlarında görev almayı düşünme durumları sorulmuş olup "Evet" yanıtı veren oranı %66,4'tür. Bu durum yazar tarafından çalışmanın yapıldığı yılda mezunların DİB bünyesinde görev alabildikleri ile yorumlanmıştır. Bkz. Adem Korukcu, "İlahiyat Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Din Eğitimine Bakışları", *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/21 (2011), 80-81. Gürel de 2020 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında ilahiyat 1. ve 4. sınıfa devam eden öğrencilere DİB bünyesinde görev alıp almama yönündeki düşüncelerini sormuştur. Yanıtlar; "Evet" %51; "Hayır" %26,1; "Fikrim Yok" %22,9 şeklindedir. Bkz. Gürel, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Hizmetlerine Yönelik Algıları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", 561.

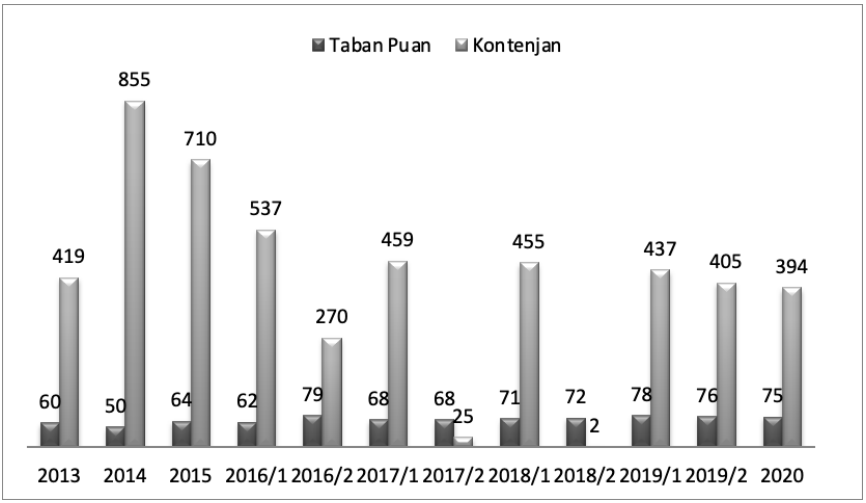
Grafik 5. Yıllara göre DKAB branşında KPSS taban puanı ve kontenjan bazında MEB atama istatistiği (2013-2020 Yılları)[21]

Grafik 5'e bakıldığında DKAB branşında atama kontenjanlarının 2013 yılından sonra dikkat çekici bir biçimde artış gösterdiği, 2015 yılında en üst noktaya ulaştığı, 2016 yılı itibariyle de azalma eğilimi göstererek 2020/2 dönemine gelindiğinde yedi yıl önceki kontenjan sayısına geri dönülmüş olduğu görülmektedir. Bu durum, son 10 atama dönemi içerisinde 2014, 2015 ve 2016 yıllarının atama imkânları açısından en parlak yıllar olduğunu göstermektedir. Bu dönemin bir başka avantajı da atama taban puanlarının 60-69 arasında seyretmesidir. 2018 yılı itibariyle 2020/2 dönemine kadar her ne kadar atama kontenjanları kendi içinde hızlı bir düşüş göstermese ve taban puanları hızlı bir yükselişe geçmese de 2017 yılı öncesi ile kıyaslandığında gerek kontenjan gerekse taban puanı çizgisinin değişmiş olduğu görülmektedir. Bu yeni çizgide DKAB atama kontenjanları 1.800-1.900 kişi aralığında değişmekte, KPSS taban puanları da 74-77 arasında seyretmektedir. İlerleyen yıllarda DKAB branşına tahsis edilecek kontenjan sayıları öngörülememekle birlikte -bu çalışmanın ilk bölümünde de yer verildiği gibi- her yıl yüksek din öğretimi kurumlarından mezun

21 Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü, "Sözleşmeli Öğretmenlik İçin Sözlü Sınava Çağrılanlara Ait Taban Puanlar", (Erişim 29 Temmuz 2021).

sayılarındaki artışın atama taban puanlarına da yükseliş yönünde etki edeceği öngörülebilir.

İlahiyat fakültesi mezunlarının MEB bünyesinde atandıkları bir branş da İHL meslek dersleridir. Grafik 6'da son yedi yılda bu branştaki atama kontenjanları ve taban puanları gösterilmektedir.

Grafik 6. Yıllara göre MEB İHL meslek dersi branşında KPSS taban puanı ve kontenjan bazında MEB atama istatistiği (2013-2020 Yılları)[22]

Grafik 6'ya bakıldığında İHL meslek dersi branşında atama kontenjanlarının son yedi yıl içerisinde -DKAB branşında olduğu gibi- 2014, 2015 ve 2016/1 atama dönemlerinde en yüksek sayılara ulaştığı, 2017 yılı itibariyle 2020 atama dönemine kadar atama kontenjanlarının nispi bir azalış eğilimi göstermekle birlikte 394-459 kişi aralığında değiştiği görülmektedir. KPSS taban puanlarının da son beş dönem atamasında 70 puan çizgisi üzerinde seyrettiği görülmektedir. Genel olarak her iki branş bazında da mezun sayısının giderek artması ile birlikte gelecek yıllarda taban puanlarının yükseleceğini ve bu durumun da mezunlar açısından istihdam alanlarında önceki yıllara nazaran kısıtlılığa yol açacağını öngörmek mümkündür.

22 Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü, "Sözleşmeli Öğretmenlik İçin Sözlü Sınava Çağrılanlara Ait Taban Puanlar".

Mezunların MEB bünyesinde istihdam şanslarını değerlendirmeye imkân tanıması açısından kontenjanlara yapılan başvuru sayılarına da yer vermek isabetli olacaktır. Bu noktada Tablo 3'te son üç dönem içerisinde (2019/2-2020/2) DKAB ve İHL meslek dersi branşları için tahsis edilen kontenjan ve bu kontenjanlara başvuru sayısı gösterilmiştir.

Tablo 3: Din Öğretimi Branşlarına Ayrılan Kontenjan ile Kontenjanlara Başvuru Sayısı (2019 ve 2020 yılları)[23]

	2019/2		2020/1		2020/2	
Branşlar	**Kontenjan**	**Başvuru sayısı**	**Kontenjan**	**Başvuru sayısı**	**Kontenjan**	**Başvuru sayısı**
DKAB	1.922	9.112	1.836	8.049	1.801	7.775
İHL Meslek Dersleri	405	2.902	394	1.987	395	2.735

Tablo 3'te görüleceği üzere DKAB branşında son üç dönem atamalarında tahsis edilen kontenjanın her seferinde dört katından fazla, yaklaşık beş katı kadar aday başvuru yapmıştır. İHL branşında da beş ila yedi kat fazla adayın müracaat ettiği görülmektedir. Her ne kadar farklı branşlarda da benzer oranlar görülse de din öğretimi branşları kapsamında kontenjan-başvuru yoğunluğunu göstermesi bakımından Tablo 3'te paylaşılan sayılar dikkat çekicidir. Bu durum başvuran adaylar içerisinden bir kesiminin kadro dışı kalması, bunun sonraki dönem atamaları için bir yığılmaya yol açması veya bir kesiminin MEB dışında farklı istihdam arayışlarına yönelmesi anlamına gelmektedir.

Gerek mezunların mesleki yönelimlerine ilişkin ortaya konulan literatür sonuçlarında öğretmenliğin, din görevliliği ile kıyaslandığında önemli çoğunluk tarafından daha cazip görülmesi durumu gerekse artan sayıda yüksek din öğretimi kurumu ve öğrenci-mezun sayısının doğrudan bir yansıması olarak MEB kadrolarında istihdam rekabetinin gelecek yıllarda da artacağı öngörülebilir.

23 Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü, "Sözleşmeli Öğretmenlik İçin Sözlü Sınava Çağrılanlara Ait Taban Puanlar", (Erişim 01 Ağustos 2021).

Son olarak, öğretmen atamalarında KPSS sonuçları temel alındığından mezunların MEB bünyesinde istihdamında cinsiyetlerin bir diğerine göre daha avantajlı-dezavantajlı olduğu söylenemez. Bununla birlikte yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin %60'ının kadın olması durumunun atamalara doğal olarak yansıyacağı ve uzun vadede din öğretimi branşlarında öğretmen ağırlığının bu yönde artış göstereceği öngörülebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada ülkemizde son yıllarda yüksek din öğretimi kurumu ve öğrenci sayılarında ciddi niceliksel artış gerçekleştiği istatistikler eşliğinde ortaya konulmuştur. Yalnızca yüksek din öğretimi kurum ve öğrenci sayılarına ilişkin temel istatistikler dahi istihdam alanlarında yıldan yıla artan mezunların rekabetinin de artacağını göstermeye yeterlidir. Nitekim yalnızca 93 bin örgün lisans öğrencisi değil önlisans ve İLİTAM programı öğrencilerinin de kayda değer bir mevcuda sahip olduğu ve birçok alanda aynı istihdam imkânlarını elde ettikleri bilinmektedir. Bu durumda tüm programlardaki öğrenci varlığının ve istatistiki gelişmelerin dikkate alınması ve buna göre gelecek yıllar için politikaların geliştirilmesi elzemdir. Ayrıca mezunların istihdam alanlarında imkân ve sınırlılıkları değerlendirilirken toplam öğrenci ve mezun sayılarının yanı sıra cinsiyet dağılımı da mutlaka dikkate alınmalıdır. Nitekim yüksek din öğretimi kurumlarının halen %60 oranında kadın mezun vermeye devam ettiği gerçeği, yetişmiş insan kaynağının etkin bir şekilde değerlendirilebilmesini sağlayacak politikaları gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda gelecek yıllar açısından kadın personele yönelik yeni istihdam alanlarının açılması önerilebilir.

Çalışmada DİB personel sayısının 2010 yılından 2013 yılına kadar düzenli bir şekilde arttığı, ancak 2013 yılı itibariyle de düzenli bir şekilde azalma eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir. Bu azalma eğiliminin devam etmesi halinde, mezunların gelecek yıllarda DİB bünyesinde istihdam şanslarının geçmiş yıllara nazaran azalacağı öngörüsünde

bulunmak mümkündür. Diğer bir deyişle DİB kadrolarında görev almak isteyen mezunların gelecek yıllarda rekabetinin artacağı öngörülebilir. Bu noktada örgün lisans, önlisans ve İLİTAM programı mezunlarının DİB sahasında istihdamında yetişmiş insan kaynağını verimli ve kalite standartlarına uygun bir şekilde değerlendirmek açısından farklı politikalar geliştirilmelidir. Kalite ve profesyonelleşmenin bir zorunluluk olduğu çağımızda mezuniyet derecelerine göre istihdam alanları oluşturulabilir, mevcut istihdam alanlarındaki imkânlar da buna uygun olarak düzenlenebilir. Bu durum hem farklı derece veya program türleri ile mezun olan adayların profesyonelleşme kriterlerine uygun şekilde istihdamını mümkün kılacak hem de DİB hizmetlerinin kalitesine yansıyacaktır.

Çeşitli araştırmalar yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin MEB sahasına yönelik mesleki ilgi ve yönelimlerinin DİB sahasına göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklılığın nedenleri ayrıca araştırılmaya değer bir konudur. Gerek öğrenci görüşleri gerekse yüksek din öğretimi ve istihdam sahalarındaki paydaşların görüşleri doğrultusunda her iki istihdam alanının da fakat özellikle de DİB sahasının mezunlar açısından daha tercih edilebilir olmasını sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır. Bu noktada örneğin Gürel, araştırmasında DİB'in, organizasyonundan sorumlu olduğu din hizmetlerini ilahiyat öğrencilerine yeterince tanıtmadığı sonucuna ulaşmış ve DİB bünyesindeki uzman kişiler tarafından ilahiyat öğrencilerine yönelik tanıtım faaliyetlerinin yapılmasını önermiştir.[24] Bu açıdan gerek MEB'e yönelik bir kesim ilginin DİB sahasına kanalize edilmesinde gerekse öğrencilerin mesleklere ilişkin bilgi ve farkındalıklarının artırılarak mesleki yönelimlerine katkıda bulunulması yönünde çalışmalar yararlı olacaktır. Bu bağlamda meslek tanıtım faaliyetlerinin yanı sıra lisans öğreniminde din eğitimi dersinin etkin bir şekilde yürütülmesi ve ayrıca DİB yaygın din eğitimi hizmetlerine ilişkin sunulacak seçmeli derslerle de bu farkındalık sağlanabilir ve

24 Gürel, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Hizmetlerine Yönelik Algıları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", 584.

sahaya yönelik ilgi uyandırılabilir. Diğer taraftan DİB'in de atamalarda lisans derecesini öncelikli olarak tercih etmesi, istihdam alanlarını mezunlar için çeşitli açılardan daha tercih edilebilir kılması ve farklı derece programları için alternatif istihdam alanları ve imkânları oluşturması yerinde olacaktır.

MEB'e ilişkin istatistiklere bakıldığında; din öğretimi branşları için tahsis edilen atama kontenjanlarına yoğun bir rağbetin olduğu, bu anlamda MEB bünyesinde istihdamı planlayan çok sayıda mezunun olduğu ve her yıl yeni mezunlarla birlikte atama bekleyen aday sayısının yığılma gösterdiği anlaşılmaktadır. Atama kontenjanlarına bakıldığında DKAB ve İHL meslek dersleri branşlarında en yüksek kontenjanların 2014, 2015 ve 2016 yıllarında olduğu, buna karşılık son yıllarda kontenjanlarda nispi bir azalma eğilimi olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar gelecek yıllarda bu branşlar için tahsis edilecek kontenjan sayıları öngörülemese de giderek artan mezun sayısından hareketle atama taban puanlarının yükseleceğini öngörmek mümkündür. Nitekim son yılların istatistiklerindeki eğilim de bu yönde tespit edilmiştir. Bu da mezunların MEB sahasında istihdam imkânlarının önceki yıllara nazaran zorlaşacağını göstermektedir.

Gerek DİB gerekse MEB bünyesinde son yıllardaki atama kontenjanlarında görülen azalma eğilimi, kurumların personel kaynağı noktasında doygunluğa ulaştığına ve ihtiyacının azaldığına işaret etmektedir. Diğer taraftan atama taban puanlarındaki yükseliş eğilimi ve kontenjanlara, belirlenen kontenjan sayısının yaklaşık beş katı kadar adayın başvurması ise atama bekleyen aday sayısının yığılma gösterdiğini ortaya koymaktadır. İstatistiklerdeki bu açık tabloya karşılık yüksek din öğretimi kurumlarına arz-talep dengesi gözetilmeden yüksek kontenjanlarda öğrenci alınmaya devam edilmesi, gerçekçi bir insan gücü planlaması yapılmayarak eğitim, istihdam ve ekonomi arasındaki denge zemininin kaymasına dayalı birtakım sorunları beraberinde getirecektir. Bu noktada YÖK ile kamu kurumları arasın-

da koordinasyonun sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve bu doğrultuda gerekli adımların atılması elzemdir. Gerek literatürü inceleyerek gerekse istatistikleri ortaya koyarak konuya katkı sunma çabası taşıyan bu çalışma neticesinde; ülkemizde yeni yüksek din öğretimi kurumu açılmaması, kontenjan sayılarının sahadaki ihtiyaca göre azaltılması ve ikinci öğretim programlarının kapatılmasının gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca birçok bilimsel toplantıda İLİTAM programına ihtiyacın ortadan kalktığı dile getirilmektedir. Bu bağlamda bu programların varlığı ve gerekliliği de yeniden değerlendirilmelidir. İLİTAM programına ihtiyacın saptanması durumunda bu program sayısının ihtiyacı karşılayacak ölçüde azaltılması isabetli olacaktır.

Ayrıca yakın gelecekte istihdam imkânlarının güçleşmesi durumu, öğrencilerin bu kurumlara rağbetinin azalmasına yol açabilir. Gerek bu açıdan gerekse hâlihazırda öğrenim görmekte olan öğrenci varlığı göz önünde bulundurularak mezuniyet sonrası istihdam alanları ve imkânları orta ve uzun vadede yeniden yapılandırılmalıdır. Bu bağlamda din görevliliği ve öğretmenlik gibi temel mesleki alanların yanında, özellikle manevi sosyal hizmet sahalarında istihdam türlerinin çeşitlendirilmesi ve pilot uygulamaların ötesine gidilerek yaygınlaştırılması önerilebilir. Bu durum da ilahiyat eğitiminin içeriğinde birtakım ihtisas alanlarını ve bölümleşmeyi gerekli kılmaktadır.

Son olarak, gerek DİB gerekse MEB bünyesinde istihdamı hedefleyen mezunların gelecek yıllarda rekabetinin artması durumu esasında kalite standartlarının yükseltilmesi için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Özellikle İngilizce ve Arapça gibi lisans programları veya vakıf üniversiteleri bünyesindeki farklı içerik alternatiflerinin, daha üst düzeyde bir eğitim tasarlamaya ilişkin motivasyonları artırması beklenebilir. Bu noktada akademik ve bilimsel temelli birtakım projelerin masaya yatırılması ve hayata geçirilmesi, söz konusu bağlamda verim ve nitelik elde etmeye imkân sağlayabilir.

Kaynakça

Acuner, Hacı Yusuf. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Görevliliği Mesleğine Yönelik Tutumları: Rize Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2306-2313.

Aşlamacı, İbrahim. "Günümüz Türkiye'sinde Sayılarla Yüksek Din Öğretimi". *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle) Bildirileri.* ed. İbrahim Aşlamacı vd. 2/21-37. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019.

Coşkun, M. Kâmil. "Din Kültürü Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları: İlahiyat Eğitim DKAB Karşılaştırması". *EKEV Akademi Dergisi* 48 (2011), 269-278.

Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. "2020 Yılı Faaliyet Raporu". Erişim 02 Ağustos 2021. https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2020%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf

Diyanet İşleri Başkanlığı. "İstatistikler". Erişim 27 Temmuz 2021. https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler

Furat, Ayşe Zişan. "Yüksek Din Öğretimi ve İstihdam İlişkisinde Cinsiyet Oranlarının Değişimi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 26 (2012), 173-196.

Gürel, Ramazan. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Hizmetlerine Yönelik Algıları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği". *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/2 (Eylül 2020), 553-586.

Kaya, Mevlüt-Nazıroğlu, Bayramali. "Din Görevlilerinin Mesleki Tutum ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26-27 (2008), 25-53.

Kılıç, Ayşe İnan. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları ile Akademik Özyeterlik Algıları: Sinop Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (Aralık 2019), 211-239.

Koç, Ahmet. "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi". *Din Eğitimi.* ed. Nurullah Altaş- Mustafa Köylü. 297-316. Ankara: Gündüz Yayınları, 2012.

Korukcu, Adem. "İlahiyat Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Din Eğitimine Bakışları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/21 (2011), 55-97.

Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü. "2020 Haziran Sözleşmeli Öğretmenlik İçin Sözlü Sınava Çağrılanlara Ait Taban Puanlar". Erişim 01 Ağustos 2021. http://personel.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_06/24154858_tabanPuan.pdf

Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü. "2020 Ocak Sözleşmeli Öğretmenlik İçin Sözlü Sınava Çağrılanlara Ait Taban Puanlar". Erişim 01 Ağustos 2021. https://personel.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_01/22114732_tabanpuan.pdf

Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü. "Sözleşmeli Öğretmenlik İçin Sözlü Sınava Çağrılanlara Ait Taban Puanlar". Erişim 29 Temmuz 2021. http://personel.meb.gov.tr/sayisal_veriler.asp?ID=207

Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü. "Sözleşmeli Öğretmenlik İçin Sözlü Sınava Çağrılanlara Ait Taban Puanlar (Mart 2019)". Erişim 01 Ağustos 2021. https://personel.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_04/08192255_taban_puan_Mart_2019.pdf

Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi. "2016-ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu". Erişim 06 Eylül 2016. TERCIH/ OSYSKONTKILAVUZU01082016.pdf

Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi. "2016-ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu". Erişim 06 Eylül 2016.

Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi. "DGS: Dikey Geçiş Sınavı". Erişim 03 Ağustos 2021. https://www.osym.gov.tr/TR,21123/2021-dgs-kilavuz-ve-basvuru-bilgileri.html

Taştan, Abdulvahap vd. "Üniversite Düzeyinde Din Öğretimi Alan Öğrencilerde Eğitim Sürecinde Oluşan Tutum ve Davranış Değişiklikleri (Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2001), 169-192.

Yükseköğretim Kurulu. "YÖK Lisans Atlası (2015-2016)". Erişim 20 Ekim 2017. https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=20041

Yükseköğretim Kurulu. "YÖK Lisans Atlası (2019-2020)". Erişim 21 Temmuz 2021. https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-anasayfa.php

Yükseköğretim Kurulu. "YÖK Önlisans Atlası". Erişim 01 Ağustos 2021. https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-anasayfa.php

Avrupa'da Yüksek Din Öğretimi: Almanya Örneği

Sultan Gülşen

Giriş

Yüksek öğretim dünyadaki ve toplumlardaki çeşitli ihtiyaçlara çözümler sunmak adına insanları hem genel bazı yeterliklerle hem de üzerinde durduğu alana özgü yetkinliklerle donatarak yetiştiren bir eğitim öğretim aşamasıdır. Bu ihtiyaçlar doğası gereği zamana, coğrafyaya ve hedef kitleye göre değişmektedir. Durmaksızın değişen ve dönüşen koşullar söz konusu olduğundan ancak revize edilerek bu koşullara adapte olmuş bir eğitim-öğretimi başarılı sıfatıyla nitelemek mümkün olabilmektedir. Bu sebeple genelde eğitim-öğretim özelde ise yüksek öğretim hakkında ortaya çıkan yeni sorular, sorunlar ve ihtiyaçlar ekseninde yeniden düşünmek kaçınılmaz bir durumdur. Bir yeniden düşünme çabası olan bu çalışmanın konusu olan yüksek din öğretimi, tarihi itibariyle yüksek öğretim ile eş zamanlı olarak ortaya çıkmış bir olgudur. Geçmişte kendisinin şekillendirdiği bir yapının şu anda bir fakültesi olarak kendisinin nasıl şekillendiği bir yana bu tecrübeye sahip başka toplumlarca nasıl ele alındığı da ilgililerin merakını celbeden bir husustur. Zira akademik anlamda bir dinin konu

edinilmesi onun hem eğitim hem de devlet ile ilişkilendirilmesi hususunda bir gayretin de ortada olduğu anlamına gelir ki bu ilişkilendirmelerin çeşitli örneklerini görerek karşılaştırmalar yapabilmek bu gayreti destekleyecek bir imkân sağlayabilmektedir.

Bu düşünceler ekseninde çalışmamızın geniş örneklemi olan Avrupa'daki yüksek din öğretimine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Avrupa'da yüzyıllar boyunca yalnızca seçkinlerin öğrenim görebildikleri manastırlar yüksek öğretim kurumlarının öncülleri olarak kabul edilse de modern anlamda ilk üniversite 11. yüzyılda Bologna'da kurulmuştur ve Paris, Oxford, Cambridge ve Toulouse gibi köklü üniversiteler onu takip etmiştir. Bu okullarda faaliyet gösteren akademisyenler kiliseye bağlı ve onun öğretisini devam ettirmekteydiler. Yaratıcıyı ve vahyini anlamak için dünyanın anlaşılması önkoşul olarak kabul edildiğinden *Trivium* (mantık, retorik, dilbilim) ve *Quadrivium* (astronomi, aritmetik, geometri ve müzik) bu okulların ilgilendikleri ilimler olmuştur. 20. Yüzyıldan itibaren sekülerleşmenin de etkisi ile kilise eğitimdeki merkezi konumunu kaybetmiş dolayısıyla din/teoloji bütün öğretimin nihai amacı olmaktan çıkıp üniversitenin fakültelerinden biri haline gelmiştir. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde farklılaşmakla beraber bu fakülteler günümüzde "din adamı/görevlisi", "din bilimi uzmanı" ve "din dersi öğretmeni" yetiştirmektedirler. Örneğin İngiltere tamamen laik bir sistem uyguladığını ifade etmekte ve din adamı yetiştirme işini tamamen kilisenin uhdesine bırakıp kamusal okullarda "din bilimi uzmanları" yetiştirmektedir. Bir diğer örnek olan Hollanda ise eğitimde kiliseye bir etkinlik alanı vermese de "din adamları/görevlileri" burada da kamusal okullarda yetişmekte ve bu anlamda kilise bir danışma mercii olarak iş görmektedir. Almanya'da ise din ile ilgili hususlarda kilise ve devletin ortaklığı söz konusudur. Ülkelerdeki işleyişe dair sadece bu bilgiler bile o ülkede teoloji/ilahiyat alanının nasıl ele aldığı hakkında genel bir görüntü sunmakta

ise de bu bölümde Almanya örneği mümkün mertebe detaylarıyla ele alınarak daha geniş bir görüntüye ulaşmaya gayret edilecektir.

Almanya'daki yüksek din öğretimine odaklandığımız bu çalışmanın birinci bölümünde, gerek yüksek öğretim kademlerinde eğitimlerine devam edecek öğrencilerin nasıl yetiştiğini gerekse ülkenin din ile eğitimi ne şekilde ilişkilendirdiğini anlamanın en güvenilir yollarından belki de ilki olması sebebiyle ülkedeki genel din eğitimi ele alınacaktır. İkinci bölümde ise ülkedeki yüksek öğretim sistemi ve bu sistem içerisinde din/ilahiyat alanının konumu ve kapsamı işlenecektir. Ardından çalışmamız açısından önem arz eden ve bir ülkenin belli bir alana uzman yetiştirirken izlediği yolun nihai aşaması olan akademik alanın görüntüsü ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu sebeple üçüncü ve dördüncü bölümlerde meslek odaklı olarak Almanya'daki ilahiyat fakültelerinin işleyişi, sundukları eğitim-öğretim programları ve bunların ders programları verilecektir. Buradaki mesleki odaklar "din görevliliği" ve "öğretmenlik" olarak bölümlendirilmiş, mezuniyet koşulları ve sonrasındaki istihdam durumları ile birlikte ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma – mümkün olduğu ölçüde öncesini ve sonrasını da kapsayarak - Almanya'daki yüksek din öğretiminin resmini çekmeye çalışmıştır.

1. Genel Din Eğitimi

Bir ülkedeki yüksek din öğretiminin etkili olduğu en önemli faaliyet kollarından birisi şüphesiz ki genel din eğitimidir. Çünkü her yüksek öğretim birimi alan uzmanları yetiştirdiği gibi çeşitli eğitim kademelerinde o alanla ilgili hizmet verecek kişilerin de yetişmesini sağlamaktadır. Bu sebeple Almanya'daki Yüksek Din Öğretimini incelediğimiz bu çalışmamızda, buralardan mezun olacak olanların faaliyet alanlarının en önemlisine dair bir fikir verebilmek ve yüksek din öğretiminin hangi ön kademelerin bir devamı bulunduğunu göstermek bakımından ülkedeki genel din eğitimine ve uygulamalarına yer vermeyi önemli görüyoruz.

Almanya'da dini yaşantı ile ilgili pek çok husus gibi din dersleri de öncelikle Anayasanın 4/2 maddesi üzerine temellendirilmiştir. Bu maddeye göre bireylerin, inanç, vicdan, din ve fikir özgürlüğü dokunulmazdır ve bireyin dinini hiçbir engelle karşılaşmadan yaşaması temin edilmelidir. Bu madde; kimsenin rızası dışında bir dine zorlanamayacağını ifade etmekle beraber devletin, vatandaşlarının yalnızca özel değil kamusal alanda da inançlarını istedikleri gibi yaşamalarına olanak tanımak zorunda olduğunu belirtmektedir.[1]

Almanya genelinde okullar dini anlamda karmadır ve öğrenciler din derslerinde ayrılır. Anayasanın 7/2. maddesine göre veliler, çocuklarının din dersine katılıp katılamayacağı hakkında söz sahibidir. Okullarda inandığı dinin dersi verilmeyen öğrenciler bu madde sayesinde din dersinden muaf olabilmektedir. Ayrıca Çocukların Dini Eğitimi Hakkındaki Kanun'un (Gesetz über die religiöse Kindererziehung-KErzG) 5. maddesi[2] uyarınca, bir çocuk on dört yaşını bitirdiği günden itibaren dinini seçme özgürlüğü (Religionsmündigkeit) edinmiş olmaktadır. Buna göre de okuldaki din dersine katılmama kararı alabilir. Ancak günümüzde din dersine katılmayan öğrenciler için ahlak (Ethik)[3] dersleri mecburi hale getirilmiştir.[4]

Almanya'da din dersleri Anayasanın 7/3. maddesi uyarınca, mezhepsiz okullar dışındaki kamu okullarında okutulan olağan (zorunlu) dersler (*Ordentliches Lehrfach*) arasında sayılmakta ve devletin gözetim yetkisine zarar vermeyecek şekilde dini cemaatler tarafından veril-

1 Christian Gerthlein - Christhard Lück, *Religion in der Grundschule, Ein Kompendium*, (Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2006), 68.

2 Bundesamt für Justiz (Adalet Bakanlığı), "Gesetz über die religiöse Kindererziehung – KerzG" (Erişim 21 Eylül 2021).

3 Genel olarak *ahlak* dersleri olarak anılan bu dersler bazı eyaletlerde *felsefe* ya da *değerler ve normlar* şeklinde isimlendirilmişlerdir. Detaylı bilgi için Bkz. Kulturministerkonferenz'in 22.02.2008 tarihli raporu: *Zur Sitiation des Ethikunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland* (Bonn: KMK, 2008), 7.

4 Jürgen Lott, *Wie hast du's mit der Religion* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1998), 46.

mektedir.[5] Diğer zorunlu derslerle aynı konumda olan bu derslerin ihmal edilmesi söz konusu değildir. Bu dersler için öğretmen yetiştirme, bunların atanması ve ücretlendirilmesi, gerekli materyal ve donanımın sağlanması vb. devletin sorumluluğu altındadır.[6] Din dersinin şekillendirilmesi ise, Anayasaya ters düşmeyecek şekilde eğitim işlerinden sorumlu Eyalet Eğitim ve Kültür Bakanlıklarına bırakılmıştır.

Ülke genelinde din dersleri mezhebe dayalı bir yaklaşımla, ilkokulun birinci sınıfından itibaren ders programı içerisinde yerini almaktadır. Bu dersler, Eyalet Eğitim ve Kültür Bakanlıklarınca yapılan düzenlemelere göre bazı eyaletlerde haftalık iki, bazılarında ise üç saat olarak verilmektedir. Bu derslerde de diğer derslerde olduğu gibi sınav yapılmakta ve ders sonunda verilen not, sınıf geçme ya da kalma konusunda belirleyici olmaktadır.[7]

Bu genel uygulamanın yanında, Anayasa düzenlenmeden önce (01.01.1949), Eyalet Yasasında okul rejimi ve din dersleri ile ilgili konuları düzenlemiş olan eyaletlerin farklı uygulamaları mevcuttur. Bahse konu eyaletler Anayasanın 7/3. maddesi yerine kendi eyalet yasalarındaki maddeye tabiidirler. Bu durum Anayasanın 141. Maddesin-

5 Okullardaki din dersleri (buna yükseköğretim kurumları da dahil) hakkında dini cemaatlerin söz sahibi olmasının nedeni Almanya'da din ile devlet işlerinin yürütülmesi hususunda belirleyici olan *res mixta* ilkesidir. *Res mixta*; kiliseye dini yaşantı ve dini cemaat ile ilgili hususlarda karar alma/verme yetkisi veren, Weimar döneminden beri uygulamada olan bir nevi anlaşmadır. Bu uygulama *Staatskirchenrecht* olarak da bilinir ve "devlet-kilise hukuku" olarak tercüme edilebilir. *Res mixta* gereğince Kilise, genel eğitimdeki din dersleri, bu derslerin materyalleri, ilahiyat fakültelerindeki ve öğretmenlik bölümlerindeki eğitim, buralardan mezun olacak, istihdam edilecek kişileri, vb. hakkında söz sahibidir, karar alma süreçlerine dahildir. Başka bir ifade ile bu alanlarda yapılacak olan her türlü faaliyet/işlem/atama Kilisenin onayını gerektirir, Kilisenin onayı olmaksızın gerçekleştirilemez. Fakat burada; Almanya'da bir devlet kilisesi bulunmadığını, Anayasada ifade bulduğu şekilde dini cemaat olarak tanınırlık kazanmış olan dinlerin/cemaatlerin aynı haklara sahip olduğunu belirtmek faydalı olabilir. Başka bir ifade ile anayasa ile örtüşmek kaydıyla devletin bütün dinlere eşit mesafede durması öngörülmüştür ve devlet tarafından tanına dini cemaatler kendi meseleleri hakkında karar alma/verme hakkına sahiptir.

6 Gerthlein - Lück, *a.g.e.*, 68-69.

7 Kulturministerkonferenz'in 13.12.2002 tarihli raporları: *Zur Situation des Evangelischen Religionsunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland* (Bonn: KMK, 2002) ve *Zur Situation des Katholischen Religionsunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland* (Bonn: KMK, 2002).

de[8] ifade edilmektedir. Bu sebeple, ülke genelinde mezhebe dayalı bir yaklaşımla verilen din dersleri, aşağıda kısaca değineceğimiz serbest şehir ve eyaletlerde farklı yaklaşımlar benimsenerek uygulanmaktadır.[9]

Bunlardan ilki serbest şehir olan Berlin'deki uygulamadır. Burada din dersi olağan (zorunlu) bir ders değildir ve bu dersin ölçme değerlendirmesi yapılmamaktadır. Buradaki din dersi okul içinde, ancak program dışında dini cemaatlerin sorumluluğu altında verilir ve ders kitapları da cemaatler tarafından hazırlanır. Dersler, 2008 yılına kadar *Kitab-ı Mukaddes Tarihi* adıyla verilmiş ise de zikredilen tarihte yapılan yeni düzenlemeye göre *Din Dersi* adını almış ve mezhepler arası nitelikte verilmeye başlanmıştır.[10] Diğer bir farklı uygulama Hamburg'tadır. Bu serbest şehirde farklı dinlere mensup ya da hiçbir dini geçmişi bulunmayan öğrencileri de kapsayan bir din dersi uygulaması mevcuttur. Yakın zamana kadar bu ders *Protestan Temelli Herkes için Din Dersi* olarak anılırken günümüzde adı *Din Dersi* olarak değiştirilmiştir. Dersler, mezheplere göre ayrı ayrı değil, bütün öğrencilere yönelik verilmektedir. Hamburg'da yüzden fazla cemaatin bulunması bu uygulamayı bir nevi mecburi kılmışsa da asıl amaç, dinler arası diyaloğu desteklemek ve geliştirmek olarak ifade edilmektedir.[11] Günümüzde, bu dersin yanı sıra ilkokul müfredatında *Katolik Din Dersi*'ne de yer verilmeye başlanmıştır.[12] Anayasanın 141. maddesine adını veren Bremen'de ise, önceleri Berlin örneğinde zikrettiğimiz Kitabı Mukaddes temelli diyebileceğimiz din dersi uygulanmış; 2014 yılından itibaren dersin adı *Din Dersi* olarak değiştirilmiş ve Hamburg'daki uygu-

8 Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, Madde 141: "[Din Dersi, <<Bremen Maddesi>>] 7. maddenin 3. fıkrasının 1. cümlesi hükmü, 1 Ocak l949 tarihinde konusunu başka bir şekilde düzenlemiş bulunan eyalette uygulanmaz."

9 Sekretariat der Ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland, *Das Bildungswesen in der Bundesrepublik Deutschland 2013/2014*, (Bonn: Eurydice, 2015), 20-22.

10 Senatsverwaltung für Bildung, Wissenschaft und Forschung, *Bildung für Berlin, Schulgesetz für Berlin*, (Berlin: Oktober Druck AG, 2010), 20.

11 Landesinstitut für Lehrerbildung und Schulentwicklung, *Bildungsplan Grundschule, Religion* (Hamburg, 2011), 11-17.

12 Landesinstitut für Lehrerbildung und Schulentwicklung, *Bildungsplan Grundschule, Katholische Religion* (Hamburg, 2012).

lamaya tabii olmuştur.[13] Bir diğer farklı uygulama olan Brandenburg eyaletinde 1996 yılından beri *Yaşam Tasarımı-Ahlak-Din Bilgisi* (Lebensgestaltung-Ethik-Religonskunde) isimli ders yasalaşmıştır. Bu ders için dinler arası modelin esas alındığı ifade edilmiştir. Hamburg'da olduğu gibi burada da bu derse bütün öğrenciler katılır. *Yaşam Tasarımı-Ahlak-Din Bilgisi* dersinde inançlar itiraf edilmeksizin dinler ve dünya görüşleri öğretilmektedir ve karşılaştırmalı din bilimi esas alınmaktadır. Bu dersin yanında dini cemaatlere de okul mekânlarında fakat haftalık ders çizelgesi dışında ve isteğe bağlı olmak kaydıyla mezhebe dayalı din dersi verme hakkı tanınmıştır.[14]

Bunların dışında günümüzde Müslüman öğrenciler için İslam dersi de zorunlu dersler arasında yerini almaya başlamıştır. İslam Dersleri genel olarak iki yaklaşımla sunulmaktadır. İlk tür uygulamada mezhep farklılığı gözetilmeksizin Müslüman olan bütün öğrencilere yönelik sunulduğundan mezhepler üstü bir yaklaşım söz konusudur. Diğerinde ise mezhebe bağlı bir yaklaşımın benimsendiği söylenebilir; zira bu ders Sünni İslam'ı benimsemektedir. Bu dersleri verecek öğretmenler de üniversitelerin bu amaçla açılmış bölümlerinde yetiştirilmektedirler ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB)'in kurmuş olduğu İslam teolojisi alanından uzman üç kişilik bir kurul (DİTİB-Landesverband) tarafından yeterli görülmeleri halinde görev alabilmektedirler.[15]

2. Yüksek Din Öğretimi

Almanya'da yükseköğretim kurumları federal devlet ve eyaletlerin sorumluluğundadır. Devlet denetleme yetkisine sahipken yasama ve yürütme eyaletlere bırakılmıştır. Her eyaletin kendi yükseköğretim yasası (*Hochschulgesetz*) mevcut ise de bunlar genel hatlarıyla benzeşmektedirler.

13 Senator für Bildung und Wissenschaft, *Religion, Bildungsplan, Grundschule, Oberschule, Gymnasium* (Bremen, 2014) 4.

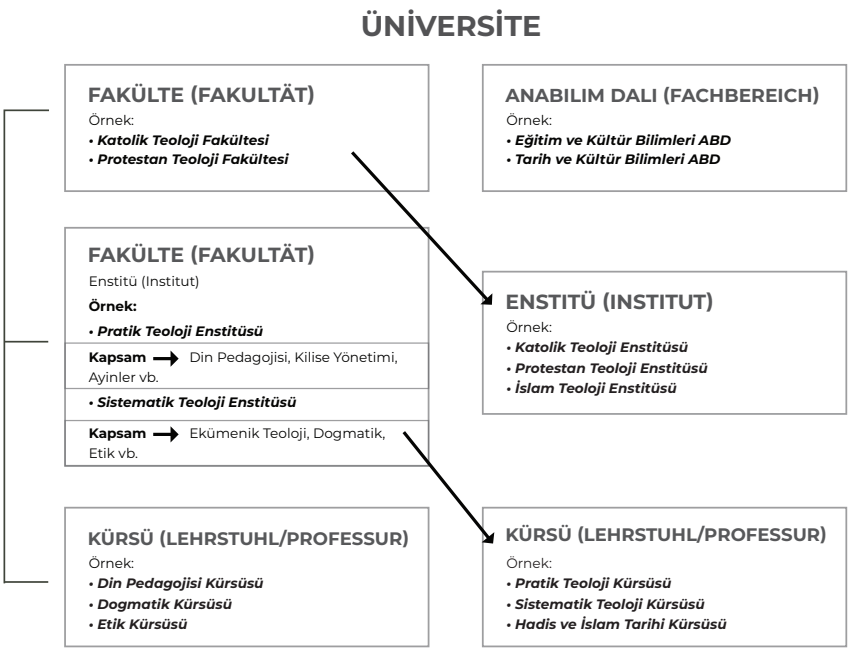
14 Ministerium für Bildung, Jugend und Sport des Landes Brandenburg, *Rahmenlehrplan Grundschule Lebensgestaltung – Ethik – Religionskunde* (Deutschland: Hans Gieselmann Druck- und Medienhaus GmbH&Co KG, 2008) 17-32.

15 Landesinstitut für Schule-NRW, *Islamkunde in Nordrhein-Westfalen, Einige Informationen* (PDF: 2007), 16-20.

Ülke genelinde yürürlükte olan Yükseköğretim Çerçeve Yönetmeliğine (*Hochschulrahmengesetz/ HRG*) göre başlıca yükseköğretim kurumları üniversiteler, günümüzde yalnızca Baden-Württemberg eyaletinde bulunan pedagoji yüksekokulları, sanat yüksekokulları ve meslek yüksekokullarıdır.[16] Yükseköğretim kurumları genel olarak fakültelerden (*Fakultät*) oluşur. Fakülteler ise kürsü (*Lehrstuhl*) ya da profesörlüklerden (*Professur*) oluşur. Kürsüler genel olarak tek bir profesöre aittir fakat bir kürsüde birden fazla profesör bulunursa bu kürsü enstitüye (*Institut*) dönüşebilir. Enstitüleştiği takdirde söz konusu bilim dalının alt bilim dalları enstitü içerisinde yine kürsü ya da profesörlük olarak anılır ve başlarında yine bir profesör bulunur. Ancak öğretim üyesi sayısı yeterli olmayan üniversiteler; yakın bilim dallarının birleştirildiği, fakülteler ile aynı konumda sayılan anabilim dalları (*Fachbereich*) kurarlar. Böyle bir yapılanmaya sahip üniversitelerde, anabilim dalını oluşturan alanlar enstitü olarak anılır. Bu sebeple özellikle anabilim dalları üzerinden şekillenen üniversitelerde Teoloji Fakültesi yerine Teoloji Enstitüsü bulunur. Üniversitenin büyüklüğü ve akademisyen sayısına göre yapılan bu düzenleme bölümün açtığı lisans programlarını etkilememektedir. Kısaca burada bahse konu olan enstitü ya da enstitüler bizim ülkemizde alışık olduğumuz biçimde olmayıp aslında fakülteler ile aynı işi görmektedirler. Bahsettiğimiz bu yapılanmayı daha anlaşılır olması açısından aşağıdaki tabloda karşılaştırılmalı olarak göstermek istiyoruz.

16 Bundesgesetzblatt, Jahrgang 1999, Teil I, Nr. 3, 27.01.1999, *Hochschulrahmengesetz (HRG) § 1*, (Erişim 23 Eylül 2021).

ALMANYA'DA ÜNİVERSİTE YAPILANMASI (AKADEMİK)

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere daha aşina olduğumuz yani fakülte, enstitü ve kürsü olarak şekillenmiş üniversitelerde var olan geniş akademik alanlar nispeten küçük olan ve benzer alanları anabilim dalı olarak birleştirmek suretiyle şekillenmiş olan üniversitelerde sıkıştırılmış şekilde ele alınmaktadır. Örneğin; Katolik Teoloji Fakültesinde Pratik Teoloji alanı, bu alana has alt disiplinlerin her birinin ayrı ayrı kürsü olduğu bir enstitü iken diğerinde enstitü olarak sayılabilecek birim Katolik Teoloji'nin kendisidir. Burada tekrar etmek gerekir ki, bu türden bir yapılanmaya sahip üniversiteler nispeten küçüktür ve öğretim üyesi sayısı her bir akademik alanın genişlemesini sağlayamaz. Bu sebeple en üst birimden itibaren kompakt bir yapılanma içindedir. Fakat belirtmek gerekir ki akademik birimlerin isimlendirilmeleri (fakülte, anabilim dalı, enstitü, kürsü) kurumsal yapı içerisinde örneğin akademik personel istihdamı söz konusu olduğunda belirle-

yici olsa da öğrenciler akademik birimlere göre değil programlara (lisans ve yüksek lisans) göre yerleştirildiklerinden, programı yürütenin fakülte ya da enstitü olması onları etkileyen bir husus değildir.

Almanya'da üniversite yapılanmasından sonra eğitim-öğretim alanlarına değinmek istiyoruz. Ülkede varlık gösteren yükseköğretim alanlarının tasnifine göre din öğretimi ile ilgili öğretim ve araştırma alanları Beşeri İlimler (*Geiteswissenschaften – eng. Humanities*) altında yer almaktadırlar. Beşeri İlimler kendi içerisinde 15 öğretim ve araştırma alanına (*Lehr- und Forschungsbereich*) ayrılmaktadır. Bunlar;

1. Genel Beşeri İlimler
2. Protestan Teolojisi
3. Katolik Teolojisi
4. Felsefe

   Din Bilimleri (Religionswissenschaften)
5. Tarih
6. Kütüphanecilik ve Dokümantasyon
7. Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat ve Dil Bilimleri
8. Klasik Dilbilim
9. Alman Dili ve Edebiyatı
10. İngiliz Dilleri ve Edebiyatı
11. Latin Dilleri ve Edebiyatı
12. Slav ve Baltık Dilleri ve Edebiyatı
13. Avrupa Dışı Dil ve Kültür Bilimleri
    a. İslami İlimler (Islamwissenschaft)
    b. Yahudilik (Judaistik)
14. Kültür Bilimleri
15. İslami Araştırmalar'dır.

Yukarıdaki listeden de anlaşılacağı üzere yüksek din öğretimi ile ilgili alanlar, Protestan Teolojisi *(Evangelische Theologie)*, Katolik Teolojisi *(Katholische Theologie)* ve İslami Araştırmalar (*Islamische Studien*)'dır.

Bunların dışında, Alman Yüksek Öğretim Sistematiğinde küçük bilim dalları (*kleines Fach*[17]) olarak nitelendirilen, çoğunlukla lisans vb. programı bulunmayan araştırma alanları mevcuttur. Bunlardan temel konusu din/dinler olanlar ise; Felsefe (*Philosophie*) alanı altında sınıflandırılmış olan Din Bilimleri (*Religionswissenschaften*), Avrupa Dışı Dil ve Kültür Bilimleri (*Aussereuropäische Sprach- und Kulturwissenschaften*) alanında altında sınıflandırılmış olan İslami İlimler (*Islamwissenschaft*) ve Yahudilik (*Judaistik*)'tir.[18] Yani üniversite bünyesinde din ile ilgili konular sadece din hizmetlerine yönelik olarak değil, diğer dinlerin akademik düzeyde araştırılmasına yönelik olarak da ele alınabilmektedir.

Araştırmamızın bu aşamasında yukarıda zikrettiğimiz yüksek din öğretimi alanlarının eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetlerini üstlenmiş olan fakülte, enstitü ve merkezlerin yapılanmaları hakkında bilgi vermek istiyoruz.

2.1. Katolik Teolojisi ve Protestan Teolojisi

Almanya'da yüksek din öğretiminin başat öğeleri Protestan ve Katolik Teolojileridir. Ülkede devlet üniversiteleri bünyesinde 11 Katolik ve 19 Protestan İlahiyat Fakültesi, 30 civarında Katolik ve 20 civarında Protestan Teoloji Enstitüsü bulunmaktadır. Bunların yanı sıra diyakonluğa[19] ya da cemaatlere (kiliselere) bağlı/ait olan yükseköğretim kurumları da sayıları az olmakla beraber mevcuttur. Teolojinin kapsamına giren araştırma ve eğitim ile ilgili konular bu fakültelerin sorumluluğu altındadır. *Din adamları, öğretmenler ve kilise çalışanları* bu kurumlarda yetişmektedir. Enstitülerde ise daha ziyade öğretmenlerin yetiştirilmesine ağırlık verilmektedir.[20] Bu fakülteler genel olarak Eski Ahit, Yeni

17 Detaylı bilgi için bkz. HRK – Hochschulrektorenkonferenz (Yüksekokul Rektörleri Birliği)'e bağlı Arbeitsstelle Kleine Fächer (Küçük Disiplinler Bürosu) internet sitesi, http://www.kleinefaecher.de/.

18 Statistisches Bundesamt (Devlet İstatistikleri), *Bildung und Kultur, Personal an Hochschulen*, (PDF: Wiesbaden, 2015), 1.

19 Diyakonluk, ruhban seviyelerinin ilkidir. İkincisi papazlık, en üst seviyesi ise piskoposluktur.

20 Deutsche Bischofskonferenz (Katolik Kilisesi) Resmi İnternet Sitesi, "Theologische Fakultäten" (Erişim 4 Kasım 2017) ve Evangelische Kirche in Deutschland (EKD) Resmi İnternet Sitesi, "Theologie Studieren, Religion Studieren" (4 Kasım 2017).

Ahit, Kilise Tarihi, Sistematik Teoloji ve Etik, Pratik Teoloji ve Din Eğitimi ile Kilise Hukuku (Fıkıh) gibi alanlara ayrılmışlardır. Bu alanları alt disiplinleri ile birlikte aşağıdaki tabloda vermek istiyoruz. [21]

Tablo 1: Teoloji Bölümlerinin Temel Alanlarını Gösterir Şema

Konu Alanı	*İlgili Disiplinler*	
	Protestan Teolojisi	***Katolik Teolojisi***
Felsefe	Felsefe	Temel Felsefi Soru(n)lar
Eski Ahit ve Tarihi Seyri **Yeni Ahit ve Tarihi Seyri**	Eski Ahit Bilimi ----- Yeni Ahit Bilimi	İncil Teolojisi: Eski Ahit Bilimi ----- Yeni Ahit Bilimi
Kiliselerin ve Düşüncelerinin Tarihi, **Hristiyanlık Tarihi,** **Kiliselerin ve Hristiyanların şimdiki durumu,** **Ekümenik Teoloji Doğu ve Batı**	Kilise Tarihi: -Eski Kiliseler Tarihi -Yakın Zaman Kiliseler Tarihi	Tarihsel Teoloji: -Eski Kiliseler Tarihi (Patrologie) -Orta ve Yakın zaman Kiliseler Tarihi
Hristiyan İnanç Vesikaları, **Geleneğin Hermeneutiği** **Dini İnanç Vesikaları** **Etik**	Sistematik Teoloji: -Dogmatik -Etik (sosyal etik)	Sistematik Teoloji: -Fundamental teoloji -Dogmatik -Ahlak Teolojisi -Sosyal etik (Dini Sosyal Bilimler)
Kilise ve Kilise Yönetimi	Pratik Teoloji	Pratik Teoloji: -Pastoral Teoloji -Din Pedagojisi -Kilise Hukuku -Liturji Bilimi
Din Eğitimi, Din Dersi	Din Pedagojisi	

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere Almanya'daki teoloji fakültelerindeki akademik alanlar bizim aşina olduğumuz üçlü tasnife (Temel Bilimler, Felsefe ve Tarih) göre şekillenmemiştir. Yukarıda da ifade

21 A.y.

edildiği gibi fakülteler genel olarak Felsefe, Eski Ahit ve Yeni Ahit, Kilise Tarihi, Sistematik Teoloji ve Etik, Pratik Teoloji ve Din Eğitimi alanlarına ayrılmıştır. Bu tabloda Katolik ve Protestan Teoloji Fakültelerinde mevcut bulunan bu akademik alanların alt disiplinlerine dair genel bir görüntü sunulmuştur. Buna göre Felsefe, Eski ve Yeni Ahit ve Kilise Tarihi alanlarında her iki mezhebin akademik disiplinlerinin benzeştiğini fakat Sistematik ve Pratik Teoloji alanlarının Katolik Teoloji fakültelerinde daha fazla alt disiplinle veya daha geniş spektrumlu bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Yine Protestan Teolojisinde Kilise Yönetimi ve Din Pedagojisi farklı iki alan iken Katolik Teolojisinde bu iki alanın Pratik Teoloji alanı altında tasnif edildiği görülmektedir. Bu tabloda zikredilmiş olan disiplinlerin sonraki bölümde değineceğimiz ders programlarına da genellikle aynı isimli dersler olarak yansıdığını belirtmek isteriz.

2.2. İslami İlimler/İslami Araştırmalar

Müslümanlar, Almanya'da Katolik ve Protestan mezhebine müntesip olanlardan sonra üçüncü dini grubu oluşturmaktadır. Müslüman vatandaşların ihtiyaçları doğrultusunda yükseköğretim seviyesinde faaliyet gösteren İslami İlimler/Araştırmalar bölümleri kurulmuştur. Bu bölümlerde İslam'ın temel meselelerinin araştırma konusu yapılmasının yanında günümüzde artık neredeyse her eyalette müfredatta yerini alan İslam Dersi için öğretmenler yetiştirilmektedir. Şu an için; Münster, Frankfurt (Giessen ile müşterek), Erlangen, Tübingen, Berlin, Paderborn ve Osnabrück'te Üniversitelere bağlı İslam Teolojisi Merkezleri ve Enstitüleri mevcuttur ve buralarda 2000'in üstünde öğrencinin öğrenim gördüğü kaydedilmektedir. İlahiyat programına devam edenler ve yüksek lisans yapanların yanında bu öğrencilerin büyük bir çoğunluğu öğretmenlik bölümlerinde okumaktadır.[22]

22 BMBF Resmi İnternet Sitesi, "Islamische Theologie" (Erişim 16 Ağustos 2021).

2.3. Din Bilimleri

Din Bilimleri; bu bölümü akademik yapısı içerisinde konumlandırmış üniversitelerce tarihsel, filolojik ve sosyal bilimsel tutuma sahip bir kültür bilimi olarak tanımlanmaktadır. Ülke genelinde 10 civarında Din Bilimleri Enstitüsü mevcuttur ve bunun yanında bazı teoloji fakültelerinde kürsü olarak varlığını sürdürmektedir. Almanya'da, bazı istisnalar bulunmakla beraber bölüm fark etmeksizin herhangi bir üniversite lisans seviyesinde okuyan bütün öğrenciler için iki lisans programının (çift ana dal ya da ana dal + yan dal) beraber okunması şartı bulunduğundan genel olarak Din Bilimleri yan dal olarak seçilen bir alandır. Ana dal olarak seçenlerin ise; sosyal alan, kültürel kurumlar, çeşitli araştırma alanları, arşiv, kütüphane, medya ve yayıncılık gibi mesleki yönelimlerinin olduğu fakültelerin internet sitelerinde belirtilmiştir. Bu bölümü ana dal olarak okuyanların akademik başarılarının düşük olması sebebiyle böyle bir tercih yapmış olmaları muhtemeldir. Zira bu öğrenciler, özel sektöre yönelmiş kabul edilirler. Bunlar devlet veya kilise tarafından çeşitli şekillerde istihdam edilseler dahi dışarıdan sözleşmeli/daimî bir personel niteliğindedirler. Buradaki durumu açıklamak için; bir müftülüğe belli okulları bitirip, sınavları geçip Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından devlet memuru olarak atanan bir müftü ile aynı müftülüğe yine devlet memuru olarak atanan bir bilgi işlem memuru arasındaki farkı örnek verebiliriz. Din Bilimlerinden mezun olanların din görevlisi ya da öğretmen olmaları söz konusu değildir.

2.4. Yahudilik Araştırmaları

Almanya'da genel eğitim içinde Yahudi Din Dersi bulunmamakla beraber akademik seviyede araştırmaların yapıldığı bir merkez mevcuttur. Yahudilik Araştırmaları (*Jüdische Studien*) Berlin-Brandenburg (*ZJS*) pek çok Avrupa üniversitesi ile iş birliği halinde akademik araştırma faaliyeti yürüten bir araştırma merkezidir. Bu merkezin kendi bünyesinde lisans ya da lisansüstü eğitim verilmemektedir. Fakat res-

mi internet sitesinde, bazı anlaşmalı fakültelerde/bölümlerde alan ile ilgili çeşitli derslerin verildiği duyurulmaktadır.[23]

Yukarıda kısaca tanıtılan bölümlerde sunulan yüksek öğretim programları din görevlisi adayı, öğretmen adayı ve dini sosyal alanlarda istihdam edilecek personel yetiştirmektedirler. Fakat Almanya'da mezuniyet alanlarına göre yetiştirilen öğrenciler değerlendirilirken *din görevlisi adayı* yetiştiren programlar ve *öğretmen adayı* yetiştiren programlar esas alınmakta, dini sosyal alana öğrenci yetiştiren programlar resmi değerlendirmelerde yer almamaktadır.[24] Bu minval üzere çalışmamızın bundan sonrasında din görevlisi ve öğretmen adayı yetiştiren lisans ve lisans üstü programlar ele alınacak ve bu inceleme Katolik ve Protestan Teolojisi fakültelerinde sunulan programlar üzerinde yapılacaktır. İslam Teolojisi bölümleri; yukarıda zikrettiğimiz fakülteler/bölümler ile aynı yüksek öğretim kanununa bağlı bulunmaları, genel hatlarıyla aynı akademik yapıda olmaları, eğitim öğretim faaliyetlerini diğerleri ile aynı usul ve esaslara göre sürdürmeleri ve yüksek öğretim alanı olarak hayli genç olmaları sebebiyle inceleme dışında tutulacaktır.

3. Din Görevlilerinin Yetiştirilmesi

Almanya'da din görevlisi yetiştiren programlar esas itibariyle lisans ve yüksek lisansın bütünleşik olarak okunduğu *Magistra Theologiae* bölümleridir. Bu programların öğrenim süreleri 10 yarıyıl (bazı üniversitelerde 9 yarıyıl) olarak belirlenmiştir. Bizim deyimimizle "ilahiyatçı" yetiştiren programlar ise genel itibariyle ana dal olarak okunan teoloji lisans (*Bachelor*) programlarıdır. Bu programlar genel olarak 6 yarıyıl sürmektedir. *Magistra Theologiae* programı kadar yoğun olmayan *Bachelor* programından mezun olan bir öğrencinin din görevlisi olması mümkün olmamakla beraber fakültelerin çoğunda *Magistra Theologiae*

23 ZJS resmi internet sitesi, (Erişim 1 Kasım 2017).

24 Statistisches Bundesamt, *Bildung und Kultur, Studierende an Hochschulen*, (PDF: Wiesbaden 2015) 1.

yanında *Bacherlor* programının da sunuluyor olması sebebiyle burada bu programlara da değinilecektir.[25]

Teoloji Fakültelerindeki gerek Magistra Theologiae gerek Bachelor her bölüm için önkoşul Latince (*Latinum*), Yunanca (*Graecum*) ve İbranice (*Hebraicum*) dillerinden birinin ya da programa göre ikisinin veya hepsinin biliniyor olmasıdır. Bilinmediği takdirde her bir dilin öğrenimi için lisans eğitimine başlanmadan önce 2 yarıyıllık bir eğitim öngörülmektedir. Bazı fakültelerde bu dillerden biri lisans eğitiminin öncesinde öğrenilerek belgelenirse diğer dil ya da diller lisans eğitimi sürerken öğrenilebilir. Her fakülte bütün dilleri önkoşul olarak ilan etmemesine rağmen mezuniyet sonrası din adamı olmak için başvuran adaylardan bu üç dilin de belgelenmesi istendiğinden eğitim süresi içinde ya da sonrasında öğrenilmesi gerekmektedir.

Dil bilgisini belgeleyen adaylar için 10 yarıyıldan (bazı üniversitelerde 9 yarıyıl) ve 3 aşamadan oluşan *Magistra Theologiae* eğitim-öğretim süreci başlamaktadır. Pek çok Batı ülkesinde olduğu gibi Almanya'da da yükseköğretim programları modüler[26] olarak yürütülmektedir. İlahiyat eğitiminin modülleri esasında anabilim dallarına/

25 *Bachelor* programları genellikle mezuniyet sonrasında dini sosyal alanda hizmet vermek isteyen ya da yan dal olarak bu alanı seçmek isteyen öğrencilere yönelik olarak açılmaktadır.

26 Modüler sistemi kısaca açıklamak gerekirse, belli bir öğretim alanı için öğrenciye birbirinden farklı pek çok seçenek sunan ve öğrenciye serbest hareket etme imkânı veren bir yapı olduğu söylenebilir. Örneğin; aşağıda da betimleneceği gibi *Magistra Theologiae* programının ilk aşamasında 4 yarıyıllık bir süre içerisinde öğrenci pek çok modülden sorumludur. Sorumlu olduğu modüller ve bu modüllerin kapsamına giren derslerin neler olduğu, hangi kaynakların kullanılacağı ya da hangi ders için hangi önkoşulların bulunduğu, derslerin hangi şekilde işleneceği öğrenciye aşamanın başında verilir. Öğrenci buna göre bu 4 yarıyıllık süre içerisinde hangi modülün derslerini ne zaman alıp tamamlayacağını kendisi planlar. Her modülde zorunlu dersler olduğu gibi seçimlik dersler de bulunmaktadır. Ayrıca bu derslerin bazıları sınıflarda öğretim üyesinin dersi anlatması şeklinde gerçekleşirken, bazıları tamamen öğrencilerin seminerlerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin çeşitli ödev ya da dosyalar hazırladıkları dersler de bulunmaktadır. Bazı dersler belli aralıklarla kolokyum olarak düzenlenebilmektedirler. Bunlar fakültelere hatta öğretim üyesine göre farklılık arz edebilmektedirler. Bütün bu bilgilere sürecin en başında sahip olan öğrenci o an için hazır olduğu dersi alır, önkoşulunu tamamlaması gereken dersleri ise bu 4 yarıyıllık süre içerisinde sonraki bir yarıyılda alabilir. Bir modülün süresi genel olarak bir yarıyıl olmakla birlikte bazı modüller daha uzun sürelidir.

kürsülere tekabül etmektedir bir başka ifade ile modüllerin isimleri aşamalar arasında genel olarak fark etmese de dersler içerik ve yoğunluk açısından farklıdırlar. İlk aşamadaki modüller "temel modül" olarak tercüme edebileceğimiz *Basismodul* şeklinde tanımlanırken ikinci aşamadakiler "inşa (bina) modülleri" diyebileceğimiz *Aufbaumodul* olarak nitelendirilirler. Bu sürecin ilk aşaması fakültelerce çeşitli şekillerde adlandırılmış olmakla birlikte temel eğitim ya da oryantasyon aşaması olarak değerlendirilebilmektedir. 4 yarıyıllık bu dönemde genel olarak dersler giriş seviyesindedir ve zorunludur. Fakat öğrencilere aldığı zorunlu derslerin ¼ oranında zorunlu seçimlik ya da tamamen seçimlik dersler de sunulmaktadır. Öğrencilerin zorunlu olarak aldığı derslerin ilki kendi alanlarına dair temel kavramların öğretildiği, seminer benzeri *Propaedeuticum* dersidir. Eski Ahit, Yeni Ahit, Kilise Tarihi, Sistematik Teoloji, Pratik Teoloji modülleri ile Disiplinlerarası bir modülün zorunlu olarak bitirilmesi gerekmektedir. Bunların yanı sıra öğrencilerin kendi ilgilerine ya da mesleki anlamda kendilerini geliştirmek istedikleri alana göre ders alabilecekleri seçimlik bir modül bulunmaktadır. Bu modül için derslerini kendi programları içerisinden alabilecekleri gibi Sosyoloji, Psikoloji, Tarih, Felsefe, Dil Bilimi, Eğitim Bilimleri vb. alanlarından da seçebilmektedirler. Ayrıca bir Felsefe ve bir de Din Bilimleri modülünden ve dört haftalık bir stajdan sorumludurlar fakat bu modüllerin ve stajın ikinci aşamaya aktarılması mümkündür. Temel eğitim aşaması bir ara sınav (*Zwischenprüfung*) ile tamamlanmaktadır. Bu sınav, bir yazılı ve iki sözlü sınavdan müteşekkil olan genel bir sınav ve *Biblicum* ve *Philosophicum* adı ile anılan sınavları kapsamaktadır. Genel sınavda öğrenciler Eski Ahit, Yeni Ahit ve Kilise Tarihi alanlarından sorumludurlar. *Biblicum* sınavında Eski ve Yeni Ahit'in muhtevası ve biçimi (metin bilgisi) hususunda sınanırken *Philosophicum* sınavında felsefi geleneğin temel kavramları ve sorunları ile çağdaş felsefi yaklaşımlar doğrultusunda güncel teolojik ve akademik tartışmalara katılabilme yeterlikleri ölçülmektedir. Bu sınavların her birini birer defa tekrar etme hakkı olan öğrencilerin eği-

timlerine devam edebilmeleri için bu sınavları başarmaları gerekmektedir. Bu durum öğrencilerin, yukarıda ikinci aşamaya aktarılmasının mümkün olduğuna değindiğimiz modüller dışında, herhangi bir modülü ya da dersi tabir yerindeyse alttan almak suretiyle eğitimlerini sürdürmelerinin önünü kapatmaktadır.

Ara sınavda başarılı olarak ana / temel eğitim diyebileceğimiz ikinci 4 yarıyıllık aşamaya geçen öğrenciler yine Eski Ahit, Yeni Ahit, Kilise Tarihi, Sistematik Teoloji, Pratik Teoloji modüllerinden sorumludurlar fakat önceki aşamaya nispetle daha yoğun bir eğitim almaktadırlar. *Magistra Theologiae* öğrencileri için bu aşamanın sonunda uzmanlık aşaması olarak da ifade edebileceğimiz master aşaması gelmektedir. Bu aşamada öğrenciler uzmanlaşmak istedikleri alan ile ilgili ya da tez konularına göre dersler seçebilmektedirler. 2 yarıyıllık bir sürece tekabül eden bu aşama tezin bitirilmesi ile son bulur. Eğitimlerinin böylelikle sonuna gelen din görevlisi adayları bu aşamada mezun kabul edilmemektedir. Bu bölümlerden mezun olmak istihdam ile yakından ilişkili olduğundan mezuniyet ve istihdama dair bilgiler aşağıda bir arada sunulacaktır. Fakat bundan önce *Magister Theologiae* ve kısaca değindiğimiz lisans (*Bachelor*) bölümlerinin ders programlarını genel hatlarıyla göstermek istiyoruz.

3.1. Ders Programları

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *Magister Theologiae* bölümleri lisans ve master aşamalarından meydana gelmektedir. Bu bölüm bütünleşik bir bölümdür. Öğretim ise; oryantasyon aşaması, temel eğitim ve uzmanlık olarak üç aşamada değerlendirilmektedir. Bu bölümlerde sunulan dersler üniversitelere göre cüzi farklılıklar gösterseler de genel olarak aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Magister Theologiae Bölümü Aşamaları ve Ders Programı

Magister Theologiae Oryantasyon Aşaması (Dersler Giriş Seviyesindedir)	
Modül	***Sunulan Derslerden Örnekler***
İncil Öğretisi (Eski-Yeni Ahit)	Eski-Yeni Ahit Tefsir Usulüne Giriş İsrail Tarihi İncilbilim
Teoloji Tarihi (Kiliseler Tarihi)	Yöntem İlk ve Yakın Dönem Kilise Tarihi Patroloji
Sistematik Teoloji (Etik)	Dogmatike Giriş Ahlak Teolojisi ve Temel Kavramlar Teolojik Etik Sosyal Etik ve Temel Kavramlar
Pratik Teoloji	Pratik Teolojiye Giriş Din Pedagojisine Giriş Liturjiye Giriş Kilise Hukukuna Giriş
Felsefe (Fundamental Teoloji)	Felsefeye Giriş Fundamental Teolojiye Giriş
Din Bilimleri ve Kültürlerarası (Ekümenik) Teoloji	Din Bilimleri Kültürlerarası (Ekümenik) Teoloji
Bilimsel Araştırma Yöntemleri	

Magister Theologiae Temel Eğitim Aşaması	
Modül	***Sunulan Derslerden Örnekler***
Antropoloji (Yaratılış) Teolojisi	Eski Ahitte Yaratılış Felsefi Antropoloji Bioetik Çevre Etiği
Kristoloji / Kiliseler Tarihi	Dogmatik Yeni Ahitte Kristoloji Konsil Tarihi Kilise Tarihi

Pratik Teoloji	Din Pedagojisi Liturji Kilise Hukuku Sakramentler Maneviyat Teolojisi Din Eğitiminin Temelleri Din Sosyolojisi
Sistematik Teoloji	Tevrat-İncil Ahlakı Fundemental Ahlak Ahlak Teolojisi Etik Bilgelik Sosyal Etik
Dinlerarası Araştırmalar	Dinlerarası Araştırmalar
Magister Theologiae Uzmanlık Aşaması (Master)	
Modül	***Sunulan Derslerden Örnekler***
Tefsir	Tefsir
Kiliseler Tarihi	Kiliseler Tarihindeki Problemler Hristiyanlığın Güncel Problemleri
Sistematik Teoloji	Eskatoloji Ekümenik Meseleler
Felsefe	Hermenötik Fundamental Teoloji
Din Pedagojisi	Katetik Liturjibilim Dinlerarası ve Yetişkin Din Eğitimi Ayinler Din Dersinin (Eğitiminin) Didaktiği
Pratik Teoloji (Fıkıh)	Temel Konular Nikah, vs.
Uygulama (Staj)	
Tez	

Magister Theologiae bölümünün programından sonra, Teoloji fakültelerinde genellikle dini sosyal alanda hizmet vermek isteyen ya da kişisel ilgileri nedeniyle teolojiyi yan dal olarak okumak isteyen öğrencilere yönelik olarak varlık gösteren, genel olarak 6 yarıyıllık

olan lisans (*Bachelor***)** bölümünün ders programına değinmek yerinde olacaktır. Bu bölümde öğretimi iki aşama olarak incelemek mümkündür. Oryantasyon aşaması olan ilk iki yıllık kısım *Magister Theologiae* programında yürütülen program ile aynıdır. Din adamı yetiştirmekten ziyade bir genel kültür kazandırma ya da dini sosyal alanda çalışmak isteyenlere yönelik genel bir eğitim verme gayesi ile faaliyet gösteren bu programların 2. safhası olan temel eğitim aşamasında verilen dersler mantık olarak *Magister Theologiae*'dan farklıdır. Buradaki derslerde derinlemesine bilgiler sunulmaz, bunun yerine – aşağıdaki tabloda gösterilen modül başlıklarından da anlaşılabileceği gibi, teolojinin temel konuları dini toplumsal yaşantı ile ilintili olarak ele alınır.

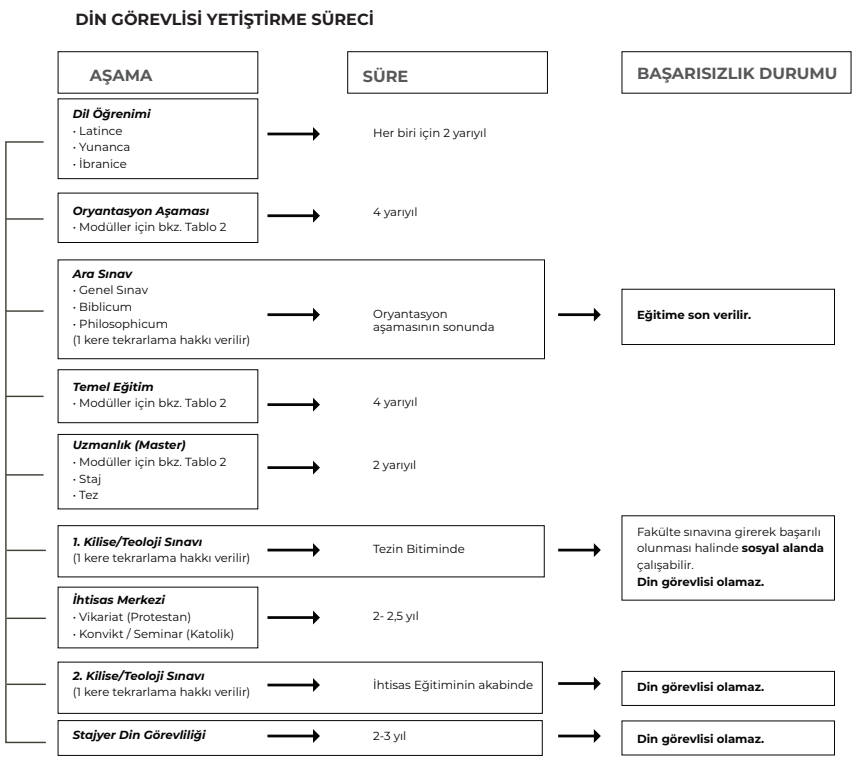
Tablo 3: Teoloji Lisans (Bachelor) Bölümü Ders Programı

BA Programı Temel Eğitim Aşaması	
Modül	***Sunulan Derslerden Örnekler***
İnanç Esasları	Tefsir Dogmatik Felsefe Fundamental Teoloji Eski Kilise Tarihi
Dini Toplum	Tefsir Liturji Bilim Fıkıh
Dini Yaşantı	Tefsir Dogmatik Teoloji Ahlak Teolojisi Felsefe
Toplum ve Kültür	Tefsir Sosyaletik Pratik Teoloji Din Pedagojisi
Bitirme Tezi	

3.2. Mezuniyet ve İstihdam

Magistra Theologiae programını bitirmiş bir öğrencinin mezun sayılabilmesi için *Erste Theologische Prüfung* (1. Teoloji Sınavı)'nı başarması gerekmektedir. Mezun adayları, 1. Teoloji Sınavında (Kilise Sınavı olarak da anılır: *Kirchliches Examen*) yazılı ve sözlü olarak bütün alanlardan imtihana tabi olurlar. Sınavdan başarısız olanların bir kere tekrarlama hakkı bulunmaktadır. Sınavda başarı gösterenler eyalet piskoposu tarafından mülakata tabi tutulurlar. Bu mülakatta adayın insani, ahlaki, manevi, entelektüel, psikolojik, psikiyatrik durumu göz önünde bulundurulduğu ifade edilmektedir. Eyalet Piskoposu tarafından onay alan din görevlisi adayları yoğun bir dini eğitim alacakları ihtisas merkezlerine yerleştirilirler. Bu merkezlere ve dolayısıyla eğitime Protestan mezhebinde *Vikariat*, Katolik mezhebinde ise *Konvikt* ya da *Seminar* denilmektedir. Adaylar, eyaletlere göre farklılık arz etmekle beraber en az 2 yıl süren bu eğitimi tamamlayıp, teoloji sınavının ikinci aşamasında (*Zweite Theologische Prüfung*) başarı göstermeleri halinde bir kilisede, eyalet piskoposu tarafından asil olarak atanana kadar stajyer (Probedienst: deneme hizmeti) olarak göreve başlarlar. EKD'nin verilerine göre stajyerlik süresi 2 ila 3 yıl kadar sürmektedir.

Birinci sınavda ikinci defasında da başarısız olanlar, dilerlerse *Prüfung in Religionswissenschaft und Interkultureller Theologie* (Din Bilimleri ve Kültürlerarası Teoloji Sınavı) ya da genel olarak kullanılan adıyla *fakülte sınavına* girerek başarılı olmaları halinde meslek yaşantılarını farklı bir yöne kaydırabilirler. Fakülte sınavı ile mezun olmuş öğrenciler; Kiliselerde yönetici olarak, Kilise STK'larında, kütüphanelerde, arşivlerde, medya ve yayıncılık gibi alanlarda çalışabilirler.

4. Öğretmenlerin Yetiştirilmesi

Almanya'da öğretmenler ilgili fakültelerin ya da fakülteye denk olarak faaliyet gösteren enstitülerin öğretmenlik programları (*Lehramt*) ile yetiştirilir. Almanya'da müşahhas olarak faaliyet gösteren eğitim fakülteleri diğer adı ile pedagoji yüksek okulları aşağıda belirtilecek olan istisnai durumlar dışında bulunmamaktadır. Bunun yerine ilgili bilim dalının kendi bünyesinde yer verdiği öğretmenlik programları bulunmaktadır. Örneğin; Coğrafya fakültesinde/enstitüsünde hem genel coğrafya hem de öğretmenlik programları açılmakta ve coğrafya öğretmenleri burada yetişmektedir. Aynı durum teoloji fakülteleri/enstitüleri için de geçerlidir. Yani teoloji fakültelerinde/enstitülerinde hem ilahiyat hem de din dersi öğretmenliği (Lehramt) programları bu-

lunur ve Almanya'da yetişen din dersi öğretmenleri bu programlardan mezun olup ve mezuniyet sonrasındaki sınavları başarmış olarak görev alabilirler.

Burada kısaca Almanya genelinde, din dersi öğretmenliği de dahil olmak üzere bütün öğretmenlik programlarının işleyişi ile ilgili kısaca bilgi vermek bu sürecin anlaşılmasını kolaylaştırması açısından yerinde olacaktır. Öğretmen yetiştirme hususunda genel olarak iki kademeli bir yapı söz konusudur. Bunların ilkini üniversite ya da üniversiteye emsal teşkil eden bir yükseköğretim kurumunda lisans eğitimi teşkil etmektedir. Üniversiteye emsal teşkil eden yükseköğretim kurumları; meslek okullarına (liselerine) öğretmen yetiştiren meslek yüksekokulları ve teknik meslek yüksekokullarıdır (Sanat Yüksek Okulu, Spor Yüksek Okulu gibi). Sadece Baden-Württemberg eyaletinde öğretmen yetiştirmek için kurulmuş olan pedagoji yüksekokulları bulunmaktadır. İkinci kademe ise yüksek lisanstır. Günümüzdeki durumda genel itibarıyla yüksek lisans yapılmadan öğretmen olmak mümkün olmamaktadır.

Üniversitelerin öğretmen yetiştirme programları ülkede varlık gösteren okul yapılanmasına göre şekillendirilmiştir. Buna göre; ilkokul (*Grundschule, Primarstufe*), ortaokul (*Realschule ve türevleri, Sekundarstufe I*), lise (*Gymnasium, Sekundarstufe I ve II*), meslek lisesi (*Berufsbildende Schulen*) ve özel eğitim (*Sonder- ve Förderschulen*) öğretmenliği bölümleri mevcuttur. Öğretmen adayları tek bir okul türü için iki öğretmenlik alanını kombine halde okumaktadırlar (çift ana dal ya da bir ana dal bir yan dal). Öğretmenlik bölümlerinde okul türlerine göre çeşitli yoğunluklarda alan bilgisi, meslek bilgisi (eğitim bilimleri) ve psikolojinin çeşitli dallarında (örn. Gelişim psikolojisi) eğitim verilmektedir. Lise öğretmenliği bölümlerinde alan bilgisi daha yoğun bir şekilde yer alırken, diğer okul türlerine öğretmen yetiştiren bölümlerde eğitim bilimleri yoğunluk kazanmaktadır. Öğrenciler; hem lisans hem de yüksek lisans seviyesinde müfredat eğitimi (program geliştirme) almaktadırlar. Genel olarak ilk 5 yarıyılda seçilen iki alanla ilgili dersler alınmakta, 6. yarıyıl bitirme tezi yazımı için ayrılmaktadır (bazılarında dersler devam ederken bitirme tezi de yazılmaktadır).

Lisans eğitimine tekabül eden bu süreç iki aşamada değerlendirilebilir. İlki oryantasyon aşamasıdır ve bu aşamada öğrencilerin seçtikleri alanlara dair temel bilgi ve yeterlikleri kazanacakları derslere ağırlık verilmektedir, genel olarak öğretmenlik formasyonu olarak nitelendirdiğimiz dersler yoktur ya da çok azdır, daha çok alan bilgisine yoğunlaşılmaktadır ve dersler giriş seviyesindedir. Temel eğitim olarak niteleyebileceğimiz ikinci aşamada ise hem alan bilgisi hem de meslek bilgisi dersleri bulunmaktadır. Kısaca öğretmenlik formasyonunun kazandırıldığı aşama burasıdır ve haliyle buna yönelik mesleki dersler ağırlıktadır. Bu tasnife göre uzmanlaşma aşaması sayılabilecek yüksek lisans seviyesinde ise; seçilen iki alanla alakalı derslerin yanında staj da yapılmaktadır (Gymnasium yani lise öğretmenliği bölümlerinde lisansta da staj yapılmaktadır). Yüksek lisans döneminde seçilen iki alandan birinde ya da genel olarak eğitim bilimleri kapsamına giren bir konuda proje yapılması istenmektedir. Yüksek lisansın son yarıyılı tez yazımı için ayrılmıştır (bazılarında dersler devam ederken yüksek lisans tezi de yazılmaktadır). Bununla birlikte öğretmenlik programları ülke genelinde genel olarak ilk 6 yarıyılı lisans ve sonraki 4 yarıyılı yüksek lisans olmak üzere toplamda 10 yarıyıllık programlardır.

Almanya'da din dersi öğretmenleri yukarıda da değinildiği ve genel uygulama bu yönde olduğu için Teoloji/İlahiyat Fakültelerinde yetişmektedir. Din görevlilerinin yetiştirilmesiyle ilgili yukarıda ifade edilen bazı hususlar burada da geçerlidir. Din dersi öğretmenlerinin yetiştirildiği İlahiyat fakültelerindeki her bölüm için önkoşul Latince, Yunanca ya da İbranice dillerinden birinin ya da programa göre ikisinin ya da hepsinin biliniyor olmasıdır (dil yeterliğine sahip olmayan öğrenciler için ise ilave olarak her bir dil için ikişer yarıyıl dil eğitimi mecburidir). Bu bölümlerde genel olarak ilk yılda temel ilahiyat programında mevcut olan tefsir, tarih, sistematik teoloji, din bilimleri, vb. alan dersleri verilmektedir. Fakültelere göre farklılık arz etmekle beraber genel olarak ilk 2 yarıyıl öğrenciler temel bir ilahiyat eğitimi almaktadırlar. Yukarıda temel eğitim olarak nitelediğimiz ikinci aşamada ise; ilahiyat alanı ile ilgili dersler devam ederken pedagojik formas-

yon dersleri de verilmektedir. Pedagojik yeterliklerin kazandırılması; fakültenin bünyesinde din pedagojisi kürsüsü (Religionspädagogik: din eğitimi kürüsü) mevcut ise bu bölümün marifetiyle gerçekleşmektedir. Bu dönemde öğretmenlik meslek bilgisi dersleri büyük bir yer kaplamaktadır (din pedagojisi, ders planı hazırlama, öğretim yöntemleri, okul deneyimi, vb.). Uzmanlaşma aşaması olan yüksek lisans döneminde; din dersi müfredatında bulunan konulara göre öğretim yöntemleri dersleri devam ederken öğrenciler ilgilerine göre ya da uzmanlaşmak istedikleri konuya göre dersler seçebilmektedirler.[27] Din dersi öğretmenlik programlarına kayıtlı öğrenciler de diğer bütün öğretmenlik öğrencileri gibi çift ana dal ya da yan dal olarak ikinci bir branşın eğitimini almak durumundadırlar. Genel olarak burada da öğrenci kendi ilgileri ve birikimi doğrultusunda elbette üniversitenin sunduğu imkanlar doğrultusunda kendi seçimini yapma, başka bir ifade ile kariyerini şekillendirme hususunda özgürdür.

4.1. Ders Programı

Almanya'daki din dersi öğretmeni yetiştiren bölümlerin ders programları genel olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Öğretmenlik Bölümleri Ders Programı

Oryantasyon Aşaması	
Amaç	***Sunulan Derslerden Örnekler***
Alanla İlgili Yeterliklerin Geliştirilmesi	• İlahiyat Alanı ile İlgili Dersler • Din Pedagojisine Giriş • Çocuklarla-Gençlerle Din Dersi
Temel Eğitim Aşaması	

27 Öğretim modüler sistem ile gerçekleştiği için zorunlu derslerin dışında kalan dersleri öğrenciler ilgilerine ya da kariyer planlarına/hedeflerine göre seçebilmektedirler. Fakültelerin bazılarında Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji gibi farklı bölümlerden de ders seçmeye müsaade edilmektedir.

Öğretim Kademesine Göre (İlkokul-Ortaokul-Lise) İçin Teolojik ve Pedagojik Yeterliklerin Kazandırıldığı Safha	• Din Dersi İçin Sistematik ve Teolojik Düşünme Yöntemleri • Ahlaki Yorumlama Yöntemleri • Planlama ve Analiz (Program Geliştirme) • Okul Deneyimi
Uzmanlaşma Aşaması	
Uzmanlaşma Safhası – Master	• Sistematik Teoloji • Öğretim Yöntemleri • Dünya Dinleri • Dinlerarası Diyalog • Sinema ve Din vb. disiplinler dersler
Tez	

4.2. Mezuniyet ve İstihdam

Öğretmen adayları için de lisans eğitiminin sonunda bir yeterlik sınavı öngörülmektedir (*1. Staatsexamen*). Günümüzde öğretmenlik bölümlerinde genel olarak 6 yarıyıllık bir lisans eğitiminin akabinde genel olarak 4 yarıyıllık yüksek lisans şartı getirilmiştir. Yüksek lisans; lisans eğitiminin sonunda yapılan yeterlik sınavına denktir ve Master of Education payesini kazanmış olan öğretmen adaylarının bu sınava girmeleri gerekmemektedir. İkinci kademe ise mesleğe hazırlık kademesi (*Vorbereitungsphase*) olup öğretmen adaylarının iki yıl boyunca alanda tecrübe kazanmaları için gerekli görülen bir nevi staj dönemidir. Bu süreçte öğretmen adayları için pratik okul deneyiminin yanında çalıştıkları eyalette bulunan bir ihtisas merkezinde (*Studienseminar*) mesleğe yönelik uzmanlık eğitimi görmeleri eyaletlerin neredeyse hepsinde zorunludur. Bu dönemin sonunda öğretmen adayları yeterlik sınavının ikincisine (*2. Staatsexamen*) girerek başarılı olmaları durumunda (asil) öğretmen olarak atanabilmektedirler.

Lisans ve yüksek lisans eğitimini bitirdikten sonra iki yıllık staj

dönemi başlayan din dersi öğretmenliği bölümü mezunları, diğer öğretmenlik bölümleri mezunlarından farklı olarak, dini cemaatin onayını da almak mecburiyetindedir. Zira Anayasanın 7/3. maddesi din derslerinin dini cemaatlerin temel ilkeleri doğrultusunda verilmesini öngörmektedir. Bu ise, din dersi öğretmenlerinde aranan temel şartlardan birinin, vereceği dersin inananı olmasını zorunlu kılmaktadır. Kiliseler tarafından verilen belgeler ile (Katolik Kilisesince *missio canonica* ve Protestan Kilisesince *vocatio*) öğretmenler, Hristiyan inancına sadık kalacaklarını ve özel hayatlarında bunları uygulayacaklarını taahhüt etmektedirler.[28] Lisans eğitimi ile başlayan bu süreç *Laufbahn* (koşu parkuru) olarak bilinmektedir.

Eğitimden sorumlu Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan, öğretmenlerin 2010-2020 yılları arasındaki istihdam durumlarına ilişkin rapora göre Protestan din dersi için öğretmen açığı bulunduğundan bu alanda atama yapılabilecektir fakat Katolik din dersi için aynı durum söz konusu değildir. 2014-2025 yılları için yayınlanan raporda Protestan din dersi öğretmenleri için özel bir ibare bulunmamakla beraber Katolik din dersi öğretmenlerinin atamalarının zorlaştığı ifade edilmektedir.[29]

Kaynakça

BMBF Resmi İnternet Sitesi. "Islamische Theologie". Erişim 16 Ağustos 2021. https://www.bmbf.de/bmbf/de/forschung/geistes-und-sozialwissenschaften/islamische-theologie/islamische-theologie_node.html

Bundesamt für Justiz (Adalet Bakanlığı), "Gesetz über die religiöse Kindererziehung – KerzG". Erişim 21 Eylül 2021.

http://www.gesetze-im-internet.de/kerzg/BJNR009390921.html

28 İslam dersini verecek öğretmenler ise, DITIB'in kurmuş olduğu İslam teolojisi alanından uzman üç kişilik bir kurul (DITIB-Landesverband) tarafından yeterli görülmeleri halinde görev alabilmektedirler.

29 Kultusminister Konferenz, *Lehrereinstellungsbedarf und Lehrereinstellungsangebot in der Bundesrepublik Deutschland Modellrechnung 2010 – 2020*, (Bonn: KMK, 2011) 19 ve *Lehrereinstellungsbedarf und - angebot in der Bundesrepublik Deutschland 2014–2025, Zusammengefasste Modellrechnungen der Länder* (Bonn: KMK, 2015) 25.

Bundesgesetzblatt, Jahrgang 1999, Teil I, Nr. 3, 27.01.1999, *Hochschulrahmengesetz (HRG) § 1*. Erişim 23 Eylül 2021.

http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl199s0018.pdf#__bgbl__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl199s0018.pdf%27%5D__1470157253100

Deutsche Bischofskonferenz (Katolik Kilisesi) Resmi İnternet Sitesi. "Theologische Fakultäten". Erişim 4 Kasım 2017.

http://www.dbk.de/katholische-kirche/katholische-kirche-deutschland/aufgaben-kath-kirche/bildung-wissenschaft/theologische-fakultaeten/

Evangelische Kirche in Deutschland (EKD) Resmi İnternet Sitesi. "Theologie Studieren, Religion Studieren". 4 Kasım 2017.

https://www.das-volle-leben.de/der-beruf/theologie-studieren.php
http://www.religion-studieren.de/studienorte.html

Gerthlein, Christian – Lück, Christhard. *Religion in der Grundschule, Ein Kompendium*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2006.

KMK, Kulturministerkonferenz. *Lehrereinstellungsbedarf und - angebot in der Bundesrepublik Deutschland 2014–2025, Zusammengefasste Modellrechnungen der Länder***.** Bonn: KMK, 2015) Erişim 21 Eylül 2021.

http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Statistik/Dokumentationen/Dok_208_LEB_LEA_2015.pdf

KMK, Kulturministerkonferenz. *Lehrereinstellungsbedarf und Lehrereinstellungsangebot in der Bundesrepublik Deutschland Modellrechnung 2010 – 2020*. Bonn: KMK, 2011. Erişim 21 Eylül 2021.

http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Statistik/BERICHT_MODELLRECHNUNG_online.pdf

KMK, Kulturministerkonferenz. *Zur Sitiation des Ethikunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland*. Bonn: KMK, 2008. Erişim 21 Eylül 2021.

https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/PresseUndAktuelles/Beschluesse_Veroeffentlichungen/Zur-Situation-Ethikunterricht-22-02-2008.pdf

KMK, Kulturministerkonferenz. *Zur Situation des Evangelischen Religion-*

sunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland. Bonn: KMK, 2002. Erişim 21 Eylül 2021.

http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2002/2002_12_13-Situation-Evangel-Religionsunterr.pdf

KMK, Kulturministerkonferenz. *Zur Situation des Katholischen Religionsunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland*. Bonn: KMK, 2002. Erişim 21 Eylül 2021.

http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2002/2002_12_13-Situation-Kathol-Religionsunterr.pdf

Landesinstitut für Lehrerbildung und Schulentwicklung. *Bildungsplan Grundschule, Religion.* Hamburg, 2011.

Landesinstitut für Lehrerbildung und Schulentwicklung. *Bildungsplan Grundschule, Katholische Religion.* Hamburg, 2012.

Landesinstitut für Schule-NRW. *Islamkunde in Nordrhein-Westfalen, Einige Informationen*, PDF: 2007.

http://www.standardsicherung.schulministerium.nrw.de/cms/upload/svislam/download/islamkunde.pdf

Lott, Jürgen. *Wie hast du's mit der Religion*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1998.

Ministerium für Bildung, Jugend und Sport des Landes Brandenburg. *Rahmenlehrplan Grundschule Lebensgestaltung – Ethik – Religionskunde*. Deutschland: Hans Gieselmann Druck- und Medienhaus GmbH&Co KG, 2008.

Sekretariat der Ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland. *Das Bildungswesen in der Bundesrepublik Deutschland 2013/2014*. Bonn: Eurydice, 2015.

Senator für Bildung und Wissenschaft. *Religion, Bildungsplan, Grundschule, Oberschule, Gymnasium*. Bremen, 2014.

Senatsverwaltung für Bildung, Wissenschaft und Forschung. *Bildung für Berlin, Schulgesetz für Berlin*. Berlin: Oktober Druck AG, 2010.

Statistisches Bundesamt (Devlet İstatistikleri), *Bildung und Kultur, Personal an Hochschulen*, (PDF: Wiesbaden, 2015), 1. Erişim 4 Kasım 2017.

https://www.destatis.de/DE/Methoden/Klassifikationen/BildungKultur/PersonalStellenstatistik.pdf?__blob=publicationFile

Statistisches Bundesamt. *Bildung und Kultur, Studierende an Hochschulen*. PDF: Wiesbaden, 2015, Erişim 2 Kasım 2017.

https://www.destatis.de/DE/Methoden/Klassifikationen/BildungKultur/StudentenPruefungsstatistik.pdf?__blob=publicationFile.

Wissenschftsrat. *Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologien und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen*, PDF: Berlin, 2010. Erişim 16 Ağustos 2021.

https://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/9678-10.pdf

ZJS resmi internet sitesi. Erişim 1 Kasım 2017.

http://www.zentrum-juedische-studien.de/studium/

http://www.zentrum-juedische-studien.de/studium/promotion/

Türkiye'de Yüksek Din Öğretiminin Bugünü ve Yarını Üzerine

Z. Şeyma Altın

Türkiye'de ilahiyat eğitimini modern tarihçesi, öğretim programları, istihdam ve bölümleşme gibi güncel problemleriyle ele alan bu kitaptaki bölümler, "bugünün ilahiyatı nasıl olmalı?" sorusu çerçevesinde ilahiyat eğitiminin kendine bakmayı daha fazla önemsediği bir arayış aşamasında[1], -mevzunun zorluğu ve genişliğinin farkında olarak- bu

1 Bu metnin kaleme alındığı 2021 yılı itibariyle geride bıraktığımız 5-6 yılda Türkiye'de din eğitimini ve ilahiyat fakültelerini konu edinen toplantı ve raporların sayısının dikkat çekici şekilde arttığı görülmektedir. Bir kısmı kamuoyu ile paylaşılan bu çalışmalar, özellikle okullara seçmeli din derslerinin konulduğu, çok sayıda yeni ilahiyat fakültesinin açıldığı, okul öncesi kademesinde Diyanet İşleri Başkanlığı marifetiyle din eğitimi uygulamalarının başladığı, Manevi Danışmanlık Ulusal Meslek Standartları'nın kabul edildiği 2012 sonrasındaki gelişmeleri değerlendirmekte ve alandaki bir arayışı yansıtmaktadır. Farklı eğitim kademeleri değerlendiriliyor olsa dahi, bu kurumlarda görev yapacak eğitimcileri yetiştiren kurum olarak ilahiyat fakülteleri her birinde gündeme gelmektedir. Söz konusu çalışmalardan bazıları şunlardır: *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015); *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 16-18 Kasım 2017); *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu* (Malatya: İnönü Üniversitesi, 24-25 Ekim 2019); *120. Yılında İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri Çalıştayı* (Türkiye İlahiyat ve İslami ilimler Fakülteleri Dekanlar Konseyi, 19 Aralık 2020); *Türkiye'de Din Eğitimi -Mevcut Durum, Sorunlar, Çözüm Önerileri Raporu* (İstanbul: Uluslararası Medeniyet Araştırmaları Merkezi MEDAR, 2020); *Yeniden Açılışının 70. Yılında İmam Hatip Okulları ve Türkiye'de Din Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: Önder & MEDAR & MEB, 15-17 Ekim 2021); Recep Kaymakcan, *Türkiye'de Okul Öncesi Din ve Ahlâk Eğitimi Raporu* (Ankara: EBSAM Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2021); Mehmet Görmez, *Din Eğitiminde Yeniden Yapılanma -İnsanın Anlam Arayışına Rehberlik-* (Ankara: İDE İslâm Düşünce Enstitüsü, 2021).

arayışa katkı sunmayı amaçladı. Bu bölüm ise, kitap boyunca kendini gösteren ipuçlarından hareketle yüksek din öğretiminin bugünü ve yarınını ele almaktadır.

Yükseköğrenimde din öğretiminin bugünü ve yarını üzerinde düşünmek bir yanı ile üniversitenin kendisine, günümüzdeki fonksiyonuna, ürettiği ve geçerli gördüğü bilgi türüne yönelik bir sorgulamayı gerektirirken; öte yandan köklü bir geçmişe dayanan geleneği muhafaza etmekle birlikte dini bilginin yeniden nasıl üretileceği sorusuna cevap aramayı gerektiriyor. Üstelik bunları, idealize edilen bir çerçeveden değil, problemlerle dolu din-devlet-toplum ilişkileri yumağında ve gerçekçi bir zeminde değerlendirmek icap ediyor.

Nasıl Bir İlahiyat?

"Nasıl bir ilahiyat?" sorusunu İsmail Kara "Türkiye'yi taşıma kapasitesi" koşulunu ekleyerek sorar: "Türkiye'yi taşıyacak nasıl bir ilahiyat?". Bugün Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşunun üzerinden 70 yılı aşkın süre geçmiştir ve Kara'ya göre bu süre bir yükseköğretim kurumunun kendine mahsus tutarlı bir muhteva kazanması yahut bir gelenek oluşturması için uzun sayılmazken, Türkiye'deki eğitim kurumlarının tarihi hesaba katıldığında göz ardı edilemeyecek bir süredir. Mevcut durumu itibariyle ilahiyat fakülteleri Türkiye'yi taşıma kapasitesi bakımından olumlu bir tablo ortaya koymamaktadır; çünkü "Müslüman Türk halkının dindarlık kodlarıyla büyük ölçüde çeliştiği için din etrafında problem çözmekten ziyade problem alanları oluşturan, entelektüalist, modernist, yeni Selefi akıma hayli yakın, bazen vehhabiyü'l-meşrep, yer yer Türkiye'den kopuk, batıdan yahut doğudan gelen rüzgârlara fütursuzca açık, oryantalistik dile katılmaya hevesli"[2] bir durum arzetmektedir. Türkiye'de din meselesi etrafındaki problemler dikkate alındığında İlahiyat fakültesinin başarısızlığı sadece kendine ait bir başarısızlık da değildir. Bunu dikkate almakla birlikte Kara, ilahiyat eğitimiyle ilgili olarak üç sorunun altını

2 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir Mesele Olarak İslâm- 2* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), s.337-338

çizer[3]: 1. İlmi mirası tevarüs etme mekanizmasında sorunlar vardır; 2. Güncel ve çeşitliliğe sahip bir ilahiyat fakültesi ortaya çıkarılamamıştır; 3. Gelecek tasavvuru yoktur.

İslâm ilim mirasının bugüne intikali sorunu ilahiyat meselesinin düne bakan yüzü iken kendi içinde renkleri olan güncel bir yapının oluşturulması bugüne bakan yüzü; ancak Türkiye merkezli düşünerek kurulabilecek gelecek tasavvuru ise yarına bakan yüzünü oluşturuyor.

Bu sorun alanları "nasıl bir ilahiyat?" sorusuna cevap verecek şekilde ilahiyatın dünü, bugünü ve yarını ile ilişkili olarak bu değerlendirmenin çerçevesini oluşturmuştur.

Dün'e dair: İlahiyat Fakültelerinin Geleneği Tevarüsü

Günümüz ilahiyat fakültelerinin ilki 1949'da açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesidir. Fakat onun da öncesinde bilindiği üzere uzun süreli olmayan bir Darülfünun tecrübesi vardır. Darülfünun İlahiyat Fakültesi için İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun kullandığı "sosyoloji fakültesi" tabiri Cumhuriyet döneminde devam eden ilahiyat fakültelerinin ana istikametini işaret eder. Bu dönemde medresenin yanı sıra devam eden Darülfünun ilahiyat eğitimi, medreseden farklılığı ısrarla vurgulanan laik bir eğitimdir. Mevcut yapının bugüne taşınan en önemli sorunu ilmi mirası tevarüs etme mekanizmasındaki kopukluktur. Sadece dini ilimler alanında değil, diğer ilimler alanında da tarihsel süreçte oluşan usûl ve birikimin üniversiter yapının bir gereği olduğu düşünüldüğünde söz konusu kopukluğun mevcut üniversite yapısı açısından da sorun teşkil ettiğini tespit etmek gerekir. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in, "başka alanlarda yapılan ıslahatlardaki gibi kurumsal devamlılığı sağlayarak din teşkilatında ıslahat yapılmış olsaydı, Avrupa'nın önceden birer medrese olan Sorbonne, Cambridge, Heidelberg gibi köklü üniversitelerine benzer eğitim kurumlarımız

3 İsmail Kara, *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi* (Açılış Paneli yayınlanmamış konuşma, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 16-18 Kasım 2017).

olabilirdi" tespiti[4], sadece ilahiyat değil, Türkiye'deki üniversitelerin köksüzlüğünü, tevarüs mekanizmasının sağlıklı ve yeterli bir biçimde işletilememiş olduğunu dile getirmektedir.

Bu kitabın ikinci bölümünde kuruluşundan itibaren Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinin amaç-içerik ilişkilendirmesi incelenmişti. Bu incelemeden hareketle görebildiğimiz kadarıyla başlangıcı itibariyle (1949) ilahiyat fakültesi müfredatı, hem eldeki insan gücü, hem de dönemin siyasi konjonktürünün etkisiyle fakültenin kuruluş amaçları arasında zikredilen halkın ihtiyaç duyduğu dini vukûfiyete sahip din adamından ziyade, din konusunda bilgili ilim adamı yetiştirmeye yönelik bir içeriğe sahiptir. Fakültenin kurgusuna şekil veren model, Batı üniversitelerindeki teoloji fakülteleridir. Şeriattan ziyade nazariyat ve tarih alanında kalması istenen bir eğitim planlandığı anlaşılmaktadır.[5] Dini ilimler alanında alışılagelenden farklı bir içerik öngörülmüştür. Zaman içerisinde program üzerinde yapılan değişiklikler dinî ilimler açısından iyileştirilme gayretleri olarak görünse de ilahiyat eğitimi, teorik ve tarihsel değerlendirme mantığını devam ettirmiştir.[6] Cumhuriyet dönemi ilahiyat eğitiminin içerik itibariyle ana istikametinin dini ayakta tutma, din alimlerinden beklenen şekilde toplumun dini ihtiyaçlarına cevap verecek kişiler yetiştirme misyonuna sahip olmadığını, buna karşılık modernleşme sürecine katılmayı kolaylaştıracak, dönüştürücü ve ehlileştirici bir işlev görmesi istendiği bilinmektedir.

Ali Fuat Başgil'in 1950'lere kadar gelen tecrübeyi değerlendirdiği mütehassıs - mütefennin ayrımı da özünde tevarüs problemiyle ilişkilidir. İlahiyatçı, din bilimlerinde uzman bir din münekkididir. Ondan

4 Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., 1999), 185.

5 Murteza Bedir, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri-* içinde müzakere metni (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 98

6 Son yıllarda Türkiye'de yeni açılan fakültelerin önemli bir kısmının *İslâmi İlimler Fakültesi* adını almış olması geleneği tevarüs ile ilgili problemle ilişkili biçimde -içerikte değişime yansımamış ve belirli bir sistematikten yoksun- bir arayışı işaret etmektedir.

zühd-ü takva sahibi bir din adamı, din alimi olması beklenmez.[7] Bu ayrım daha sonra Yüksek İslâm Enstitülerinin kuruluşunda kendisini gösterir. Farklı amaçlar ve motivasyonlarla kurulan Yüksek İslâm Enstitüsü ile İlahiyat Fakültesi arasındaki geçişkenlikler ve daha sonra bunların hepsinin tek çatı altında toplanabilmesi ise ilahiyat fakültesi modelinin zaman içinde evrildiğini göstermektedir. Bu sebeple bazı araştırmacılar medrese kapatıldıktan sonra kurumsal bir devamlılık olmasa da ilahiyat alanında üretilen çalışmalarda fikri bir devamlılığın bulunduğunu tespit etmektedir. Son dönem Osmanlı fikir adamlarının görüşlerini değerlendiren Dorroll, yeni Türkiye'nin kuruluşuyla sonuçlanan kırılmalar dolayısıyla Osmanlı ulemasının Türk olmanın ne demek olduğu sorusu üzerinde çokça durduğunu, Türklerin Orta Asya İslâm kökenlerinin ilgi gördüğünü ve itikad-ibadet-ahlâk çerçevesinde özetlenen dini bünyede zamana ve koşullara göre neyin değişip neyin değişmeyeceği tartışmalarının yeni tarz bir gelenekselliğe kaynaklık ettiğini ifade eder. Modern Türkçenin imkânları içinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni sosyal ve siyasi bağlamında ortaya çıkan İslâm ilahiyatı, geleneği esas almış fakat onun kavramlarını modern yollarla yeniden dile getirmiş, modernitenin dilini konuşmuştur.[8] Benzer şekilde Körner, Türkiye'de İslâm teolojisinin Türk sosyal modernleşmesi bağlamında geliştiğine işaret ederek bu teolojinin milliyetçi siyasi bağlamına atıfta bulunur. Buna göre modern Türkiye Cumhuriyeti'nde İslam, ulusal bütünlük ve etik motivasyonun temeli olarak işlev görmüş; laik Türk milliyetçiliği bu teoloji için yeni bir sosyal ve politik bağlam sağlayarak modern Türk teolojisinin gelişimini beslemiştir.[9] Özetle ifade edecek olursak, Türkiye'de İslâmi ilimler eğitimi özellikle Osmanlı son dönemindeki dini arayışlar ve yeni Türkiye'nin koşulları muvacehesinde yeni bir yola girmiş bulunmak-

7 Ali Fuat Başgil, *Dinde Reformcular* içinde, haz. Ali Fuat Başgil, Eşref Edib, Nureddin Topçu, İsmail Hami Danişmend, Mehmet Raif Ogan (İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı, 1959), 38.

8 Philip Dorroll, *Islamic Theology in the Turkish Republic* (Edinburgh University Press, 2021).

9 Felix Körner, *Revisionist Koran Hermeneutics in Contemporary Turkish University Teology: Rethinking Islam* (Würzburg: Ergon Verlag, 2005).

tadır ve yüz yılı aşkın bir süredir bu yolda yürümektedir. "Nasıl bir ilahiyat?" sorusunun ilk ve öncelikli yanıtını, girdiği bu yeni yolda günümüz ilahiyatının geleneği tevarüs açısından durumunu değerlendirerek aramak gerekiyor.

Peki tevarüs mekanizması nasıl işler?

Tevarüs mekanizmasını işletmek, medreseyi yeniden açmakla yahut ilahiyat fakültesini medrese olarak yeniden teşekkül ettirmekle mi mümkündür? Türkiye'de bazılarının yanıtının bu istikamette olduğu biliniyor. Yine malum olduğu üzere bugün sivil alanda varlıklarını sürdüren bazı medrese örneklerinde görüldüğü üzere geçmişte söylenenleri bugün tekrar etmek düzeyindeki tevarüs anlayışı nitelikli bir alternatif ortaya koymuş değildir. Medrese ve ilahiyatları dini bilginin üretildiği kontekstler olmak bakımından karşılaştırmalı olarak değerlendiren Ören'in tespitine göre medreseler metin ve gelenek merkezli; ilahiyatlar ise birey ve akıl merkezli kurgulanan ve işleyen kurumlardır. Birinde bilginin metin merkezli ve geleneksel şekilde yapılanması; ötekinde ise yorum ve akıl merkezli olarak kurgulaması söz konusudur. Günümüzde varlığını devam ettirmekte olan medrese eğitimi, idealize edilmiş ve kurgulanmış mükemmel olarak kodlanmış tarihsel bir süreci ve bu süreçte oluşmuş epistemolojiyi aktarma motivasyonunda iken, İlahiyat eğitimi, günümüz değer yargıları, sorunları ve problemleri ışığında tarihsel olarak oluşmuş bir külliyatı anlama ve bunu zamanın sorunlarına çözüm getirecek bir kontekste aktarma isteğindedir. [10]

İlahiyat fakülteleri dini hayatımızı etkileyen dünyadaki sorunların farkındadır. Bu bakış açısına tercüman olan günümüze yakın bir örnek, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Dini Bilimler Fakültesinin[11] kuruluş gerekçelerinde görülmektedir. Fakültenin bu isimle kuruluşu ilahiyat alanının kültür, düşünce ve entelektüel hayatın önemli bir parçası olduğu, dolayısıyla sosyal ve beşerî bilimlerin ilahiyat alanı göz önünde tutulmadan gerçek işlevini yerine getiremeyeceği; bugün

10 Mehmet Furkan Ören, *Türkiye'de Dini Bilginin Üretimi Medrese ve İlahiyatlar* (İstanbul: DEM Yayınları, 2020).

11 Fakültenin ismi daha sonra İslâmi İlimler Fakültesi'ne dönüştürülmüştür.

pozitivizm, popülizm, değersizlik, kutsalsızlık, deizm, darwinizm, ateizm, hümanizm, bilimcilik, demokrasi, şiddet, kadın, çevre, anlamsızlık, siyaset, devlet, ekonomi, sekülarizm, laisizm, mezhep savaşları, selefilik, cemaatler, dinî popülizm, ılımlı İslam… gibi konu ve sorunların, dinî düşünce dikkate alınmadan ele alınamayacağı, dolayısıyla ilahiyat eğitiminin dinî ve sosyal bilimleri kapsayan geniş bir perspektife sahip olması gerektiği gerekçesine dayandırılmıştır.[12] Verdiği eğitim ve ortaya koyduğu akademik çalışmalarla ilahiyat fakültelerinin bu sorulara ne düzeyde yanıt verebildiği tartışmalı olmakla birlikte ilahiyat eğitimi kendisini, cevap üretmekte zorlandığı bu konulara muhatap görmektedir.

İlahiyatlar için "tevarüs mekanizmasını işletmek" bugünün ihtiyaçları ve lisanı ile İslâmi ilimlerin yorumlanması olarak anlaşılmaktadır. Tek tek fakültelerin kendilerini tanımlarken açıkladıkları vizyon-misyon ifadelerinde bu fikir takip edilebilir. Örnek olmak bakımından, mevcut en eski ilahiyat fakültesi olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin misyonu ifadelerine bakılabilir:

> "Toplumun dini doğru bir şekilde anlama ve öğrenmesini sağlamak için evrensel etik değerlere bağlı kalarak din olgusunu disiplinler arası iş birliği ile temel kaynaklarından araştırmak, yeni gelişmeler ışığında değerlendirmek, toplumun ihtiyaç ve eğilimlerini takip ederek dini konularda karşılaşılan problemlere çözüm yolları üretmek."[13]

Genel olarak ilahiyatlar ilan ettikleri bu misyonu yerine getirebilmekte midir? Günümüzde fakültelerin bulundukları bölgelerdeki dini hayata etki edebildiklerini, özellikle gençlerin dini konularda yaşadıkları çıkmazlara çözümler üretebildiklerini, görsel medya ve edebiyat gibi alanlarda zevkle kullanılabilen olumlu bir din dilinin oluşmasını sağlayabildiğini söylemek zordur.[14] O halde bunu yerine getirebilmenin koşulu nedir?

12 Bkz. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Dini İlimler Fakültesi tanıtım kataloğu (Ankara, 2018).

13 Bkz: http://www.divinity.ankara.edu.tr/misyon-ve-vizyon/ (erişim: 10.08.2021)

14 Hasan Meydan, "İlahiyat Fakültelerinde Kalite Güvence Sisteminin İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme", *Yüksek Din Öğretimi*, Ed. Z. Şeyma Altın (İstanbul: DEM Yayınları, 2018), 285.

İlahiyat eğitiminin tevarüs mekanizmasını işletme konusundaki sorun ilk elden fakültede dini ilimler öğretiminin yetersiz olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. İslâmi ilimler eğitiminin programdaki yoğunluğunu artırmakla çözülemeyecek bu sorunu Görgün, bir varlık meselesi olarak ele almaktadır. Buna göre İslâm dünyasının yaşadığı mesele geleneksel ilimleri yeterince öğretememek değil, "sahip oldukları değerleri üst bir dile aktarıp problemlerini çözme konusunda imkân sağlayan bir forma sokma"[15] konusundadır ve bunu sağlayacak şey "yöntem"dir. Yöntemin tevarüs edilen ve sürdürülen bir şey olması, kendi varoluş zemini ile irtibat halinde düşünmeye devam etme ve meselelerini bu zemine bağlı olarak kavrama ve halletme isteğini gösterir. Dini ilimler, din hakkında bilginin üretilmesi değil; Müslümanların kendi yaptıkları hakkında oluşturdukları bir şuurdur, varlıktan kopuk bir şekilde yapılamaz. Bu sebeple mesele asıl olarak epistemolojik ve metodolojik değil, bir varlık meselesidir. Hıristiyanların dinî ilimleri ile Müslümanların dinî ilimleri birbirinden farklı olması bundan kaynaklanır. Bugün ilahiyat fakültelerinde dini ilimlerle ilgili araştırmalar, daha ziyade ilimlerin tarihini araştırmak şeklinde tezahür etmektedir. Dini ilimlerin tarihini bilmek, varoluşumuzun tarihî boyutunu bilmek bakımından önemlidir fakat yeterli değildir. Dinin hayatla irtibatı zayıfladıkça bu irtibatı kurmanın metodik şekli olan dini ilimler de zayıflamıştır. Yapılması gereken öncelikle dini ilimlerin din ile hayat arasında irtibat kurmanın sistematik şekli olduğunun kavranması ve Müslümanca var olmanın ancak dinî ilimler yoluyla olacağının fark edilmesidir. Bu farkediş bizi din hakkında konuşan ilâhiyatçılar veya ilim adamı/araştırmacılar olmak yerine, tekrar dinî bilgi üreten din âlimleri olmaya sevk edecektir.[16]

15 Tahsin Görgün, *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi* (Açılış Paneli yayınlanmamış konuşma, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 16-18 Kasım 2017).

16 Tahsin Görgün, "Batı Medeniyeti İçerisinde İslâmî İlimler Mümkün müdür? Modern Dönemde Dinî İlimlerin
Temel Meselelerine Temelli Bir Bakış", *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri* (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2007), 11-30.

İlahiyat eğitiminin tarihsel perspektife sıkışmışlık hali, dinin hayatla irtibatını kuramamaktan kaynaklanmaktadır. Bu sorun sadece dini ilimler değil, modern sosyal bilimler alanında da kendini merkeze alan bir bakış açısının işletilememesi şeklinde kendisini göstermektedir. Sosyal bilimler kilise dışı toplumun, yani sivil toplumun kendi başına bir değer kaynağı olduğu düşüncesinden doğduğu halde Görgün'ün tespitine göre bizde sosyal bilimler kendi sivil toplumunu bir değer olarak görmemekte, kendini adam yerine koymamakta, batılı sivil toplum üzerine yapılmış çalışmaların sonuçlarını nakledip öğretmek düzeyinde kalmaktadır.[17]

Felsefe ve din bilimleri, tevarüs mekanizmasının işlemesine engel midir?

Türkiye'de ilahiyat eğitimi İslâmi ilimlerle, sosyal bilimler kapsamındaki din bilimlerini birlikte içermektedir. İlahiyat fakültelerinin tevarüs mekanizmasını işletmesi, Müslümanların meselelerini çözmeye imkân sağlayan bir formda dini ilimleri ele almasının önündeki engel ilahiyat fakültesi programında yer kaplayan din bilimleri midir? Başlangıcı itibariyle bir sosyoloji fakültesi olarak kurgulanması ve dini ilimlerin kendisinden ziyade tarihinin öğretimine yer vermesi ilahiyat eğitiminin tevarüs mekanizmasındaki bir kırılmayı işaret ediyordu. Buna karşılık İslâmi ilimlerin kendini merkeze aldığında ve kendi yöntemi içinde devam ettirildiğinde işlevini yerine getirebileceğinden yukarıda söz etmiştik. İslâmi ilimlerin "dinin içinden" bakan ve konuşan yöntemine karşılık sosyal bilimler, konusuyla arasına mesafe koyar ve ona "dışardan" bakar. Türkiye merkezli düşünme biçimine sahip olduğu taktirde din bilimi araştırmaları toplumumuzu anlama noktasında kendisinden beklenen işlevi yerine getirebilir. Dolayısıyla din bilimleri geleneksel İslâmi ilimlere alternatif değildir; normatif olmaktan ziyade tanımlayıcı olması dolayısıyla dünyayı ve kendimizi tanıma konusunda yardımcıdır.

17 Görgün, "Batı Medeniyeti İçerisinde İslâmî İlimler Mümkün müdür?..", 17.

Medrese eğitim müfredatının ulûm-ı êliye (âlet ilimleri yani dil, edebiyat ilimleri, âdâb, fıkıh usûlü, hadis usûlü, hikmet, mantık, hesap vb. ilimler) ve ulûm-ı âliye (yüce ilimler yani naklî ilimler denilen tefsir ve hadis ile bu ilimlerden elde edilen akâid ve fıkıh) olarak ikiye ayrıldığına bu kitabın ilk bölümünde değinilmişti. Medrese geleneği alet ilimlerine kendi amacı doğrultusunda yer verebildiği gibi, medreselerdeki ıslahatlar kapsamında alet ilimleri arasına "fünûn-ı cedide" denilen dersler de alınmıştı. 19. yy'da eğitim hayatımızda yaşananlar, hiçbir kurumun değişmeden kalamayacağı gerçeğinin bir tezahürüdür. Önemli olan bunların bir amaca matuf olarak işlev görmesi ve bütünlüklü bir yapı oluşturabilmesidir. Dolayısıyla asıl üzerinde durulması gereken değişmeden kalabilmek değil, asli misyon ve özelliklerini koruyarak yeni unsurları bünyesine almanın nasıl başarılacağıdır.

Din bilimlerinin Batı kaynaklı olması ve bu şekilde işletilmesinden kaynaklanan bütün sorunlara rağmen, ilahiyat eğitimi kapsamında yer alması, yaşamakta olduğumuz hayatı anlama konusunda bir imkân sunmaktadır. Bu disiplinler, bugüne yönelik söz söyleme isteği itibariyle ilahiyat eğitimine katkı vermektedir. Elinizdeki bu metin, ilahiyatlarda felsefe ve din bilimlerinin varlığıyla ilgili tartışmaya dahil olup savunmak için kaleme alınmamış olmakla birlikte, tevarüs mekanizmasını işletme konusunda din bilimleri eğitiminin varlığının, bir engelden ziyade bir imkân sunduğunun farkedilmesini önemli görmektedir. Çünkü bu noktada ilahiyat fakültelerinin geleneği tevarüs meselesinin, İslâmi ilimlerin daha yoğunluklu okutulacağı bir programla çözülemeyeceği anlaşılmış olacaktır. İslâmi ilimler üzerindeki oryantalistik etki daha büyük bir sorun oluşturmaktadır.

Üniversitelerimiz, sosyal bilimlerin din ile ilgili alanlarını, yani felsefe, sosyoloji, psikoloji veya eğitim bilimlerinin din ile ilgili alanlarına yönelik dışlayıcı tavrı bıraktığında ilahiyat fakültelerinin bu alanlardaki eğitimi ilgili bu fakültelerden alması mümkün olabilir.

Üniversite sistemimiz bu bütüncül yapıya sahip olmadan ilahiyat fakültesi üzerinde yapılacak düzenlemeler ilahiyat alanının diğer alanlarla irtibatını koparacak, öğrenci profilini de etkileyecektir. İlahiyat fakültesinde okuyan öğrenciler üzerinde yapılan araştırma sonuçları öğrencilerin fakültede aldıkları temel İslâm bilimleri alanı ile felsefe ve din bilimleri alanlarını harmanlamaya çalıştığı, dini duyarlıkları temel İslam bilimlerinden, çevresel bir takım metodolojik duyarlıkları ise felsefe ve din bilimlerinden edindikleri; sosyal bilimlerin öğrencilerin daha müsamahakâr, kapsayıcı ve çoğulcu dini tutumlar geliştirmelerini etkilediği, bunun da müsamahakârlık, farklılıklara duyarlık, çok yönlü bakış açısı ve rasyonel yönelimler şeklinde kendisini gösterdiğini kaydetmektedir.[18]

Bugün din bilimlerini ilahiyat eğitiminden çıkarmaya ve geleneksel İslâmi ilimler eğitimini bu hal üzere kitleselleştirmeye yönelik kolaycı girişimlerin, dindar bir kesim yetiştirmekten ziyade dini anlamda dar bakış açısına sahip zümreler yetiştirme ihtimali yüksektir. Mevcut konjonktürde ilahiyat fakültesinde İslâmi ilimler eğitiminin nasıl geliştirileceği, felsefe ve din bilimlerinin buna nasıl katkı verebileceği, İslâmi ilimlerin üniversite çatısı altında farklı alanlarla irtibatına imkân verecek düzenlemelerin neler olabileceği üzerinde çalışılması gereken bir konudur.

İlahiyat fakültelerinin İslâmi ilimler eğitimini geliştirme konusundaki arayışına benzer şekilde, günümüz medreseleri de, uygulamakta oldukları programın zamanın ihtiyaçlarına cevap verme konusunda geliştirilmesi ihtiyacını -bunun nasıl yapılacağını ihsas etmemekle bir-

18 Cemil Osmanoğlu, *Yüksek Din Öğretiminin Mezun Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2021).

likte- dile getirmektedirler.[19]

Bugün'e dair: İlahiyat Fakültesinin İşlevi

Yüksek din öğretiminin öncelikli işlevi dinin hayatla irtibatını sistematik bir şekilde ele alan dinî ilimlerin öğretilmesi ve dinî bilgi üreten din âlimlerinin yetiştirilmesidir. Bu kitabın ilk bölümünde tespit ettiğimiz üzere, Müslümanların meselelerini ele alabilmek için önce Allah'ın kelâmını anlamak gerektiğinden, "Kelâmullah"ın anlaşılması geleneksel medrese eğitiminde en ileri amaç olarak görülmüştür. Medrese müfredatında, hangi ilimlerin hangi kademede okutulacağı buna göre şekillendirilmiş, medreselerin ıslahı ile ilgili tartışmalarda da değişen koşulların getirdiği yeni tür bilgilerin programa dâhil edilmesi aynı amaca bağlanmıştır. Medrese yüksek eğitiminin istihdama dönük bir

19 Alimler ve Medreseler Birliği tarafından düzenlenen Türkiye, İran, Irak ve Suriye'den medrese çevrelerinin katılımıyla gerçekleştirilen 3. Alimler Buluşması (13-14 Ekim 2018) sonuç bildirisinde İslam tarihi boyunca Müslümanların ilim, irşad ve model insan ihtiyacını karşılayan medreselerin, günümüzde bu ihtiyacı karşılayamaz durumda bulunduğu, medreseleri günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek seviyeye ve rağbet edilecek kurumlar hâline getirmek için Bediuzzaman Said-i Nursi'nin Medresetüzzehra fikrinden ilham alarak, model İslam medreselerini kurmak gerektiği ifade edilmektedir. Takip eden sene (2019) gerçekleştirilen buluşmanın sonuç bildirisinde bu hususun altı yeniden çizilerek "Medreselerimizin geleneksel yapısı ihmal edilmeden ama günümüz insanının ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak topluma önderlik edecek bir nesil yetiştirmeye elverişli yeni bir eğitim sistemi oluşturulmalıdır." denilmektedir. Bkz. https://ittihadululema.org/3uncu-alimler-bulusmasinin-sonuc-bildirgesi-okundu/ & http://ittihadululema.org/4uncu-alimler-bulusmasi-sonuc-bildirgesiyle-son-buldu/ (Erişim: 05.07.2021)

Anadolu Platformu ve Muş Alpaslan Üniversitesi iş birliği ile ve benzer bir isimle düzenlenen 3. Alimler Çalıştayı (13-14 Nisan 2019) sonuç bildirisinde ise güncel sorunlara medrese geleneği içinde kalarak cevap vermenin zorlaştığı, bu anlamda Din Psikolojisi, Din Eğitimi, Din Sosyolojisi gibi derslerle pedagojik formasyon eğitiminin medrese müfredatına eklenmesi önerilmektedir. https://www.bulbulzade.org/egitim/item/967-alimler-calistayi-sonuc-bildirgesi-yayinlandi (Erişim: 05.07.2021)

Bu öneri, yine medrese çevrelerine yakın bir kuruluş olan SDAM'ın 2016 tarihli "Türkiye'de Din Eğitimi ve Medreseler" başlıklı raporunda da yer almaktadır. Yaklaşık 20 önemli şark medresesinde yapılan gözlemlere dayanarak hazırlandığı ifade edilen raporda medreselerin müfredat açısından ciddi bir daralma yaşadığı, talebelerin muhakeme ve kritik düşünme yetilerinin körelmemesi ve çağa hitap edebilen donanımlı âlimler olabilmeleri için dinler tarihi, din sosyolojisi, din psikolojisi ve din felsefesi başta olmak üzere müfredatın geliştirilebileceği, medreselerde genel olarak okutulan eserler irdelendiğinde müfredatın sadece modern bilimler hususunda değil, İslâm'ın klasik dönem birikimini aktarmada da yeterli bir düzeyde olmadığı ifade edilmektedir. Bkz. Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Medreseler* (2016).

yönü de bulunuyordu ve eğitimin içeriği sahanın beklentilerini dikkate almaktaydı. Medrese eğitimi almış kişiler başta müderris ve kadı olmak üzere nâib, defterdar, muallim, kassâm, muhtesip, şer'iyye memuru, imam, hatip ve vaiz gibi çeşitli görevlere gelmekteydiler.

Medresenin temel amacına uygun bir şekilde geliştirilen içerik ve ilimler hiyerarşisi Darulfünun denemeleriyle birlikte bozulmuş ve günümüz ilahiyat fakültesi programları din üzerine tetkiklerden oluşan yeni bir yapı üzerinde yükselmiştir. Böyle olmakla birlikte yüksek din eğitimi için başkaca bir imkân bulunmadığından bu yapı aynı zamanda Türkiye'nin çalkantılı siyasi hayatı içerisinde din tedrisatına talip kesimler elinde nispeten dönüşüme uğramıştır. Bu süreçte İmam Hatip Okullarının açılması ve okullarda din derslerinin konulması, bu eğitim vazifelerini yerine getirecek öğretmenlere ihtiyaç duyulmasında etkili olmuş, ilahiyat eğitiminin toplumsal işlevi kuruluş amacının ötesine geçmiştir.

Günümüzde ilahiyat eğitiminin misyonunu ele alırken bizi zorlayan önemli bir sorun, ilahiyat alanının bir meslek eğitimi olarak algılanmasıdır ki, bu mesleki beklentiler içinde ilahiyata yüklediğimiz anlamı konuşmak zorlaşmaktadır.[20] İlahiyat eğitiminden bir yandan seküler üniversite yapısı içerisinde dini ilimlerin devam ettirilmesini, bunu yaparken modern sosyal bilimlerin akademik yaklaşımını muhafaza etmesini ve ayrıca sahanın beklediği hizmet yeterliklerini kazandırmasını beklemekteyiz.

2020 yılı itibariyle Türkiye sınırları içerisinde İlahiyat, İslâmi İlimler vb. isimleri altında öğrenci kabul eden 98 fakülte bulunmaktadır. Bu fakültelerde 2003'ü öğretim üyesi, 1614'ü öğretim elemanı olmak üzere toplam 3617 akademik personel görev yapmaktadır. Bu fakültelerde toplam 92 bin öğrenci örgün öğrenim görmektedir. İki yıllık ön lisans programında yaklaşık 265 bin öğrenci, Lisans tamamlama programında (İlitam) ise 2021 yılı kontenjanı itibariyle 6200 öğrenci mevcuttur. Bu rakamlar 1949'da açılan ilk fakülteden itibaren yüksek

20 Necdet Subaşı, *Türkiye'de İlahiyat Paneli* (Anadolu İlahiyat Akademisi, 13 Mart 2021).

din öğretiminin önemli bir gelişim gösterdiğini işaret ediyor. Peki, gittikçe artan mezunlarıyla bu kurumun hal-i hazırdaki işlevleri, verdiği eğitimin toplumdaki karşılığı nedir?

Toplumun bu kurumlarda yetişen ilahiyatçılardan beklediği ümmetin düşünsel problemlerinin halledilmesi, İslâm tarihi içerisinde oluşmuş olan müktesebatın günümüze doğru bir şekilde aktarılması ve yorumlanması, insanımıza ibadetlerinde öncülük edecek, dini konulardaki soru ve problemlerine yanıt verecek, eğitmenlik yapacak kişileri yetiştirmesidir. İlahiyat eğitimi alanlar akademisyen, öğretmen ve din görevlisi olarak bu fonksiyonları yerine getirmektedir.

Yüksek din öğretiminin bu görevleri ne ölçüde yerine getirebildiği, verilen eğitimin muhtevası ve düzeyi ile irtibatlıdır. İlahiyat fakültesinden nitelikli din görevlileri, öğretmenler ve geçmişin müktesebatı ile günümüzün meselelerine vâkıf ilim adamları yetişmekte midir? Bu sorulara yanıt verebilmek için ilahiyat fakültelerinin hangi ders içerikleri ile nasıl bir eğitim verdiğini masaya yatırır ve kendimizi uzun ve henüz çözümsüz bir tartışma alanında buluruz. İlahiyat fakültelerinde bölümleşme ile ilgili tartışmalara kaynaklık eden bu meselede bir mesafe kat edebilmek için ilahiyat fakültelerinin işlevini iki maddede inceleyebiliriz: *i.* Dini ilimlerin öğretilmesi *ii.* Din eğitimini ve hizmetlerini yerine getirecek insanların yetiştirilmesi.

Tevarüs mekanizmasının işletilmesi ve dini ilimlerin öğretilmesinin yüksek din öğretiminin temel işlevi olduğunu yukarıda ele almıştık. Din eğitimini ve din hizmetlerini yerine getirecek insanlar yetiştirme görevi ise ilahiyat eğitiminin istihdama dönük en önemli işlevidir. Günümüz Türkiye'sinde ilahiyatçılar başka bazı Müslüman ülkelerde olduğu gibi Müslümanların meseleleriyle hukuk sistemi yoluyla (avukat, hâkim vb. olarak) muhatap değildir; fakat bir eğitimci olarak Müslümanlarla muhataptırlar. Din görevliliği (müftü, vaiz, imam, Kur'an kursu öğreticisi) de esasında halka dini konulardaki rehberlik vazifesinden dolayı eğitimcilik vasfı kapsamındadır. Eğitimci rolünün ilahiyatçı kimliğinin önemli bir parçası olduğunu görmek önemlidir.

Türkiye'de ilahiyat fakültesi programları üzerindeki uzun tartışmaların sebebi, iyi bir eğitimci yetiştirmenin koşulları ile dini ilimlere vukufiyeti sağlayacak bir eğitimin koşullarını aynı anda sağlamanın zorluğudur. Bunlar, İlahiyat fakültesi bünyesi içerisinde farklı ihtiyaçlara karşılık gelecek bölümlerin kurulmasına ilişkin tartışmanın taraflarını oluşturmaktadır. "Ülkenin ihtiyaç duyduğu bilgiyi üretmek ve paylaşmakla ileri meslek okulu olmak arasında kalmak"[21] Türkiye'de Fen ve Edebiyat Fakültelerinin yaşadığı savrulmaya benzemektedir.

Bölümleşme ile ilgili tartışmanın bir tarafında mesleki anlamda sahanın beklentilerini dikkate almayan bir ilahiyat eğitiminin eksik olacağı, toplumsal işlevini gerçek anlamda yerine getiremeyeceği görüşü vardır. Aksi halde ilahiyat fakülteleri çok sayıda farklı disipline ilişkin temel düzeyde bilgiyi bir lisans eğitimi süresine sığdırmak ve bu programdan farklı istihdam alanlarına eleman yetiştirmek gibi bir açmazla karşı karşıya kalacaktır. Üstelik farklı gayeleri tek bir programdan beklemek, sadece kaynak israfına ve başarısızlığa mal olmamakta, genç ilahiyatçıların sahanın beklentilerine hitap edememekten kaynaklanan bir yetersizlik duygusuna itilmesine de yol açmaktadır.[22]

Diğer görüş, ilahiyat eğitiminin mesleki işlevlerin gerektirdiği formasyona indirgenmesinin ilahiyatın "dini ilimlerin öğretilmesi" işlevini daraltacağını düşünmektedir. İstihdamı esas alan bir bölümleşme teknisyen yetiştiren meslek okulları için söz konusu olabilse de dini doktrin üzerinde çalışacak bir yapı için sınırlayıcı olacaktır. Bölümleşme kapsamında dini araştırmalar için bir bölümün bulunması düşünülse bile, istihdam kaygılarının öne çıktığı bir ortamda bu bölüme talep olmayacağı açıktır. Bu görüşe göre bu şekilde devam edecek bir eğitim-öğretim sürecinin ilahiyat disiplinlerini zayıflatacak bir etkisi

21 Nurullah Altaş, "Üniversite Sisteminin Geleceğindeki Tehdit ve İmkânlar Arasında Türkiye'de Dini Yükseköğretimin Hedefleri Üzerinde Yeniden Düşünmek (Piyasalaşan Üniversitelerde PISA'laşan Fakülteler Oluşturmak)", *Yüksek Din Öğretimi*, Ed. Z. Şeyma Altın (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018), 59.

22 Ali Bardakoğlu, "Türkiye'de İslam İlahiyatının Tarihi Gelişimi ve Bugünü", *Türk-Alman İşbirliği Konusu Olarak İslam ve Avrupa XII (Üniversitede Teoloji/İlahiyat)* (Ankara: Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Yayını, 2015), 105.

olacaktır. İdeal anlamda bir bölümleşme tasarlansa dahi mezunların farklı yöndeki istihdam beklentileri -bu zamana kadarki tecrübelerde görüldüğü üzere- sistem üzerinde tazyik oluşturacaktır. Gitgide azalan istihdam imkanları da dikkate alındığında bölümleşme sonucu oluşan ayrıma mezunların razı olmayacağını, din hizmetlerinden veya akademik ilahiyat bölümünden mezun olan kişinin öğretmen olma, formasyon alma talebinin devam edeceğini dikkate almak gerekir.[23] Netice itibariyle siyaseten alınan kararlar ile sistemin çok uzun olmayan bir gelecekte tıkanması ve yeniden başa dönülmesi -1997 bölümleşme tecrübesinde olduğu gibi- ihtimal dahilindedir.

İstihdam alanlarının çeşitlenmesi bölümleşmenin önemli gerekçelerinden biri olmakla birlikte, bu durum aynı zamanda bölümleşmeyi zorlaştırmaktadır. Manevi danışmanlık, din görevliliği, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, İmam Hatip meslek dersleri öğretmenliği vb. alanların hususiyetleri farklıdır. Bu kadar sayıda alana ayrımın zorluğu yanı sıra ilahiyat fakültelerinin bu alanlarda ayrı eğitimleri yürütebilecek eğitimsel bir hazırlığı henüz mevcut değildir. İstihdam alanlarının çeşitlenmesine paralel olarak istihdam edecek kurumların da (Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı) kendi hizmet öncesi eğitimlerini planlamaya başlamış olması bölümleşme fikrini yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Her iki kurum da kendi personelini yetiştirmede kendisi daha aktif pozisyon alma yoluna girmiş durumdadır. Kurulması düşünülen Diyanet Akademisi'nin müftü, vaiz, imam hatip, müezzin, kayyım ve Kuran kursu öğretmenlerinin meslek öncesi eğitimi ve meslek içi eğitimleriyle ilgileneceği, ilahiyat mezunlarının doğrudan göreve atanmayacağı, kurum içerisinde bu eğitimi aldıktan sonra mesleğe başlayacakları belirtilmektedir. Benzer şekilde "2023 Eğitim Vizyon Belgesi" çerçevesinde Milli Eğitim Bakanlığı da formasyon programlarını kaldırmayı, bunun yerine eğitim fakülteleri ile işbirliği içinde istihdam edeceği öğretmenlere eğitim vereceği bir sistemi öngörmektedir. Dolayısıyla öğretmen eğitiminin

23 Daha geniş bir değerlendirme için bkz. Recep Kaymakcan, *Türkiye'de İlahiyat Paneli* (Anadolu İlahiyat Akademisi, 13 Mart 2021).

bir bölümünün bu hizmetin yürütüldüğü kurumda hizmet öncesinde gerçekleştirilmesi düşünülmektedir.

Mesleki yeterliklerin tam olarak lisans eğitimi süresince kazanılması anlayışı yerine, uygulama sahasıyla daha fazla irtibat halinde olan eğitimler günümüzde öne çıkmaktadır. Tıp ve hukuk eğitiminde de pek çok farklı hizmet ve ihtisas alanlarındaki ihtiyaçlar, temel eğitimden sonra uygulama sahasında devam eden eğitimle karşılanmaktadır. Doğrudan uygulama ile iç içe olmayan bir eğitimin, ilahiyat sahasında da verimli olmayacağını değerlendirmek gerekir.[24]

Bölümlere ayrılmanın, "güncel" bir ilahiyat eğitimi için sihirli bir değnek gibi meseleleri çözmeyeceğini tespit ettikten sonra bunun nasıl başarılacağına yönelmek gerekir.

İlk olarak, yüksek din öğretiminin güncel olmasının öncelikli koşulu, dini bilginin güncel olmasıdır. İlahiyat meselesi, özünde dini bilgiye nasıl yaklaşacağımız meselesi olduğundan içerik itibariyle zamanın soru ve arayışlarına temas etmeyen bir ilim anlayışının bölümler yoluyla da zaten sahaya hitap edemeyeceğini değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla güncel ve sahanın beklentilerini karşılayan bir ilahiyat eğitiminin ilk koşulu tevarüs mekanizmasını işletme biçimi ile ilişkilidir. İlahiyat mezunlarından beklenen toplumda karşılaşacakları sorun alanlarına ilişkin bilgi birikimi ve bu birikimi farklı formlarla sunabilme becerisi olduğuna göre, bu becerinin kazanılması için sahada gerçekleştirilecek bir eğitim öngörülse bile, sunulacak dini bilginin hayatla irtibatını kurmuş olmak gerekecektir. İlahiyatın, günümüz toplumunda kendi eğitimsel işlevinin farkında olarak muhtelif disiplinleri, hepsi bu amaca katkıları doğrultusunda birbiriyle bütünleştirerek bu kimliğin yetişmesini amaçlayan bir iç tutarlılığa ulaşması mümkündür. Bu çerçevede doğrudan öğretmen yetiştirmeyecek olsa dahi, mezunlarının bir eğitimci olarak toplumda yer alacaklarını düşünerek

24 Özellikle manevi danışmanlık eğitimi, ilahiyat lisans programı sonrasında konu alanında akademik derslere ilaveten ilgili kurumlarda yoğun bir uygulamalı eğitimi öngörmektedir. Bkz. Fatih Yücel, "ABD'de Müslümanlara Yönelik Dini Danışmanlık Eğitimi: Hartford Seminary Örneği", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, Ed. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016), 1/373-394.

onları bu misyona hazırlaması tüm ilahiyat disiplinlerinin önünde bir görev olarak bulunmaktadır.

İkinci olarak kurumlar arası iş birliği ile sahanın mesleki beklentilerini karşılayacak ve uygulama boyutu olan bir eğitim modeli üzerinde düşünmek ihtiyacı kendisini göstermektedir. Netice itibariyle İlahiyat fakültelerindeki eğitimin niteliği hem Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hem de Milli Eğitim Bakanlığı'nın sundukları hizmetin niteliğini etkilemektedir. Kurumlar arası işbirliği, -örneğin Arapça ve Kur'an-ı Kerim gibi mesleki yeterlik alanlarında- birinin eksik bıraktığını diğerinin tamamlamak zorunda kalmayacağı şekilde program bütünlüğünü sağlayacaktır.

Üçüncü olarak bütün ilahiyat fakültelerinin aynı yaklaşımda olmasını beklemeyip çeşitliliğe imkân vermek gerekecektir. Bu yapı, geleneği yahut din bilimlerini ele alma açısından farklı merkezlerin ortaya çıkmasına, farklı fikirlerin oluşmasına imkân vereceği gibi; din hizmetleri, öğretmenlik veya manevi danışmanlık gibi alanlardaki birikime katkı vermeye odaklanacak akademik birimlerin oluşmasına da olanak sunabilir. Akademik çalışmalara ağırlık veren ve uluslararası çalışabilecek altyapıya sahip fakültelerin yanı sıra, farklı istihdam alanlarında ihtisaslaşan fakültelerin bulunması üzerinde düşünmeye ve tartışmaya değer bir öneridir.[25]

İlahiyat kadrolarının, kendi yapmakta oldukları işi gözden geçirmeye hazır; bütün bu değişimlere açık, bunları tartışacak ve hayata geçirecek bir birikime ulaşmasında ise akreditasyon süreçlerinin katkısını umabiliriz. Fakülte mensuplarının alışageldikleri konforlu işleyişten silkelenerek belirlenen yeterliklere katkı verecek şekilde içerik ve metot belirleyip uygulamasında akreditasyon süreçleri zorlayıcı bir etkiye sahip olacaktır. Hesap verilebilir bir sistem, mevcut yeterlikler çerçevesinin kâğıt üzerinde kalmasını engelleyecek; öğretim üyeleri-

25 Diyanet İşleri Başkanlığı yapan her iki isim, Ali Bardakoğlu ve Mehmet Görmez, ilahiyat fakülteleriyle ilgili aynı öneriyi dile getirmiştir. Bkz. Bardakoğlu, "Türkiye'de İslam İlahiyatının Tarihi Gelişimi ve Bugünü", 107; Görmez, *Din Eğitiminde Yeniden Yapılanma: İnsanın Anlam Arayışına Rehberlik*, 70-72.

nin sadece kendi dersleri ve akademik branşları açısından değil, bir bütün olarak fakültedeki eğitime verdikleri katkı açısından da düşünme kültürünü kazanmasını sağlayacaktır. Yeterlikler doğrultusunda düşünmeyi içselleştiren öğretim elemanları, kendi yeterliklerini de sorgulamaya daha yakın olacaklardır.

Yarın'a dair: İlahiyat Fakültesinin Ufku

Türkiye'nin Müslüman dünya için neden bir ilim merkezi olmadığını sorgularken Diyanet İşleri Eski Başkanı Mehmet Görmez, "çünkü ufkumuz buna yetmedi" demektedir. Evladını alim yapmak isteyen anne babanın adres olarak İstanbul'u göstermesi, Türkiye'nin tüm dünyada kendisine duyulan umuda ilim noktasında da cevap vermesi, İslâm'a dair Türkiye'de yazılıp Müslüman dünyaya ve hatta Batı akademisine takdim edilmiş kitaplar bulunması bekleniyordu.[26]

Yüksek din öğretiminin gelecek tasavvurunu birbiriyle ilişkili birkaç maddede değerlendirmek istiyoruz:

i. İlahiyat fakültelerinin Müslüman dünyaya hitap edecek bir vizyona sahip olabilmesi, bidat bir kurum olmaktan kendini kurtarması, kendi ülkesine ve Müslüman coğrafyaya ümit verebilmesinin ilk şartı Türkiye merkezli düşünme biçimini tesis etmesine bağlı[27] görünmektedir. Tevarüs mekanizmalarının güçlendirilmesi ile de doğrudan ilişkili olan Türkiye merkezli düşünme biçimi, ait olduğumuz coğrafyanın tarih, gelenek, düşünce ve dil merkezli olarak kendimizi okumak, ifade etmek, tartışmak anlamındadır. Gerek dini ilimlerde gerekse sosyal bilimlerde, yaşadığımız hayatla irtibat kurabilen, kendi toplumumuzu bilgi ve değer kaynağı olarak kabul eden bir düşünme biçimidir. Ancak bu sağlandığında yüksek din eğitimimiz ve onun ürettiği bilgi manzumesi, dünyanın kalanına söyleyecek sözü olan, kendine özgü bir özellik arzedebilir.

26 "Dindarlığımız gösterişin kurbanı oldu.", *Gerçek Hayat*, röportaj: Emeti Saruhan (19 Kasım 2018) http://www.gercekhayat.com.tr/roportaj/dindarligimiz-gosterisin-kurbani-oldu/# (erişim: 10.08.2021)

27 İsmail Kara, *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi* (Açılış Paneli yayınlanmamış konuşma).

Kendi kaynaklarını anlama ve onlarla bugün arasında ilişki kurma yetkinliğine sahip ilahiyatçı nesil yetiştirmek ise Özsoy'un ifadesiyle "zaman ve sükûnet" istemektedir.[28] Bu bakımdan Türkiye'de birleştirici, kurucu en önemli unsur olan dinin, İslâmiyetin, bir tartışma, bir yarılma, bir bölünme aracı ve alanı haline dönüştürülmesi herkesin önemseyerek anlamaya çalışması gereken hayati bir mevzudur.[29] Dinin bir bölünme aracı haline gelmesi iç ve dış siyasetin etki alanında çok boyutlu bir meseledir elbette. Günümüzde ilahiyat eğitiminin hızla artan öğrenci sayıları ile bir dindarlaşma projesi olarak işlemesi, ön-lisanstan sınavsız geçiş hakkı vermek gibi müdahalelerle kolay elde edilen bir diploma kaynağı haline getirilmesi, bu eğitimin kalitesini aşağıya çektiği gibi, dini ilimlerin tahsil edildiği merkezleri müdahale ve tartışmaya açık hale getirmekte; dini ayakta tutacak ilmi bir otoritenin oluşmasına fırsat tanımayacak bir parçalanmışlığa zemin hazırlamaktadır.

ii. 1924 ve ardından 1949'la başlayan yüksek din öğretimi süreçlerinin Türkiye'yi taşıma kapasitesi açısından tartışılmaya ihtiyacı vardır. Yüksek din öğretiminin kendisini medrese sistemiyle irtibatlandırması gelecek tasavvuru açısından önemlidir. İlahiyat çevreleri bilimci bir tavırla medrese camiasını küçümserken, kendi kökeninden fikri olarak ne kadar uzaklaştığını ortaya koyduğu gibi, birlikte hareket etme imkanını da terketmiş olmaktadır.

Dini ilimlerin tahsil edildiği, modern meydan okumalara karşı İslâm savunusunu farklı veçhelerden çalışacak kurum üniversite midir? Üniversite çatısı altında mı olmalıdır? Seküler temeller üzerine inşa olan üniversite bu savununun adresi olabilir mi? Bu sorulara "evet" diye yanıt verirken aynı zamanda Türkiye'de özgün bir üniversiteye sahip olmanın koşullarını da tartışmaya davet etmiş oluyoruz.

28 Ömer Özsoy, "Almanya'da İslam İlahiyatı Tarihsel Gelişim, Kuramsal ve Kurumsal Zorluklar." *Türk-Alman İşbirliği konusu olarak İslam ve Avrupa XII (Üniversitede Teoloji/ İlahiyat)* (Ankara: Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Yayını), 119.

29 İsmail Kara, "Yaşar Nuri Öztürk Hocanın Ardından Medyatik Hocalar ve Dinin "Kritik Anlatımı" Üzerine" *Dergâh*, (Kasım 2018), 345/22-25.

Türkiye'de ilahiyat fakültelerinin dini kurumlar mı, laik kurumlar mı olduğunu soran İsmail Kara, bu kurumlarda teknik manasıyla din eğitimi verilmediğini, fakat sadece mevzuat ve siyasi merkezin niyetleriyle konuya yaklaşmanın doğru olmadığını, Türkiye'nin insan unsuru ve dini-kültürel tarihinin nasıl devreye girdiğini de hesaba katmak gerektiğinin altını çizer.[30] Cumhuriyet dönemi din eğitimi tarihi, bu insan unsurunun varolan cılız yapıları dönüştürme, açık kapıları zorlama serüvenidir aynı zamanda. Gelinen noktada okullardaki din dersleri, imam hatip okulları başlangıçtaki haliyle kalmadığı gibi, ilahiyat fakülteleri de başlangıçta tasarlandığı şekliyle kalmamış eğitim kurumlarıdır. Yüksek din öğretiminin geleceğini, varolan bu tecrübe üzerinden devam ettirerek kurmak makul görünmektedir.

Dolayısıyla Türkiye'de kendisini medreseyle irtibatlandıran bir yüksek din öğretiminin adresini yine üniversitede aramak durumundayız. İlahiyat eğitiminin üniversite içerisindeki yerinin kuvvetlenmesi, Türkiye üniversitelerinin daha nitelikli bir zemine doğru ilerlemekte olduğunun da bir göstergesi olacaktır. Türk üniversitelerinin uluslararası düzen içinde varlık göstermelerini din eğitimi ile genel eğitim arasındaki kuramsal kopukluğun giderilmesi koşuluna bağlayan Görmez'e göre bugün Türk üniversitesi dine ait bilgi dünyasını (İlahiyat) bilim olarak dahi kabul etmediği için kendine ait bir öz ve ana fikirden mahrum bulunmaktadır.[31] Türkiye merkezli düşünme biçiminin sadece ilahiyatlar için değil, üniversite eğitiminin bütünü için bir koşul olduğunu akılda tutmak gerekir. Dini ilimler alanında güçlü olmayan Müslüman toplumların diğer alanlarda da başarılı olamaması, bu başarıyı sağlayacak kendine ait bir zemine sahip olmamakla açıklanabilir. Burada "dini ilimler alanında güçlü olmanın" yaşamakta olduğumuz hayata tekabül etmeyen bir tarzda geleneği tekrar etmek olmadığını hatırlamak gerekir.

Bu kitapta bölümleşme tartışmalarını ele alan bölümde A. Fuat Başgil ve M. Hamidullah'ın önerilerinin, bir akademi veya birkaç fa-

30 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir Mesele Olarak İslâm-2*, 390.

31 Mehmet Görmez, *Din Eğitiminde Yeniden Yapılanma: İnsanın Anlam Arayışına Rehberlik*, 13-14

külteden oluşan bir üniversite statüsünde yapıları gündeme getirdiğine işaret etmiştik. M. Hamidullah'ın üç fakülteden oluşacak yapılanma teklifi, i. İslâmi İlimler (Kur'an ve Tefsiri, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf ve Umumi İslam Kültürü tetkikleri), ii. Tamamlayıcı İlimler (astronomi, coğrafya, mukayeseli dinler tarihi, İslam tarihi, arkeoloji, ateizm, komünizm, materyalizm), iii. Yabancı Diller (Türkiye'deki yerel diller de dahil olmak üzere farklı diller) fakültelerini öngörüyordu. Bu öneriler, ilahiyat eğitimini daha geniş bir kontekst içerisine yerleştirme arayışına tercüman olması bakımından dikkate değerdir.

Türkiye'de yüksek din eğitiminin tek değil fakat önemli bir adresi üniversite çatısı olmalıdır. Toplumda hiçbir kurumsal değişim ve dönüşümün kâğıt üzerinde idealize edildiği biçimde inşa olmayacağı, tersine var olan yapılar üzerinden kimi yönlerini devam ettirip kimini bırakarak zaman içerisinde vücut bulacağını dikkate alırsak, yüksek din eğitimi için de üniversite içerisindeki ilahiyat fakültesi tecrübemiz önem arz etmektedir.

Yüksek din öğretiminin üniversite bünyesinde yer alması, kendisine nispeten bilimsel dokunulmazlık alanı da sağlamaktadır.[32] Toplumun farklı kesimlerinin, cemaatlerin ve siyasetin her birinin farklı beklentilerle bu kurumlara belli misyonlar yüklemeye çalışmasının önünü alabilecek imkânlar üniversiter yapı içinde daha fazladır. Ayrıca ilahiyat eğitiminin diğer alanlardan ayrı ve izole bir alan olarak düşünülmeyip onlarla ilişki içerisinde bulunması, diğer disiplinlerle temasta olması, onlardan yararlanması ve iş birliği içinde çalışması dini ilimlerin nihai maksadına daha uygundur. Üniversite çatısı altında yüksek din eğitimi, toplumda dinle ilgili sorunlara eğilmesini sağlayacak bir değerlendirme zemini bulabilir. Araştırma ve bilimsel üretimin kalitesini artırmaya yönelik tedbirler ilahiyat fakültelerinin Türkiye merkezli gelişimini destekleyecek teşebbüsler olarak kaydedilebilir.

32 Bkz. Ali Bardakoğlu, "Türkiye'de İslam İlahiyatının Tarihi Gelişimi ve Bugünü", *Türk-Alman İşbirliği Konusu Olarak İslam ve Avrupa XII (Üniversitede Teoloji/İlahiyat)* (Ankara: Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Yayını, 2015),100-101.

Diğer disiplinlerle ilişkilerin artırılacağı bir ortamda ilahiyat fakültelerinin din ile ilgili tüm alanları yüklenmesi de gerekmeyecektir. Dini araştırmalar sahasında psikoloji, sosyoloji, felsefe, edebiyat, tıp, hukuk, siyaset bilimi, eğitim gibi alanlarla ilişkili interdisipliner pek çok alan mevcuttur ki bunlar doğrudan ilahiyat fakültesinin akademik çerçevesi içinde olmadığı gibi başka fakültelerce de dini altyapı gerektirdiği için ele alınmamaktadır. Üniversitelerde modüler hale getirilen yeni öğretim düzenleri ilahiyat alanına ilişkin öğretim içeriklerini çok sayıda başka bölümle kombine etmeye müsaade etmektedir. [33]

iii. Türkiye'de yüksek din öğretiminin önünü açacak önemli bir girişim, fikri düzeyde farklılaşmanın sağlanması olabilir. İlahiyat fakültelerinin önemli bir problemi fikri çeşitliliğin bulunmayışıdır. Medrese sistemi kendi içinde renkleri olan bir sistemdir. Üniversite sisteminde de tevarüs mekanizması sağlıklı biçimde işlemek koşuluyla, kendi geleneğini oluşturacak şekilde farklı fikirlerin sürdürülebilir ve savunulabilir surette ele alınması, yaşadığımız şartlardaki çeşitliliği felsefi temelleriyle birlikte taşıması beklenir. Bu itibarla Türkiye'de medreseye yakın, modernist, yahut bunların arasında yer alan farklı ilahiyat fakülteleri bulunabilmelidir. [34]

Türkiye'nin bu zamana kadarki yüksek din öğretimi tecrübesi bir sentez ortaya koymaya çalışmakla birlikte muhtemel renklerden sadece birini temsil etmektedir. Böyle olmasında elbette devletin bu eğitim kurumları kanalıyla makul gördüğü tek bir dini anlayışa izin ve fırsat vermesinin de rolü vardır. Türkiye'de dini ilimlerin hangi istikamette seyredeceği -bundan öncesinde olduğu gibi- devletin sergileyeceği tutum ve kararlarla da ilişkili olacaktır. Fikri hürriyete değer veren, bunun koşullarını hazırlayan bir yönetim anlayışı, Türkiye'de her alanda olduğu gibi yüksek din öğretimi alanında da ufkumuzu genişletecek imkânlara sunacaktır.

33 Martin Thurner, "Almanya'daki Hıristiyan İlahiyatı Örneğinden Hareketle Üniversite İlahiyatının Topluma Katkıları", *Türk-Alman İşbirliği Konusu Olarak İslam ve Avrupa XII (Üniversitede Teoloji/İlahiyat)* (Ankara: Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Yayını, 2015),181.

34 İsmail Kara, *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi* (Açılış Paneli yayınlanmamış konuşma).

İslâmi ilimlere odaklanan veya din bilimlerine, farklı dinlerin araştırılmasına yönelen yapılar da üniversite sistemi içerisinde imkân dahilinde olmalıdır. Bugünkü üniversitelerimiz ve ilahiyat fakültesi farklı dinlerin uzmanlarının yetişebileceği bir yapı değildir. Hıristiyanlık, Yahudilik veya yerel dini gruplar vb. üzerine teksif eden uzmanlarımız vardır fakat bu, farklı din mensuplarının rahatlıkla dahil olabilecekleri bir yapı değildir. Üniversiteyi bir bütün olarak düşündüğümüzde din çalışmalarını diğer alanlara da genişletmek mümkün olmalıdır.

…

Türkiye'de yüksek din eğitiminin geleceğini şekillendirecek dönüşümleri başlatabilmek için öncelikle yukarıda değindiğimiz hususları tartışmak gerektiği açıktır. İlahiyat meselesinin bir toplum meselesi olduğunu düşünerek "kurucu unsuru tartıştığımızı hissettirecek bir seviye, geleceğimize ışık tutacak bir derinlik, aktüel olarak da düşmanları sevindirmeyecek bir tutum"[35] ile tartışmak ve konuyu ele almak gerekmektedir. -Meşruiyet tartışmalarını nispeten geride bıraktığımız bu dönemde sağlıklı bir tartışma ortamı yakalama şansı her zamankinden fazla bulunuyor.

Kaynakça

Alimler ve Medreseler Birliği, 3. Alimler Buluşması sonuç bildirisi. (13-14 Ekim 2018). https://ittihadululema.org/3uncu-alimler-bulusmasinin-sonuc-bildirgesi-okundu/ (Erişim: 05.07.2021)

Alimler ve Medreseler Birliği, 4. Alimler Buluşması sonuç bildirisi (19-20 Ekim 2019). http://ittihadululema.org/4uncu-alimler-bulusmasi-sonuc-bildirgesiyle-son-buldu/ (Erişim: 05.07.2021)

Altaş, "Nurullah. Üniversite Sisteminin Geleceğindeki Tehdit ve İmkânlar Arasında Türkiye'de Dini Yükseköğretimin Hedefleri Üzerinde Yeniden Düşünmek (Piyasalaşan Üniversitelerde PISA'laşan

35 İsmail Kara, "Yaşar Nuri Öztürk Hocanın Ardından Medyatik Hocalar ve Dinin "Kritik Anlatımı" Üzerine", 345/22-25.

Fakülteler Oluşturmak)". *Yüksek Din Öğretimi*, Ed. Z. Şeyma Altın (İstanbul: DEM Yayınları, 2018).

Anadolu Platformu & Muş Alpaslan Üniversitesi, 3. Alimler Çalıştayı sonuç bildirisi. (13-14 Nisan 2019). https://www.bulbulzade.org/egitim/item/967-alimler-calistayi-sonuc-bildirgesi-yayinlandi (Erişim: 05.07.2021)

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Dini İlimler Fakültesi tantım kataloğu (Ankara, 2018).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi web sayfası: http://www.divinity.ankara.edu.tr/misyon-ve-vizyon/ (erişim: 10.08.2021)

Ayhan, Halis. *Türkiye'de Din Eğitimi.* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, 1999).

Bardakoğlu, Ali. "Türkiye'de İslam İlahiyatının Tarihi Gelişimi ve Bugünü", *Türk-Alman İşbirliği Konusu Olarak İslam ve Avrupa XII (Üniversitede Teoloji/İlahiyat)* (Ankara: Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Yayını, 2015), 74-107.

Başgil, Ali Fuat. *Dinde Reformcular*. haz. Ali Fuat Başgil, Eşref Edib, Nureddin Topçu, İsmail Hami Danişmend, Mehmet Raif Ogan (İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı, 1959).

Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri-. İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015).

Dorroll, Philip. *Islamic Theology in the Turkish Republic*. (Edinburgh University Press, 2021).

Görgün, Tahsin. "Batı Medeniyeti İçerisinde İslâmî İlimler Mümkün müdür? Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meselelerine Temelli Bir Bakış". *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri* (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2007), 11-30.

Görgün, Tahsin. *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi* (Açılış Paneli yayınlanmamış konuşma, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 16-18 Kasım 2017).

Görmez, Mehmet. *Din Eğitiminde Yeniden Yapılanma -İnsanın Anlam Arayışına Rehberlik-* (Ankara: İDE İslâm Düşünce Enstitüsü, 2021).

Görmez, Mehmet. "Dindarlığımız gösterişin kurbanı oldu". *Gerçek Hayat*,

röportaj: Emeti Saruhan (19 Kasım 2018) http://www.gercekhayat.com.tr/roportaj/dindarligimiz-gosterisin-kurbani-oldu/# (erişim: 10.08.2021)

Kara, İsmail. *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir Mesele Olarak İslâm – 2* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016).

Kara, İsmail. *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi* (Açılış Paneli yayınlanmamış konuşma, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 16-18 Kasım 2017).

Kara, İsmail. "Yaşar Nuri Öztürk Hocanın Ardından Medyatik Hocalar ve Dinin "Kritik Anlatımı" Üzerine" *Dergâh*, (Kasım 2018), 345.

Kaymakcan, Recep. *Türkiye'de İlahiyat Paneli* (Anadolu İlahiyat Akademisi, 13 Mart 2021).

Körner, Felix. *Revisionist Koran Hermeneutics in Contemporary Turkish University Teology: Rethinking Islam* (Würzburg: Ergon Verlag, 2005).

Meydan, Hasan. "İlahiyat Fakültelerinde Kalite Güvence Sisteminin İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme", *Yüksek Din Öğretimi*, Ed. Z. Şeyma Altın (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018).

Osmanoğlu, Cemil. *Yüksek Din Öğretiminin Mezun Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2021).

Ören, Mehmet Furkan. *Türkiye'de Dini Bilginin Üretimi Medrese ve İlahiyatlar* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2020).

Özsoy, Ömer. "Almanya'da İslam İlahiyatı Tarihsel Gelişim, Kuramsal ve Kurumsal Zorluklar." *Türk-Alman İşbirliği konusu olarak İslam ve Avrupa XII (Üniversitede Teoloji/İlahiyat)* (Ankara: Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Yayını), 115-119.

Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Medreseler* (2016).

Subaşı, Necdet. *Türkiye'de İlahiyat Paneli* (Anadolu İlahiyat Akademisi, 13 Mart 2021).

Thurner, Martin. "Almanya'daki Hıristiyan İlahiyatı Örneğinden Hareketle Üniversite İlahiyatının Topluma Katkıları". *Türk-Alman İşbirliği konusu olarak İslam ve Avrupa XII* (Ankara: Almanya Federal Cum-

huriyeti Ankara Büyükelçiliği Yayını, 2015), 178-181.

Yücel, Fatih. "ABD'de Müslümanlara Yönelik Dini Danışmanlık Eğitimi: Hartford Seminary Örneği". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, Ed. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016), 1/373-394.

Yazarlar Hakkında*

Zarife Şeyma ALTIN

Dr. Öğretim Üyesi: Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde lisans (1997), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Bilim Dalında yüksek lisansını (1999) tamamladı. "Fıtrat kavramı çerçevesinde eğitimde insanın neliği" konulu çalışması ile doktorasını (2006) yine Marmara Üniversitesinde yaptı. 2003-2008 yılları arasında Değerler Eğitimi Merkezi yöneticiliğini yaptı. 2008 yılında Arapça eğitimi için sekiz ay süreyle Ürdün'de bulundu. Değerler Eğitimi Dergisi'nin yayın kurulunda görev yaptı, 2019-2020 yıllarında bu derginin editörlüğünü yürüttü. 2009-2012 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi'nde görev yapan Altın, 2012 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başladığı görevine devam etmektedir. Çalışmalarını modern dönem okullaşma hareketi, din eğitimi politikaları, değerler eğitimi, yüksek din öğretimi konuları üzerine yoğunlaştırmıştır.

Hasan Sabri ÇELİKTAŞ

Dr. Öğretim Üyesi: 2001 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2006'da Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümünde "II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan Mekteplerinde Din Öğretimi" başlıklı tez ile yüksek lisansını; 2017 yılında İstanbul Üniversitesi'nde "Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışında Değişim (XIX. ve XX. yüzyıllarda)" başlıklı tez ile doktorasını tamamladı. 2007–2018 yılları arasında ilk, orta ve lise kademelerinde din dersi öğretmenliği yaptı. 2018 yılından itibaren Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

* Soyadına göre alfabetik sırada.

Eğitim tarihi, Osmanlı eğitim tarihi, medrese eğitim anlayışı, yüksek din eğitimi ve ahlâk eğitimi alanlarında akademik çalışmaları bulunmaktadır.

Semra ÇİNEMRE

Dr. Öğretim Üyesi: Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden 2010 yılında mezun oldu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2012 yılında yüksek lisansını, 2017 yılında da doktorasını tamamladı. Doktora çalışmaları kapsamında bir yıl süre ile Almanya'da araştırmacı olarak bulundu. 2011-2017 yılları arasında Ondokuz Mayıs ve Karadeniz Teknik Üniversitelerinde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2017 yılı itibariyle Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. "Lawrence Kohlberg: Ahlak Gelişim Teorisi ve Ahlak Eğitimi Yaklaşımı" isimli kitabının yanı sıra ahlak gelişimi ve eğitimi, değerler eğitimi, Almanya'da İslam din eğitimi, yüksek din öğretimi, ilkokulda din öğretimi, medya ve din eğitimi konularında çeşitli akademik çalışmaları bulunmaktadır.

Sultan GÜLŞEN

Araştırma Görevlisi: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı ve "Türkiye ve Almanya Örneğinde Din Dersi Kitapları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme" isimli yüksek lisans tezi ile mezun oldu. Şu anda Din Eğitimi Açısından "Anlatı" başlıklı doktora tezi üzerinde çalışmaktadır. 2012 yılında araştırma görevlisi olarak atandığı İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görevini sürdürmektedir.

Zeynep KAYA

Dr. Öğretim Üyesi: 2001 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2006 yılında aynı üniversitenin Din Eğitimi Bilim Dalı'nda "Basında Din Eğitimi-Öğretimi Laiklik Tartışmaları (1945-1960)" başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. Doktora eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Bilim Dalı'nda "Din Eğitimi Açısından İnanç Gelişim Teorisi Üzerine Bir Araştırma ve Değerlendirme" adlı teziyle 2014 yılında tamamladı. Doktora çalışması, Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi, adıyla kitaplaştı. 2004-2017 yılları arasında Ensar Vakfı ve Değerler Eğitimi Merkezi bünyesindeki araştırma projelerine katıldı, atölye çalışması yürüttü. 2003-2017 yılları arasında İstanbul'da İmam-Hatip Meslek dersi öğretmeni olarak görev yaptı. Din Eğitimi alanıyla ilgili makale ve sempozyum bildirileri bulunan Kaya, 2017 yılında Dumlupınar Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde başladığı görevine 2018 yılında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde devam etmektedir.

Elinizdeki bu çalışma Türkiye'de yüksek din eğitiminin dünü ve bugününü anlama ve bu anlayış üzerinden yarınına ilişkin bir öngörü sahibi olmayı hedefliyor. Yüksek din öğretimi meselelerimizi ele alırken, Türkiye'nin topyekün üniversite meselesini ele aldığımızın farkında olan bir derinlikle konuya yaklaşmak temel hareket noktamız oldu. Çalışma, ele aldığı başlıklarda bir model önerisi sunmayı amaçlamamakla birlikte kitaptaki bölümler içerisinde, bugünün ve yarının ilahiyatının nasıl olması gerektiğine ilişkin etütler ve üzerinde düşünülmesi gereken cesurca sorulmuş sorular yer alıyor.

ISBN: 978-605-73997-7-9
9 786057 399779

siparis@ensarnesriyat.com.tr